HAYATIN ANLAMI VE DİN

DR. ADEM AKINCI

HAYATIN ANLAMI VE DİN

DR. ADEM AKINCI



HAYATIN ANLAMI VE DİN

Editör
Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Necmi TOPAL

ISBN
975-6079-01-0

Yayın Numarası
02

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Haziran 2005

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.yeniakademiyayinlari.com

KISALTMALAR

A.Ş.	: Anonim Şirketi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.E.B.F	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.V	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
b.	: Bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
C.Ü.İ.F.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ç.Ü.İ.F.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ed.	: Editör
E.Ü.İ.F.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Fak.	: Fakültesi
haz.	: Hazırlayanlar
Hz.	: Hazreti
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.İ.B.	: Türkiye İş Bankası
trz.	: Tarihsiz
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık.
Yrz.	: Yersiz

İÇİNDEKİLER

III. BÖLÜM

ÖNSÖZ



Düşünen bir varlık olarak insan, içinde yaşadığı âleme ve bütün varlığa bir anlam vererek, hayat hakkında tatmin edici sonuçlara ulaşmayı ister. Sahip olduğu akıl ve duyguların tesiriyle ortaya çıkan anlama ve anlamlandırma çabası, insanın varlık şartlarından birisidir. İnsandaki bu anlama isteği, hayatı ve varlığı sorgulayarak başlamakta ve bütün âlemi içine almaktadır. Ve bu gayret, insanın bütün hayatı boyunca devam etmektedir.

İçinde yaşadığı dünyanın nereden gelip nereye gittiğini, yaratılışının gayesi gibi konuları merak eden insan, aynı zamanda hayatına yön verecek ideallerin ve değerler sisteminin de arayışı içindedir. O, başta kendini, daha sonra ilişkili olduğu bütün varlık ve olayların hakikatini bilmek ister. Varlığın hakikatini ve perde arkasını bilmenin yanında, bunlar arasındaki ilişkileri de anlamlı bir bütün içinde değerlendirmeyi ve sonuca varmayı amaçlar.

İnsanın soruları ve arayışları çeşitli konularda olabileceği gibi, bunlara verilebilecek cevaplar da farklı olabilir. Arayışlara çözüm olabilecek cevaplar, bazen insanı tatmin edebilir, bazen de yetersiz kalabilir. Yeterli cevabı bulamayan insan için arayışlar devam eder gider. Bütün bu çabaları sonucunda arayışlarının çözümsüz olduğunu düşünenler, ümitsizlik içine düşebilir ve boşluk duyguları yaşayabilirler.

İlk insandan itibaren var olduğu kabul edilen anlam arayışı, zaman içerisinde ihtiyaçlar ve şartlar doğrultusunda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Dolayısıyla anlam arayışlarının karşılanmasında, insanın yapısı, içinde yaşadığı zaman ve şartların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anlam arayışına tatmin edici cevapların bulunabilmesi için, insanın bilinçlendirilmesi ve arayışlarının yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu da

dikkatli bir çalışma, planlı ve programlı bir çaba istemektedir. İnsanın ihtiyaçları ve arayışları doğrultusunda gerekli olan bilgi ve becerilerin kazandırılması kaliteli bir eğitime bağlıdır. Eğitimin en önemli amaçları arasında, insanın arayışlarının ve ihtiyaçlarının karşılanması gelmektedir. Aynı zamanda eğitim, insanı çok yönlü yetiştirerek, hayata hazırlamaktadır.

Çok yönlü bir yapıya sahip olan insanın maddî özelliklerinin yanında, mânâ ve ruhuna ait özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bireylerin kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve sağlıklı bir yapıya kavuşmaları, insanın bütün ihtiyaçlarının dengeli bir şekilde karşılanmasına bağlıdır. Bunun için, insanın maddî ihtiyaçlarının doyurulması yanında, mânâ yönünün de dikkate alınarak doyurulması gerekmektedir. İnsanın ruhuna ve manevî dünyasına yönelik ihtiyaç ve arayışları konusunda dinin farklı bir yeri ve önemi vardır. Metafizik âleme ait arayışların en önemli kaynağı dinî bilgidir. Dinden gelecek cevaplar ve çözümler, anlam arayışının tatmini konusunda önemli bir vasıtadır. İnsanın ihtiyaçları ve anlam arayışları konusunda, dinin ortaya koyduğu muhteva ve çizmiş olduğu yol, öğretim sistemi içerisinde bir imkan ve alternatif olma durumundadır.

Bu çalışmada; anlam arayışı, insanın bir ihtiyacı ve yapısına ait bir özellik olarak ortaya koyulmuş; anlam arayışının oluşumu ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Ayrıca hayata anlam verme konusunda temel teşkil edebilecek bilim dallarının, ortaya koyduğu düşüncelere yer verilmiştir. Ayrıca insanın yapısı ve ihtiyaçları dikkate alındığında, dinin hayata anlam verme konusundaki yaklaşımı ve katkıları araştırılmıştır. Bunun yanında, insanın anlam arayışının yoğunlaştığı konular ve bunların hayata anlam verme süreci incelenmiş, İslam Dini'nin bu konuda ortaya koyduğu bakış açısı ve insan hayatında meydana getireceği davranış değişikliği ortaya koyulmuştur. Son olarak, eğitimin temelleri ve amaçları açısından hayata anlam verme konusunun yeri ve önemi üzerinde durulmuş; bununla beraber, din öğretiminin temel yaklaşımının nasıl olduğu, konunun din öğretimi açısından neyi ifade ettiği araştırılmıştır.

Bu çalışma esnasında, yardımlarını esirgemeyen, özendirici ve cesaret verici katkılarından dolayı Prof. Dr. Beyza Bilgin'e, Prof. Dr. Mualla Selçuk'a, Prof. Dr. Cemal Tosun'a, Prof. Dr. N. Yaşar Aşıkoğlu'na, Prof. Dr. A. Nedim Serinsu'ya, yönlendirmelerinin yanında materyal konusunda da desteklerini aldığım Doç. Dr. Recai Doğan'a ve değerli kaynaklara ulaşma konu-

sundaki yardımlarından dolayı Doç. Dr. Mustafa Köylü'ye teşekkürlerimi ifade ederim.

Ayrıca çalışmalarımın ağır temposuna katlanan eşime de teşekkür ediyorum. Her şeyden önce bütün şükran ve minnetler Âlemlerin Rabbine olsun.

Dr. Adem AKINCI
Ankara–2003

GİRİŞ



Anlam arayışı, insanlık tarihi boyunca her zaman varolan, farklı şekillerde kendini gösteren, insanın temel bir özelliği ve varlık şartlarından birisidir. İnsanın anlam arayışı, bilinçli olsun ya da olmasın, onun hayatı boyunca sürmektedir. Hayatın anlamını arama, aynı zamanda hayatın gayesini arama çabasıdır. Bu çabanın sonuçsuz kalması ise 'anlamsızlık' şeklinde ifade edilen önemli bir problemi ortaya çıkarmaktadır.

İnsan var olduğu günden bu yana sürekli olarak kendini, çevresini, içinde yaşadığı dünyayı ve evreni tanımaya ve anlamaya çalışmıştır. Bu arayış, sürekli devam etmiştir. İnsan, evrenin ortasında kendisini şaşkın hisseder. Çok çalışır, çok işler başarır; fakat yaptığı işler kendisini her zaman tatmin etmez. Madde üzerinde gücü arttıkça kendisini güçsüz hisseder. Tabiatı tanıdıkça onun karmaşıklığı içine düşer. Olaylara anlam kazandıracak ilkeleri, gayeleri, düşünceleri bilmekte zorlanır; kendisini yönlendirecek ve yine kendisini tanımaya yardımcı olacak bir çıkar yol arar. Madde hakkında bilgisinin artmasına rağmen, metafizik alem ve insanın varlığının anlamı, hayatının gayesi hakkında bilgi açlığı çeker.

İnsanın varolduğu günden bu yana değişmeyen ve net olarak cevabını bulmakta zorlandığı sorular vardır. Başta merak ve çeşitli zihinsel faaliyetlerden kaynaklanan bu sorular, her zaman insanı meşgul etmiş, hatta bunun ötesinde insanı sıkıntıya sokmuştur. İnsan sürekli kendisini, çevresini, içinde yaşadığı alemi, etrafındaki varlıkları anlamayı ve tanımayı istemiştir. Bu anlama sonunda insan, kendisini içinde bulunduğu alemde ve sosyal çevrede bir yere koymak ve hayatını bu anlam doğrultusunda yaşamak istemiştir.

İnsanın cevabını aradığı sorular genelde; "İnsan nedir? Nasıl yaşamak zorundadır? İnsanın iç aleminin sırları nelerdir? İnsanın sahip olduğu güç-

ler nasıl kullanılmalıdır? İnsan nereden geldi, nereye gidiyor? İnsanın dünyada bulunmasının gayesi nedir? Nasıl bir hayat yaşamalıyım? İnsanlar içinde yerim nedir? Toplumda nasıl bir yer edinmeliyim? Bu dünyadan sonra nasıl bir hayat vardır? Ölümden sonra bir hayat varsa, orada bizi neler beklemektedir?" gibi sorulardır. Bu tür sorular, insanın anlam arayışını ifade eder ve bu sorulara verilecek tatmin edici cevaplar insanı anlamlı bir hayata taşıyabilir.

İnsanın anlam arayışları zihinsel olabileceği gibi, ruhsal ve toplumsal da olabilmektedir. İnsan, öğrendiği bilgileri ve kabul ettiği prensipleri hayatına uygulayıp, bu yönde hayatına şekil vermek ister. Hayatını şekillendirecek ve davranışlarını yönlendirecek ilkeler arar. Kendisi için bir ideal ve amaç edinmeye çalışır. Bu ideal ve amaç onun hayatına şekil verecek, hayatı için gerekli ilkeleri belirleyecektir.

Anlam arayışlarını tatmin etme konusunda birbirinden farklı yollara başvurulmuştur. Bazen, varlığı tanıma konusunda bilimsel bilginin ortaya koyduğu gerçekler cevap olarak benimsenmiş, bazen de bu yeterli olmamış, metafizik dünyaya ait arayışları tatmin edecek bir düşünce sistemine veya bir dine bağlanmalar olmuştur. Herhangi bir şekilde, içinde yaşadığı dünyayı ve evreni anlayıp yorumlamak isteyen insan, kendini bu sistem içerisinde bir yere koymaya çalışmıştır. Bütün bu çabaları sonucunda, hayatın anlamına dair tatmin edici cevaplar bulamayan insanda çeşitli sıkıntılar meydana gelebilmektedir. Hayatın amacını ve değerini kavrayamadığı zaman, insanın ruh sağlığı bozulmakta ve problemlerine çözüm olacak başka çıkış yolları aramaktadır. Hiçbir yol bulamazsa hayatının değersiz ve anlamsız olduğu düşüncesiyle hayatına son verme yoluna gidebilmektedir.

Hayatın anlamı, açıkça görülebilen veya hissedilebilen bir olgu değildir. O kendiliğinden ortaya çıkmaz. İnsan, hayatın anlamına dair verileri ve ilkeleri kendisi arayıp keşfeder, hayatta varolan anlamı ortaya çıkarır ve bu anlam doğrultusunda hayatına yön verir. Anlam, hayatın her anında, her olay ve nesnede ayrı ayrı olabileceği gibi; insanın hayata dair tecrübelerinin birikimi neticesinde de kendini gösterebilir.

Anlam arayışının insana fark ettirilmesi, bu arayışın uyanık tutulması ve yönlendirilmesi eğitimin görevidir. Hayatın anlamı konusunda insanların kendi haline tatmin edici sonuçlara ulaşmaları oldukça zordur. Birçok konuda tatmin edici anlamlar bir etkileşim sonucu keşfedilecektir. Eğitim faaliyetleri, hayattaki anlamı keşfettirerek, bu anlamları hayata geçirme

konusunda yardımcı olmalıdır.

Hayata anlam verme; günümüz insanının en büyük problemlerinden birisidir. Özellikle değişen dünya şartları ve bilim-teknik ilerlemeler yanında insanımızın ruhsal problemleri daha çok artmakta ve kimlik bunalımı yaşanmaktadır. Bu konuda dinin rehberliğinden yararlanmanın faydalı olacağına inanıyoruz. Çünkü insanın inanacağı bir değerler sisteminin olması ve uğruna yaşayacağı bir ideale sahip olması hayatını anlamlı kılacaktır. İnsan hayatı için değerler ve idealler koyan, böylelikle insan hayatına yön veren sistemlerden birisi de dindir.

Din, hayatı anlamlandırmada umumi bir bakış açısı kazandırarak, yaşadığımız dünya ile metafizik dünya arasında ilişki kurar, yaratılış ve dünya hayatı konusunda önemli bir boşluğu doldurur. Özellikle İslam Dini'nin bu konuda ortaya koyduğu prensipler bizim için önemlidir. Bu prensiplerin belirlenerek, hayata anlam verme çerçevesi içerisinde ele alınması önemli bir ihtiyaçtır.

İnsan, kendini gerçekleştirebilmek için, kendi varlığının farkında olmalı, doğru düşünebilmeli ve etrafındaki olayları doğru yorumlayabilmelidir. Bu noktada dinin önemli katkıları olabilir. Din, insanın kendisini tanımasına, evrendeki yerini bulmasına yardımcı olarak, insanın anlam arayışına tatmin edici cevaplar verebilir.

İnsanın merak ettiği, varlıkla ve evrenle ilgili bazı sorulara cevap verme konusunda Din, diğer birçok disiplinden farklıdır. Dinin metafizik boyutu yanında, hayatın değişik alanlarında insana sunacağı anlam referansları vardır. Anlamlı bir hayat için gerekli olan değerleri oluşturma ve sağlıklı bir toplum yapısı teşkil etme yönüyle dinin anlam arayışında farklı bir yeri vardır.

Eğitim bir kültürleme faaliyetidir. Bu yönüyle, kültürümüzün bir parçası olan din, öğretim sistemi içinde değerlendirilmelidir. İnsanlar dinî konularda bilgilendirilmeli ve fıtratında olan inanma ihtiyacı tatmin edilmelidir. Dinin insan hayatı için önemi kabul edilmekle birlikte, dinî bilgilerin insanlara faydalı olacak şekilde nasıl verileceği iyi belirlenmelidir. Bir dine inanan ve belirli düzeyde dini bilgiye sahip olan insanlar bir takım yanlışlar yapabilmekte, bilgi ile eylem bütünlüğü gerçekleştirilememektedir. Bunun sebebinin, inançlarımızdaki bir belirsizlik, bir hata ve yanlış olduğu düşünülebilir. Bugün toplum dinî konularda, gerek örgün, gerekse yaygın eğitim kurumlarıyla olsun bir şeyler öğrenmektedir. Bütün bu ça-

balar bir ihtiyacı karşılamaktadır. Ancak, hayatı yorumlayan, bir bütünlük içinde hayata olumlu bakış açısı geliştirebilecek gayretler olmalıdır. İnsanların doğru düşünmesini sağlayacak, hayatındaki problemlere doğru çözümler bulabilecek çalışmalar yapılmalıdır. Bu noktada karşımıza çıkan problem şudur: Dinî bilgiler, insanın hayatını anlamlandıracak, hayata olumlu bakmasını sağlayacak ve ilkeli yaşamasını sağlayacak şekilde nasıl verilebilir?

Anlam arayışı içerisindeki bir insana değişik alternatifler arasında dinin çok önemli ve vazgeçilemez bir yardımı vardır. Dinin yardımı ve katkısı nasıldır? Dinin özünde bu konuda insana yardımcı olabilecek faktörler ve ilkeler neler olabilir? İslam Dini'nin öğretimi, öğrencinin hayatı anlamlandırmasında ne derece yol gösterici olabilir, ne düzeyde katkı sağlayabilir? İnsanın içinde bulunduğu çıkmazlara ışık tutabilir mi ve kişiliğini bulmasına yardımcı olabilir mi? Dinin muhtevasında bu konuda neler bulabiliriz ve elde ettiğimiz malzemeyi din öğretiminde nasıl kullanabiliriz? Bu muhteva ve malzeme doğrultusunda din öğretimi şekillendirilebilir ve zenginleştirilebilir. Din öğretiminin amaçları ve temelleri açısından hayata anlam verme konusu neyi ifade etmektedir? İnsanın anlam arayışına din öğretiminin yaklaşımı nasıl olmaktadır? Din öğretiminde muhteva seçiminde ve bu muhtevanın sunuluşunda, 'hayata anlam verme' anlayışı yer almalı mıdır?

İnsanın hayatını anlamlandırmasında dinin katkısının en somut bir biçimde şekillenebilmesi, din öğretiminin bu anlayış doğrultusunda planlanmasıyla olacaktır. Bunun için öncelikle din öğretiminin temel ilkelerini ve amaçlarını araştırarak, bu çerçeve içinde hayata anlam verme konusunu bir yere koymak gerekecektir. Eğer bu doğrultuda hayata anlam verme konusunun din öğretiminin bir amacı ve görevi olduğu ortaya koyulursa, din öğretiminde bu düşünce doğrultusunda bir yapılanmaya gidilebilir. Din öğretimi hayata anlam verme konusunda öğrencilere yol göstererek, genel öğretime katkıda bulunacak ve insanları hayata hazırlama görevini yerine getirecektir.

I. BÖLÜM



ANLAM ARAYIŞI VE HAYATA ANLAM VERMENİN TEMELLERİ

A. TEMEL KAVRAMLAR

Bu çalışmada sıkça kullanılan ve çalışmanın temelini teşkil edecek bazı kavramları açıklamak faydalı olacaktır. Bu kavramların farklı anlamlarından bahsetmek mümkündür. Fakat burada özellikle çalışma içerisinde yüklendikleri anlamları ortaya koymak istiyoruz.

1. Anlam

'Anlam' kavramı, zihinsel bir süreç olarak ifade edilebileceği gibi, varolmaya ait bir karşılığını da düşünmek mümkündür. Bunun yanında nesnellik ve öznellik açısından 'anlam'ın değerinden bahsetmek gerekecektir.

Anlam kavramını, dar manada 'bilgisel-anlam', geniş manada bilgisel olmayan anlam (duygusal anlam v.b.) şeklinde ikiye ayırarak inceleyenler vardır. Bilgisel olmayan anlamların incelenmesi, ancak bilgisel anlamlara olumlu çözümler bulunmasıyla mümkün olabilmektedir. Bilgisel anlam, dile ait her ifadenin, her sembol veya işaretin bir anlamının olması demektir. Bunlardan bazılarının bilgisel anlamı olabileceği gibi, bir kısmı da bunun dışında kalmaktadır.[1]

Zihnî bir süreç olarak 'anlam' kavramı; "Bir kelimenin, sembolün, işaretin, anlatımın, teorinin taşıdığı bilişsel veya duygusal içerik"[2] ; "bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya

1 Teo Grünberg; *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme,* çev: Hüseyin Batuhan, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1970, s. 1.

2 Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul, 1997, s. 28.

nesne"[3] ; "Bir önermenin, bir hükmün veya düşüncenin anlatmak istediği şey, dile ait bir ifadenin, bir iletişim ortamında taşıdığı muhteva"[4] şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı doğrultuda, 'anlam' kavramını; "Bir şeyin anlattığı, bir işaretin, simgenin ilettiği kavramların tümü; kişiyi, bir nesneye, bir duruma gönderen ve sözcük olarak ortaya konan şey, bir özneyle bir nesne arasındaki ilişkiye içerik kazandıran bağ"[5] olarak ifade etmek mümkündür.

Anlam kavramı farklı bir yaklaşımla; "bu dünyada hareket etme ve tepki gösterme biçimimizde bir fark meydana getiren anlam"[6] manasını ifade eden "eylemsel anlam" olarak da sınıflandırılmıştır. Bu anlam insanın olaylara ve nesnelere karşı düşüncesini ve tavrını belirleyen bir zihnî değişiklik olarak görülmektedir.

Bu tanımlar "anlam" kavramının zihinsel bir süreç olarak ifade ettiği karşılığı ortaya koymaktadır. Anlam kavramını araştırmamızın çerçevesine uygun, varolmaya ait bir muhteva doğrultusunda tanımlamak gerekirse; "varoluş nedeni, bir şeyin değeri, amacı, onu doğrulayan, açıklayan şey"[7] olarak ifade edilebilir. Daha geniş bir muhtevayla ise şöyle ifade edilebilir; "anlam, hayatı anlamada, hayatın kendisi üzerine bina edileceği bir doku ya da çatıdır. Anlam bir çoban yıldızıdır ki, insana gideceği yönü gösterir. İnsanın kendi hayat tarzına yön veren, hayattaki olaylara belirli bir şekilde cevap vermesini sağlayan bir modeldir. Böyle bir anlam, dünyaya bütüncül bir bakış açısı kazandıran, insanın hayatını tutarlı hale getiren bir kaynak konumundadır."[8]

Yukarıdaki tanımlar doğrultusunda "Bir olay veya olguya anlamlı diyebilmek için ölçü ve kriter ne olmalıdır? Bu kişilere göre değişmekte midir? Anlam, öznel midir, nesnel midir? 'Anlam' kavramı bu açıdan değerlendi-

---

3 *Türkçe Sözlük*, c. 1, T.D.K. Yay., İstanbul, 1992, s. 71.

4 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü,* Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 18.

5 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, Gelişim Yay., İstanbul, 1986, c. 2, s. 643; Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 55.

6 John Hick, "Hayatın Dinsel Anlamı", *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s. 397.

7 Larousse, c.2, s. 643.

8 Leon Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", *Handbook of Adult Religious Education*, Ed: Nancy T. Foltz, AL. Religious Education Press, Birmingham, 1986, s. 10-11.

rilirse, olaylar ve nesneler nasıl anlamlı olurlar?" türünden soruların açıklığa kavuşturulması gerekir.

İnsanlar, karşılaştıkları olayların, kendilerini etkilediği, onlara tepkide bulundukları, bu durumlarla başkaları arasında ilişki kurdukları ve onları eski bilgileri ve tecrübeleri doğrultusunda değerlendirip, yorumlayabildikleri sürece anlamlı olduğunu düşünürler. Bu durumda anlamın öznel bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Kişilerin olaylar karşısında elde ettikleri anlamlar, her ne kadar kendilerine ait değerlendirmeler olsa da, bir başkası da bu anlamlara ulaşabilir.[9] Kültürleri oluşturan, gelenek halini almış ve insanların benimsediği anlamlar pek çoktur. Dolayısıyla çoğunluğun benimseyebileceği anlamlar yanında, kişiye göre değişen, subjektif anlamlar da vardır.

Alfred Adler'e göre ise, anlamları salt gerçekler olarak ele alamayız. Anlamlar önceden insan tarafından yorumlanmış gerçeklerdir. Dolayısıyla anlamlar kusurludur ve hiçbir zaman kesin doğruluk içermezler.[10] Böyle bir düşünce bazı durumlar için doğru olsa da, bütün anlamların salt gerçeklikten uzak olduğunu düşünmek zordur.

Bu çalışmada "anlam" kavramı, bir nesnenin sözlükteki anlamının dışında çağrıştırdığı anlam katmanlarını ve varlıkların birçok yönünü içine alır.[11] Böyle bir "anlam", zihinsel bir süreç olmanın yanında, varlıkla ilgili alana da işaret etmektedir.

2. Anlama-Anlam Verme

Anlama, nesneleri ve olayları kavrama, sezme, bunlar arasında ilişki kurma ve her şeye bütüncül bir bakış açısı geliştirme yönleriyle tanımlanabilir. Bunun yanında bireysel ve toplumsal açıdan bir değerlendirme yapmak da mümkündür.

Anlama, sezme ve kavrama yönüyle; "Bir şeyi sezmek, ayrımına varmak, bilincinde olmak, bir şeyi akla vurarak, muhakeme ederek kavramak ve amacı bilgi edinmek olan bütün işlevlerin topluluğu"[12], "bir şeyin man-

---

9 H. P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev: Mehmet Dağ, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1992, s. 29.

10 Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, çev: Kamuran Şipal, Say Yay., İstanbul, 1996, s. 7.

11 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 9.

12 Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, T.D.K. Yay., Ankara, 1980; *Büyük Larousse*, c.2, s. 643.

tığını, amacını, nedenini açıklamak, yorumlamak, onu anlamlandırmak"[13] olarak tanımlanmaktadır.

Anlama kavramı, ilişki kurma çabası olarak; "Olgu, bilgi veya süreçleri birbiriyle ilişkili olmaları yahut ilişkisizlikleri bakımından, öğeleri arasında anlam ilişkisi bulunan bir zihinsel çerçeveye oturtma"[14], "olayların mahiyetini, olaylar arasındaki ilişkileri doğrudan ve aracısız sezgi ya da yaşanmış deneyim yoluyla bilme"[15] şeklinde tanımlanmaktadır. Bazen "anlama", her şeyi hoş görme anlamında kullanılmaktadır. Bu mana konumuzun dışında kalmaktadır.

Anlama, bütüncül bir yaklaşımla; bir şeyin özünü, bütünlüğü içinde kavrama, bir önermenin önceki bir kanunla ilgisinin farkına varma[16] ve yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek[17] olarak ifade edilebilir.

'Anlama'yı toplumsal açıdan değerlendirmek de mümkündür. Anlama denilince herkese göre bir anlama kastedilir. İnsanlar bu ortak anlamlarla birbirine bağlanırlar. Bu anlamalar insanların istekleri ve çıkarları doğrultusunda ulaşılmış özel anlamlardır. Gerçek anlamalar böyle olmamalıdır.[18] Gerçek anlama subjektif yaklaşımdan uzak, olayların ve nesnelerinin hakikatine uygun, objektif bir niteliğe sahip olmalıdır.

Dilthey, manevî ilimler metodu olarak anlama kavramını, bütün insanlık hayatı için ve bütün dünya ile ilgili bir kavram olarak değerlendirir. Fakat Dilthey bu anlamanın karşılıklı bir anlama olduğunu, insanın öteki insanlarla karşılıklı etkileşim içinde anladığını söyler. Biz, kendi iç denememize ve yaşantılarımıza dayanarak toplulukla ilgili olan, hem şimdiki, hem de geçmişteki olguları anlayabiliriz. Dilthey'a göre, manevî ilimlerle ilgili olan anlama, hayat görünüşlerinin kendilerinden hareketle, bu görünüşlerle ilgili bağlılığı bulmaktır. Böyle bir anlama için, insanın kendinde olan bütün iç kuvvetleri harekete geçirmesi gerekir.[19]

Genel manada 'anlama'yı Dilthey şöyle ifade ediyor; "Kendi varlığımızın sübjektif sınırları içinden dışarı taşmak, kendi hayat imkanlarımızı ve

[13] *Büyük Larousse*, c.2, s. 645.

[14] Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 28.

[15] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s. 56.

[16] Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 19; *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 71.

[17] *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 71.

[18] Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, s. 237.

[19] Kamuran Birand, *Kamuran Birand Külliyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 43-48.

kendi varlığımızı aşarak, başkalarına ait ruh durumlarını içten yaşamak, insanlık dünyasının bilgisini yaşayarak kavramaktır."[20]

'Anlama' kavramı genel manada; kelimelerin, olguların, olayların ve bütün varlığın insan için ifade ettiği anlamlara ve gerçeklere ulaşma, bütün bunların varlık içindeki yerini ve değerini kavrama şeklinde tanımlanabilir.

3. Anlamsızlık

Anlam arayışının sonuçlanamaması veya olumsuz sonuç vermesi demek olan anlamsızlık; "Kişinin varoluşu ile içinde bulunduğu bağlam arasında anlamlı bir ilişki bulamadığı zaman ortaya çıkan yaşantı"[21] olarak ifade edilmiştir. Anlamsızlık duygusu, amaç yoksunluğu veya değer yoksunluğunun bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir.

İnsan, anlam arayışında bazen yenilgiye uğrar. Sahip olduğu ya da yapmak istediği şeylerin yararına, önemine ve değerine inanmaz. Böyle durumlarda insan, dünyadaki her şeyin olduğundan başka bir şey de olabileceğini fark ettiğinde, dünyanın kendisine anlam sunmasının mümkün olmadığını düşünmeye başlar.[22] Böylelikle anlamsızlık duygusu ortaya çıkar.

Bir başka ifadeyle anlamsızlık; umudun tükenişidir. Bu bir anlamda geleceğin tükenişi demektir. Anlamsızlık içine giren insan için sonsuz olan önemini yitirir ve her şeyde kalıcı anlamın eksikliği ortaya çıkar. İnsanın bağlandığı ve saygı duyduğu şeylerin mutlak değeri tükenir.[23]

Anlamsızlık; "insanların yaşamalarını sağlayacak çok şeyin bulunmasına karşın, uğruna yaşayacakları bir şeyin olmaması"[24] şeklinde de açıklanabilir. İnsanlar gençliklerinde ulaştıkları ve elde ettikleri şeyleri kaybederlerse ve yerini tutacak başka şeyler bulamazlarsa hayatın anlamsızlığına hükmedebilirler. İnsan, hayatı boyunca kendisi için belirlediği amaçların peşinden koşar. Amaçlarına ulaşan insanın hayatı anlamlı olur. Amaçlarına ulaşamayan veya ulaştığı amaçların değerli olmadığını gören insanlar,

---

20 Birand, *Kamuran Birand Külliyatı*, s. 49.

21 Doğan Cüceloğlu, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yay., İstanbul, 1999, s. 402.

22 Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 135.

23 Ninian Smart, "Dinin Doğası: Anlamın Birçok Boyutu", *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s. 78.

24 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev: Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara, 1997, s. 132.

aldandığını düşünürler ve anlamsızlık duygusu içine girerler. Her şeyin değersiz olduğunu düşünmeye başlarlar.[25] Bir anlamda değersizlik ve amacına ulaşamama anlamsızlık duygusunun kaynağı olabilmektedir.

Kavram olarak anlamsızlık, insanın eşyaya ve olaylara anlam verememesi, zihninde bunları anlamlı bir bütün içine koyamamasıdır. Bu çalışmada anlamsızlık, insanın varlık ve evren hakkında yeterli anlam referanslarına ulaşamaması, kendisini varlıklar âleminde bir yere koyamaması, hayatın değeri ve anlamı konusunda kendisini tatmin edecek fikirleri edinememesi yönleriyle ele alınacaktır.

4. Anlam Arayışı

Sadece insana has bir faaliyet olan anlam arayışı, insanın içinde bulunduğu zamana ait olabileceği gibi, geçmiş ve geleceğe dair bir arayış veya ilgi olabilir. Anlam arayışı, insanın kendisini tanıma çabası olabileceği gibi, hayatı ve varlığı tanımaya ve anlamaya yönelik bir faaliyet de olabilir. Bu noktadan hareketle anlam arayışında farklı yönelmelerden bahsetmek mümkündür.

Genel olarak anlam arayışı; "hayatta düzen, bütünsellik ve değer arama aktivitesi"[26] olarak değerlendirilebilir. Bu arayış, "Bir yerde insanın kendini sorgulaması, kimliğiyle ve nerede olduğuyla ilgili olarak arayışını içinde taşıyor. İnsanlar, 'Hayatın esas gayesi nedir? Bağlanabileceğim en yüksek ideal nedir? İnsanlık içinde görevimiz nedir?' diye kendi kendilerine sorarlar."[27] Bu şekilde insanın anlam arayışı öncelikle kendini tanıma çabası olarak görülebilir. İnsan kendini tanıyarak, içinde bulunduğu âlemdeki yerini ve konumunu belirlemeye çalışır. Böyle bir arayış, insanın, 'neyi', 'niçin', 'nasıl' yaptığının cevabını arama demektir.

Diğer bir bakış açısıyla anlam arayışı; "kişinin algılamasında, kendi varlığı ile içinde bulunduğu bağlam arasında anlamlı bir ilişki arayışı"[28] olarak açıklanabilir. Dolayısıyla insanın kendi yaratılışını ve varlığını sorgulamasının ardından, kendisiyle içinde bulunduğu evren ve varlıklar ara-

---

25 Moritz Schlink, "On the Meaning of Life", *Life and Meaning: A Reader,* Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s. 61.

26 Abdullah Şahin, "Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi", *İslamiyat*, Ankara, 1998, c. 1, s. 2, s. 70

27 Mualla Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", *İslam'ın Işığında Kadın*, T.D.V. Yay., Ankara, 1998, s. 182-183

28 Cüceloğlu, *Savaşçı*, s. 402.

sında bir ilişki kurma çabası söz konusudur. Böyle bir tanımlama, anlam arayışında varlıkların ve olayların bir bütün olarak ele alınmasına işaret etmektedir.

Anlam arayışında olan bir insan belki ne aradığını bilebilir, fakat 'anlam'ın ne demek olduğunu tanımlamakta zorlanabilir. Bu bir eksiklik değildir. Çünkü anlam ve amaç tanımlanamaz. Ancak "anlam"ın ne demek olduğunu belirli ve somut şartlar içinde, içinde yaşanılan çevre bağlamında söyleyebiliriz. Burada niyet de önemlidir. Hayatın amacı konuşulduğunda burada insanın niyetinin ne olduğu sorulmalıdır.[29] İnsan ne arıyorsa, neyi hedefliyorsa, o insan için amaç ve anlam odur. Her insanın amaç ve anlamdan kastettiği farklı olabilir.

Sonuç olarak anlam arayışı; insanın hayatı boyunca süren, etrafındaki bütün varlıkları, fizik âlemi, bunun da ötesinde metafizik âlemi tanıma, kavrama ve bütün bunlar arasında bir ilişki kurma çabası şeklinde tanımlanabilir.

5. Hayatın Anlamı ve Hayata Anlam Verme

'Hayata anlam verme', çoğu defa 'anlam arayışı'na benzer şekilde tanımlanmıştır. Burada, 'Anlam arayışı' ile ilgili tanımlara ilave olarak, 'hayata anlam verme' konusunda söylenmiş farklı ifadelere yer vermek gerekecektir. 'Hayata anlam verme' kavramını ele almadan önce, 'hayatın anlamı'ndan ne anlaşıldığını ortaya koymak istiyoruz. Öncelikle, 'hayatın anlamı'ndan bahsederken, bu çerçevede 'hayat' ve 'anlam' kavramının nereye koyulduğunu anlamak yararlı olacaktır.

'Hayatın anlamı' ifadesinin açıklığa kavuşabilmesi için, öncelikle, hayattan ve anlamdan ne anlaşıldığının bilinmesi gerekmektedir. Bu iki kavramın anlaşılması, çalışmanın seyri açısından önemlidir. Anlam kavramı çalışmada daha önce açıklanmıştı. Hayat kavramı ise, fertlerin kendi özel hayatları ve hayat sahibi olan bütün canlı yaratıkların hayatları olarak ele alınabilir. Bunun dışında, genel anlamda, dünya hayatından, yani dünyada bulunmadan ne anlaşıldığı da önemlidir. Belki burada net ve kesin bir ayrım yapmak mümkün olmayacaktır. Çünkü bunların hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Biz öncelikle çalışmamızda, insanın şahsî hayatını ele alarak, herkesin kendi dünyasında anlam bulma çabasını değerlendirmek istiyoruz.

---

[29] Alfred Stern, *The Search For Meaning*, Memphis State University Press, Memphis, 1971, s. 5.

Hayatın anlamından bahsederken, bazen 'anlam' kavramı 'amaç' manasını ifade eder tarzda kullanılmaktadır. Genel olarak anlam ve amaç farklı kullanımları olan iki kelimedir. Anlam, mana ya da tutarlılığa işaret eder. Amaç ise; niyet, hedef ve işleve işaret eder. Bir şeyin amacı denildiğinde, rolü ya da işlevi kastedilir. Bununla birlikte "hayatın anlamı" ve "hayatın amacı" bazen birbirinin yerine kullanılır.[30] Bu bağlamda hayata anlam vermeye; "hayatta bir amaç bulup onu gerçekleştirmeye yönelik olarak benliğin dışına uzanma isteği"[31] diyenler olmuştur. Buna göre, varoluşun anlamını arama çabaları, amaçlara ulaşıncaya kadar devam eder, amacına ulaşan insanın hayatı anlamlıdır.[32] Bu yaklaşımlar konuya sınırlı bir bakış açısı getirmektedir. İnsanın dünyada ulaşabileceği amaçlar her zaman hayatını anlamlı kılmayabilir. Bazen insanlar dünyadaki sınırlı amaçların ötesinde metafizik âlemi anlamayı ister ve dünyadan sonraki hayatı düşünür. Bu noktadan hareketle, 'hayatın anlamı' ve 'hayatın amacı' kavramları bazen yakın manada kullanılsa da, her zaman buna katılmak mümkün gözükmemektedir.

Bazen hayatın anlamından kastedilen, huzurlu ve mutlu bir hayattır. Mutlu bir hayat ise, kişinin hayatının bilincinde olmasıdır.[33] Bu doğrultuda anlamlı hayat; bilinçli yaşanan, yaşadığının farkında olarak yaşanan hayattır, diyebiliriz. Böyle bir hayat; "bizzat yaşadığımız, üzerinde daha fazla kontrolümüz olan, kendimize mal ettiğimiz, hayatın akışına katılan, hayatı kişinin bir parçası yapan bir hayattır."[34]

Bazıları "hayatın anlamı" kavramını, "hayatın değeri" olarak ifade etmişlerdir. Anlamlı hayatın, değerine inandığımız bir hayat tarzıyla gerçekleştirilebileceğini söylemişlerdir. Fakat hayatın değerinin nelere bağlı olduğu ve değerli hayatın formatları konusunda genel geçer ilkeler bulmak zordur.[35] Hayatın anlamı, onun kısa veya uzun olmasından daha çok, de-

---

30 Geniş bilgi için bkz: Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yay., İstanbul, 1999, s. 662; ayrıca bkz: Kurt Baier, "The Meaning of Life", *Meaning and Existence*: Introductory Readings in Philosophy, Ed: William T. Blackstone, Holt Rinehart and Winston, New York, 1971, s. 800.

31 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 696.

32 Schlink, "On the Meaning of Life", s. 61.

33 Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* Sistem Yay., İstanbul, 1997, s. 159.

34 Ahmet N. Serinsu, *Kur'an Nedir?*, Şule Yay., İstanbul, 1996, s. 45.

35 Bkz: A. K. Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", *Meaning and Existence*: Introductory Readings in Philosophy, Ed: William T. Blackstone, Holt Rinehart and Winston, New York, 1971,s. 7; ayrıca bkz: Jonathan Glover, "The Sanctity of Life", *Life and Meaning: A Reader,* Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1991,s. 119.

ğerli olup olmadığıyla ilgilidir[36], düşüncesi bu konuda farklı bir bakış ortaya koymaktadır.

Anlamlı hayatın ve anlamsız hayatın formatları hakkında bazı genel ifadeler söylemek mümkündür. "Anlamlı hayat; bizzat yaşadığımız, üzerinde kontrolümüz olan, hayatın akışına katılan, ötekilerle birlikte sürdürülen, çatışmaya değil farklılıkları kabule dayanan, ruhun ihtiyaçlarıyla tutarlı bir hayattır. Anlamsız hayat ise; üzerinde kontrolümüzü kaybettiğimiz, kendimize mal edemediğimiz, hayatın akışına ayak uyduramayan, hayatla bütünleşemeyen, değerlerin alt üst olduğu, ötekinin farkında olmayan, çatışan ve farklılığı fark etmeyen, ruhun ihtiyaçlarıyla tutarlı olmayan bir hayattır."[37]

Genel bir bakış açısıyla, 'hayatın anlamı' terimini iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi, insanın dünyadaki şahsi hayatının anlamı; ikincisi ise, insan dışındaki varlıkların, evrendeki düzenin ve işleyişin anlamıdır. Birincisini, insanın hayatını, bir amaca, bir faaliyete, bir ideale sahip olarak yaşaması şeklinde anlayabiliriz. İkincisini ise, kişinin dışında varolan düzenin, evrendeki düzenin anlamı olarak düşünebiliriz. Bu ikisinin birbiriyle yakın ilişkisi vardır. Bu anlayış doğrultusunda hayatın anlamı; genelde yaratılışın ve insan hayatının tümüyle tutarlı bir örgü içinde olmasıdır. Bunun anlamı şudur; varlık âleminde bir anlam bulan insan, kendisine bu anlama uygun bir yol, bir hayat tarzı çizer. Varlıkta ve varolmakta bulduğu anlamı kendi hayatında gerçekleştirmeye çalışır.[38] Bu çalışmada, "hayatın anlamı" kavramından genel manada yaratılışın anlamı, insanın bu anlamı öğrenip kavrayabilmesi, buna uygun yaşaması ve kişisel hayatında sahip olduğu anlam kastedilmektedir. Dolayısıyla anlamlı hayat, hem insanın şahsî hayatının, hem dünya hayatının, hem de içinde bulunduğumuz varlık âleminin anlamlı olması demektir.

Hayatta bir anlamının var olduğunu düşünürsek, o anlamın nerede olduğu sorusuyla karşılaşırız. Anlam insanın zihninde midir, yoksa varlıkların özünde midir? Hayatta sabit bir anlam var mıdır? Yoksa insanlar hayata ve varlığa dair anlamları kendileri mi üretir? Anlam insanın dışında bir yerde ise, yani zihninin dışında ise, insanlar anlamları keşfetmek üzere arayış içine girmelidir. Böyle değilse, insan zihni, özünde varolmayan an-

[36] Baier, "The Meaning of Life", s. 809.

[37] Serinsu, *Kur'an Nedir?*, s. 45

[38] Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 663.

lamı hayata yüklemek durumunda mıdır? Yoksa hayatta zaten var olan anlamı bulmak için mi uğraşacaklar? Bu sorulara net bir cevap vermek mümkün olmamakla birlikte, varlık âleminde bizi anlama götürecek yeterli referansların olduğu düşüncesindeyiz. Temelde evrenin ve insanın yaratılışında bir anlam ve amacın olduğuna inanıyoruz. Bu anlam, âlemin her yanında kendini farklı şekillerde hissettirir. Diğer türlü düşünmek, anlamı yoktan üretmek demektir, bu da zor gözükmektedir. Fakat şunu da belirtmekte fayda var; belki varlıklar bizzat açık olarak hayata dair anlamlar ortaya koymazlar, ancak bize anlam arayışında yardım edecek referanslar sunabilirler.

Hayatın anlamı konusundaki açıklamalardan sonra, hayata anlam verme ifadesi hakkında şunları söyleyebiliriz; bir kimsenin dünyadaki varlığına ve gerçekliğine karşı tutumunu belirleyen yorumlayıcı bir yapıdır. İnsanın davranışların` yönlendirecek öncelikli prensipler olan değerler ve inançla ilgili tasdikleri içerir.[39] Değerler ve inançlar hayatı anlayıp yorumlamada ve davranışların şekillenmesinde rehberlik eder. Böylelikle insan hayata ve olaylara karşı bir bakış geliştirmiş olur.

Bir başka açıdan hayata anlam vermeyi değerlere bağlayarak; değerlerin gerçekleşmesi için insanların ortaya koydukları ve nesnelerin yeterli düzeye ulaştığında hissettikleri, şeklinde ifade edebiliriz. Burada amaç ve değerler kaybolduğunda yerine başka değerler koyulamıyorsa, insan için anlam yok demektir. İnsan, tanıdığı ve kabul ettiği değerlerden yoksun bir hayata itibar etmeyecektir.[40]

Hayata anlam verme; öncelikle kendinin ve yaratılışın farkında ve bilincinde olmayla başlıyor. Bilinçli bir insan, yaşadığı hayatı kontrol ederek, etrafındaki dünya ile ilişkilerini düzenlemesini bilecektir. Yaptığı eylemin ne olduğunun ve niçin yaptığının farkında olacaktır. Dolayısıyla kendini ve âlemi daha iyi tanıyıp değerlendirecektir.

İrvin Yalom, "anlamın dışarıda bir yerde olduğuna ve kişinin onu keşfettiğine inanmanın insanı rahatlattığı"[41] görüşüne dayanarak hayata anlam vermeyi açıklamaktadır. Bu doğrultuda 'hayata anlam verme' değil, 'hayatın anlamını bulma'dan bahsetmektedir. Bu anlayışa göre an-

39 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 10.

40 Rudolf Wohlgennant, "Has the Questions about the Meaning of Life any Meaning?", *Life and Meaning: A Reader,* Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s. 35.

41 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 727.

lam arayışı bir keşiftir.[42] Bu düşünce anlamın yaratılıştan geldiği ve varlıkların özünde mevcut olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Buna göre, bu alemdeki düzen kendi içinde bir bütünlük arz ediyor. İnsan ise, kendinde doğuştan mevcut bulunan fıtrî bir ihtiyaç sonucunda, hayattaki anlamı keşfetmeye ve hayatını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Çalışmamızda, 'hayata anlam verme' kavramıyla kastettiğimiz içerik de bu doğrultuda olacaktır. 'Hayata anlam verme', 'hayatın anlamını bulma' karşılığında kullanılacaktır. Hayata anlam verme; olmayan bir anlamı hayata yükleme değil, olan anlamları bulmaya yönelmektir. Bu düşünceye göre hayatta her şeyin -olumsuz bile olsa- bir anlamı vardır, her şey uyum içinde işlemektedir, rastlantı yoktur.

Sonuç olarak hayata anlam verme; insanın hayat ve varlıkla ilgili zihinsel çıkarımlara ve yorumlara ulaşması, dünyadaki varlıklara ve olaylara bütüncül bir bakış açısı geliştirebilmesi, olayların arkasındaki gerçekleri kavrayıp değerlendirebilmesi sürecidir.

6- Din, Öğretim ve Din Öğretimi

Çalışmanın etrafında döndüğü 'din öğretimi' kavramının burada açıklanmasında fayda olacaktır. Bunun için din ve öğretim kelimelerinin çeşitli anlamlarına yer vererek, din öğretiminden kısaca bahsetmek gerekecektir.

Din, kelime olarak, "Ceza, mükâfat, mülk, sultan, hüküm, tedbir, hesap, millet"[43] gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Kelime anlamından hareketle din hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlı olanlarına yer vermek istiyoruz. "Din, akıl sahiplerini, peygamberin getirmiş olduğu şeylere çağıran ilahî kanunlardır."[44] Başka bir tarife göre, "Din, akıl sahiplerini kendi güzel arzuları ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden bir ilahî nizamdır."[45]

Çalışmada din kavramının kullanıldığı bağlamlar doğrultusunda din için, insanın ihtiyaç duyduğu maddî ve manevî değerleri elinde tutarak kaderini kontrol eden kudrete inanma[46], şeklinde bir tanımdan hareket etmek mümkündür. Bütün bu anlamlar doğrultusunda din, insanlara, Allah

42 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 728.

43 *el-Mu'cemu'l-Vasit*, haz: İbrahim Mustafa v.d., Çağrı Yay, İstanbul, 1990, s. 307.

44 Ali b. Muhammed Cürcanî, *Müfredat*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 105.

45 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, trz, c.1, s. 92-93.

46 Günay Tümer, "Din", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, c.9, s. 312.

tarafından gönderilen ve insanların fıtratı doğrultusunda, dünyadaki gayelerini ve nasıl yaşamaları gerektiğini, hayatın anlamını gösteren ilahî kanunlardır.

Öğretim ise, bireylere, bir amaç doğrultusunda, bir kişi tarafından belli bir ortamda bir şey öğretme ya da kişinin bir şey öğrenmesini sağlama sürecidir.[47] Başka bir ifadeyle, plânlı, kontrollü ve örgütlenmiş öğretme faaliyetleri[48] denilebilir.

Bu tanımlar doğrultusunda din öğretimini ortaya koymadan önce din eğitimi tanımlarına yer vermek istiyoruz. Din eğitimi, genel bir ifadeyle, dini öğretinin eğitime konu edilmesidir. Din ve eğitim tanımları göz önünde bulundurulursa, din eğitimi için, "Bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir"[49] şeklinde bir tanım yapmak mümkündür.

Din öğretimi için ise, din eğitimi hakkında yapılan tanımın aynısını söylemek mümkündür. İkisi arasında açık bir farkın olduğunu söylemek zordur. Fakat, eğitimin tesadüfî yönünün olduğu ve olumsuz davranış değişikliğini de içine aldığı düşünülürse; öğretim, eğitimin planlı ve olumlu kısmıdır, denilebilir.[50] Bu fark çerçevesinde din öğretimi için, din eğitiminin okul ortamında yapılan şeklidir de diyebiliriz.

B. İNSAN VE ANLAM ARAYIŞI

İnsanın yapısına ait temel bir özellik ve onun varlık şartlarından birisi olan anlam arayışını ortaya koyabilmek için, öncelikle insanı bütün yönleriyle bilmek ve insanın içinde bulunduğu hayat şartlarını incelemek gerekir. İnsanın iç dünyası ve dış âlemi birlikte düşünülürse; "İnsan nasıl yaşamalıdır? İnsan için hayatın önemi ve gayesi nedir?" gibi soruların cevaplandırılması anlamlı bir hayat için önemli olmaktadır.

İnsan, hayatın anlamını sorgular ve bir arayış içine girer. Bu arayış sürecinde insan neler yaşar? Arayışlarının sonuçlanması insan için neyi ifade eder? İnsanın hayatta bir anlam yakalayabilmesi veya arayışlarında başarısız olması onun hayatını nasıl etkiler? İnsanın hayatı boyunca süren, hayatın anlamına dair arayışları zaman ve şartlara göre nasıl değişir? Arayış-

47 Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitime Giriş*, Binbaşıoğlu Yay., Ankara, 1998, s. 9.

48 Nurettin Fidan-Münire Erden, *Eğitime Giriş,* Meteksan A.Ş., Ankara, 1994, s. 22.

49 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* Pegem A Yay., Ankara, 2001, s. 25.

50 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 27-28.

ların farklı olmasının sebebi nedir? İnsanları bu konuda farklı yönelişlere sevk eden etkenler nelerdir? Bütün bu sorulara verilecek cevaplar, anlam arayışının çerçevesini belirleyecek ve hayata anlam verme konusunun temellerini oluşturacaktır.

1- Hayat, İnsan ve Hayatın Anlamı

İnsanın arayışlarını çözebilmek, öncelikle insan yapısını ve insanın içinde yaşadığı hayatı bütün yönleriyle anlayabilmeye bağlıdır. İnsanın hayatı algılayışı ve hayata bakışı nasıldır? İnsanın hayata bakışının yanında, hayatın insana sunduğu imkânlar ve insanın arzuları önündeki engeller nelerdir? Bu noktadan hareketle hayatın anlamı konusu, her insanın kendine has yapısı ve içinde yaşadığı şartlara göre değerlendirilmelidir. Anlamlı hayat denilince, 'kime göre ve hangi şartlara göre anlam' soruları akla gelebilir. Hayatın anlamını belirleyen, anlamlı hayatın ölçülerini ortaya koyan etkenler nelerdir? İnsanın anlam arayışının temellerini ortaya koymadan önce, insan ve insan hayatı hakkındaki çeşitli değerlendirmeleri incelemek gerekir.

a. İnsan ve Hayat İlişkisi

Hayatta aranması gereken anlamın ne olduğu, insanın hayattaki amacı, insan için hayatın değeri gibi konuları incelemeden önce, insanı ve yaşadığı dünyayı bütün yönleriyle tanımak gerekir. Bu konuda öncelikle insanın hayata bakışını, hayatı algılayışını ve onun için hayatın değerini ortaya koymaya çalışmalıdır. İnsanın hayattaki arzularının yanında, hayatın insana takdim ettiği şeylerin neler olduğu da önemlidir. Bu doğrultuda önce insanın yapısı ve ihtiyaçları, hayatını sürdürme gayretleri, daha sonra hayatın ne olduğu, farklı hayat telakkileri ve insan için hayatın ve yaşamanın neyi ifade ettiği incelenmelidir.

İnsan, çok yönlü bir dünya içinde, bedeni ve ruhuyla, şahsı ve çevresiyle, düşünceleri ve duygularıyla bir bütün olarak hayatını sürdürür; hayatta kendine bir yer edinir ve bir dünya görüşü geliştirir. Her insanın sahip olduğu özellikler ve içinde bulunduğu şartlar itibariyle farklı bir dünyası ve dünya içinde farklı bir yeri vardır. İnsan bu özellikleri ve kabiliyetleri doğrultusunda hayatın içine girer, kendine göre roller seçer ve hayatı en iyi şekilde karşılamak için çaba sarf eder.

İnsan, akıl ve irade sahibi, özgür iradesi olan bir varlıktır. Bunun yanında insan, bilen, düşünen ve bunun sonucu olarak varlığının farkında olan bir özdür. Bütün bunlar insana hem sorumluluk yüklemekte, hem de sahip olduğu kabiliyetleri çalıştırmaya yöneltmektedir. Aklı ve düşünce kabiliyetiyle insan, her şeyi kuşatıp bir bütünlük içinde yoğurmak ve yorumlamak ister. Bütün bu kabiliyetler ve yönelişler doğrultusunda insan, hayatın kanunlarını açıklayan bilimleri, insana ve insan hayatına ait kanun ve ilkeleri inceleyen bilimleri, bunun dışında metafizik alemi araştıran düşünce sistemlerini meydana getirmiştir. İnsanın ulaşabildiği ve elde edebildiği bilgiler, bir sistem içinde, eğitim-öğretim faaliyetleri çerçevesinde nesilden nesle iletilmiştir. Öğretim faaliyetleri bilgiyi taşımanın yanında, yorum yapma ve akıl yürütmeyi de hedeflemiş, öğrenilen bilgilerin hayata yansıması ve hayatın içinde kullanılabilir olmasını amaçlamıştır.

Hayatını en iyi şekilde devam ettirmek için insan, hayatın kendisine sunduğu imkânlar doğrultusunda, beslenme, barınma, giyinme, ısınma gibi maddî ihtiyaçlarını karşılama çabası içine girer. Bu tür çabaların yanında, öğrenme ve merak gibi zihinsel ihtiyaçlarını da gidermeye çalışır. Bununla da tatmin olmayan insan, ruhunu ve duygularını doyurmayı arzu eder. Her şeyin ötesinde maddî dünyayı aşıp, metafizik âlemi, görmediğimiz âlemleri anlamak için çabalar.

İnsan kelimesinin ünsiyet (yakınlık, alışkanlık) ile ilişkisi, insan hakkında bazı fikirler vermektedir. İnsanı tanımlayan bilim dalları (etimoloji, tarih, sosyoloji); "kendini etkileşim içinde anlamlandıran varlık"[51] olarak ifade etmektedirler. İnsanın hayatını anlamlandırması ve etkileşim içinde olması onun yapısı gereğidir.

İnsanın ne olduğu konusunda görüş ortaya koyanların bir kısmı insanı biyolojik yönü doğrultusunda, bir kısmı duyguları ve mana yönü çerçevesinde, bazıları da aklı ve düşünme kabiliyeti çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelere bağlı olarak insanın konumu ve yaşama biçimi hakkında çeşitli fikirler meydana gelmiştir.

Pek çok farklı görüş yanında, İslam Dini insanı, topraktan yaratılmış, fakat Allah'ın kendi ruhundan üflediği bir varlık olarak tanıtır.[52] Bu sebepten bütün insanlar değerlidir ve saygıya layıktır. Allah'ın emanetini yükle-

---

[51] Ömer Çelik, "Beraber Yaşama Sorunu İnsanın Anlam Arayışı ve Siyasal Otorite", *Bilgi ve Hikmet*, s. 5, İstanbul, 1994, s. 23.

[52] Hicr, 15/29.

nen insan, sorumluluğuyla ve özgür iradesiyle hayvandan belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Aklı ve duygularıyla insan özgür bir iradeye sahiptir. İnsan, aklını kullanarak kendini tanımaya çalışmalı, varlık hakkında düşünerek evrenin sırlarını yakalamalıdır. Böylelikle insan hayatın anlamını ve varlığın gayesini bulacaktır.

Hayatın anlamını ortaya koyabilmek için hayatın ne olduğunu ve insanın hayatı algılayışını incelemek yerinde olacaktır. Canlı ve diri olma demek olan hayat kavramı; "bir canlının doğumdan ölüme kadar geçirdiği süre"[53] anlamına gelir. Bunun yanında; "canlı varlıkların bir yerde varoluşları, tümüne özgü yaşama özellikleri; canlıların, özellikle de insanın bu dünyada varoluşu"[54] anlamlarını da ifade eder. Başka bir yönüyle hayat; "insanın şuurlu ve idrak sahibi olması"[55] demektir. Bizim burada üzerinde duracağımız anlamıyla hayat, daha çok insanın bu dünyada varolmasını ifade etmektedir.

Genel olarak hayat, canlı ve cansız bütün varlıkların evrende varolmasıyla meydana gelmiş bir bütünlüktür. Böyle bir evrende işlemekte olan kanunlar çerçevesinde, bir sistem içinde varlığın canlılığını sürdürmesiyle devam eden bir süreçtir. İnsan açısından hayat ise; dünya içerisinde bulunduğu konuma uygun olarak maddî ve manevî yönleriyle canlılığını devam ettirmesidir. İnsan, iki yönlü, iki zıt kutuptan oluşan bir dünyada kendisi için belirlediği bir hayat tarzı doğrultusunda yaşar. Hayat, olumlu ve olumsuz yönleriyle insanı kuşatmıştır.

Hayata ve özellikle insan hayatına farklı bakış açıları olabilmektedir. Bunlar arasında en çok yaygın olan bazı görüşlere yer vermek istiyoruz. Öncelikle, pozitif bilimlerle uğraşan bilim adamlarından bir kısmı hayatı, insanın doğumundan ölümüne kadar olan zaman dilimi olarak ifade ederler. İnsanın ölümüyle hayat biter ve insan yok olur. Buradan hareketle, pozitif bilimlerle uğraşan bazı bilim adamları, hayatın gayesini; şahsiyetini korumak, cinsiyetini korumak, hayat için daha elverişli şartları sağlamak, hayatta kalma mücadelesi olarak ifade ederler.[56] Böyle bir yaklaşım tamamıyla maddeci bir yaklaşım tarzıdır. Burada insanın manevî yönü yok sa-

---

53 *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 624.

54 *Büyük Larousse*, c.9, s. 5126.

55 İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye Göre Allah Kâinat İnsan*, Furkan Yay., İstanbul, 2000, s. 212.

56 Pozitivistlerin hayat hakkındaki görüşleri için bkz; Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler*, çev: Ahmet Mithat Rıfatof, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s. 37,39.

yılmakta ve hayat sadece dünyadan ibaret görülmektedir. Bu tür bir yaklaşım insanın ve insan hayatının çok önemli bir yönünü yok saydığı için insan hayatını anlamlandırma konusunda başarısız olacaktır.

İnsanın manevî yönünü görmezden gelen fikir akımlarının aksine İslam Dini insanın manevî yönüne işaret ederek, dünya hayatının geçici olduğunu, kalıcı hayatın âhiret hayatı olduğunu vurgular. Kur'an-ı Kerim'de; "Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu, işte asıl hayat odur, keşke bilselerdi!"[57] şeklindeki ayet bu düşünceyi ifade etmektedir. İnanan bir insan için dünya hayatı yanında âhiret hayatı da büyük önem taşır. Dolayısıyla hayattan kasıt sadece dünya hayatı değildir. Bu dünya hayatını şekillendiren, dünyaya farklı anlam katan ölüm sonrası hayattır. Bu açıdan âhirete inanan insan, hayatın anlamını farklı algılamaktadır.

Hayatın ne demek olduğu, insanların niçin yaşadığı konusunu farklı şekillerde yorumlayanlar olmuştur. Bunlardan Konfüçyüs ve Buda gibileri, hayatın amacının, iyilik ve mutluluğa ulaşmak olduğu konusunda birleşmektedirler.[58] Bu yaklaşım tarzına göre, hayatın anlam ve amacı, mutluluğa ulaşmak olarak ifade edilmesine karşın, insanın hayattan almak istediği zevk ve mutluluğun son hedef değil, insanın anlam arayışındaki yan ürün olduğu da söylenmiştir.[59]

İnsan yapısı gereği ve içinde bulunduğu hayat şartlarının getirdiği durumlara uygun olarak hayatla ilişki içine girer, hayata karşı bir tavır geliştirir. Bu tavır, bazen hayatı anlama gayreti, bazen hayatı en iyi şekilde yaşama ve hayatın kendisine sunduğu imkanlardan en iyi şekilde yararlanma olabilir. Bazen de insan, hayata karşı olumsuz bir tavır içinde, hayatın kendisine sunduğu bütün her şeyi reddetme yoluna gidebilir.

İnsan genelde hayatını devam ettirmek, hatta ebedî yaşamak ister. Hayatına son verme isteği, bazen bir hastalık durumu, bazen bir depresyon veya geçici bir buhran olabilir. Bu tür istisnâî durumlar hariç tutulacak olursa, genelde insanın hayatı sürdürmeye istekli olduğu söylenebilir. İnsan, hayatını devam ettirmek için her türlü duruma katlanabilir. Bu konuda Nietzche; "Yaşamak için herhangi bir sebebi olan kişi hemen her zorluğa katlanır"[60] diyerek, hayatın devam edebilmesini bir sebebe bağlar. Bu

57 Ankebut, 29/64.

58 Geniş bilgi için bkz; Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler*, s. 30.

59 Yalom, *Varoluş ve Psikoterapi*, s. 697.

60 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 74.

'sebep' ne olursa olsun hayatın devamını sağlayacaktır.

Her dönemde insan kendisi ve yaşadığı dünya hakkında gerçek bilgiye ulaşmayı, eşyanın hakikatini anlamayı istemiştir. Bu çabalar sonucu felsefe ve bilimsel düşünce ortaya çıkmıştır. Gerçeği ve hakikati aramaktaki hedef, insanın dünyadaki konumunu belirleme ve varlığı anlama çabasıdır.[61] Bu çaba ve arayış, hayat ve hayatın sonrası, hayatın hedefi, kendi varlığı ve varlığının anlamı gibi temel konularda yoğunlaşır.

İnsanla çevresi arasında, yakınlık ve uzaklık, dostluk ve düşmanlık gibi farklı hayat münasebetleri bulunur. Bu ilişkiler içinde insan, öteden beri kendi çevresindeki varlıkları ve diğer insanları anlamaya çalışır. İnsan yalnız kendi hayat imkanları ile sınırlı ve kendi dünya görüşüne bağlı olan şeyleri anlamaz. Aksine, farklı hayatları ve dünya görüşlerini de kavrar.[62]

İnsanın hayatla ilişkisi, yalnızca hayat şartlarının uygun hale getirilmesi, tabiat üzerinde otorite kurmak ve hayatta bir şeyler elde etmek değildir. İnsan yalnızca, üstün bir uygarlığa ulaşmak amacında da değildir. İnsanları, hayat seviyesi olarak hayvanlardan ayıran, ileri bir hayat yaşaması değildir. İnsan varlığının göstergesi gelişmişliğin yanında bilgilenmedir. Hayvandan onu farklı kılan, bilgilenmenin sonucu olarak insanın kendini bilmesidir.[63] İnsanın bilgi edinmesi ve bu bilgi doğrultusunda kendini tanıması ve üstün bir hayat yaşaması, bir etkileşim ve eğitim-öğretim faaliyetini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak; insanın hayatını devam ettirebilmesi için, kendisinde varolan ihtiyaçları karşılayabilmesi ve hayatı bütün yönleriyle algılayabilmesi gerekir. Kendi şahsî dünyasını tanıyıp anlamanın yanında, dış dünyayı da tanımalı, kendi dışındaki alemle ilişki içinde olmalıdır. Bu anlayış içinde insan, hayata sarılmalı, kendi hayat anlayışını oluşturmalıdır. İçinde bulunduğu dünyada nasıl yaşaması ve nasıl davranması gerektiği konusunda kendine bir yol belirleyen insan, hayattaki olayları daha rahat karşılayacak ve hayatta kalabilmek için büyük bir güç elde edecektir.

b. İnsan ve Hayatın Anlamı

İnsan açısından hayatın önemi ve anlamını kavrayabilmek için, öncelikle insanın ne olduğu, yapısı ve yönelişleri hakkında fikir edinmek gerek-

61 Şehabettin Yalçın, "Anlam Arayışı", *Bilgi ve Hikmet*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 10, s. 136.

62 Birand, *Kamuran Birand Külliyatı*, s. 63.

63 Ali Şeriati, *İnsan*, çev: Şamil Öcal, Fecr Yay., Ankara, 1997, s. 28-29.

mektedir. İnsan için hayat nedir, nasıl olmalıdır? İnsan nasıl yaşamalıdır, insan için hayatın ve yaşamanın anlamı nedir? Bu hayatın ölümle son bulması neyi ifade eder? Ölümden sonra bir hayat var mıdır? Bütün bu sorular insanın merak ettiği ve cevabını aradığı sorulardır. Öncelikle insanın nasıl bir varlık olduğundan hareketle, insanın arayışlarını, hayat ve hayatın anlamı hakkındaki yönelişlerini anlamak mümkün olacaktır. Bir önceki başlıkta bahsedilen insan ve hayat hakkındaki genel yaklaşımlara dayanarak, burada öncelikle insan için anlam arama gayretlerinin yeri ve önemi üzerinde durduktan sonra, 'hayatın anlamı'ndan ne anlaşıldığı, hayata anlam vermenin hangi konularda yoğunlaştığı hususunda farklı görüşlere yer vereceğiz.

Hayat bir keşif sürecidir. "Biz kimiz, ne yapabiliriz ve sonuç olarak neden yaşamaktayız ve neye inanmaktayız?" gibi sorulara cevapların arandığı bir keşiftir. Her insan, hayatta gönlünü yüceltmek, hayatın imkânlarına ilişkin olarak kendinden daha büyük birinin veya bir idealin peşine takılmak, yüceliği tatmak ister. Bu, bir yerde hayatın maddî olmayan yönlerine ve kalıcı bir gerçeğe değer vermek demektir.[64]

İnsanın anlam arayışı onun varlık şartlarını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle insan; belirli anlarda evrenin bütünlüğünü, evrenin içinde kendi varlığını algılayan ve evrende bütünlük arayan bir varlıktır.[65] Dolayısıyla insan anlam arayan, kendisini evrenin içinde anlamlı bir bütünün içine koymak isteyen bir varlıktır.

'Hayatın anlamı nedir?' sorusundan önce, böyle bir sorunun anlamlı olup olmadığını araştırmak gerekecektir. Pek çok insan bu soruyu anlamlı bulur ve bir cevap arar. Bu soruyu anlamlı bulmak, cevabının bilindiği anlamına da gelmez. Çünkü 'hayatın anlamı' ile ilgili soruları prensipte cevaplamak zor gözükmektedir. Bu konuda farklı bakış açıları ve değişik fikirler olabilir.[66] İnsanlar hayatın anlamı ile ilgili soruları farklı şekillerde sorabilirler. Soruların biçimi değişik olsa da kastedilen benzer düşüncelerdir. Her insanın böyle bir arayış içinde olduğunu söyleyebiliriz, ama herkes bu konuda tatmin edici bir çıkış yolu bulamayabilir.

Hayatın anlamının neyi ifade ettiği konusuyla ilgili bir başka problem de şudur; hayatta ulaşmamız gereken anlam tek midir? Bütün varlıklara ve

---

64 Charles Handy, *Ruhun Arayışı*, çev: Nurettin El-hüseynî, Boyner Holding Yay., İstanbul, 1998. s. 121,242.

65 Abraham H. Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler*, çev: H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1996, s. 110.

66 Wohlgennant, "Has the Questions about the Meaning of Life any Meaning?", s. 34

olaylara herkesin yüklemesi gereken anlam aynı mı olmalıdır? Bu konuda, "Her problemin bir cevabı, her çözümün bir anlamı vardır, o da doğru anlamdır"[67] şeklinde bir yaklaşım içerisinde olanlar vardır. Buna karşın, insan için hayatın her döneminin ayrı amacı ve anlamı olabileceği de düşünülebilir. Geçmişin ve geleceğin insana anlattığı şeyler vardır. "Hayat basit bir şekilde doğup büyüyüp olgunlaşmanın ötesinde bir şeydir. Eğer hayatın anlamı keşfedilecekse, bu anlamın hayatın her aşamasında var olduğunu, her günümüzün her dakikasını yaşarken göreceğiz."[68]

Pek çok düşünür hayatın anlamını arama gayretlerini, hayatın gayesini arama olarak yorumlamışlardır. İnsanın ruhsal hayatında devamlı olarak bir gayenin varlığından bahsetmek mümkündür. İnsanın bütün davranışlarını yönlendiren ve hayat çizgisini belirleyen bu gayedir. Bir gaye olmadan insanın düşünmesi, istemesi ve hayal kurması mümkün değildir. İnsan hayatının ruhî ve bedenî etkinliklerinin temelinde bu gaye vardır. İnsanın ruhî gelişimi böyle bir gayenin varlığıyla doğru orantılıdır. İnsanın davranışlarının ne anlama geldiğini bilmek, hayatındaki değerleri kavrayabilmek için o insanın gayesini bilmek gerekir.[69] Bir insanın bütün davranışlarını belirleyen, hayat tarzını şekillendiren, o insanın dünya görüşü ve gayeleridir. İnsanın hayattan beklentileri, hayata yüklediği anlam, o insanın bütün maddî ve manevî hayatını etkilemektedir. İnsan psikolojisini anlayabilmek için, insanın dünyaya hangi pencereden baktığını saptamak gerekmektedir.

Hayatın anlamı sorusu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, bu konuda net bir cevap tarih boyunca büyük düşünürlerin kavrayışından kaçmıştır. Tarih boyunca bu konuda söylenenler ortak bir çözüm önermemekle birlikte, çözüme götürecek bir sentez yapma özelliğine de sahip değillerdir.[70] Bu konuda çözümler farklı farklı olabilmekte, hatta bazen aynı konuda birbirine tamamen zıt çözümler bulunabilmektedir. Bazılarına göre, hayatın anlamı konusunda genel geçer olan, bütün insanların kabul edebileceği ortak bir cevap aramak boşunadır. Ortak bir düşünce, bir ideal veya bir din etrafında toplanmış insanlar, her ne kadar bazı konularda ortak anlamlar bulsalar bile, bazı konularda ayrılığa düştükleri de bir gerçektir.

---

67 Bkz: Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 728.

68 Leo Buscaglia, *Kişilik*, çev: Nejat Ebcioğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 72.

69 Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev: Ayda Yörükan, T.İ.B. Yay., 1998, s. 118-119.

70 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 661.

Anlamlı bir hayatın nasıl olacağı, nelerin anlamlı bir hayata götüreceği konusunda bütün insanları içine alacak genel bir cevap vermek mümkün gözükmemektedir. Bir dönemde yaşanan belirli bir hayat, sosyal ve ekonomik açıdan bir kişiyi memnun ederken, aynı şartlar içindeki başka bir insanı memnun etmemektedir. Anlam elde etme bazılarına göre kişinin kendini gerçekleştirmede başarılı olmasına bağlıdır. Bazıları bunu toplumda kişinin gösterdiği çaba sonucu elde ettikleri olarak değerlendirebilir. Bu tür farklı görüş açıları birbiriyle uyuşmak durumunda değildir.[71]

İnsanların hayata ve hayatın anlamına dair farklı yaklaşımları olabilmektedir. İnsan, öncelikle hayatı kendi yaşadığı dünyadan ibaret görme eğilimindedir. Onun için hayatın anlamı, kendisi için anlamlı olan ve kendi yararına olan şeylere bağlıdır. Böyle bir insan genelde kendi menfaatini düşünür ve kendine yararlı olanı ister. Kendi dışındaki dünyayı önemsemez. Gerçek hayat sahibi olarak kendini görür. Bu anlayış içerisinde diğer insanları mücadele edilmesi gereken bir rakip olarak algılar. Fakat kendi hayatının son bulacağını derinden hisseden insanlar, kendisinden sonra da hayat sahibi canlıların olacağını ve bütün işleyişiyle dünyanın devam edeceğini anlarlar. Bu noktada insanlar dışarıya yönelir ve kendi dışındaki dünyayı anlamaya çalışırlar. Bir insan kendi hayatını anlamsız görüyorsa, diğer insanların hayatını ve bütün dünyayı anlamsız görecektir. Çünkü hayatı anlamsız fertlerin toplamından anlamlı bir hayat çıkmayacaktır. Dolayısıyla böyle anlamsız bir dünyanın yararına çalışmanın da anlamı olmayacaktır.[72] Buradan hareketle insan, önce kendi şahsî hayatında bir anlam bulabilirse, sonra dış dünyaya yönelecek, kendi şahsî hayatındaki anlamla, bütün içerisindeki hayatın anlamını keşfetmeye çalışacaktır.

Fertlerin kendi özel hayatlarındaki arayışları, dış dünyadan ve içinde yaşadığı şartlardan bağımsız olarak düşünülemez. Bunun için insanın ilişkili olduğu her şey, yaşadığı dünya, geçmiş ve gelecek, anlam arayışında insan için önemli olmaktadır. İnsanın yaşadığı hayata anlam verebilmesi, geçmiş ve geleceğe anlam verebilmesine bağlıdır. "Geçmişi anlamayan, günü ve geleceği yorumlayamaz. Tarihini garipseyen bir insanın kendisiyle barışık olması düşünülemez. Böyle bir toplumun da kimlik sorunlarını

71 Alfred Jules Ayer, *The Meaning Of Life*, Macmillan Publishing Company, New York, 1990, s. 196.

72 Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler*, s. 25,27,48.

aşabilmesine inanmak zordur."[73] Dolayısıyla insanların kendi dünyasındaki arayışlarının yanında, bu arayışa etki edebilecek diğer faktörler de değerlendirilmelidir. Hayatın anlamını bir bütün içinde aramak gerekir. Hayata anlam vermek için her şeyi bir bütün olarak algılamak gerekmektedir. Evren anlamsız olursa, parçaları da anlamsız olur. Anlamsızlık deryasında, anlamlı bir adada kimse yaşayamaz. Bütünleşmenin üç yönü beraber gitmektedir. Bunlar; insan, diğerleri ve evrendir.[74]

Dilthey, insanın yaşadığı sürece sürekli anlama çabası içinde olduğunu ve dünyada rastladığı her şeyi belli bir anlama çerçevesi içinde anladığını söyler. Bu anlama öteki insanlarla birlikte olmaktadır. İnsan, öteki insanlarla karşılıklı etkileşim içinde yaşadığı ve öteki insanlarla paylaştığı dünyayı, yine öteki insanlarla birlikte anlar. Dolayısıyla bu dünyadaki şeylerin anlaşılması ortaklaşa bir anlaşılmadır.[75]

İnsanın hayattaki gayesinin ve hayatın anlamının ne olduğu konusunda birçok fikir ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları herkesin kabul edebileceği, insanın yapısına ve insan gerçeğine uygun olan fikirler ve çözümlerdir. Örneğin Tolstoy, hayatı insan tarafından yönlendirilen bir değirmen olarak görür. Değirmenin asıl maksadı nasıl öğütme ise, hayata ilişkin her çabanın maksadı, 'hayatın geliştirilmesi'dir. Hayatla ilgili araştırmaların gayesi de onun ıslahı içindir. Bundan dolayı, hayatın kaynağı, nereden geldiğimiz, niye böyle bir hayat yaşadığımız sorularından daha çok, hayatı nasıl geliştirebiliriz, insanca yaşamanın esasları nelerdir, iyi bir hayat için neler lazımdır, konusunu düşünmek gerekir. Böyle bir bakış açısıyla düşündüğümüzde, hayattaki gaye, şahsî menfaatten uzak olarak insanlık için çalışma ve iyilik yapmaktır.[76]

Hayatın anlamı konusuna çok farklı yollarla cevap verilebilir. Bunlardan en önemlisi dinin verdiği cevaptır. Genelde birçok dinin bu konuda cevabı; Allah bizi yaratırken belli bir amaca göre yaratmıştır. Fert olarak insan ve bütün insanlık bu amacı yerine getirmek için vardır.[77] Burada hayatın anlamını keşfedebilme, Allah'ın insanları niçin yarattığı, dünya hayatının gayesi ve insanın nasıl yaşaması gerektiği konusunun bilinmesine

73 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, s. 104

74 Rollo May, *The Art Of Counseling,* Abingdon Press, New York, 1967, s. 216.

75 Birand, *Kamuran Birand Külliyatı*, s. 43-44.

76 Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler*, s. 13,100-101.

77 Stern, *The Search For Meaning*, s. 6.

bağlıdır. Her ferdin anlamlı bir hayata ulaşması, Allah'ın insanlık için istediği hedefleri gerçekleştirmesine bağlıdır.

Genelde hayatını anlamlı bulduğunu söyleyen insanlar şu konuları ön planda tutarlar: sağlık, herhangi bir konuda tatmin, başarılı olma, amacına ulaşma, diğer insanlar için bir şey yapabilme, çok önemli gördüğü bir ideal için hayatnı feda etme, ilahî emirleri yerine getirme.[78] Genel bir ifadeyle, anlamlı hayat, insanın bireysel potansiyellerini geliştirmesi ve kendini aşarak başkaları ile ilişki kurması ve böylelikle hayatında bir bütünlük elde etmesi olarak değerlendirilebilir.[79]

Birçok insan, hayatın gerçek amacının mutluluğu aramak olduğuna inanmaktadır. Bir dine inansın ya da inanmasın, bütün insanlar hayatta daha iyi şeyler ararlar. Bu arayış mutluluğa doğru olmaktadır. Kişi genel olarak arayışına, kendisini mutluluğa ve acıya götüren nedenleri tanımlayarak başlayabilir. Bu konuda başarılı olursa, acıya götüren nedenleri ortadan kaldırıp, mutluluğa götüren nedenleri geliştirebilir ve böylece başarılı olur. Bununla beraber mutluluğu yakalamak basit bir şey de değildir.[80]

Hayatın daha geniş bir anlamının olması için çeşitli yollar vardır: Bir insan siyasî veya sosyal bir yapının içinde bulunur ve bu hareket hayatı daha iyi yapmak için uğraşır. Başka bir insan sadece kendi çocukları için daha iyi bir hayat sağlamaya gayret eder. Birileri de, daha geniş düşünerek, hayatının inandığı din açısından bir anlam taşıması için çalışır ve dünyada geçirdiği zamanın Allah'la irtibat için bir hazırlık olduğuna inanır.[81] Kısaca ifade etmek gerekirse, bir dine inanan insana göre hayatın amacı, Allah'ı tanımaktır.[82] Böyle bir insana göre, o dinin kurallarına uygun hayat yaşamak, Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak onun rızasını ve sevgisini kazanmak, âhirete hazırlık yapmak ve cenneti kazanmak en önemli gayedir. Dolayısıyla dünya geçicidir ve boş işlerle uğraşmak doğru değildir.

Bazı düşünürler hayatta aranacak anlamı devamlılık esasına bağlamışlardır. İnsan, yaşadığı sürece hep bir şeyler arar ve hedeflerine ulaşmak için

---

78 Wohlgennant, "Has the Questions about the Meaning of Life any Meaning?", s. 36.

79 Abdülkerim Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*, U.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1999, s. 10.

80 Dalailama-Horward C. Cutler, *Mutluluk Sanatı*, çev: Güneş Tokcan, Dharma Yay., İstanbul, 2000, s. 21,23,32.

81 Thomas Nagel, *What Does It All Mean?*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 96.

82 Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev: Selahattin Odabaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1958, s. 198.

yarışır. Eğer elde edilenler daimî olacaksa bir anlamı vardır. Fakat ulaştığımız hedeflerimizin birçoğu daimî olmayacaktır. İnsan bu hayatta ölümsüz de olmayacaktır.[83] Dolayısıyla insan, geçici olan bir hayatla tatmin olamayacak ve kalıcı bir hayatı arayacaktır. İnsan için geçici olan ve ölümle yok olacak hedefler bir anlam ifade etmeyecektir.

İnsanoğlunun hayattaki temel gayelerinden birinin de "mutluluk" olduğu söylenebilir. Fakat insanoğlu için mutluluğun nasıl elde edileceği veya nasıl muhafaza edileceği konusu hep tartışılmıştır. Bunun en önemli örneklerinden birisi, hedonist ahlak düşüncesidir. Bu düşünceye göre; ahlakın kaynağı, insanlara mutluluk veren ve onları mutsuzluktan uzaklaştıran her şeydir. İnsan mutluluğuyla en çok ilgilenen kurumlardan birisi de din olmuştur. Birçok psikolog din ile mutluluk arasında bir ilişkinin olduğundan bahsetmişlerdir.[84] Bu konuda mutluluktan bahseden düşünürlerden birisi de Aristo'dur. Aristo, insanın bütün çabalarının ve gayretlerinin hedefinin mutluluk olduğunu söylemektedir. İnsanın mutlu olması ise faziletle ilgilidir. Fazilete ulaşmanın yolu ise sürekli bir gayret, öğrenme ve temrindir.[85] Bu anlamda eğitimi fazilete götürecek bir araç olarak değerlendirmek mümkündür. Eğitim insanın bilgi vasıtasıyla gelişmesini ve faziletli insan olmasını sağlar. Böylelikle insan mutluluğu ve hayatın anlamını yakalayabilir.

Farklı bir yaklaşımla, "hayatın anlamı"nın değerli bir hayat içinde olacağı söylenebilir. Hayatı değerli kılacak esasların neler olduğu konusunda bir liste yapmak zor olsa da, insanların üzerinde birleşeceği bazı hususlardan bahsetmek mümkündür. Fakat herkesin fikir birliği edeceği bir konu; mutlu bir hayatın değerli olacağıdır. Yine de mutluluğun ne olduğu konusunda fikir ayrılığı olacaktır.[86] Birçok insan mutluluğu elde etmek için geçici şeylerin arkasında koşmakta, fakat sonra hayal kırıklığı yaşamaktadır. İnsanların mutluluğu aradığı birçok şey ise, insana sadece ızdırap vermektedir.

Çağımızın psikologlarından birisi olan Alfred Adler; hayatın amacının, aşağılık, yetersizlik ve güvensizlik duygularının ve engellenmiş olma duygularının giderilmesi ve üstünlük elde etme, kendisini kabul ettirme çabası[87] olduğunu söyler. Buna karşılık Freud ise, hayatın amacını "haz alma"

83 Nagel, *What Does It All Mean?*, s. 95.

84 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 8-9.

85 Kamuran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1987, s. 86-87.

86 Glover, "The Sanctity Of Life", s. 119.

87 Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 150,182.

isteği olarak değerlendirir. Viyanalı nörolog ve psikoterapist Victor Emil Frankl ise; hayatın amacını bir "anlam arama" çabası olarak ifade eder.[88] Birçok insan anlamlı bir hayatı, şöhreti takip etmek ve kazanmak olarak görmektedir. Özellikle günümüzde iletişimin ilerlemesiyle şöhretin daha geniş bir alana yayılması bu duyguyu tahrik etmektedir.[89] Bazı insanlar ise şöhret gibi başka kişisel tatminlerde bir anlam aramaktadırlar. Bu bazen servet elde etme olabilir, bazen rahat bir hayat yaşama gibi maddi tatminler olabilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, hayatta maddi tatmin arayan bu tür yaklaşımlar sönük kalmış, anlamlı bir hayat için yüce gaye ve değerlerin olması gerektiği konusu birçok düşünür tarafından ifade edilmiştir.

Bütün farklı yaklaşımları kısaca özetlemek gerekirse, hayatın anlamını keşfetme veya anlamlı bir hayat yaşama denilince anlaşılan; hayattan beklenilen amaçların ve hedeflerin tespit edilmesi; hayata yön verecek, insan onuruna uygun değerlerin ve yaşama biçimlerinin kavranması; hayatı sürdürmeye ve mücadele etmeye değer ideallere ulaşabilme ve bu idealler doğrultusunda hayatını şekillendirmedir. Bunun yanında, etrafındaki varlıkları algılayıp yorumlayabilme, hayatın öncesine ve sonrasına ait konularda ve aynı zamanda metafizik konularda tatmin edici cevaplar bulabilme, merak ettiği soruların cevabını bulabilme ve ulaştığı cevaplara uygun bir hayat yaşama anlaşılmaktadır. Anlama dair doğru bilgiyi elde etme ve bunların zihinsel bir faaliyet sonucunda yorumlanarak insan hayatı için kullanılır hale getirilmesi gerekmektedir.

2- İnsanın Yapısı ve Anlam İhtiyacı

İnsan, kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini, niçin var olduğunu araştırmadan yaşayamaz. Kendisi hakkındaki sorulardan hareketle daha büyük sorulara geçer. Kainatın nereden gelip nereye gittiğini ve bu varlıkların nasıl var olduğunu, nasıl yaratıldığını sorgular.[90] İnsan, var olduğu günden bu yana sürekli olarak içinde yaşadığı dünyayı ve evreni tanımaya çalışmıştır. Bu anlama merakı ve öğrenme arzusu insanı insan yapan en büyük özelliktir.[91] Varlığı ve evreni tanıyabildiği ölçüde insan, kendi

---

88 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 96-97.

89 Ayer, *The Meaning Of Life*, s. 189.

90 Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980, s. 146.

91 Serinsu, *Kur'an Nedir?*, s. 23

değerinin ve varlık içindeki yerinin farkına varacaktır.

Doğumla başlayan hayatımız, çeşitli hallerden geçtikten sonra ölüme uzanıyor. Nereden gelip nereye gittiğimizi, niçin yaşadığımızı bilmek istiyoruz. Hayatımızda o kadar çok amaç koyabiliyoruz ki, hayatımızın her anı doluyor. Bazen en küçük ayrıntı bizim için büyük olabiliyor. İşte bütün bunlar üzerinde düşünmemizi sağlayan duygularımız da vardır. Bu duyguları uyaran cevaplar da vardır. Bizi, yaptığımız her şeyin anlam ve amacını düşünmeye götürecek duygularımız ve bunların cevapları o kadar önemlidir ki, bunlar olmadan hayatımız anlamsız olur ve yaşanmaya değmez.[92]

İnsan kişiliğinin derinliklerinde, hayatın gerçek bir iyiliğinin ve akla uygun bir anlamının bulunması gerektiğine dair hiç yok olmayan bir arzu vardır.[93] Yapısında mevcut bulunan bu arzular ve duygular, insanı sürekli bir taraflara yönlendirir ve böylelikle tabii bir arayış süreci başlar. İnsanın yapısı gereği sahip olduğu özellikler ve onun ihtiyaçları, bu arayışı canlı tutar. Bu yönelişler ve arayışlar tatmin edilemezse, beklentilerine ulaşamayan insan bir boşluğun içine düşer.[94]

Arayışlarına cevap bulma amacıyla, içinde bulunduğu alemle kendi arasında ilişki kurmaya çalışan insan, kendi konumunun farkında olmak ister. Bazen kendisini bütün tabiattan sıyırarak, tabiatı karşısına alır. Sonra da korku ve dehşet içerisinde kendisine dönerek sorar; ben nerede bulunuyorum? Benim bulunduğum yerin mahiyeti nedir?[95] Bu şekilde insanın kendine dönmesi, kendi yerini ve konumunu bulmaya yönelik bir çabadır. Bazen de insan bu büyük alemde kendini hiç olarak görür ve asıl hakikatin ne olduğunu araştırmaya başlar.

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için beslenme, solunum, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Bunun yanında ruhuna, kalbine ve duygularına yönelik ihtiyaçları da söz konusudur. Maddî ihtiyaçları kadar manevî ihtiyaçları da, insanın hayatını devam ettirebilme, hayatın zorluklarıyla mücadele konusunda önemli olmaktadır. Yemek içmek gibi ihtiyaçlar temel ihtiyaçlardır. Fakat insan, maddî ihtiyaçlarını karşılarken, kendi kendine, niye bunlar için uğraştığını sorar. Bu soru an-

92 Beyza Bilgin, *İslam'da Kadının Rolü; Türkiye'de Kadın*, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2001, s. 1.

93 Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler*, s. 47.

94 Max Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947, s. 39

95 Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri*, s. 82.

lam arayışındaki ilk belirtilerdir. Bu şekilde hayatının amacını sorma, bu konunun bir ihtiyaç olduğunun belirtileridir. Düşünen her insan er ya da geç kendine; 'Niçin ve hangi amaçla buradayım?' sorusunu soracaktır.[96] Akıl ve düşünce kabiliyeti insanın arayışlarındaki temel etkenlerdendir. İnsan merak arzusunun etkisiyle her şeyi araştırıp öğrenmek ister.

İnsan yapısı incelendiğinde, onun karmaşık bir zihin faaliyeti yürüttüğü ve engin bir ruha sahip olduğu görülür. İnsandaki duygular ve güçler sınırları çizilemeyecek kadar geniştir. Sahip olduğu akıl ve beyin gücüyle değişik bilim dallarında yeni yeni bilgilere ulaşmakta ve hızla mesafe almaktadır. Fakat hiçbir zaman merak ve araştırma arzusu bitmemektedir. O kadar ki, fizik dünyayı aşarak, metafizik alemi de çözmeyi hedefler. Bütün bu çalışmaların ve arayışların arka planında anlam ihtiyacı yatmaktadır. Bunun için anlam arayışını insanın davranışlarındaki en önemli itici etken olarak değerlendirmek mümkündür. Bu ihtiyacın farkına varmak ve doğru bir şekilde yönlendirmek insanın ruh sa,ığı açısından bir gereklilik olarak düşünülmelidir.

Birçok psikolog, insanın idrak, tahayyül, düşünme ve muhakeme gibi bilişsel reaksiyonlarının bir mana arama gayretine götürdüğünden bahsetmektedir. Özellikle genç bir insan, karşılaştığı yeni fikirler, yeni olgular ve münasebetlere tepki olarak sualler sormaya ve kendi psikolojik dünyasındaki boşluğu görmeye başlar. Bir hayat felsefesi arayan insan, belirli bir anlama ihtiyacının tesiri altına girmiş demektir.[97]

İnsanın anlam arayışı hayatını yönlendiren temel bir etkendir. Bu anlam sadece kişinin kendisi tarafından bulunabilir olması yönüyle eşsiz ve özel bir yapıdadır. Bazı otoritelere göre anlamlar ve değerler, savunma mekanizmalarından, tepki oluşumlarından ve yüceltmelerden öte bir şey değildir.[98] İnsanın hayatta karşılaştığı her türlü hadiseye bir açıklama ve yorum getirme, içinde yaşadığı alemi 'anlama' ihtiyacı içerisinde bulunduğu, çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Hiçbir şeyi dışarıda bırakmadan, zihinsel olarak bütün olayları anlayabilecek genel bir anlama sistemine sahip olma isteği, insanın temel ihtiyaçlarından birisidir.[99] Bir grup denek

---

96 Stern, *The Search For Meaning*, s. 1.

97 David Krech ve Richard S. Crutchfield; *Sosyal Psikoloji*, çev: Erol Güngör, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 231-232

98 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 97.

99 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yay., Ankara, 1993, s. 115

üzerinde yapılan bir araştırmada, hayatta gerçekleştirmek istedikleri en büyük arzu sorulmuş, deneklerin %90'ı anlamlı, huzurlu, amaç ve hedefleri olan bir hayat cevabını vermiştir.[100] Böyle bir sonuç, insanın bu konudaki ihtiyacını çok açık ifade etmektedir.

İnsanın 'anlam' ihtiyacını diğer ihtiyaçlarından ayırmak gerekir. Bu ihtiyaç, diğer ihtiyaçlara indirgenemeyecek kadar özgün bir ihtiyaçtır. Farklı ölçülerde her insanda bulunur ve bütün varlığını kuşatır. İnsandaki bu yüce ihtiyacın bilinmesi, bu ihtiyaçların canlandırılıp harekete geçirilmesi demektir.[101] Böyle bir ihtiyacın tatmini, insanın ruhunun doyurulması şeklinde de ifade edilebilir. Bunun için anlam ihtiyacının hissettirilmesi ve doğru bir şekilde yönlendirilmesi önemli bir çaba olarak görülmelidir. Her insan özündeki bu ihtiyacı fark etmeyebilir. Bazıları ise, aradıkları şeyin nerede olduğunu bilemeyebilir. Bu konuda insanların bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. İnsanlar, etkileşim içinde, planlı ve programlı bir çalışma sonucunda doğru bilgilere ve sağlıklı yorumlara ulaşabileceklerdir.

Özellikle hayatı tanıma çabalarının en yoğun olduğu ergenlik çağındaki gençlerin en önemli ihtiyaçlarından birisi de hayatına anlam vermektir. Genç insanın önüne açılan dünya, çocukluğunda hayal ettiği dünya değildir. Birçok şeye karşı inancı ve güveni sarsılmıştır. Fakat yine de o çocukluğundan beri kurduğu mükemmel dünya idealinden vazgeçmez. Gençlik dönemindeki insanlarda ideal hayata özlem daha fazladır. O hep iyiliği, güzelliği, doğruluğu, adaleti aramaktadır. Arayışlarını ve özlem duyduğu dünyayı gerçekleştirmek için birçok faaliyete ve organizasyona katılır. Fakat bu arada kendi kendine iyinin ve doğrunun ne olduğu sorularını sorar. Bu sorular giderek büyür ve kainatı, yaratılışı ve sonunda 'Yaratıcı'yı sorar.[102] Bu arayış ve sorgulama insanın yapısında vardır ve hayatı boyunca düşüncesini meşgul eder. Özellikle insanın arayışlarının yoğun olduğu ergenlik döneminde gençlerin daha çok yardıma ihtiyacı olacaktır. Ergenlik döneminde en çok eğitim ortamıyla etkileşim içinde olan gençlere anlam arayışında okulun verebileceği çok şey olmalıdır.

Yapısı gereği yaşadığı hayattan tatmin olamayan insan, zaman ve mekânın sınırlarını, hatta gerçek varlığın sınırlarını aşmak ister. İnsandaki

100 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında*.., s. 128.

101 Victor Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara, 1994, s. 25

102 Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yay., Ankara, 1995, s. 88.

bu hırs hiçbir zaman bitmez. Kendisindeki bu enerjiyi manevî faaliyete sevk eden insan, dünyayı hafife alarak, bu dünyadan sonra varolduğuna inandığı ikinci hayat için kendini adayabilir.[103] Maddî varlığının yanında, manevî bir yanı olan insan, bu bedendeki sırrı, manayı arayan bir varlıktır. Bu özelliği ile insana, "Allah'ı arayan varlık" diyebiliriz. İnsanın yaratılışında bulunan anlam arayışından kaçmak mümkün değildir ve bu arayışa cevap bulmak gerekmektedir.[104]

Sağlıklı bir insan, hayatının bir anlamının ve amacının olduğuna inanır. Anlam olmadan bir insan yaşayamaz. Sağlıklı bir kişilik hayatın bütününde bir amaca inanmayı gerektirir.[105] Bu dünyada her insan bütün hayatına ve davranışlarına yön verecek sağlam ideallere ihtiyaç duyar. Hayata şekil veren anlam ve değerler olmadan yaşamak önemli ölçüde stres yapmaktadır. İnsanın böyle önemli bir ihtiyacının giderilememesi hayatına son vermeye kadar gidebilir.[106] Bir araştırmada, ölmek üzere olan kanser hastalarıyla yapılan klinik çalışmalarının sonuçları, insan için anlamın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hayatlarında derin bir anlam duygusu içinde olan hastalar, daha dolu yaşamakta ve ölümle daha rahat yüzleşebilmektedir.[107]

Anlamlı bir hayat insan için bir ihtiyaç olmasına rağmen, bazen insanlar böyle bir ihtiyaç içerisinde olduklarının farkında değillerdir. Varlıkların anlam ve gayelerinin, evrendeki yerinin açıkça belli olmadığı bir dünya, insanın varlığını sürdürmeye güç yetiremeyeceği boş bir dünyadır.[108] İnsan böyle bir dünyada amaçsız ve kendi konumundan habersiz olarak yaşar. Olayların sürüklediği tarafa doğru kendisini kaptırır. Ne yaptığının ve niçin yaptığının farkında değildir.

İnsanın yapısı gereği anlam ihtiyacı içerisinde olduğu bir gerçektir. Bu ihtiyacın tatmini de yapısına ve fıtratına uygun olmalıdır. İnsanın yapısına uymayan anlam sistemleri veya bu konudaki görüşler insanı tatmin etmeyecektir. Bu şekildeki yönelişler anlam arayışında bir sapma olarak de-

---

103 Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri*, s. 48

104 Beyza Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, M. E. B. Yay., s. 6, Ankara, 1986, s. 30.

105 May, *The Art Of Counseling*, s. 216.

106 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 661-662.

107 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 676.

108 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 116.

ğerlendirilebilir. İnsanın saf yaratılışının bozulması durumunda bu tür yanlış yönelmeler ve yanlış anlam sistemlerine bağlanmalar olabilir.

3- Anlam Arayışının Oluşum Süreci

Hayatın anlamını aramaya götüren birtakım sebeplerden bahsetmek mümkündür. Bu sebepler her insana göre değişebileceği gibi, ortamlara göre değişebilir. Aynı zamanda anlam arayışı insanın hayatındaki dönemlerin özelliğine bağlı olarak da farklı etkenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu dönemlerin her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesi anlam arayışını anlama ve yönlendirme konusunda faydalı olacaktır.

Hayatı boyunca insanın farklı ortamlarda ve farklı dönemlerde, yönelişlerinde ve düşüncelerinde değişmeler olabilecektir. Psikolojinin verileri ve gelişim kuramları incelendiğinde insanın dönemlere göre farklı özellikleri ve ihtiyaçları olduğu görülecektir.[109] Bu dönemler ve dönemlerin gerektirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda anlam arayışında şekillenmeler olmaktadır. Gelişim özelliklerinin yanında, insanın yaşadığı ortam, çevresi, sahip olduğu kültür yapısı, ekonomik durumu, aldığı eğitim hayattaki anlamın ne olması gerektiği konusunda yönlendirici unsurlardır.

İnsanın hayata anlam verme süreci, bir ihtiyacın kendisini göstermesiyle başlar ve sonrasında bu ihtiyaç doğrultusunda arayışlar devam eder. Bu arayışlar belirli bir noktadan başlayıp genişleyerek devam eder. Hayatta bir anlama ulaşma, bir anda olup biten bir faaliyet değildir ve uzun bir süreç isteyebilir. Hatta bu sürecin insanın ölümüne kadar gittiğini de söyleyebiliriz.

Özellikle çağımızın insanına baktığımızda anlam arayışının daha yoğun olduğunu görmek mümkündür. Çağımızın insanı, bütün teknolojik gelişmeler ve bilimsel buluşların sonucunda rahat ve güven içinde olmasına rağmen, kendini daha tedirgin ve mutsuz hissetmektedir. Dünyanın globalleşmesi ve sosyal etkinliklerin artmasına rağmen, kendisini daha çok yalnız hissetmekte ve kabuğuna çekilmektedir. Birçok faaliyetle uğraşmakta, çok değişik sahalara uzanmakta, fakat bütün bunların bir anlamının olmadığını düşünmektedir.

İnsan, madde üzerinde gücü arttıkça, özel hayatında ve toplum içinde kendini güçsüz hissedebilmektedir. Tabiata egemen olmak için birçok araç

109 Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Ertem Matbaacılık, Ankara, 1997, s. 90.

geliştirmiş olmasına rağmen, bu araçların bağlı olduğu asıl gayeyi gözden kaçırabilmektedir. Gözden kaçan, insanın dünyadaki varlığının asıl hedefinin ne olduğudur. İnsan, birçok şeyi bilebilir, fakat varlığı ve dünyadaki konumu ile ilgili temel konularda bilgisi yetersiz olabilmektedir. Şaşkınlık içindeki insan, kendi kendine hep şu soruları sorar: İnsan nedir, nasıl yaşamalıdır, hayatına yön verecek ilkeler neler olmalıdır, insan güçlerini ve kapasitesini nasıl kullanmalı ve hayatını nasıl değerlendirmelidir?[110] Çağımızın insanı hayatın daha karmaşık bir hal alması ve tabiatla daha fazla yüzleşmenin sonucunda aklını karıştıran soruların cevabını arar. Bu arayış kendini tatmin edecek bir düşünce sistemi geliştirinceye kadar sürebilir.

Sanayileşme ve hızlı teknolojik gelişmelerle kimlik sorunu belirgin hale gelmiştir. Eski toplumlardaki sosyal dayanışma ve karşılıklı ilişkiler günümüzde gerilemeye başlamıştır. İnsan büyük toplumlarda adeta kalabalıklar içinde yalnız yaşar bir duruma düşmüştür. Bugün daha çok, çıkara dönük bir ilişkiler sistemi insanların dünya görüşü olmuş ve dayanışma bağları kopmaya başlamıştır. Bu tür ilişkiler sonucunda kimlik arayışı görülmeye başlamıştır. İnsanlar, böyle bir ortamda; "Ben kimim? nereden geliyorum?" gibi soruları kendilerine sormaya başlamışlardır.[111] Erik Erikson da bu konuya dikkat çekerek, gençliğin sanayileşmiş bir dünyada kimliğini yeniden tanımlamaya ihtiyaç duyduğundan bahseder.[112] Günümüzün yoğun problemleri ve bunlar karşısında çıkış yolu bulmakta insanın çaresiz kalmasıyla ortaya çıkan kimlik bunalımı, bazen anlam arayışına götürürken, bazen de hayata küsmeye ve her şeyden uzaklaşmaya sebep olabilmektedir. Bu şekilde anlam arayışının oluşumu kimlik bunalımı ve yalnızlıktan da kaynaklanabilmektedir.

Kimlik bunalımına götüren etkenlerin en önemlilerinden birisi insanların benimsediği geleneksel değerlerden kurtulup, kendi varlığıyla ve bunun getirdiği sorumluluklarla yüzleşmesidir.[113] Bu bunalım kendini tanımaya ve varlık içindeki yerini kavramaya götürür. Arayışları sonunda insan etrafındakilere bir anlam vermeye çalışacaktır. Bazen de kimlik bunalımı yaşayan insan, geleneksel değerlere sıkı sıkıya sarılıp, kurtuluşu bu de-

110 Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükan, T.İ.B.K. Yay.,1997, s. 12.

111 Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1998, s. 251.

112 H.Erik Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, çev: Bedirhan Üstün- Vedat Şar, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s. 30.

113 Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 22.

ğerlerin aynen uygulanmasında bulacaktır. Bu tür insanlar değişimi kaygı verici bulurlar.[114] Böyle bir durumda anlam arayışı bir yere odaklanmış olur ve kişisel anlamdan daha çok mevcut kabuller insanın dünyasını şekillendirir.

İnsanlar öncelikle yemek, giymek, ısınmak gibi maddî ihtiyaçlarını gidermek için çalışırlar. Ekonomik açıdan belirli bir düzeye ulaşmayı isterler. Arzu ettiği ekonomik seviyeye ulaşamayan insan ıstırap ve sıkıntı çeker. Bunun yanında her fert için hayatın değişik dönemlerinde manevî ihtiyaçlar kendini gösterir. Böyle bir durumda; ben kimim, niçin yaşıyorum, neden bu dünyada bulunuyorum? gibi sorular zihni meşgul eder.[115] Bu kritik ve can alıcı sorular anlam arayışında ilk adımdır. Bundan sonra insan soruların cevabını aramaya başlar. Bu sorular her düzeydeki insan için, hayatın her döneminde belirli ölçülerde görülebilir.

Bilinçli bir varlık olmanın yanında, bilincinin de farkında olan insan, sürekli kendi halini düşünmektedir. Bu özelliğe sahip olan insan er ya da geç mutlaka kendine; 'niçin dünyada bulunuyorum? Aniden varoluşumun ve aniden yok olmamın maksadı nedir?' sorularını sorar. Kendini çevreleyen tabiatta bu soruların cevabını bulamayabilir. Cevapları bazen mitlerde, bazen de rasyonel ve filozofik sistemler içinde veya dinlerde araştırır.[116] İnsanın anlam arayışı ile ilgili sorularına cevap olabilecek, anlamlı bir hayatın oluşmasında etkili olacak birçok psikolojik, sosyal veya fiziksel faktörden bahsedilebilir. Bu faktörler oluşum sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilirler. Anlama ulaşmada kaynaklık edebilecek birçok unsur bulunmasına karşın insan bunlara ulaşmada zorluk çekebilir.

İnsanın anlam arayışı iki temel problemin sonucu olarak ortaya çıkar. Bunlar; 'insan nedir?' ve 'insan ne olmak zorundadır?' sorularıdır. İnsan bu iki soru arasında çelişki içerisinde yaşar.[117] İnsan önce kendisini tanımaya çalışır. Yapısındaki temel özellikleri ve kabiliyetleri bilerek kullanmak ister. Ayrıca evrendeki yerini anlamak ister. Daha sonra; 'ne olmak zorundayım?' diye düşünür. Bu da insanın hayata ait amaç ve hedeflerini, izlemesi gereken yolu, davranışlarına nasıl yön vermesi gerektiğini sorgulamasıdır. İnsanın bu iki temel problemi, anlam arayışına iten ve hayatı sor-

---

114 Geçtan, *İnsan Olmak*, s. 23

115 Şeriati, *İnsan*, s. 329-330; ayrıca bkz: Stern, *The Search For Meaning*, s. 1.

116 Stern, *The Search For Meaning*, s. 1-2.

117 May, *The Art Of Counseling*, s. 201.

gulayan konuların başında gelmektedir.

İnsanları anlam arayışına iten sebeplerden bahsettikten sonra, insanın gelişim sürecini göz önüne alarak, bu doğrultuda arayışlarının nasıl şekillendiğini ortaya koymak gerekir. İnsanın gelişim özellikleri anlam arayışının oluşumunu belirleme açısından önemlidir. Küçük yaşlardan itibaren bir kişinin gelişim basamaklarına has anlam arama çabalarını görmek mümkündür. İnsanın dünyayı ve kendi varlığını sorgulamaya başlaması, üç-dört yaşından itibaren başlamaktadır. Böylece sorgulama ve anlama gayretleri belirli bir noktada başlamış olur. Anlam arama çabaları aynı zamanda bir değişim sürecine girmeyi ifade etmektedir.

Küçük yaşlardan itibaren çocuklar yaşadığı dünyayı öğrenmeyi ve anlamayı isterler. Dünyanın içindeki sayısız şeyi öğrenmek isteyen çocuklar, aktif zihinsel faaliyet içine girerler.[118] Böyle bir zihinsel faaliyetin etkisiyle anlam arayışı çok erken yaşlarda başlayabilir. Çocukların 4-5 yaşından itibaren hayata dair önemli konuları sorduklarını görmek mümkündür. Çocuklar hayatın inceliklerini, ölümü, ölüm sonrasını sorarlar. Bazen insanın nereden geldiğini ve kainatın nasıl varolduğunu sorarlar. Fakat bu sorulara, inanç gücünün dışında yeterli bir cevap bulunamamıştır.[119]

Özellikle ergenlik döneminin başlangıcından itibaren çocuklar, soyut kavramları anlayarak etkili bir şekilde kullanabilmektedirler. Bu konuya dikkat çeken Piaget gibi düşünürler, ergenlik döneminde çocukların çeşitli ideal fikirleri, değerleri, inançları geliştirmeye başladıklarını söylemektedir.[120] Ergenlik döneminde gençler, hayatın anlamı ile ilgili sorulara kesin cevaplar bulamadığı zaman o soruları bir kenara da atamaz. Böylece hayatındaki belirsizlik devam eder gider.[121] Erik Erikson da, ergenlik dönemindeki gençlerin, kendilerinin ne olduğu meselesiyle karşı karşıya olmalarından bahsetmektedir. Bu dönemin tehlikesi rol karmaşası ve kimlik bunalımıdır. Bu nedenle gençler, kimliği yönlendiren toplumsal değerler araştırırlar.[122] Bu dönemde gençler, bir hayat felsefesi oluşturma ihtiyacı içindedirler. Hayat felsefesi, kendine, başkalarına, dünyaya karşı bakış açı-

118 Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 39.

119 Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", s. 29.

120 Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, s. 56.

121 Rollo May, *Psychology and The Human Dilemma*, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1968, s. 26.

122 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, s. 26-29.

sı ya da yönelim anlamındadır. Bu dönemdeki gencin kafasını, insanın menşei, alınyazısı, davranışları ve Allah gibi meseleler meşgul etmeye başlarlar.[123]

Gençlik döneminde güçlü ve saf olan bir takım dikkate değer sorular veya bunlardan çıkan ipuçları hayatın anlamının oluşumunu gerçekleştirmektedir.[124] Genç yaşlarda fiziki yönden gelişen ve duyguca özgürlüğe kavuşan bir insan, dünyaya başka gözlerle bakmaktadır. Bu insan artık oyun dünyasının bittiğini ve kendisinin hayatta önemli bir rol alması gerektiği gerçeğini fark eder. Bununla beraber o güne kadar öğrendiği bütün bilgileri tekrar gözden geçirir. Kendisi için doğru olanı seçme ve kendine bir yol belirleme eğilimine girer.[125] Böylece insanda anlam arayışları belirginleşmeye başlamıştır. Fakat süreç olarak anlam arayışının oluşumu, ilk çocukluk çağlarından itibaren başlamaktadır. Bu süreç içerisinde öncelikle aileye önemli bir rol düşmektedir. Bilinçli anne babalar bu arayışın farkına varırlar ve çocuğun sorularına yerinde cevap vererek, ona yol gösterirler. Hayatın, evrenin ve tüm varlığın ne anlama geldiğini çocuğun kendi dünyası içinde keşfetmesine ve ulaştığı sonuçları kendi hayatı içinde uygulamasına yardımcı olmaya çalışırlar.

İlk çocukluk yıllarında başlayan anlam arayışları bütün bir hayat boyunca devam etmektedir. Bu arayış bazen yoğun olabildiği gibi, bazen de baskı altında gizli kalabilir. Anlam arayışı bazı dönemlerde kendini daha çok hissettirir. Arayışların en yoğun olduğu gençlik döneminde, anlam bilincinin oluşmasında, öncelikle anne baba, sonra etrafındaki insanlar ve özellikle öğretmenleri çocuğa yardımcı olmalıdır. İnsana, farkında olmadığı arayışlarını hissettirmeli, bu konuda onun önüne yaşanan hayata uygun alternatifler koymalıdır. Onun hayal kırıklığı ve şaşkınlığa düşmesine engel olunmalı ve etrafındaki olayları yorumlamasına yardım edilmelidir. Anlam ihtiyacının doyurulması ve anlam düşüncesinin oluşumu açısından bu çağların ve bu dönemlerde verilen eğitimin çok büyük önemi vardır. Bu noktada öğretim sistemi ve muhtevasının, konumuz açısından yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

---

123 Rudolf Pinter v.d.; *Eğitim Psikolojisi*, çev: Sabri Akdeniz, M. Ü. İ. F. Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 73-74.

124 Schlink, “On the Meaning of Life”, s. 67.

125 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi*.., s. 85.

Tecrübeleri sonucunda insan, hayatın anlamı ve değeri hakkında farklı fikirlere sahip olmadan uzun süre yaşayamaz. Bazen insan, geçici olsa da, hayatın farklı dönemlerinde, kendisi için çok değerli anlamlara ulaştığını düşünebilir. İnsan bu tür parça parça kararların yanında, bütün olarak hayatın bir anlamı olup olmadığı konusunu düşünmeye başlar. Hayatı boyunca edindiği tecrübelerini bir araya getirerek bu bütünü oluşturmaya çabalar.[126] Buna göre, anlam arayışının belirli bir sürede olup biteceğini düşünmek doğru olmaz. O, hayatın tamamını içine alan bir süreçtir. Bu süreç içerisinde, insanın bütün bilgi ve tecrübeleri, farkında olarak veya olmayarak anlamın oluşumunda etkili olurlar. Oluşum süreci iki şekilde sonuçlanabilir. Bunlardan birisi, hayatta olumlu bir anlam bularak, böylelikle zorlukların üstesinden gelmeyi başarma ve problemlerle baş edebilmedir. Diğeri de anlam arayışının engellenmesi ve anlamsızlık duygusu içinde hayata küsme, her şeye boş verme, yalnızlığa çekilme şeklinde olabilir.

Kişinin arayışları öncelikle kendisi, sahip olduğu güç ve dünyadaki misyonu hakkında olmaktadır. Daha sonra hayatın sonu olduğu fikrini düşünmeye başlar. Bu duygular içinde bireyler hayatın mutlaka bir anlamı olması gerektiğini anlarlar. Kişinin ölümü bir gerçek olarak algılamasıyla birlikte, hayatın anlamı konusundaki arayışları daha da yoğunlaşır. Bu durumda hayatın sınırlı olduğunun ve bu sınırlı hayatta yapılacak birçok önemli iş olduğunun farkına varır. Böyle bir arayış içinde, nasıl yaşaması gerektiğini, hayatın anlamının ve gayesinin ne olduğunu sorgulamaya başlar. Bu düşünce bazen insanı, yaratan ve sonra öldüren güçlü bir Allah inancına götürür.[127]

İnsanın içinde bulunduğu bilgi açlığı, merak, kaygı ve bunalımları anlam arayışının oluşumunu hazırlayan etkenlerdir. İnsan bu ihtiyacının farkına varmışsa, zihnî bir faaliyete başlayacaktır. Bu oluşum üç türlü olabilir: "1. İnsan olma durumunu anlama; 2. Varolmanın anlamı; 3. Kişisel varoluşta somut bir anlam bulmaya yönelik arayış."[128] Bunlardan birincisi kendini anlamaya yönelik; ikincisi içinde bulunduğu evreni, üçüncüsü ise insanın varlıklar içinde yerini ve konumunu anlamaya yöneliktir. Bütün bu değişik arayışları birbirine bağlamak mümkündür. Öncelikle insan kendini tanımak ister. Bütün yönleriyle, kabiliyet ve eksikleriyle kendi ya-

126 Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", s. 7.

127 Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt Yay., Samsun, 2000, s. 139.

128 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 98

pısını anlamaya çalışır. Daha sonra dış dünyaya yönelir. Fakat dış dünyayı anlaması, kendisiyle bu dünya arasında bir iletişim ve bir bağ gerektirmektedir. İletişimi sağlayacak olan da öncelikle dildir. Daha sonra insanın dış dünyayı anlaması, bu dünyaya ait değerleri, olguları ve olayları anlamasıyla mümkündür. İnsan bu çerçeve içinde hayatın anlamını bir bütünlük içinde kavrayabilir.

Anlam ihtiyacının tabii olarak kendini göstermesiyle veya birtakım etkenler sonucunda arayış içine giren insanlar, kendi anlayışı veya içinde yaşadığı şartlar çerçevesinde hayatlarını şekillendirmek isterler. Böylelikle hayata anlam verme süreci başlar. Bireylerin gelişim basamaklarına göre arayışları veya yönelişleri de değişebilir. Bütün bu arayışlar temel birtakım konularda yoğunlaşmaktadır. İçinde bulunduğu şartlar doğrultusunda bazı insanlar, anlam arayışını başarıyla tamamlayarak olumlu anlamlara ulaşabilir. Bazıları da birtakım olumsuzluklar nedeniyle engellenir ve yeterli anlam referanslarına ulaşamaz. İnsanın hayata yüklediği anlamlar, hayatının şekillenmesini sağlayarak onu hayata bağlar.

4- Anlam Arayışının Olumlu Sonuçları

Anlam arayışının belirli bir süreç neticesinde, olumlu ya da olumsuz sonuçlanabileceği ve bu sonuçların nelere sebep olabileceği üzerinde daha önceki bölümlerde durmuştuk. Burada anlam arayışının olumlu sonuçlarından ve bu sonuçların insan hayatında meydana getirebileceği değişikliklerden bahsedeceğiz.

Anlam olgusunun farkına varan ve onu bir ihtiyaç olarak hisseden insan arayış içine girecektir. Bazen aramalar sonucunda umduğunu bulamayan insan ümitsizliğe kapılarak hayatta bir anlam olmadığı düşüncesiyle her şeyden vazgeçebilir. Böyle durumlarda içine kapanma, insanlardan uzaklaşma, yalnızlık, hayata küsme gibi bazı olumsuzluklar yaşanabilir. Hatta bazen hayatına son verme isteği söz konusu olabilir. Fakat nasıl olursa olsun hayatta bir anlam yakalayabilen, hayatına yön verebilecek değerleri bulan insan, diğer insanlarla ve hayatla barışık olacak, daha da önemlisi kendisi ile barışık olacaktır. Sonuçta hayata daha sıkı sarılacak, daha mutlu olacaktır.

Anlamlandırma, hayatı anlamada bir iskelet ve temel yapı görevi görür. Bu sayede insanlar, dünyaya bütüncül bir bakış açısıyla bakarlar. Aynı zamanda anlam, insanın hayatını tutarlı hale getiren kaynak konumunda-

dır. Anlamlandırma, davranışlarımızı şekillendirmede ve hayatta karşılaştığımız olaylara makul biçimde tepki göstermede bir modeldir. Bu model sayesinde ideal olan davranışlara ve önemli değerlere yönelmede, dünyaya bakışımızda gelişmeler olacaktır.[129]

İnsanın anlam arayışının başarılı olması, onu mutlu kılmanın yanında, acıyla başa çıkabilecek bir güç de kazandırır.[130] Aradığı anlamı bulması halinde bir insanın, acı çekmeye, özveride bulunmaya, hatta gerekirse bu uğurda hayatını vermeye hazır olduğu görülebilir.[131] İnsan hayatı zorluklarla ve sıkıntılarla doludur. Hastalıklar, felaketler, musibetler karşısında çaresiz kalan insan, hayatını devam ettirecek gücü yitirebilir. Bu sıkıntıları ve zorlukları aşabilen, acıya katlanabilen insan, hayatı daha olumlu karşılayacaktır. Böyle bir yapıyı kazanabilmek için zorluklarda ve sıkıntılarda bir anlam bulmak çok önemlidir. Ancak bu şekilde zorluklar aşılabilir, sıkıntılara karşı mukavemet kazanılır.

Niçin yaşadığını, dünyada bulunmasının anlamını, kendi sorumluluklarını ve sınırlarını bilen insan, hayatta karşılaştığı her durumu bu açıdan değerlendirecektir. Bu sayede, zorlukların anlamını bilerek katlanmak için direnç geliştirecek, davranışlarını bilinçli olarak şekillendirecektir. Ayrıca kendi gücünü ve yeteneklerini bilen insan, bu doğrultuda kendine hedef çizecek, kendi kapasitesine uygun bir hayat tarzı seçecektir. Böylelikle büyük beklentilerin gerçekleşmemesinden dolayı hayal kırıklığı yaşamayacak, ulaşamadığı hayallerinin sıkıntısıyla hayatını zindan etmeyecektir.

Hayatta olumlu bir anlama sahip olma, hayatı bu doğrultuda şekillendirme, kişilere bir düzen ve hayatlarında bir istikrar kazandırır. Bir anlama sahip olma kişilere kendi kişiliklerini geliştirme yolunda yardımcı olur.[132] Bir kez hayata verilen anlamın ne olduğu tespit edilip anlaşılırsa, kişiliğin kapısını aralayacak anahtar elde edilmiş sayılır.[133] Kişinin elde ettiği bu anlam, dünyadaki varlığını izah etmede bir ön çatı ya da temel olacaktır. Böyle bir anlam insana hayatında yol gösterecektir. Fakat kişinin bir anlama sahip olmasıyla arayışı bitmeyecektir. Bunu yeterli görmeyen insan, daha fazla anlam araştırabilir.[134]

---

129 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 10.

130 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 131.

131 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, s. 15.

132 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 12.

133 Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, s. 24.

134 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 11

İnsanın ulaştığı anlam, hayatın bir yönüne ait olabilir ve böyle bir anlam insanı belirli konularda tatmine ulaştırabilir. Örneğin, insanın aradığı veya merak ettiği soruların cevabını bulması, zihinsel tatmine götürebilir. Böyle bir anlama ulaşma, hayatın diğer alanlarında da etkili olup, insanın hayatını değiştirebilir. Ama yine de insanın bütün hayatını içine alacak olumlu sonuçlar görülmeyebilir. Belirli konularda anlam bularak tatmine ulaşan insan, başka konularda sıkıntı yaşayabilir. Örneğin, hayata ait tatmin edici ilkeler ve değerlerle anlamlı bir hayat yaşayan insan, ölüme anlam veremediği için zorlanabilir. Bazen de bir kısım insanlar için olumlu sonuç verebilecek anlam referansları başkaları için yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla anlam referanslarının olumlu sonuçlara götürmesi, içinde yaşanan ortam ve şartlarla, ilgi ve ihtiyaçlarla doğru orantılı olmaktadır.

Hayatın anlamını arama gayretlerinin olumlu sonuç verebilmesi, kişinin amaçları ve değerleri, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçları ve kişinin toplumdaki rolüne bağlıdır. Yapılan bir araştırmada; hayatın anlamının olumlu sonuçlanması; dinî inançlar, kendini aşma, bir gruba üyelik, kesin hayat hedefleri edinme gibi esaslarla ilgili olduğu görülmüştür.[135] Bu esaslardan birini veya birkaçını gerçekleştiren insan anlamlı bir hayata ulaştığını düşünebilir. Fakat bazı insanlar bu esasların dışında da anlamlı hayat için başka esasların arayışı içine girebilir. Dolayısıyla hayatın anlamını bir veya birkaç belirli esasa bağlamak zordur. Bazen insan kendi hayatında para kazanma, bir makama ulaşma, meşhur olma, rahat bir hayat yaşama gibi hedeflere ulaşmasına rağmen hayatı anlamsız görebilir ve mutlu olmayabilir.

Anlamlı bir hayatın oluşmasında doğrudan rol oynayan pek çok anlam referansları vardır. Bu referansların insanın anlam arayışındaki olumlu sonuçları, ruh yapısında meydana gelen olumlu değişmelerden anlaşılabilir. Mutluluk bu değişmenin göstergelerinden birisidir. Genel bir ifade ile mutluluk, anlam faktörlerinin gerçekleşmesinden dolayı meydana gelen ortak tatminin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir.[136] Hayatta bir anlam bulan insanların davranışlarında böyle bir mutluluğu ve huzuru görmek çoğunlukla mümkün olacaktır. Anlam arayışının olumlu sonuçlar vermesi, insanın duygu, düşünce ve davranışlarında olumlu yönde değişmelerin meydana gelmesine ve sağlıklı bir kişilik yapısının oluşmasına sebep olacaktır. Hayatın anlamına inanan insan hayata daha sıkı bağlanacak, hayatın zorluklarıyla daha rahat mücadele edecektir.

135 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 723-724.

136 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında*.., s. 51.

5- Anlam Arayışının Engellenişi ve Anlamsızlık Duygusu

Yaşadığı sürece insanlar çeşitli problemler ve eksiklikler içerisinde hayatını devam ettirir. Problemler fiziksel, ruhsal olabileceği gibi toplumsal da olabilir. İnsanın yaşadığı sıkıntılar ve yokluklar bazen yoğunlaşarak içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Bu tür durumlar insanın anlam arayışında iki tür olumsuz sonuca götürmektedir. Bunlar; anlam arayışının engellenmesi ve boşluk duygusudur. Anlam arayışının engellenişi, hayattaki her şeyin insan için anlamsızlaştığı düşüncesinin oluşmasıdır.[137] Anlamsızlık düşüncesinin devam etmesi durumunda, insan hayattan uzaklaşarak yalnızlığa düşerse, boşluk dediğimiz durum meydana gelmektedir.[138]

Engellenme, bir ihtiyacın geri çevrilmesi, arzu edilen amaca ulaşamamadır. Başka bir ifadeyle engellenme; insandaki ihtiyaçların, istek ve arzuların, kişinin kendisinden ya da çevreden ileri gelen türlü sebeplerle hedefine ulaşamaması ve doyumsuz kalması durumudur. Engellenme, kişide birtakım gerginliklere, üzüntülere, sıkıntı ve çaresizlik duygularına sebep olabilir.[139]

İnsanlar kendilerini tatmin edecek bir düşünce sisteminin, bir inancın arayışı içindedirler. Kendini herhangi bir şekilde tatmin edemeyen insan ruhî problemler içine girer. Böyle bir durum, hayattan zevk alamama, değer kaybı, varoluş bunalımı, manevî açlık, başarısızlık, amaçsızlık gibi bazı kavramlarla ifade edilmektedir.[140]

Günümüz insanının hayatında bir anlam bulma çabalarını daha sıkça görüyoruz. Bunun engellenmesi veya boş bir çaba olarak algılanması insanımızın hastalıklarının artmasına sebep olacaktır. Bu nedenle, günümüzde birçok ruhî hastalığı anlamsızlık duygusuna bağlayabiliriz.[141] Bu yüzden anlamsızlık, bir yönüyle hastalığa eşdeğer olarak kabul edilmelidir. Bu hastalık, hayatta bir anlam bulamamış olan ruhun acı çekmesi olarak anlaşılabilir. Günümüzde birçok hasta, hayatlarında bir anlam ve amaç bulamamaktan şikayet etmektedirler.[142]

---

137 Bkz. Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, s. 16.

138 Bkz. Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, çev: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1998, s. 26-27.

139 Fariha Baymur, *Genel Psikoloji,* İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1978, s. 86; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 86.

140 E. L. Schaub, "*The Psychology of Religion*", The Psychology of Religion: Historical and Interpretative Readings, Ed: Otto Strunk, Abingdon Press, New York, 1970, s. 32.

141 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, s. 12.

142 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 658-659.

İnsanın anlam arayışının boşa çıkması öldürücü bir durumla sonuçlanabilir. Onun için hayat katlanılamaz bir yük olur, anlık haz arayışlarına yönelir. Artık onun için hiçbir şey anlamlı değildir.[143] Anlık hazlar uyuşturucu, içki, tehlikeli sporlar v.b. olabilir. Yapılan bir araştırmada, öğrencilerin uyuşturucuya yönelmesinin en önemli sebeplerinden birisinin, hayatta bir anlam bulamama olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca başka bir çalışmada, yirmi alkolikten 18'inin, kendi varoluşunu anlamsız ve amaçsız bulduğu tespit edilmiştir.[144]

İnsanlar davranışlarını hayatın anlamına dair benimsemiş oldukları inanca göre düzenler. Bu inancı anlamasa da onu uygular.[145] Hayatın anlamsız olduğunu söyleyenler, kendine özgü bir anlayış doğrultusunda bu sonuca ulaşmışlardır. Böyle bir durumda anlamsızlık, insanın zihnindeki bir problemden kaynaklanmaktadır. Aksi halde anlamsızlık düşüncesinin, hayatın kendisinde varolduğunu söylemek zordur. Hayatı kendi bakış açıları doğrultusunda yanlış yorumlayanların, birtakım anlamsızlık düşüncesine ulaştıkları görülmektedir.

Sahip olduğu ya da yapmak istediği şeylerin yararına, önemine ve değerine inanmayan insan anlam arayışında yenilgiye uğrar. Bugün birçok insan yaşamak için gerekli imkanlara sahip olmasına rağmen, hayatını devam ettirecek bir anlamları yoktur. Üniversiteyi bitiren birçok öğrenci, başarılı ve mutlu olmalarına rağmen, derin bir boşluk duygusundan şikayet ediyor. Bütün bu başarılar ne için diye kendilerine soruyorlar. Sonunda da sık yaşanan bunalım ve krizlerle karşılaşıyoruz.[146]

İnsanı anlamsızlık düşüncesine götüren önemli etkenlerden birisi de ölümdür. Ölmek zorunda olduğunu anlayan insan, hayattaki bütün gayretlerin boş olduğu hissine kapılmaktadır. Çünkü ölümle kazandığı bütün mallar ve makamlar elinden gidecektir. Böyle bir durumda, ölüme anlam veremeyen ve ölüm sonrası hayata inanmayan insan için hayat anlamsız olacaktır.

İnsan ölüm endişesi içerisinde anlamsızlık duygusuna kapılmaktadır. Ölümle yüzleşen insan kendi varlığının anlamını sorar. Hayat her tarafta kendisini tehdit eder, korkutur. Ölüm ve anlamsızlık karşısına çıkar. Öz-

143 Serinsu, *Kur'an Nedir?*, s. 44.

144 Frankl, *Duyulmaya Anlam Çığlığı*, s. 21-22

145 May, *The Art Of Counseling*, s. 200.

146 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, s. 15

gürlüğün kötüye kullanılması sonucu günah ortaya çıkar. Bütün bunlar sonucu insan endişe ve korku yaşar. Olmamanın korkusunu yaşar. Bütün bunlar insan hayatının yıkımı ve anlamsızlığa doğru sapmasıdır.[147] İnsanı anlamsızlık duygusuna götüren etkenlerin başında gelen ölüm endişesi ve korkusu, ancak ölüm sonrası hayata inanmayla telafi edilebilir. Yoksa insan için ölüm düşüncesi bütün hayatını olumsuz etkilemektedir.

Hayat, insan için vaadettiği şeyleri yerine getirmezse ve insanın hayattan beklentileri yıkılırsa, hayata karşı olan sevgi kine dönüşebilmektedir. Hayata karşı öfke, "hayatın anlamı yoktur" şeklinde dile getirilmektedir. Hayatta karşılaşılan ağır mağlubiyetler, vücudumuzun yetersizliği, gücümüzün azalması, sevgisizlik ve başarısızlık anlamsızlığa götüren sebepler olmaktadır.[148] Hayatta bir anlam olmadığı düşüncesine kapılan bir insan, her istediğini elde edebilen birisi de olsa, bu duygu onun kendi hayatına son vermesine bile sebep olabilir. Bir Amerikan üniversitesinde yapılan araştırmanın raporu bu gerçeği açıkça ortaya koyuyor. İntihar girişiminde bulunan 60 öğrencinin %85'i, intihar girişimlerine gerekçe olarak 'hayatın anlamsız olması'nı göstermişlerdir. Daha da önemlisi bu öğrencilerin %93'ünün aktif bir sosyal hayatları vardır, akademik performansları büyüktür ve aileleriyle ilişkileri iyidir.[149] İnsanlar iş hayatında başarılı olabilir ve mutlu bir aile hayatı yaşayabilir. Fakat bu durum, insanın içindeki anlam boşluğunu doyurmuş olduğunu göstermez. Böyle insanlar hayatının yoğun ve yorucu temposu içinde bu boşluğu hissetmemiş olabilirler. Ne zaman kendi dünyalarına çekilip düşünme fırsatı bulurlarsa, işte o zaman bu boşluğu acı bir şekilde yaşayacaklardır.

Anlamsızlık duygusunun en önemli nedenini Victor Frankl: "İnsanların yaşamalarını sağlayacak çok şeyin bulunmasına karşın, uğruna yaşayacakları bir şeyin olmaması"[150] şeklinde açıklamaktadır. İnsanlar gençliğinde ulaştığı ve elde ettiği şeyleri kaybederse ve yerini tutacak başka şeyler bulamazsa hayatın anlamsızlığına hükmedebilir. İnsan hayatı boyunca kendisi için belirlediği amaçların peşinden koşar. Amaçlarına ulaşan insanın hayatı anlamlı olur. Amaçlarına ulaşamayan veya ulaştığı amaçların

---

147 Daniel Day Williams, "Current Theological Developments and *Religious Education*", Religious Education, Ed: Marvin J. Taylor, Abingdon Press, New York, 1960, s. 49.

148 Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev: Veysel Uysal, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1999, s. 212-213.

149 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı*, s. 15.

150 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, s. 132.

değerli olmadığını gören insanlar, aldandığını düşünür ve anlamsızlık duygusu içine girer. Her şeyin değersiz olduğunu düşünmeye başlar.[151]

Anlam arayışının engellenmesinin sebeplerinden birisi de; bir insanın yetersiz organlara sahip olması, şımartılma ve ihmal gibi konulardır. Böyle durumlarda yanlış anlam verme durumunu önlemek için, dışarıdan yardımla anlam arayışında tekrar olumlu bir yöneliş sağlanmalıdır.[152] Dışarıdan gelen yardım bilinçli ve sürekli olmalıdır. Bu da bir eğitim öğretim etkinliği ile mümkündür. Eğitim faaliyetleri, insanın anlam ihtiyacını hissettirip ona yol gösterme yanında, arayışın engellenmesi veya yanlış anlam verme gibi konularda oluşabilecek olumsuzlukların önüne geçme yönüyle de insanlara yardımcı olmalıdır.

Anlamsızlık duygusu içerisinde olan insanları, sergiledikleri tavırlarıyla toplumda tanımak mümkündür. Bu insanlar ters tavırlarıyla ve diğer insanlarla olumsuz ilişkileriyle dikkati çekerler. Etrafımızda gördüğümüz kızgın insanlar, her şeyi eleştirerek her fikre karşı çıkanlar, aslında kendi varoluş sorumluluklarını üslenmekten kaçınmaktadırlar.[153] Böylelikle kendine yabancılaşma ve toplumdan uzaklaşma başlamaktadır. Bu anlamsızlık duygusunun bir dışa vurumudur. İnsanlar kendi hayatlarıyla ve evrenle yüzleşmekten kaçarak, bu boşluklarını farklı şekillerde telafi yoluna gitmektedirler. Telafi için kafalarında kurguladıkları birçok yanlış düşünceye saplanır ve diğer insanların düşüncelerine karşı çıkmaya başlarlar.

İç dünyasında boşluk hisseden insan dış dünyasını da boş, anlamsız ve ölü olarak görmektedir. Boşluk hissinin bu iki yüzü, aslında giderek zayıflayan yaşama bağlılığın değişik şekilde kendini göstermesidir.[154] Böylece anlamsızlık içerisine düşmüş bir insan uzun süre buna dayanamayacaktır. Eğer herhangi bir aktiviteye katılmaya başlamamışsa sıkıntı içine düşecektir. Kendisinde var olan potansiyel, yerini boş vermişlik ve umutsuzluğa bırakacaktır. Böyle durumda normal dışı davranışlar görülecektir. Bu anlamsızlık ve boşluk hissinin ortadan kalkması için bir şey yapılmadığı takdirde, bu ruhî boşluk ve güçsüzlük bireye acı çektiren bir iç sıkıntısı halini alacaktır. Sonrasında da insan tabiatının en mükemmel nitelikleri birer birer kaybolmaya başlayacak, birey ruhî açıdan tam bir çöküntüye girecektir.[155]

---

151 Schlink, "On the Meaning of Life", s. 61.

152 Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, s. 21.

153 Geçtan, *İnsan Olmak*, s. 67.

154 May, *Kendini Arayan İnsan*, s. 68.

155 May, *Kendini Arayan İnsan*, s. 26-27.

İnsanın psikolojik rahatsızlıklarını tedavi etmeye çalışan psikoterapi, birçok hastalığın anlamsızlık ve boşluk duygularından kaynaklandığını belirtmektedir. Çoğu zaman hastaların tedavisinde hayatını anlamlı kılacak, daha etkili yaşamasını sağlayacak konularda yardımcı olmayı hedefler. Bu noktada psikoterapi kendini teolojik konuların içinde bulur. Hastaların tedavisinde amaçlanan yardımın yapılabilmesi için ve bazı temel sorulara cevap bulabilmek için teoloji sahasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.[156]

İnsanlar, aradığı soruların cevabını bulamama, ihtiyaçlarını elde edememe ve arzularını gerçekleştirememe gibi olumsuzluklardan dolayı hayata anlam verme konusunda başarısız olurlar. Böyle bir durum, hayattan uzaklaşma, insanlardan kaçma ve hayata küserek içine kapanma gibi sonuçlar doğurabilir. Böyle bir anlamsızlık durumunda insan için hayat yaşanmaz bir hal alacaktır. Dolayısıyla insanlar, herhangi bir şekilde hayata anlam verebilmeli ve hayatın anlamlı yönlerinin olduğuna inanmalıdır. Böylelikle yaşama gücü artacak, hayata bağlanacak ve mutlu olacaktır.

6- Anlam Arayışı ve Paradigmalar

İnsan, yapısı gereği hayatta bir anlam arar, hayatı incelemeye ve anlamaya çalışır. Bazen insanın bu arayışları olumlu sonuçlanarak hayatını bu anlama göre şekillendirme söz konusu olabilir; bazen de arayışlarına tatmin edici bir cevap bulamamanın verdiği sıkıntı içinde bocalamaya başlar. İnsan için hayatı anlamlı kılan, olayları ve evreni yorumlamasını sağlayan farklı etkenler bulunmaktadır. Başta insanın kendi aklı ve tecrübeleri hayatındaki anlamı bulmasında yardımcı oluyor ve insana yön veriyor. Daha sonra insanın düşünmesine ve yorum yapmasına yardımcı olan düşünce sistemleri, bilimler ve bu konuda fikir yürüten insanlar olmaktadır. Bütün bunların etkisiyle insanlar farklı noktalara varabilmektedirler. Farklılıklar insanın olaylara bakış açısı ve düşünce tarzından kaynaklanmaktadır. Biz bir anlamda buna 'paradigma' diyoruz. Dolayısıyla paradigmanın ne olduğu ve anlam arayışı açısından neyi ifade ettiği üzerinde durulması gerekmektedir.

Paradigma, "bir şeye bakış tarzı, yargılama ölçütü sağlayan her türlü model ve kavramsal çerçeve"[157] olarak bilinmektedir. Paradigmalar, bizim

---

156 May, *The Art Of Counseling*, s. 218.
157 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 333.

tutum ve davranışlarımızın kaynağıdır. Etkilerini duygu, düşünce ve davranışlarımızda doğrudan ya da dolaylı olarak her an gösterirler.[158]

Paradigma, "bireyin iç ve dış dünyasını algılayıp yorumlamasında etkili olan tüm faktörleri kapsar. Algılama, yorumlama ve bilme süreçleriyle ilgili tüm etkenlerin yarattığı örgütlü ve dinamik düşünsel sisteme, algı düzeneği ya da paradigma adı verilir. Paradigma, farkına varmadan taktığımız bir psikolojik gözlüktür; iç dünyamızı olduğu kadar dış dünyamızı da bu gözlük aracılığıyla görürüz. Daha geniş anlamıyla dünyayı görüş, algılama, anlama ve yorumlama sistemi olarak düşünülebilir."[159]

İnsan, zihninde kavramlara farklı anlamlar yükler. Her insanda aynı olan akıl ve mantık sistemi, içinde yaşadığı ortama göre içerik kazanır. Akıl yürütme, kalıp ve biçim olarak aynı olmasına rağmen, içerikleri farklıdır. İnsanları yönlendiren bu biçimler değil, onun içinde bulunan kavramlara insanların yüklediği anlamlardır. İnsanlar aynı mantığı kullanmalarına rağmen, olaylar karşısında farklı sonuçlara varırlar. Bunun için insanların hayata anlam vermesi de, varlığı anlayış ve kavrayışı da değişmektedir.[160]

Paradigma, insanın bir olayı, bir nesneyi anlamlandırırken veya hayatı değerlendirirken zihninde oluşturduğu mercektir. Bunu bir gözlük, bir çerçeve olarak da değerlendirebiliriz. Hayatımıza merkez yaptığımız ve hayatımıza şekil veren her şeyi paradigmalarımız belirler. Bu bazen bir iş, bazen para, şan, şöhret, makam, unvan veya herhangi bir uğraşı olabilir. Bazen çocuklar veya sevdiğimiz insanlar merkezde olabilir. Paradigmaların yönlendirmesiyle insanlar, hayatın anlamını sadece merkeze aldıkları şeylerde görürler. Buna algılama merkezi de diyebiliriz.[161] İnsan neyi merkeze alırsa, hayatına bu doğrultuda şekil verecektir.

Hayatın anlamı nedir? ben kimim? sorularına cevap veren üst düzeydeki paradigmalar, o kişinin arkadaşlık, eğitim, iş ve meslek gibi daha az kapsamlı paradigmalarına yön verir ve içeriğini bildirir.[162] İnsanın birçok davranışına yön veren düşünme sistemi, hayatın anlamı konusunda zihninde oluşturduğu paradigmaya göre şekillenmektedir. Dolayısıyla anlam

---

158 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 78.

159 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 71,73.

160 Ahmet Nedim Serinsu, "Kur'an ve İnsanın Anlam Arayışı", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, M.E.B. Yay., İstanbul, 2000, s. 112.

161 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 187.

162 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 87.

sistemleri davranışlarımızı düzenleme noktasında belirleyicidirler. İnsanlar arasında farklı tutum ve davranışlar, hayatın anlamı konusunda ulaşabildikleri farklı düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Her insan, hayatın anlamı konusunda zihnindeki biçimler ve kalıplar doğrultusunda farklı sonuçlara ulaşabilmektedir.

İnsanlar, kendi hayatları içinde karmaşık, çok boyutlu, girift, sürekli değişen bir anlam bütünü oluşturmaktadır. Fakat bu anlam, olayı yaşayan kişi için gerçek olan anlamdır. Burada insanların kendi dünyalarında oluşturdukları anlamı yanlış saymak doğru olmayacaktır.[163] Hayatın anlamı her insana göre farklı olabileceği gibi, içinde bulunduğumuz zaman dilimine ve ortama göre de farklılık gösterebilir. O andaki insanın düşüncelerini belirleyen paradigma ne ise, insanın hayatı değerlendirmesi ve karar vermesi de o yönde olacaktır. Bu paradigma insanların geçmiş yaşantıları ve tecrübeleri doğrultusunda meydana gelmektedir. Böyle bir anlam -yanlış veya doğru olduğu tartışılabilir- o insanın düşüncesinin ürünüdür.

Hayata anlam vermede etkili olan unsurların bir araya gelmesiyle insanlar kendilerine bir yol çizerler. Bazıları çalışıp faydalı olmayı ön planda tutar, bazıları ise bilgiye önem vererek, araştırıp öğrenerek hayatın daha anlamlı olacağını düşünür. Bazen insanlar espri üreterek, gülerek, hayatı neşe içinde geçirerek mutlu olacaklarına inanırlar. Bazen de her olayın arkasında ciddiyetle durarak, her şeyi önemseyerek hayatın düzene gireceğini düşünürler. Bazıları sporla uğraşınca mutlu olur, bazıları da sanatsal faaliyetlerle uğraşınca hayattan lezzet alır ve hayatı daha anlamlı bulurlar. İnsanları, kabul ettiği düşünce sistemleri dışında başka taraflara yöneltmek çok zor olabilir. Düşünceleri değişince hayatın ve yaşamanın boş olduğuna inanabilirler.

İnsanlar, hayatın anlamını arama teşebbüsü içerisinde, hayatta karşılaştığı problemlere belli bir bakış açısı geliştirir. Bir deneyimden başka bir deneyime giderken bir amaç güder. Bunları birbirine bağlayarak bir bütünlük oluşturur. Sonuçta o insanın olaylar karşısında takındığı tavır, 'hayat felsefesi' olarak adlandırılır.[164] Bu yaklaşım doğrultusunda paradigma kavramını, bir insanın anlam arayışını yönlendiren, hayat felsefesini belirleyen, olaylar karşısındaki tavrını şekillendiren 'düşünce biçimi' olarak da ifade edebiliriz.

163 Cüceloğlu, *Savaşçı*, s. 339.
164 Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", s. 7.

Her insan davranışlarını hayatın anlamına dair benimsemiş olduğu inanca göre düzenler. Bu inancı anlamasa da onu uygular. Her insanın kendine göre hayata anlam verme şekli vardır.[165] Hayatın anlamsız olduğunu söyleyenler de kendi paradigmaları doğrultusunda bu sonuca ulaşmışlardır. Yoksa bu tür durumlarda anlamsızlık düşüncesinin hayatın kendisinde varolduğunu söylemek doğru olmaz. Hayatı kendi bakış açıları doğrultusunda yorumlayanların böyle bir anlamsızlık düşüncesine kapılmaları mümkündür.

İnsanın hayat paradigması genelde kabul gören ahlâkî ilkelere ve insan yapısının temel özellikleri kabul edilen ilkelere ters düşüyorsa, bu kişi sürekli yanlış algılama, yanlış tutum ve davranışlar içinde olur. Böyle bir paradigma kişiye başarısızlık ve bunalım getirir. Bu kişi doğru ilkeleri bulup, bunları hayatının temeline oturtuncaya kadar deneme ve yanılma yolunu seçecek ve bu süre içinde mutsuz olacaktır.[166]

İnsanın düşüncesine şekil veren ve davranışlarını belirleyen birçok faktörden bahsedilebilir. Bu faktörler insan zihninde oluşacak paradigmalara şekil verirler. Bu konudaki görüşlerden önemli gördüğümüz bazılarını ele almak istiyoruz. Ayrıca din de bir paradigma oluşturmakta, insanın hayatına nasıl anlam vereceğini belirlemektedir. Çalışmamızın temelini oluşturan İslam Dini'nin hayata anlam vermeye ne şekilde yön verdiği konusunu da daha sonraki bölümlerde geniş olarak ele alacağız.

C. HAYATA ANLAM VERMENİN TEMELLERİ

Hayatın anlamı konusunda, insanlık tarihi boyunca her dönemde farklı farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bütün görüşlerin bu çalışma kapsamında işlenmesi ve değerlendirilmesi oldukça zor olacaktır. Fakat önemli kabul ettiğimiz bazı görüşleri temel başlıklar altında toplamak istiyoruz. Hayata anlam vermede insanlara yön veren temel sistemlerin başında; felsefe, sosyoloji, psikoloji, din, bilim, mistisizm v.b. alanları sayabiliriz.

Hayatın anlamına dair çok farklı düşüncelerin mevcut olmasını tabii karşılamak gerekir. Bunlardan her birinin doğru ve yanlış yönleri olabilir. Hiç kimsenin hayatın anlamına dair düşünceleri kusursuz ve tek doğru olamaz. Bir insanın düşünce dünyasına ve duygularına hitap eden bir anlam, o insan için ön planda olabilir. Böyle bir anlamın tümüyle yanlış ol-

---

165 May, *The Art Of Counseling*, s. 200.

166 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 134.

duğunu da söyleyemeyiz. Doğru anlam demek, insan için doğru, insanların hedef ve amaçları için doğru demektir. Genelde insanlar için doğru olmayan bir anlam bizim için önemli olamaz.[167] Bir insan kendisi için çizdiği hedef ve kabul ettiği doğrulardan ayrılmak istemeyecektir. Kendisi için anlamlı olan hedef ne ise, o yönde hareket edecek ve hayatını bu doğrultuda düzene koyacaktır. İnsanların bu konuda farklı yönelişlerinin olması tabiidir. Fakat bu yönelişler hayatın anlamı konusunda insanları her zaman tatmine götürmeyebilir. Bazen başarısızlıkla karşılaşan insanlar farklı anlam arayışlarına yönelebilir.

Her insanın hayata bakışı ve yönelişi farklı olabilmektedir. Bazı insanlar bir zafer hayaliyle doludurlar. Kimileri sürekli keder içerisindedirler ve hayatları boyunca huzur ve acıdan kurtulma hayalini kurarlar. Bazıları hayatlarını başarı, zenginlik, güç ve gerçeğe adarlar. Diğerleri kendini aşmayı arzu eder ve kendilerini bir davaya veya başka bir varlığa kaptırırlar. Bazıları ise, hayatın anlamını kendini gerçekleştirme veya üretici faaliyetlerde bulurlar.[168] İnsanlar arzu ettiği ve hayalini kurduğu şeylerin peşinden koşar ve bazen bunu gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşar, bazen de gerçekleştirememenin ezikliği ve eksikliği içerisinde huzursuz olurlar. Bazen de insanlar hedeflerini gerçekleştirseler bile, peşinden koştuğu arzularının kendilerine bir şeyler vermediğini görür ve başka arayışlar içine girer.

Hayatın anlamı konusunda fikir yürüten birçok insan, anlamlı bir hayat için insan psikolojisini bilmenin öneminden bahseder ve din üzerinde yoğunlaşır. Bu iki alanının bütünleşmesi halinde, hayatı anlamlı ve uyumlu kılma yolundaki arayışlarda önemli bir noktaya ulaşılabileceği düşüncesi ileri sürülmektedir. Teologlar, insan hayatının amacını, genelde İlahî bir sisteme dayalı "temel bir anlam"a bağlamışlardır. İnsanların Allah'ın sevgisini ve O'na karşı itaati vazife olarak görmesi ve bu konudaki yönelişleri her şeyin üstünde olabilmektedir. Psikoloji ise, anlam arayışı konusunda, insan fıtratının enginliklerini keşfederek insana yardımcı olmaya çalışır. Bazı davranış bilimcileri bu noktadan hareketle, kendi ilgi sahalarının ilahiyatçılarınkiyle örtüştüğünü ve özdeş olduğunu söylemektedirler.[169]

167 Adler, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s. 8.

168 Irvin Yalom, *Annem ve Hayatın Anlamı,* çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000, s. 13.

169 Bernard Spilka, "Toward an Empirical Psychology of Religion", *The Psychology of Religion;* Historical and Interpretative Readings, Ed: Jr. Orlo Strunk, Abingdon Press, New York, 1971, s. 132-133.

Psikoloji insanın yapısını ortaya koymakta, yapısına yönelik ihtiyaçlarını belirlemekte ve bu doğrultuda insana yön vermektedir. Din de bir yerde insanın yapısına uygun davranışları içermektedir. Çünkü din, insanın mutluluğu için Allah'ın gönderdiği sistemdir. Bu anlamda bir ortaklıktan bahsetmek mümkündür.

Hayatın anlamına dair çok miktarda görüş olabileceğini düşünüyorsak, bu görüşlerin hepsine yer vermenin imkansız olacağını da kabul etmek zorundayız. Fakat insanların yönelişlerini ve tavırlarını çözmek ve anlamak için bazı temel disiplinlere yer vermek gerekecektir. Bu noktadan hareketle, bu bölümde, anlam arayışıyla ilgili olan üç temel alana öncelik vermek istiyoruz. Bunlar; psikoloji, sosyoloji ve felsefe olacaktır.

1- Hayata Anlam Vermenin Psikolojik Temelleri

Psikoloji, "insandaki davranışları ve deneyimlerin davranışlardaki dışavurumunu inceleyen bilim dalıdır."[170] Psikolojinin konusu, insanın duyuş, düşünüş ve davranışlarını, davranışların bağlı olduğu kanunları incelemektir.[171] Bunun yanında psikoloji, insanın içgüdülerini, fıtrî yapısını ve temel ihtiyaçlarını araştırarak, insan davranışlarını anlamayı hedefler.[172]

İnsanın gelişim özellikleri, ihtiyaçları ve duygularının tatmini psikolojinin alanına girmektedir. Dolayısıyla psikolojinin verilerinden faydalanarak, insanın anlam arayışının oluşumu, yönelişleri ve sonuçları konusunda fikir edinmek mümkün olabilecektir. Bunun için, hayatın anlamı konusundaki görüşlerden bir kısmı psikolojik temellere dayanmaktadır. Çünkü, hayatta aranması gereken anlam, insanın yapısına ve ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Psikoloji alanında araştırmalar yapan birçok bilim adamı psikolojinin verilerini kullanarak, anlam ve amaç problemleriyle ilgilenmişler ve insanı bu yönüyle anlamamızda yardımcı olmuşlardır.

Anlam arayışının psikolojik temelleri konusunda, geleneksel psikolojinin anlayışını ve günümüzdeki görüşleri ortaya koymak gerekir. Bu görüşler, öncelikle anlam arayışının sebepleri ve insanın problemlerinden hareketle anlam ihtiyacndan bahsetmektedir. Anlam arayışı ile ilgili görüşleri, insanın iç dünyası ve kişiliğine yönelik arayışlar ve dış dünyaya ait varlıkla ilgili arayışlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Burada iki temel düşünce biçimine

170 *Ana Britannica,* Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yay., İstanbul, 1989, c. 18, s. 189.

171 Baymur, *Genel Psikoloji,* s. 1.

172 Spilka, "Toward an Empirical Psychology of Religion", s. 133.

ve psikologların bu konuda ortaya koyduğu esaslara temas edilecektir.

Geleneksel psikoloji anlam ve amaç sorununu açıkça ele alır. Günümüz psikolojisinde ise, güdülenme teorileri, insanı ya uyarılara tepki veren, ya da isteklerini herhangi bir şekilde yerine getiren bir yaratık olarak görmektedir. Bu teoriler, insanın gerçekte tepki vermekten veya boşaltmaktan çok, hayatın ona sorduğu sorulara cevap veren ve bu yolla hayatın sunduğu anlamları gerçekleştiren bir varlık olduğunu dikkate almaz.[173] Bu doğrultudaki görüşler, insanı adeta bir hayvan düzeyine indirmekte, ondaki yüce duyguları görmezden gelmektedir.

İnsanlar yaşadıkları sıkıntıları değişik şekillerde ifade etmektedirler. Kimileri mutsuzluk, umutsuzluk; kimileri ise anlamsızlık şeklinde ifade ediyor. Bütün bunlara yol açan nedir? Bu hisler nereden kaynaklanmaktadır? Sorularına verilecek cevaplar anlam arayışının yönelmesi gereken hedefleri belirleyecektir. Bu hedefler konusundaki görüşlere kısaca temas etmek istiyoruz.

Freud'a göre anlamsızlık duygusunun ve sıkıntıların sebebi; bireyin hayatın içgüdüsel yanlarını kabullenmekte zorlanmasıdır. Bunun sonucu olarak da dürtüler ve toplumsal tabular arasında kendi içinde bitmeyen bir çatışma yaşamasıdr. Otto Rank ise, bireyin psikolojik problemlerinin nedeninin aşağılık, yetersizlik ve suçluluk duyguları olduğunu ileri sürmektedir. Karen Horney de dikkatleri başka noktaya çekiyor; problemlerin nedenini, bireyler ve gruplar arasındaki 'kim kimden daha üstün' düşüncesinden doğan rekabete dayalı düşmanlığa bağlıyor.[174] Burada özellikle Freud'un ortaya attığı görüş çok eleştirilmiştir. İnsanın hayvanî arzularını ön plana çıkaran ve insan davranışlarını böyle süflî sebeplere bağlayan Freud'un ve diğer psikologların düşüncelerini kabul etmek oldukça zordur.

Otto Rank bireyleşme konusu üzerinde durur ve insanın yaşama arzusunun atılımcı bir karakteri ve üretici bir potansiyeli olduğunu söyler. Dolayısıyla insan bu duygular içerisinde çevrenin baskısını reddeder ve bağımsız bir hayata doğru yönelir. İnsanın bağımsızlığını yitirmesini onun ölümü olarak nitelendiren Rank, bunun sonucu olarak suçluluk duygularının ve korkunun ortaya çıkabileceğini vurgular. İnsan, bilinçli ve amaçlı seçimler yapabilen ve kendisine yön verebilen bir varlıktır. Dolayısıyla insanın varoluş nedeni kendi etkinliğidir. Buna göre Otto Rank, toplum içerisinde

173 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı,* s. 14,23.
174 May, *Kendini Arayan İnsan,* s. 15-16.

kendini ispatlayabilmiş, etkinliğini koruyabilen ve kendisinde mevcut olan potansiyelleri işletebilen insan için hayatın daha anlamlı olabileceğini vurguluyor. [175] İnsanın bağımsızlığını ve bireyleşmesini öne çıkaran bu düşünce, bir taraftan insanı bencil hale getirirken, bir taraftan da onu kural tanımazlığa, ölçüsüz hareket etmeye sevk etmektedir. Bağımsızlık insan için vazgeçilmezdir, fakat mutlaka bunun bir sınırı ve ölçüsü olmalıdır.

Psikoloji alanındaki çalışmalar, insanın anlam arayışının çoğu zaman kişisel tatmine yöneldiğini, insanın bencil duygularını tatmin ederek hayatta bir anlam bulma gayretlerinin olduğunu ifade eder. Birçok zaman insanlar, şöhreti takip edip kazanarak anlamlı bir hayat süreceklerine inanırlar. Özellikle günümüzde iletişimin ilerlemesi, şöhretin çok geniş bir alana yayılması bu duyguyu körüklemektedir.[176] Bazen de kişisel tatmin arayışları paraya, servete veya başka şahsî kazançlara yönelebilir. Fakat bütün bu yönelişler insanı tatmin etme konusunda yeterli olamamaktadır. İnsanın kişisel tatmin arayışlarında maddî ve süflî yönelişler insanı mutlu etmemektedir. Bütün bu arayışlarından istediğini bulamayan insanlar ruhunu ve maneviyatını doyuracak tatmin arayışlarına gitmektedirler.

Viktor E. Frankl hayata anlam vermede önemli yer tutan bazı konuları ele alır. Bunlar; açlık, korku, haksızlık ve bunlara karşı duyulan derin öfkedir. Bu acılardan korunabilmede, dinin ve keskin bir mizah duygusunun etkili olması muhtemeldir.[177] Frankl, insanın zor olayları ve sıkıntıları karşılamasında mizahın önemini vurgular. Ona göre; "mizah duygusu geliştirme ve olayları mizahî bir ışık altında görme çabası, yaşama sanatında ustalaşırken öğrenilen bir hiledir."[178] Rollo May de mizahın sıkıntılarımıza çözüm olmadaki rolü üzerinde duruyor. Ona göre; "mizah anlayışının temel görevi benlik duygusunu muhafaza etmektir. Onun sayesinde salt insanlara mahsus bir yetenekle en zor durumlarda bile kendimizi ayakta tutabiliriz. Mizah, kendimizle problemlerimiz arasına bir mesafe koymanın ve sorunlara dışarıdan belli bir perspektifle bakmanın en sağlıklı yoludur. Gülebildiğimiz müddetçe endişe ve korkunun egemenliğinden kurtuluruz."[179] Mizah, insanın bir an için sıkıntılarını unut-

---

175 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 43-45; Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 196.

176 Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 189.

177 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 9.

178 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 51.

179 May, *Kendini Arayan İnsan,* s. 61.

masını ve olayları hafife almasını sağlasa da, bir süre sonra insan tekrar sıkıntılarıyla yüzleşecek, hayatın gerçeklerini düşünmeye başlayacaktır. Kısa süreli rahatlamalarda ve bazı durumlarda mizahın katkısını kabul etsek bile, kalıcı anlamlara ulaşmada insanın zihninin ve kalbinin doyurulması gerekmektedir.

Çağımızın önde gelen psikologlarından birisi olan Alfred Adler; hayatın amacının, aşağılık, yetersizlik ve güvensizlik duygularının ve engellenmiş olma duygularının giderilmesi ve üstünlük elde etme, kendisini kabul ettirme çabası[180] olduğunu söyler. İnsan her gün karşılaştığı sorunlara çözümler arar. Bulduğu çözümler hayatın anlamından ne anladığını ortaya koyar. Ayrıca yeryüzünde kişisel hayatımızı sürdürebilecek ve insanlığın yararını güven altına alabilecek şekilde kendimizi bedensel ve ruhsal bakımdan geliştirmemiz gerekir.[181] Adler'e göre bunu başarabilen insanlar hayatın anlamını yakalamış demektir. Aşağılık duygularının giderilmesi ve üstünlük elde etme çabası, insanlarda bencilliğe ve başkalarını hafife almaya sebep olabilir. Bu da insanlar arasındaki ilişkiyi zedeleyerek toplumsal bağları koparabilir. Böyle davranışlar insanları yalnızlığa mahkum edebilir.

Hayatın anlam ve amacı konusunda Erich Fromm ise şöyle der: "Yaşamak statik değil, dinamik bir kavramdır. Varolmak, bir organizmanın özel güçlerinin gelişmesi demektir. Bütün organizmalarda kendi güçlerini ve imkanlarını gerçekleştirmek için tabii bir eğilim vardır. Bu bakımdan, insan hayatının amacı, sahip olduğu güçlerin kendi tabiatının yasalarına göre gelişmesidir."[182] Erich Fromm ayrıca, insanın iç huzursuzluğunun ve hayatında karşılaşmış olduğu problemlerinin bir tek çözüm yolunun olduğunu söyler; o da gerçeklerle yüz yüze gelerek kendi sorumluluklarını yüklenmektir. İnsan ancak kendi güçlerini kullanarak hayatına bir anlam verebilir.[183] Erich Fromm, insanın kendine güven duygusu içerisinde olayların ve problemlerin üstüne giderek, kendi hayatı için gerekli olanı kendi iradesiyle bulmasını ve gücünü kullanmasını ister.

Erik Erikson, insandaki umutsuzluk duygusundan bahsederek, bunun benlik bütünlüğü ile aşılabileceğini söyler. Benlik bütünlüğünün yokluğu kendini ölüm korkusu ile gösterir ve insan yaşadığı hayatı esas amaç ola-

---

180 Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma,* s. 150,182.

181 Adler, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 8.

182 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 64.

183 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 64.

rak kabullenmez. Bunun sonucunda umutsuzluk, insanın başka bir hayata başlamak ve bütünlüğe götürecek seçenekleri denemek için zamanın kısa olduğu duygularını doğurur. Benlik bütünlüğü ise, evrendeki düzene ve anlamlılığa karşı güven duymadır. İnsanın kendi hayat sürecini olduğu gibi kabullenmesidir. Bütünlük sahibi kişi, insanın hayatına anlam kazandıran çeşitli hayat biçimleri olmakla birlikte, kendi hayat biçimini korumaya hazırdır.[184]

Bir insanın olaylara yüklediği anlam, o insanın hayatının bütününde o olayın nasıl bir değer taşıdığına bağlıdır. İnsanın olaylara yüklediği anlamlar ve bu anlamlar doğrultusunda insanın hareket tarzı, o insanın ruhî hayatını anlamaya yardım edebilir.[185] İnsanın ruh dünyasını anlama bir yerde anlam dünyasına ulaşma demek olacaktır. Bu anlamlar insanın ruh dünyasını etkilemektedir. Rollo May, insanların hayatlarını anlamlandıramadıkları için ruhî rahatsızlıklar içine düştüklerini söyler.[186] May, insanın hayata olumlu cevap verebilmesi ve hayatın problemleriyle mücadele edebilmesini güven ve cesarete sahip olmaya bağlamaktadır. Güven ve cesaretten yoksun olan insanlarda çeşitli psikolojik hastalıklar görülebilir. Böyle bir durum insanın sinir sistemini de bozabilir. May'e göre, sonuçta böyle bir insanın, hayatın anlamından mahrum olacağı düşünülebilir. Bu insanın kendine, diğerlerine ve evrene inancı sarsılır. Bu dinî bir problem olarak ortaya çıkar. Böyle bir hasta, güven duygusunu kazanırsa, dinî anlamda kendine ve diğerlerine inanır. İçindeki güvensizliğini ortadan kaldıracak bir evrene güvenir. Böylelikle yaşaması için gerekli olan güveni ve cesareti kazanır.[187]

Burada görüşlerini verdiğimiz birçok psikolog ve psikoloji akımı, hayata anlam verme konusunda, insanın kişilik özelliklerine ağırlık vermekte, insandaki duyguların doyurulması ve kabiliyetlerin geliştirilmesinin öneminden bahsetmektedir. Bu akımlar daha çok insanın kişisel mutluluğu ve tatmini üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu görüşlere ilave olarak, insanların iç dünyasını ve kişisel problemlerini aşarak varlıkla ve varoluşla ilgilenen psikoloji akımları da ortaya çıkmıştır. Bu görüşlere de kısaca temas etmekte yarar vardır.

---

184 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 39-40.
185 Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma,* s. 195.
186 Spilka, "Toward an Empirical Psychology of Religion", s. 133.
187 May, *The Art Of Counseling,* s. 214.

İnsanın anlam arayışında varlık ve varoluşla ilgili konuları ele alan psikoloji akımları, bireyin varolmasından kaynaklanan endişelere dikkat çekmektedirler. Bu endişeler; "Ölüm, özgürlük ve anlamsızlıktır."[188] Bu endişeler ve korkular, uzun süre insanın peşini bırakmaz. İnsanın yaratılışındaki en güçlü motive edici güçlerden birisi olan bu endişeler, insanın yönelişlerinin de çerçevesini belirler. Bu yöneliş bazen rasyonel ve filozofik sistemlere, bazen dine doğru olabilmektedir.[189] Bu konuda ünlü psikolog C. G. Jung da diğer psikologlardan farklı olarak, insanın anlam arayışını, "hayatta dinî bir bakış açısı bulma gayreti"[190] olarak görür. Varoluş konusu üzerinde duran bu düşünürler, varoluşu açıklamak ve insanların bu konuda endişelerini gidermek, sorunlarına cevap vermek amacıyla dine yönelmenin gerekli olduğu konusunu dile getirmişlerdir.

Victor Frankl, hayatın gayesini hazza ve zevke yönelten hedonist anlayışın, anlam arayışında yanlış bir girişim olduğunu savunur. Frankl'a göre haz ve zevk geçicidir. İnsanın gerçek arayışı, 'varoluşa ait anlam'dır.[191] Frankl bu düşünceden hareketle, insanların varoluşa ait anlam arayışlarına cevap verme amacıyla psikolojik yardımda, bir yöntem olarak "Logoterapi" kuramını ortaya atmıştır. Logoterapi, hastayı hayatın anlamıyla yüz yüze getirir. Yunanca "Logos" (anlam) kelimesinden esinlenerek ortaya atılan logoterapi, insan varoluşunun anlamı kadar, insanın böyle bir anlama yönelik arayışı üzerinde odaklaşmıştır.[192] Frankl'a göre bütün insan davranışlarının temelinde anlam arayışı yatmaktadır. Bu düşünceden hareketle Frankl, insanların problemlerine anlam arayışı noktasından yaklaşarak yardımcı olunması gerektiğini savunmuştur.

Yokluk ya da hiçlik varoluşçu psikiyatrinin ilgilendiği en önemli sorunlardan birisidir. Varolmanın anlamını kavrayan, yok olmanın her an mümkün olabileceğini kavramış olur. Bunun için yokluk, varolmanın ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan doğmuş olduğunu ve bir gün öleceğini bilen tek canlıdır ve bu gerçek onu, anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandırır. Varoluşçu Psikiyatriye göre, varlığın ve varolmanın anlamını kavrayabilmek ve ölüme karşı direnebilmek için yapılacak şey, ancak, duyguları-

188 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi,* s. 14.

189 Stern, *The Search For Meaning,* s. 2.

190 Spilka, "Toward an Empirical Psychology of Religion", s. 133.

191 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 96.

192 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 96.

mızı kabullenmek ve bu duyguların gücünden mümkün olduğunca yararlanmak olmalıdır. Duygularımızı bastırmakla kendi varoluşumuza yabancılaşmış oluruz.[193] Varoluşçu psikiyatri insanın en önemli problemi olarak ölümü ele almış, bunun çaresi olarak da duygularımızı kabullenmeyi öne sürmüştür. Bu düşünce insanın ölümle yok olacağını düşünerek, yokluğu insan için en önemli bir sorun olarak ele almıştır. Şurası bir gerçektir ki, ölümle yok olacağına inanan bir insanın ölüm korkusunu yenmesi mümkün değildir. Ölümden sonra bir hayata inanmayan insan için hayat anlamsızlaşacaktır.

Psikologlar, insanın arayışlarını ve hayata anlam verme çabalarını genelde insanın kişiliği ve ruhsal yapısıyla ilgili olarak görmektedir. İnsanın arayışlarının çözümünü de ruhsal açıdan tatminine, duygularının doyurulmasına ve kişilik bütünlüğüne bağlamaktadır. Bunun yanında psikolojide, insanın iç dünyasına yönelik arayışları yanında, varlığa ve varoluşa dönük arayışlarından da bahsedilmektedir. Bir anlamda psikolojinin gayesinin de, insanın bir bütünlük içinde ele alınıp, ihtiyaçlarının ve arayışlarının tespit edilmesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, hayata anlam verme konusunda, insanın yapısal özelliklerini, ihtiyaçlarını ve arayışlarını konu edinen psikolojinin verilerinden yararlanmak gerekecektir. Bu sayede insanların arayışlarının doğru tespiti ve yönlendirilmesi daha kolay olabilir.

2- Hayata Anlam Vermenin Sosyolojik Temelleri

Sosyoloji; "insanların ortak yaşamıyla ortaya çıkan toplum hayatını ve toplumsal yapıyı, bu yapıda meydana gelen değişmeleri inceler."[194] Sosyoloji, toplumsal ilişkilerin yapısını incelemenin yanında, bunun nedenlerini ve etkilerini de araştırır.[195]

İnsanın sosyal bir varlık olduğu ve toplumdan uzak kalamayacağı bir gerçektir. Diğer insanlarla beraber yaşamayı başaramayan, toplumdan uzak kalmayı tercih eden bir insan, hayatını sürdürmede zorluk çekecek, sıkıntıya düşecektir. Yapsı gereği toplumda bir yer edinebilen ve diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurabilen insan huzurlu ve mutlu olabilir.

Topluluk halinde yaşama ihtiyacı, insanlar arasındaki bütün ilişkileri düzenlemektedir. Uygarlık tarihi boyunca, temelleri topluluk hayatı içeri-

193 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 41

194 İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar,* Sistem Yay., İstanbul, 2000, s. 38.

195 *Ana Britannica,* c.19, s. 536.

sinde olmayan hiçbir hayat şekline rastlamak mümkün değildir.[196] İnsanın sosyal bir varlık olması, toplum içerisinde yaşama ihtiyacı, hayata anlam verme konusunda sosyolojinin insana yol gösterebileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan kısaca sosyolojideki görüşlere yer vermek gerekecektir.

Hayat, diğer insanlara yakınlaşmak, insanlar içinde bir yer edinmek ve insanların mutluluğu için çalışmak demektir. Hayatın anlamı hiçbir zaman kişisel bir anlam olamaz. Gerçek anlamın başka insanlarla ilişki içinde oluşması gerekir. İnsanların amaçları ve davranışları da böyledir. Her insan toplumda bir yer edinmeyi ve insanlar nazarında önemli sayılmayı ister. Fakat gerçekten önemli insan, başkaları için yararlı işler yapan insandır. Böyle bir hayatta söylenebilecek anlam, 'hayat toplum için çalışmaktır' olacaktır. Hayatın karşısına çıkardığı ödevin başarıyla altından kalkan bir insan, hayatın anlamının başkalarıyla paylaşma olduğunu benimsemiş demektir.[197]

Erikson, gençlik dönemlerinde, insanlar için en önemli tehlikelerden birisinin, yalnız kalma ve insanlar arası yakınlığı sağlayacak ilişkilerden kaçınma olduğunu vurgular. Böyle bir durum sonuç itibariyle, karakter sorunlarına yol açabilmektedir.[198]

Peter Berger'e göre toplum içinde yaşamak; düzenli ve anlamlı bir hayat sürmek demektir. Toplum, ferdin bilincini oluşturma konusunda da düzen ve mananın koruyucusudur. Bu nedenle, toplumdan uzaklaşma veya düzensizlik fert için oldukça güçlü bir tehdit oluşturuyor. İnsan bu durumda duygusal tatminden uzaklaştığı gibi, istikametini de kaybeder. Daha ileri durumlarda realite ve kimlik duygusunu bile yitirir. Toplumdan uzaklaşmak ferde katlanılması güç psikolojik gerilimler de yükler. Böylesi bir uzaklaşmanın nihaî tehlikesi anlamsızlık tehlikesidir. Buna karşılık düzenli bir dünyada varolmak, her türlü sıkıntı ve fedakarlık pahasına istenebilir.[199]

Toplum hayatıyla sağlanacak olan ahenk ve anlayış, bireylerin kendi iç dünyalarında huzur bulmalarını ve kendi hayatlarında bir anlama ulaşmalarını sağlayacaktır. Çünkü birey, toplum içinde bulunarak fıtratında bu yönde varolan bir ihtiyacını karşılamış olacaktır. Bunun zıddı olarak sosyal hayattan uzaklaşma, kendi içine kapanma ve yalnızlık gibi önemli bir sıkıntı ve bunalıma sebep olabilmektedir. Bunun sonucu da anlamsızlık

---

196 Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma,* s. 129.

197 Adler, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 11-13

198 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 35.

199 Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul, 1993, s. 50-52.

dediğimiz, hayatı değersiz ve kendini gayesiz hissetme gibi bazı durumlar ortaya çıkabilir.

Hayatın anlamlı yaşandığının bir göstergesi kabul edilen mutluluğun da sosyalleşmeyle ilişkisi vardır. Bizim için hayatı anlamlı kılacak olan mutluluk, kişisel mutluluk olmamalıdır. Çünkü yapılan araştırmalar, sosyal hayattan geri kalarak kendi hayatını yaşayan insanların mutsuz insanlar olduğunu ortaya koymuştur. Yine araştırmalar mutlu insanların daha sosyal, sevgi dolu ve bağışlayıcı olduklarını göstermektedir.[200]

Birçok sosyolog insanın hayatındaki mutluluğunu ve huzurunu, uyumlu bir hayat yaşamasını, dolayısıyla hayatına anlam vermesini, sosyalleşmeye ve toplum hayatı içinde yer edinmeye bağlamışlardır. Din sosyologları ise, insanın sosyalleşmesini ve toplumu oluşturan bireylerin birliğini ve uyumunu sağlayacak en önemli etken olarak 'din'den bahsederler. Dinin toplumdaki en önemli fonksiyonu birleştirme ve bütünleştirmedir.

Din, toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde ve sosyal hayatın şekillenmesinde etkili olmaktadır.[201] Bu bakımdan din insanın dünya kurma girişiminde stratejik rol oynar.[202] Her din insanın dünyaya karşı takındığı tutumu sergileyen bir değerler sistemine sahiptir.[203] Böylelikle din, insanın hayatına yön verecek değerler ortaya koyması, toplumu şekillendirmesi ve insanların birlikte yaşamasına katkı sağlaması gibi yönleriyle önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu sayede insanın huzurlu bir toplumda, anlamlı bir dünyada yaşamasına zemin hazırlamaktadır.

İnsanları birbirine bağlayan unsurlar içinde en kuvvetlisi olan din, her şeyin üzerinde insan hayatında düzenleyici bir rol oynamaktadır. O ferdin hayatını, ferdi aşan mutlak değerlere ve anlamlara göre düzenler. Bu anlamların ve değerlerin birçok insan tarafından paylaşılmasıyla insanlar arası ilişkilerin bu çerçevede düzenlenmesi mümkün olmaktadır.[204] Bu sayede din insanın toplumsallaşmasını ve toplum hayatına uyumunu sağlayarak, hayatını daha anlamlı bir bütün içinde yaşamasına yardımcı olmaktadır.

---

200 Dalailama-Cutler, *Mutluluk sanatı,* s. 24.

201 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş,* çev. Battal İnandı, A. Ü. İ. F. Yay., Ankara, 1987, s. 17.

202 Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* s. 58.

203 Wach, *Din Sosyolojisine Giriş,* s. 76-81.

204 Peter Berger, "Dinî Kurumlar", çev: Adil Çiftçi, *D. E. Ü. İ. F. Dergisi,* S. IX, İzmir, 1995, s. 432.

Sosyal bir varlık olan insanın, bu yönünü tatmin etmesi ve toplum içinde aradığı huzuru bulabilmesi için topluma uyum sağlaması gerekmektedir. Toplumsallaşma olarak ifade edilen bu uyum, bireyin toplumun bir üyesi olması, içinde yaşadığı kültürün maddî ve manevî unsurlarını öğrenmesi ve benimsemesi demektir. Toplumsallaşma süreci içinde birey, toplumun beklentilerine uygun olarak ihtiyaçlarını karşılar, toplumsal rolleri, hayatını devam ettirmesi için gerekli bilgi ve becerileri öğrenerek, topluma uyumlu ve yararlı bir varlık olur.

İnsanın toplumsallaşmasını sağlayan birçok etken vardır. Toplumsallaşmayı sağlayan kurumlardan birisi olan eğitim kurumları, diğerlerinden farklı olarak toplumsallaşmayı planlı ve kontrollü olarak yapar. Eğitim, insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli bilgileri ve becerileri kazandırmanın yanında, gelecek hayatında üsleneceği rollerin gerektirdiği davranışları da öğretir.[205] Bir bireyin hayatındaki anlamı yakalayabilmesi, toplumsallaşmasıyla ve toplum içinde uyumlu bir hayat yaşamasıyla doğrudan ilişkilidir. Toplumsallaşmayı en iyi şekilde kontrol etmesi bakımından eğitim, hayata anlam verme konusunda önemli bir yere sahiptir.

3- Hayata Anlam Vermenin Felsefî Temelleri

Felsefe için genel bir tanım yapmak gerekirse, "umumî insan ve alem anlayışını konu edinen ve bu hususlarda son izaha ulaşmak isteyen araştırmadır"[206] diyebiliriz. Felsefe, varlık ve varlığın içindeki sırrı, neden ve niçini arar. Eşya üzerinde düşünerek, sistemli bir düşünceye ulaşma, kavramlardan hareketle olaylara yaklaşma ve olaylar arasındaki ilişkinin bilinmesi sonucu doğru bilgiye ulaşmadır.[207] Başka bir ifadeyle felsefe; amaçlı ve kapsamlı bir yol içinde, 'hayatın anlamı nedir?' sorusuna cevap verme teşebbüsüdür.[208]

Hayatta çeşitli problemlerle karşılaşan insan, o probleme belli bir pencereden bakar. Bir amaç doğrultusunda, bir deneyimden başka bir deneyime koşar veya bunları birbirine bağlayarak bir bütünlük oluşturur. Bu bakış, felsefenin görüş noktasıdır. Bu tür bir tutuma o kişinin hayat felsefesi denir. Eğer o kişi bu tutumun ne olduğu konusunda az veya çok bilinçli ise

205 Fidan- Erden, *Eğitime Giriş,* s. 86,89.

206 Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü,* s. 140.

207 Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* A.Ü.E.B.F. Yay., Ankara, 1991, s. 12.

208 Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", s. 7.

ve tutarlı bir şekilde bunları ifade edebiliyorsa, o kişiye filozof denir.[209]

Felsefede hayatın anlamını arama konusundaki çaba, bütüncül ve tam anlamıyla idrak ederek olmaktadır. İnsanın düzensiz ve başıboş bir üslupla yaptığı arayışlarını felsefe, kişisel önyargı ve sınırlamaları bir tarafa koyarak, tarafsız bir şekilde, varolanla ilgili bütün deneyimleri içine alacak şekilde yapar.[210]

Felsefe ile uğraşan düşünürler, insanın merak ettiği soruların cevabını ararlar. Bunu yaparken saf akıl ve diğer bilimlerin verilerinden yararlanırlar. Filozoflar evrenin sırlarını ve metafizik alemi çözmek için çalışırlar, varlık ve oluş problemleriyle ilgilenerek, insanın nereden gelip, nereye gittiğini, ne için yaşadığını araştırırlar. Bu yönüyle felsefe, anlam arayışı konusunda insana yön veren önemli disiplinlerden birisidir, diyebiliriz. Bu nedenle felsefe akımlarının ve çeşitli filozofların anlam arayışı konusunda ortaya koyduğu düşüncelere yer verilecektir.

Burada, genel anlamda hayat anlayışıyla ilgili bazı felsefe akımlarının görüşleri öncelikle ele alınabilir. Bunlardan ampirizm, dünyanın, insanların düşüncesinden ve hayatlarının etkisinden uzak, kendi başına çalışan soğuk bir makine olduğu izlenimini veriyordu. Bunun karşısında akılcılık ise, dünyayı işin dışında bırakarak, sadece düşünmeyi, düşüncenin oluşturduğu dünyayı hesaba katıyordu. Bunun yanında fenomenoloji adıyla bilinen felsefe akımı, hayatın gerçeklerini bireyin kendi hayatında anlamlı hale getirmeye imkan sağlıyordu. Bu akımın başta gelen filozoflarından Alman Edmund Husserl, bireyin kendi algılamasının ve kendi bilincinin ötesinde bir gerçek olmadığını, gerçeğin kendi bilincinin içinde yapılaştığını düşünür. Varoluşun temelinde insanın algılaması ve farkında oluşu vardır. Fenomenolojiye göre, insanın dünyayı algılamasını etkileyen en önemli faktörlerden birisi, o insanın dünyaya hangi niyetle baktığıdır. Dolayısıyla insan algılamasını etkileyen her şey, insan hayatının gerçeğini etkileyecektir.[211]

Helenistik felsefede ise, hayatı anlamlı kılan bir yapı olarak "logos" adı verilen evrensel bir çerçeveden bahsedilir. Logos evrenin en başında varolan İlahî bir yapıdır. Bütün varlık ondan doğmuştur. İlahî akıl anlamına gelen logos dünyanın başından beri vardır. Bu anlayışa göre, hayat İlahî

209 Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", s. 7.

210 Rogers, "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", s. 7.

211 Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 267-268.

prensiplerle donanmış bir manzumedir. Bu anlamlı yapı sayesinde insan hayatı bir ahenge kavuşmuştur. Bu ahenk, insanın fıtratını ifade açısından nihaî ve evrensel bir yol olmaktadır. İnsan bu anlayış içerisinde kendini ve evrendeki yerini anlamaktadır. Aynı zamanda bu, insanın özünde olanı ifade eden evrensel bir yoldur.[212]

Genel bir bakış açısıyla, insanın arayışlarına cevap olarak Hint Felsefesinde, kâinatın temel birliği inancı vardır. Buna göre, kâinatta büyük bir uyum vardır. Her bir şeyin bu alemde bir yeri ve değeri vardır. İnsanın görevi de bunu anlamak ve kavramaktır. Her şey insanın mükemmellik idealine ulaşması için gereklidir. İnsan bu dünyanın esas gerçeğine açık olmalı ve onunla bilinçli bir ilişki kurmalıdır. Dünyaya sadece bilimsel bir merak ya da maddî kazanç hırsıyla yaklaşmak yerine, onu büyük bir coşkuyla, barış duygusuyla ve sempati ruhuyla kavramak gerekir.[213]

Hıristiyan felsefesi, bizzat insanın kendisiyle ilgilenmiş, ona ölümsüzlüğü vaad etmiştir. İnsanın ölümden sonraki hayatı üzerinde durulmuş, âhiretteki kurtuluşu da suçtan kurtuluşa bağlanmıştır. Hıristiyan düşüncesine göre suç, insanların Tanrı'ya yöneltmek zorunda oldukları sevgiyi, onun yaratmış olduğu şeylere, dünyaya çevirmeleridir. Ruhun kurtuluşu, insanın duyular dünyasından yüzünü çevirmesine bağlıdır. Hıristiyan düşüncesinde, insanın makul ve doğru olana ulaşabilmesinin yolu vahiydir. Çünkü bir olan Tanrı'nın buyruğu iyidir ve yetiştiricidir.[214]

Bazı filozoflar anlam arayışında, bir gaye doğrultusunda hayatını şekillendirme düşüncesini ön planda tutmuşlardır. Karl Jasper; "Bir insanın ne olduğu, kendine mal edebildiği bir nedenle belirlenir"[215] diyerek insanın kendini bir nedene adamasını hayata anlam katabilme yolu olarak gösteriyor. İnsan, hayatı boyunca kainatın sırlarını çözmeyi ve kainat içerisinde kendi konumunu belirlemeyi ister. Bu insanda sürekli canlı olan bir arayıştır. Bu arayış bir yerde odaklanırsa, insanın hayat çizgisi de o doğrultuda şekillenecektir. İnsan, neden yaşadığını, hangi hedefe koştuğunu bilmelidir. Belirli bir gayeden yoksun olma, insanda büyük bir boşluk ve anlamsızlık duygusu meydana getirecektir.

---

212 May, *The Art Of Counselig,* s. 200-201.

213 Rabindranath Tagore, *Sadhana Yaşamın Kavranışı,* Çev: İbrahim Şener- Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2000, s. 8.

214 Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* s. 128-132.

215 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 136.

İnsan hayatının huzur ve mutluluğu konusunda bazı filozoflar, hayatın ölümle birlikte biteceği düşüncesine inanarak, bu kısa hayatın mümkün olduğu kadar güzel geçirilmesi gerektiğini söylerler. Bu düşüncenin en önemli savunucularından birisi olan Epikur, felsefenin son hedefinin mutluluk olduğunu ifade ediyor. Ona göre insanı mutluluğa ulaştıracak şey zevktir. Zevk bütün eylemlerimizin ve çabalarımızın ölçüsü olmalıdır. İnsanın hayattaki başlıca hedefi, sıkıntı ve üzüntüden uzaklaşıp, zevke ulaşmak olmalıdır. Doğru ve iyi hareketler sonucunda duyulan ruh huzuru insanı mutluluğa ulaştırır. Mutluluğun ve iyi bir hayatın yolu bilge ve faziletli olmaktan geçer.[216] Fazileti yakalamanın anlamlı bir hayat için önemli olduğunu düşünebiliriz, fakat bütün davranışlarımızı hayattan alacağımız zevke bağlamak mümkün değildir. Bugün toplumda varlıklı olan birçok insanın, hayattan zevk alabilecek imkana sahip olmasına rağmen huzura ve mutluluğa ulaşamadığını görmek mümkündür. İnsan için gerçek mutluluk, dışarıdan gelen, gelip-geçici, akan-duran mutluluk değildir; gerçek mutluluk insanın ruhuna ve maneviyatına yönelik, ebediyete dönük bir saadet olmalıdır. Ayrıca hayatı dünyadan ibaret görenler ve bir gün yok olacağına inananlar için ölüm, bütün zevkleri acılaştıracaktır.

Aristo ise, insanın bütün çabalarının ve gayretlerinin hedefini mutluluğun meydana getirdiğini söylemektedir. İnsan akıllı bir varlık olduğundan bütün çalışmalarının ve eylemlerinin akla uygun olması gerekmektedir. Akla ve aklın ölçülerine uygun eylem, aynı zamanda faziletli eylemdir. İnsanın mutlu olması da faziletle ilgilidir. Fazilete ulaşmanın yolu ise sürekli bir gayret, öğrenme ve temrindir. Mutlu insan bütün eylemlerini aklın ve faziletin kurallarına göre ayarlamış olan ve dünya nimetlerinden ölçülü biçimde faydalanan insandır. Aristo'ya göre faziletli insan ölçülü insandır. Ölçülü insan, aşırılıklardan uzak olan ve orta yolu bulan insandır. Orta noktaya ulaşma da ancak akılla olabilir.[217] Aristo aklı hep ön plana çıkarmış, her konuda rehber olarak görmüştür. Fakat bu akıl hangi akıl olmalıdır? İnsanların farklı akıl ve düşünce yapısına sahip olduğu düşünülürse, insanları doğruya ve güzele götürmede aklın ortaya koyduğu farklı yollar mevcuttur. Bunların hepsinin doğru olduğunu düşünmek mümkün değildir. Akıl her zaman yanılabilir ve bazı konuları anlamada yetersiz kalabilir.

216 Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* s. 106-108.
217 Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* s. 86-87.

Stoacılar ise, insanı mutluluğa götürecek yolu bulmak, alem karşısında nasıl tavır takınması gerektiğini belirleyebilmek için önce insan hayatının anlamını kavramanın önemini kabul ederler. Bunun için önce, insanı alemin bütünü içinde göz önünde tutmak gerekir. Stoacılar, "logos" adını verdikleri, alemin kanunu ve aklı olan, aleme şekil veren bir aktif prensip olduğunu söylerler. Logos, bu alemi anlamlı kılan kanundur. Bu alemde her şey zorunlu olarak birbirine bağlıdır.[218] Stoa ahlâkı, insanın hayatında aklın yerine önem verir. Akla uygun bir hayatı esas alan Stoacılar, faziletli bir hayatı da akla bağlarlar. Aklın hedefi, tabiatla insan arasında bir uyum kurmaktır. Bu da insanın hem alemin bütünü ile, hem de kendisiyle uyum halinde olabilmesi demektir. İnsan aklı, alemin aklı olarak düşünülen logostan bir parçadır. İnsanın bütün eylemlerini idare eden, diğer insanlara ve aleme karşı tavrını belirleyen logostur. Ayrıca Stoacılar, bilge kişiliğin ahlâklı olma konusundaki önemini vurgularlar. Bilge kişi, aşırı isteklerinin üstesinden gelebilen, Yaratıcısını sayan insandır. Bilge kişi kendi iç huzuru ve hürriyetinde kendi mutluluğunu bulan kişidir. Ahlâklı bir hayatın esası, insanın kendisini bu alemin bir organı olarak hissetmesidir.[219] Böylelikle Stoacılar, insanın hayatında bilgeliğin ve ahlaklı olmanın önemini vurgulamaktadırlar. Onlara göre bu iki özellik kişinin hayatına anlam ve yön veren iki temeldir.

Felsefede aklı esas alan ve akıl vasıtasıyla fazilete ve anlamlı bir hayata ulaşılabileceğine inananlara karşılık, Blaise Pascal, aklın tek başına kişinin bütün arayışlarını karşılamakta yetersiz olduğunu söyler. Ona göre insan aklı aldanabilmekte, kendisini nefsin çeşitli arzularına kaptırabilmektedir. Bu durumda insan, hayatın gerçeklerini öğrenemediği gibi, iyilik ve mutluluğu da elde edemeyecektir. Birçok filozof tarafından aklı temel alarak hakikat ve mutluluğu elde etmeye yönelik öğretilmeye çalışılan bilgiler, insanları tatmin etmekten uzak kalmıştır.[220]

Hayatın ve varoluşun anlamı konusuyla ilgilenen felsefe akımlarından birisi de varoluşçuluktur. Varoluşçuluk, "insanın varoluşuyla doğal nesnelere özgü varlık türü arasındaki karşıtlığı büyük bir güçle vurgulayan, iradeli ve bilinçli olan insanların, nesneler dünyasına fırlatılmış olduğunu öne süren felsefe okulu"[221] olarak ifade edilmiştir.

---

218 Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* s. 99-100.

219 Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi,* s. 102-103.

220 Blaise Pascal, *Düşünceler,* çev: Fethi Yücel, 1942, s. 18-19.

221 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 889.

Varoluşçulardan bazıları, insanın özgürlüğünü ve saygınlığını kabul ederek onu yüceltiyorlar. Fakat bunun yanında, evrende bilinç, irade ve hedef yoktur, diyerek insanı büyük bir boşluğun içine atıyorlar. Onlara göre varlığın özgün bir anlamı yoktur. Dünyamız, münasebetsiz bir kaos halindedir. Bu korkunç uzay içerisinde insan, yalnız, kayıtsız ve özgür olan, ama bunun yanında manâ, değer ve hedeflerini kendisi bulması gereken bir varlıktır. Dolayısıyla dünyanın varoluş kazanması şuur sayesindedir.[222] Batılı anlamda varoluşçuluk, ferde anlam veren bir nazariyedir. Tüm insanlardan var olmalarının sebebini düşünmelerini ister. Bu görüşe göre hayatın anlamı yoktur, ancak ferdin şuuruyla ortaya koyduğu anlam vardır.

Batıda özellikle Jean Paul Sartre, hayatın anlamsızlığı düşüncesini savunmuştur. Sartre'nin hayatın anlamsızlığıyla ilgili görüşü acımasızdır; bütün varolanlar sebepsiz doğarlar, zayıf bir şekilde yaşarlar ve kazayla ölürler. Ona göre, doğuşumuz da ölüşümüz de anlamsızdır.[223] Bu şekilde varoluşçular varlığı ve yaratılışı anlamsız ve boş kabul ederek insanı büyük bir çıkmazın içine atmaktadır. Bu düşünce, tarih boyunca hayatın anlamına dair görüş ortaya koymuş birçok düşünürün, birçok disiplinin ve bütün dinlerin aksine bir bakış geliştirerek yalnız kalmış ve itibar görmemiştir.

Varoluşçuluğun metafizik boyutunda Kierkegaard, hayatın tezatlar içinde olduğunu ve sığınılacak tek şeyin iman olduğunu söyler. Ona göre, Allah'a inanmakla dünyadaki tezatlar ortadan kalkar. İnancı ortaya koyan varoluşçulardan Gabriel Marcel ise, ölümün insan üzerinde meydana getirdiği kederin, hayatın manasızlığı düşüncesine götürdüğünü savunuyor. İnsandaki ümitsizliğin kaynağını da buna bağlıyor. Bu ümitsizliğin de ancak imanla yenilebileceğini söylüyor.[224] Burada hayatın tezatlar içinde olması, görünüş itibariyle veya insanın algıladığı şekliyle olmaktadır. Gerçekte Allah'a inanan bir insan, tezat olarak görülen şeylerin bir sebebi ve insanın anlayamadığı bir hikmeti olduğunu kabul eder.

Hayatın anlamı konusuna olumsuz yaklaşan felsefî akımlardan birisi olan Nihilizm; toplumda benimsenen değerleri ve idealleri reddetmeye dayalı olan, hiçbir şeyin anlamı olmadığı ve insanın istediğini yapmaya izni olduğunu savunan bir fikir akımıdır.[225] Nihilizmin en büyük savunucularından Ni-

222 Paul Falquie, *Varoluş Felsefesi,* Nurettin Topçu, Hareket Yay., İstanbul, 1973, s. 35-38; Şeriati, *İnsan,* s. 82.

223 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi,* s. 671; Falquie, *Varoluş Felsefesi,* s. 38.

224 Falquie, *Varoluş Felsefesi,* s. 41-42.

225 *Büyük Larousse,* c.14, s. 8645; Jostein Gaarder, *Sofi'nin Dünyası,* çev: Gülay Kutal, Pan Yay., İstanbul, 1994, s. 517;

etzsche'ye göre, varoluşun bir hedefi ve gayesi yoktur. Olayların çokluğu içinde bir birlik yoktur. Varoluşun karakteri gerçek değil, sahtedir. Dünyadaki değerler, tamamen hayalî bir dünyaya işaret ederler. Eşyanın değeri ve anlamı konusunda insanın kendisini ölçü olarak koyması saflığının göstergesidir.[226] Böylece Nihilist düşünce, tüm gelenek, ahlak ve toplum değerlerini kuşkuyla karşılamaktadır. Nihilizm ve benzeri düşünceler inançsızlığın insanda meydana getirdiği bir boşluktan kaynaklanmaktadır. Bir Yaratıcıya inanmayan insan, kainattaki işleyişi ve varlıkların yaratılış hikmetini izah etmekte güçlük çekmektedir. Aynı zamanda toplumdaki bütün değerleri yok sayan bu düşünce, insanın nasıl yaşaması gerektiği ve hayatında uyması gereken ilkeler konusunda bir fikir ortaya koyamamaktadır. Bu da insanı büyük bir boşluğa itecek, insanlar arasında terörün ve suçun önüne geçilemeyecektir.

Felsefe, hayatın ve evrenin gerçekleri hakkında, eşya ve olayların perde arkasını araştırma amacıyla bir çaba içerisinde olmuştur. Fakat görülmektedir ki, felsefenin diğer bilimleri kullanarak, saf akıl vasıtasıyla 'hayatın anlamı' konusunda ulaştığı sonuçlar birbirine zıt nitelikledir. Bazıları hayatın anlamını ölümle irtibatlandırmış, bazıları ise anlamlı bir hayat için mutluluğa götüren yolları ön planda tutmuştur. Başka düşünürler her şeyi bir gayeye, bir ideale bağlamışlar, gayesiz hayatın anlamsız olabileceğini söylemişlerdir. Bunun yanında hayatın bizzat kendisinde bir anlam aramanın boş olacağını savunanlar olduğu gibi, hayatın anlamını zevke ve hayattan alınacak hazza bağlayanlar da olmuştur. Bir diğer yanda, ahlaklı ve faziletli bir hayatın anlamlı ve değerli olabileceğini düşünenler olmuştur. Bütün bu farklılıklar içerisinde insanın kendisine bir yol çizmesi oldukça zor gözükmektedir.

Bu bölümde yer verdiğimiz üç temel disiplin içerisinde yer alan düşünceler, hayatın anlamı konusunda insana farklı kapılar açmaktadır. Bu farklılık ortam ve şartların çeşitliliğine bağlanabileceği gibi, insana yön veren bilgi kaynaklarının farklılığından da kaynaklanabilir. Fakat bütün bunlar sonuç olarak, hayatın anlamı konusunda, insan aklının çeşitli sonuçlara ulaşabileceği ve zihindeki paradigmaların insanı farklı noktalara götürebileceğini göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen, bir çoğu itibariyle insan gerçeğinden hareket eden disiplinler, insanı anlamlı bir hayata götürme konusunda büyük katkılar sağlayacaktır.

---

226 Friedrich Nietzsche, The Will to Power, Walter Kaufman and R.J. Hollingdole, London, 1968, s. 13; bu konuda bkz: Gaarder, Sofi'nin Dünyası, s. 513.

II. BÖLÜM



HAYATA ANLAM VERMEDE DİN

A. DİN VE ANLAM ARAYIŞI İLİŞKİSİ

Anlam arayışında insana rehber olabilecek pek çok faktörden bahsedilebilir. Önceki bölümlerde bunların bazılarına temas edildi. Bunlar düşünce sistemlerinin ortaya koyduğu ilkeler, ahlakî ilkeler veya manevî unsurlar, ideolojiler v.b. olabilir. İnsan hayatı boyunca bu tür faktörlerle ilişki içerisinde ve bunların ışığında bir anlam çerçevesi oluşturabilir. Bazen bunların bir tanesi en önde etkili olabileceği gibi, birkaç tanesi de birlikte etkin olabilir.

Din, hayata anlam veren sistemlerin önünde gelmektedir. Geçmiş toplumların yapısı ve insanların hayatı incelendiğinde dinin ne kadar önemli etkilere sahip olduğu görülecektir. Dolayısıyla din kaynaklı anlam referanslarının önemi ortaya çıkacaktır. Ayrıca insanın fıtratındaki özellikler ve dine olan ihtiyacı incelenirse insan ile dinin ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğu görülecektir. Din insan için vardır ve insan din olmadan anlamlı bir hayat için yeterli referanslara ulaşamaz. Bu konuyu destekleyen bir araştırmada elde edilen sonuçlara göre, dindarlık düzeyi ile anlamlılık düzeyi arasında birbirini destekleyen güçlü bir bağ olduğu görülmüştür.[227] Bu tür birçok çalışma doğrudan veya dolaylı yoldan dinin anlam arayışına etkisini ortaya koymaktadır.

İnsanın yaratılışla ve yaratıcıyla ilgili soruları, hayatın gayesi, ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili soruları dinden bağımsız olarak cevaplanması zor olan sorulardır. Bu tür sorular ve arayışlar insanı dine yönlendirmektedir. Din insanın zor sorularına cevap verdiği gibi, yapısına uygun bir yaşayış

227 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..*, s. 182.

tarzı sunarak, anlam arayışına önemli bir katkı sağlamaktadır. Burada dinin anlam arayışına etkisini iki şekilde düşünmek mümkündür; birisi dünya hayatına dair düzenleyici ilkeleri, ikincisi dünya hayatının ötesinde metafizik aleme ışık tutmasıdır.

Yirminci yüzyılın başında din unsuru göz ardı edilirken, sonlarına doğru dinin hızlı bir yükselişini gözlemlemek mümkündür. Bütün tecrübeler ve yaşanan olaylar, insanın kendini anlaması ve mutluluğu yakalaması konusunda bilimsel verilerin ve psikolojik bulguların büyük ölçüde dinî gerçeklere uygun düştüğünü gösterdi.[228] Bu gerçekle yüzleşen birçok insan dinlerin ve dinî öğretilerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini düşünerek araştırmaya başlamıştır. İnsanlar dine dönüşün gereğine inanmış ve hayatını dinî esaslar doğrultusunda yaşamayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda örgün eğitim içinde din öğretiminin önemi anlaşılmış, din öğretimi daha da yaygınlaştırılmıştır. Özellikle ülkemizde meslekî din öğretimi yapan kurumların sayısı artmış, okullarda din dersleri mecburî hale gelmiştir.

Günümüzün sanayi toplumunda sahip olduğumuz değerler, anlamlar ve bazı duygularımız yok olmuştur. "İnsanın varlığını anlamlı kılan ve eylemlerinde itici güç olan bu duygular; Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi değerlerdir. Bugün bu değerlerin yerine 'çevrecilik', 'hümanizm' gibi küçük fakat gösterişli alternatifler ortaya atılmaktadır. Ancak bu değerler kendi sonlarına ulaştıklarında insanları yine yukarıdaki değerlere götürmektedir."[229] Bu gün birçok alternatif içerisinde tatmin olamayan insan, dine ve dinî değerlere tekrar yönelmektedir.

İnsanın hayatını anlamlandırması iki yönde gerçekleşir. Birincisi; insanın kendinden kaynaklanan, fıtrî kabiliyetlerinin kaynağını tabiatta görmesi sonucu oluşan, 'ben merkezli anlam verme'. İkincisi; fıtrî ilkeleri temel alan, insanın fıtrî kabiliyetlerinin kaynağını aşkın bir varlıkta görmesi sonucu oluşan, 'vahiy temelli anlam verme'dir.[230] Anlam arayışında Vahyi temel alarak üç yönlü bir fonksiyon yerine getirilebilir: a) Realiteyi yorumlamak, b) Kimliğin bir tanımı vasıtasıyla insanı bu realite içine yerleştirmek, c) Neticede, hayat için bir rehber sunmak. Bu yönüyle din, insanın hayatta karşılaştığı olaylara cevaplar sunan ve ona nasıl yaşaması gerektiği hususun-

---

228 Henry C. Link, *Çağımızda Dine Dönüş,* çev: Nahit Oralbi, Dergah Yay., İstanbul, 1979, s. 14.

229 Yüksel Özden, *Eğitimde Dönüşüm Eğitimde Yeni Değerler,* Pegem Yay., Ankara, 2000, s. 59.

230 Serinsu, *Kur'an Nedir?,* s. 60.

da yol gösteren bir zihnî muhtevalar sistemidir. Kâinatta insan kendisini anlamlı bir bütün içerisinde hissettiği durumda kendisi ile aynîleşebilir, kişiliğini ve asıl görevini tanıyabilir. Din insana, varoluş içinde kendini bir yere yerleştirmeye imkân veren başvuru çevreleri hazırlar.[231]

Yaratılışın gayesi ve hayatın anlamı konusunda dinin ortaya koyduğu genel çerçeve, insana insan olmanın yolunun çizilmesidir. Allah, kâinat ve insan gerçeği karşısında insanın konumunu kavraması ve bu doğrultuda daha mükemmele ulaşarak hakiki insan olma yolunda ilerlemesidir. Bu da yaratılış ve kâinattaki işleyiş üzerinde sistemli bir düşünce ve disiplin içinde bir aksiyona bağlıdır. İnsanın yapması gereken, varlık içerisinde kendi yerini, kendi sorumluluklarını, kâinatla ilişkisini düşünmek; bu doğrultuda hayatına şekil vermektir. Bu sayede insan kendisini daha farklı görecek, daha farklı duygular içine girecek, bütün varlıkla diyaloğa geçecektir.

1- İnsanda İnanma İhtiyacı

Hayat enerjisinin kaynağı insandaki özdür. Hayatın anlamı da bu öze bağımlı yaşamayla ilgilidir. Özle ilgili yapılan her şey anlamlı, özden kopuk yaptığımız şeyler ise anlamsızdır.[232] İnsandaki öz, doğuştan her insanda varolan, yapısal özellikleri ifade eder. İslâmî literatürde kullanılan fıtrat, bir anlamda insandaki özü ifade eder. İnsana yaratılışta verilmiş özellikler demek olan fıtrat, bütün insanlarda bulunan ve her insanda aynı olan yapısal özellikleri ifade eder.[233]

İnsanı inceleyen bilim dalları, inanma ve din duygusunun, her insanda doğuştan var olduğunu ortaya koymaktadır. Her insan doğuştan aşkın bir varlığa inanma ve bağlanma kabiliyetine sahiptir. İnsanların inanma ile ilgili duygularını tatmin için arayış içine girmeleri dinin bir ihtiyaç olmasının göstergesidir. Dolayısıyla, inanma insana ait bir özelliktir ve insanın inanma olmadan varlığını devam ettirmesi zordur.[234] Her insanda kudsî olanı yaşayabilme kabiliyeti vardır ve bu onun varlığının gereğidir.[235] Din insanın ruhuna seslenmekte ve onun ruhî yapısına uygun düşmektedir. İnsan çocukluk döneminde dine karşı hazır ve kabiliyetlidir. Hatta çocuğun

---

231 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 116.

232 Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 36-37.

233 Bkz; Rum, 30/30.

234 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 101.

235 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi,* çev: Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F.V. Yay., Ankara, 1964, s. 32.

ruhuna dinî inancın yerleştirildiğini, Allah'a inanmak için dinî ilgisinin, eğiliminin ve arayışının olduğunu söyleyebiliriz.[236]

İnsandaki inanma ihtiyacı, dine karşı eğilim ve dinî kabiliyetle kendini gösterir. İnsan bir anlamda yapısal olarak dini almaya ve yaşamaya hazırdır. Fıtrat olarak ifade edilen bu hazır bulunuşluk hali, her insanda doğuştan mevcut olan bir yapıdır.[237] İnsanın yapısında bulunan dine eğilim, dinin insan için bir ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.

Doğuştan insana verilen özellikler, dinin insan için ortaya koyduğu ilkeleri kabule ve uygulamaya elverişli özelliklerdir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.); "her doğan fıtrat üzere doğar"[238] ifadesindeki fıtrat; dini kabule istidatlı ve inanmaya hazır olarak yorumlanmaktadır. Dine karşı olma ise, fıtratın bozulması olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla insana doğuştan verilen özellikler, insanı dine yöneltmektedir. Bir dine inanma ve dinin ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda hayat yaşama, insanın fıtratına ve özüne uygun hayat tarzıdır.

Bütünle ilgili, mana ile ilgili; insan nedir, hayat nedir, hayatın anlamı nedir gibi sorularımızda karşımıza Allah çıkmaktadır. Biz Allah'ı bilmiyor değiliz. O bizim içimizde saklı olarak vardır. Biz onu ifade edemesek de, O'na inanırız. Çünkü Allah düşüncesi bizi kuşatmış durumdadır.[239] İnsan aklını kullanarak, bir Yaratıcının var olduğunu bulabilir. Yaratanı aramak insanın fıtrî ve tabiî bir eğilimidir. İnsan kendi kapasitesi ve imkânları ölçüsünde bu üstün varlığı arayacaktır.[240]

Allah tarafından, insanlar için vahiy yoluyla ortaya koyulan esaslar, insanın fıtratını ifade eder. İnsanın güzel bir hayat sürmesi ve yapısına uygun hareket etmesi de bu fıtrî ilkelerle ilişkilidir. İlahî prensipler insana yabancı değildir. Onun özünde vardır. İlahî prensipleri bu açıdan değerlendiren ve bu prensiplerin farkına varan insan, Allah'la derin bir ilişki içine girmiş demektir.[241] İnsan kendi arzularını kontrol altına alıp İlahî emirler doğrultusunda yaşayarak içindeki çelişkileri aşabilir. Böylelikle insan, gereksiz arzu-

236 Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi,* D.İ.B. Yay., Ankara, 1987, s. 43.

237 Bkz; Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi,* s. 18-19; Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk,* D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, s. 17-24; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu..,* s. 27-42.

238 Müslim, III, 135.

239 Bilgin, "Çocuğun Manevi Eğitimi", s. 30.

240 P. F. Lelotte, *Yaşam Sorunu,* çev: Xavier Nuss-Hakkı Demirel, Kent Matbaacılık, Ankara,1985, s. 34.

241 May, *The Art Of Counseling,* s. 201.

larının peşinden koşarak, hayatını boşa harcamaktan kurtulabilir.

Bazı insanlar vardır ki, bilinçli olarak Allah'a inanmadıkları halde, hayatta karşılaştıkları bazı zorluk ve yıkıntı anlarında varlığını inkar ettikleri Allah'a dua ederler. Bazı insanlar da vardır ki, derin sefalet ve ümitsizlik anlarında, kendilerindeki iç baskı devamlı Allah'a çağrı yapar.[242] Kur'an-ı Kerim bu gerçeği birkaç yerde dile getirmiştir: "Nihayet gemilerde olduğunuz zaman; gemiler içinde bulunanları hoş bir rüzgârla alıp götürdüğü ve onlar bununla sevindikleri sırada, onlara fırtınalı bir rüzgar gelir, her yerden dalgalar gelir de onlarla kuşatıldıklarını anlayınca, dini O'na has kılarak Allah'a dua ederler."[243] "İnsana bir sıkıntı dokundu mu, O'na dönerek Rabbine dua eder. Sonra Allah ona kendinden, katından bir rahmet verdi mi O'na ettiği duayı unutur ve Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşar."[244] Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde, insanın bir Yaratıcıya, yüce bir kudrete inanma ihtiyacı ve kabiliyeti olduğu belirtilmektedir.[245] İnsanın içindeki Allah inancı, özellikle insanın çaresiz kaldığı anlarda, içinden çıkamadığı sıkıntı ve zorluklar karşısında ortaya çıkmaktadır. İnançsız olduğunu söyleyen bazı insanlar bile bu tür durumlarda Allah'a yönelebilir. Bu da inanma duygusunun insanın içinde doğuştan varolduğunu göstermektedir.

İnsanın her yönden tatmini ve huzuru için, yapısına uygun, kendi kabiliyetleri doğrultusunda bir hayat yaşaması gerekir. Anlamlı hayat da insanın özüne, yapısına ve fıtrî ihtiyaçlarına uygun bir hayat olacaktır. Dinî inancın ve dinin ortaya koyduğu esasların insanın yapısında doğuştan varolduğu ve fıtratına koyulmuş olduğu düşünülürse, dinî esaslar doğrultusunda yaşama, insanın özüne uygun yaşamasıdır. Bu da insanı anlamlı bir hayata götürecektir.

İnsanın yapısında inanma duygusunun varlığı, aynı zamanda inanmanın bir ihtiyaç olduğunu da ifade etmektedir. İnsanda varolan bütün duyguların belirli ölçülerde tatmin edilmesi gerekmektedir. Tatmin edilememiş duygular insanın hayatını olumsuz etkileyebilir.

İnsanla ilgili araştırmalar, tarih boyunca her dönemde, büyük küçük bütün toplulukların bir dine yöneldiklerini ve insan üstü bir varlık arayışı

242 Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık,* s. 239.

243 Yunus, 10/22.

244 Zümer, 39/8.

245 Nahl, 16/53; İsra, 17/67; Rum, 30/33.

içinde olduklarını[246] söyleyerek, insanın dine olan ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle insan için bütün çarelerin bittiği bir anda Allah'a yönelişi ve dine sarılması dinin şuuraltında bir yerde varlığını koruduğunu göstermektedir.

Arayış içerisinde olan bazı insanlar, hayatına bir anlam vermek, bu ruhsuz dünyaya ruh kazandırmak için, maddeci ve dinden uzak toplumu, sahte ihtiyaçların ve tüketimin dünyasını terk ederek dine yönelmektedir. Dünya hayalleri paramparça olan insanlar, hayatına anlam veren değerlerin yıkılmasıyla, bu büyük felaket içerisinde varolan ve yıkılmayan tek değer olarak Allah'a teslim olmaktadır. Üzücü tecrübeler içerisinde insan, kendi hayatının sahibi olmadığını anlayarak her şeye gücü yeten birine bağlanmak istemektedir.[247] Dine yönelmenin temelinde, bağlanma ve güven duygularının tatmini vardır. İnsan maddî kazançlarla tatmin olmamakta, ruhunu ve maneviyatını tatmin edecek değerlere ihtiyaç duymaktadır.

İnsan daima aşkın olana ihtiyaç içindedir. Tatminsizlik, ihtiyacın en önemli tecrübesidir. Buradaki tatminsizlik, maddî imkânları elde etme isteğinden doğmaz. Bu istek, aşkın olana yönelik bir istektir. İnsan daima kendinden büyük olanı bulmaya çalışır.[248] İnsandaki bu arayışlar, yönelmeler ve kendini bir şeye adamalar, insan varlığının ayrılmaz bir parçasıdır. Bütün insanlar idealisttir ve bedensel tatmini aşan bir şeye ulaşmak için çaba gösterirler. Her insan kendini adayabileceği bir nesnenin ve davranışlarına yön verecek bir düşünce sisteminin ihtiyacı içindedir.[249] İnsanların kendilerini adayabilecekleri şey insandan üstün olmalıdır ve insan onu yönelmeye, saygıya değer görmelidir. İnsanlar hep böyle bir değer aramışlardır. Bu da çoğunlukla bir Allah inancıyla mümkün olabilmektedir. Allah ve Allah'ın emirleri, inanan insan için mutlak ve tartışılamaz olmasıyla saygıdeğer ve kutsaldır. İnsanlar içlerinde taşıdıkları bu temel ihtiyaç ve yönelme sebebiyle bir dini seçmiş ve böylelikle aradıkları anlamı dinde bulmaya çalışmışlardır. Çünkü din insanın fıtratında olan bir ihtiyaçtır.

---

246 Freyer, *Din Sosyolojisi,* s. 31; İzzet Er, *Sosyal Gelişme ve İslam,* Furkan Kitabevi, Bursa, 1994, s. 51-52; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 37;

247 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 296-297.

248 Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri,* M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999, s. 157.

249 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 70; Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din,* çev: Aydın Arıtan, Fatih Yay., İstanbul, 1982, s. 45.

İnsan bazen karşısına çıkan problemlerle baş edemez ve çaresiz kalır. Böyle bir durumda tek çare olarak fizik alemi aşan, yüce bir güçten yardım ister. Bu şekilde arayışlar sonucunda dine yönelme olabileceği gibi, hayatı derinden etkileyen bazı acı tecrübeler de dine yönlendirebilir. "Hayat duygusunun özünde herhangi bir biçimde haz ve elem, birleşme ve ayrılma, Allah'a yaklaşma ve ondan uzaklaşma duyguları vardır."[250] İnsanın gücünü aşan, acz ve çaresizlik içerisinde bırakan tehlikeler ve felaketler karşısında çoğu insanlarda tabiat üstü bir kurtarıcı ve İlahî yardıma başvurma eğiliminin kendiliğinden uyanması, sık görülen bir durumdur. Yapılan bazı araştırmalar çaresizlik tecrübelerinin kendiliğinden dinî bir davranışa sevk etmede önemli rol oynadığını göstermektedir.[251]

Yüce bir Yaratıcı'ya inanma ihtiyacı, hayatın anlam kazanmasında her şeyin üstünde, merkezî bir konuma sahiptir. Allah'ı yok saymak, bütün varlığı, bütün alemi hiçliğe atmak demek olacaktır. Böyle bir durumda varlığı izah etmek mümkün olmayacaktır. Kâinatın yaratılışı ve kâinattaki sistemle ilgili sorular cevapsız kalacaktır. Şayet bütün varlıklar bir elden idare edilmiyorsa, kâinattaki düzen nasıl sağlanmaktadır? Her şey kâinatta başıboş dolaşmakta mıdır? Bütün bu sorulara Allah inancı dışında cevap vermek mümkün gözükmemektedir. Allah inancı olmayınca, inandığımız değerlerin de anlamını bulmak zordur. İnsanları kontrol edecek ve ahlâklı yaşamaları için yaptırım gücüne sahip hangi güç olabilir? Eğer böyle bir güç yoksa, doğrunun ve yanlışın ölçüsü ne olacaktır? Bütün bu sorular karşısında insan çıkış yolu bulmakta zorlanmaktadır.

İnanan bir insan için Allah fikri her şeyi açıklayan bir fikirdir. Fakat kendisi açıklanamaz. Dünyada "niçin bu böyle?" şeklinde sorulan bütün sorular arkasından başka bir soruyu çağırır. Bu bir yere kadar devam eder gider. Bunların bir yerde durdurulması gerekiyorsa, o da Allah inancıdır. Hayatımızın anlam ve değeri için son açıklama, Allah'ın amaçlarıdır.[252] Teologlar insan hayatının anlam ve amacını, genelde İlahî temele bağlı bir "anlam"a dayandırmaktadırlar. İnsanın Allah sevgisini vazife olarak görmesi ve bu konudaki yönelimi her amacın üstünde olmaktadır. Böyle bir amaç insanları iyiliğe yöneltmektedir.[253]

---

250 Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu..,* s. 40.

251 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 87-89.

252 Nagel, *What Does It All Mean?,* s. 98-99.

253 Spilka, "Toward an Empirical Psychology of Religion", s. 132-133.

İnsan, hayatı boyunca kişiliğini sarsacak olayların etkisi altında bunalım yaşamaktadır. Benliği rencide eden ve güven duygusunu sarsan olaylar karşısında, sığınabileceği ve güvenebileceği bir yardımcıya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçları karşılayabilecek, gücü her şeye yeten sonsuz kudret sahibi birisi gerekir ki, bu da Allah'tır. Allah'a güvenen ve ona teslim olan bir insan, kendisini sarsabilecek her türlü olaya daha rahat mukavemet edebilir.[254] Kur'an-ı Kerim'de; "Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur"[255] buyrularak, Allah'a inanmanın ve güvenmenin insanı huzura götüreceği ifade edilmektedir. Başka bir ayette; "Kim özünü Allah'a teslim ederse, güzel davranırsa sağlam desteğe tutunmuş olur"[256] denilerek, Allah inancından kaynaklanan güven hissine işaret edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in anlatımı içerisinde, bütün davranışlarımızın değerini belirleme ve anlam kazandırmada, hayatın değerini ortaya koymada, Allah inancı merkezdedir. Allah'a inanan insanların hayatlarının nasıl değiştiği ve inanmayanların durumunun ne kadar zor olduğu farklı ayetlerde ifade edilmektedir. "Allah'tan başka dost edinenlerin durumu bir ev yapan örümceğe benzer. Halbuki evlerin en çürüğü örümcek evidir, keşke bilselerdi."[257] "Rablerini inkar edenlerin işleri, fırtınalı bir günde, rüzgarın şiddetle savurduğu küle benzer, yaptıklarından hiçbir şey elde edemezler."[258] Bu ayetlere göre, anlamlı hayat, tevhidi kendine merkez edinen hayattır. Anlamsız bir hayat ise, örümceğin yuvası gibi gelip geçici olanı onun önüne geçiren hayattır.[259]

İnsanlar için, hayatlarını adayabilecekleri bir yüce değerin ve idealin önemi büyüktür. İnsan kendi idealleri ve değerleri için yaşayabilme, hatta ölme özelliğine sahiptir. Yapılan bir araştırmaya göre insanların % 89'u, uğrunda yaşayacakları bir şeye ihtiyaç duyduklarını kabul etmişlerdir.[260] Bu ideallerin başında dine olan inanç gelmektedir. İnsanın kalıcı mutluluğu bir şeyler elde etmekle değil, kendini yüce bir şeye, bireysel hayatının dışında bir şeye teslim etmekle olur. Bu ülkesi olabilir, insanlık olabilir, ya

254 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler,* Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 427.

255 Rad, 13/28.

256 Lokman, 31/22.

257 Ankebut, 29/41.

258 İbrahim, 14/18.

259 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 198.

260 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 97-98.

da Allah olabilir. Bu değerler insanın sahip olduğu şeylerden, hatta hayatından ayrılmasını kolaylaştırır.[261] Kişi hizmet edeceği bir davaya ya da seveceği bir insana kendini adayarak ne kadar çok kendini unutursa, o kadar çok insan olur ve kendini de o kadar çok gerçekleştirir.[262]

İnsan yapısı itibariyle zayıf bir varlıktır. Her insanın varoluşunda eksiklik duygusu vardır. Çocukluğunda yetişkinler yanında güçsüz bir varlıktır ve eksikliğinin farkındadır. Bu duygu ilerideki yıllarda da kendisini hissettirir.[263] Birçok şeyi yapmak ister, fakat başaramaz. Birçok kere tabiat olaylarının ve tabiî afetlerin karşısında çaresiz kalarak acizliğini hisseder. Bazen de bir hastalığın mikrobu kendisini mağlup eder. Yaratıkların en üstünü olmasına rağmen, birçok konuda zayıf kaldığını hisseder ve bu hisler karşısında çaresizlik içine düşer. Eksikliğini fark eden insan, bunu gidermek için sürekli birilerinin yardımını bekler ve güçlü ellerin desteğine muhtaç olduğunu fark eder. İnsanın korkularını ve endişelerini giderecek, insanı çaresizlikten kurtarıp, ona yardım edecek kuvvet, kendisi gibi bir fâni olmamalıdır. Bu ihtiyaçları tatmin edecek, ancak insan üstü bir güç olmalıdır. İşte burada her şeye gücü yeten, mutlak irade sahibi bir Allah düşüncesi insanın hayatını aydınlatmaktadır. Değersizliğini anlayan insan, Allah'ın yüceliğini idrak edecek ve O'na yönelecektir.

Özellikle çocukların en önemli ihtiyaçları, emniyet, güven, dayanma, korunma, sığınma, kabul görme, teslim olma, sevilme gibi duygulardır. Çocuk, emniyetsizlik duygularını gidermek, eksikliğini hissettiği ve karşılanmasını beklediği ihtiyaçlarını gerçekleştirmek istemektedir. O, korkutucu bütün tehlikelere, kötülük ve endişelere karşı koymakta çok güçsüzdür. Hayatın bütün alanlarında sağlıklı bir gelişme ve uyumun gerçekleşmesi, büyük ölçüde türlü ihtiyaçların tatmin edilmesine bağlıdır. Temel ihtiyaçların doyurulmasında Allah inancının önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Allah, gerçek bir sığınak, dayanak ve emniyet kaynağıdır. Çocuklar çaresiz ve ümitsiz kaldıklarında Allah'a sığınmaktadırlar. Bu duygu insanda kendiliğinden doğan bir ihtiyaçtır. Yardıma ve sığınmaya ruhen hazır olan çocuk, bunların en iyi ve en garantili bir biçimde Allah tarafından yerine getirileceğine inanmaktadır.[264]

261 Tagore, *Sadhana,* s. 127.
262 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 107.
263 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 74.
264 Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu..,* s. 130, 137.

İnsan, kendisi ve dünya dışında bulunan bir kudret tarafından emniyet altına alınmak ister ve ondan himaye bekler. Bu durum insanın korunmaya muhtaç olduğu zamanlarda bütün dayanak noktalarını ortadan kaldıracak durumdadır.[265] İnsanın yalnızlıktan ve çaresizlikten kurtulması, kendini güven ve emniyette hissetmesi Allah inancıyla mümkündür. Sürekli kendisini görüp gözeten, yardımıyla sürekli yanında olduğuna inandığı Allah inancı insanı rahatlatacaktır. Kur'an-ı Kerim'deki ayetler, bu gerçeği birçok yerde farklı şekillerde vurgulamıştır; "Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir."[266] "O bize bizden daha yakındır."[267] Bu doğrultuda zikredilen ayetler, insanın emniyet duygusunu tatmin etme ve isteklerine cevap verme konusunda Allah inancını ortaya koymaktadır. Ayrıca sürekli görüp gözeten bir Allah inancı, insanın davranışlarını kontrol açısından da önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de; "İnsan kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?"[268] mealindeki ayetler, böyle bir kontrolü sağlama açısından önemlidir.

Anlamlı bir hayat için insanın çok yönlü değerlendirilip, bütün özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. İnsan sadece bedenden ve maddeden müteşekkil değildir. İnsanın bedeninin yanında bir ruhu, maddî dünyasının arkasında manevî alemi vardır. Maddî ihtiyaçlarının tatmini yanında insan için ruhun tatmini de önemlidir. İnanmanın insan için bir ihtiyaç olduğu, her insanın yapısında bu özelliğin bulunduğu düşünülürse, sağlıklı bir hayat için, dünyada huzur ve mutluluğu yakalayabilmek için, inanma ihtiyacının tatminine gidilmelidir.

2- Anlam Arayışına Cevap Verme Açısından Din

İnsanın yaratılışı, yaratılışının amacı, hayatın manası ile ilgili arayışları farklı yollarla karşılanabilir. Allah inancı ve Allah'ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği dinler, arayışların cevabı olabileceği gibi, aklın ortaya koyduğu düşünce sistemleri de farklı bir alternatif olabilir. Fakat bu arayışlara Allah inancı dışında yapılan izahlar insanı tatmin etme konusunda yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu tür konular akıl ve bilimle çözülmesi zor konulardır. Bu noktada vahiy, hayatın manası konusunda bilimin ve düşünce sis-

265 Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri,* s. 87.

266 Hadid, 57/4.

267 Kaf, 50/16.

268 Beled, 90/5-6.

temlerinin yetersiz kaldığı birçok yerde insana yardımcı olmaktadır.

Anlamlandırma bir kimsenin dünyadaki varlığına ve gerçekliğine karşı tutumunu belirleyen yorumlayıcı bir yapıdır. Anlamlandırma, dine ait temel bir yapı, kesin bir inanç bağlılığına dayanır. İnsanın davranışlarını yönlendirecek öncelikli prensipler olan değerler ve inançla ilgili tasdikleri içerir.[269] Değerler ve inançlar hayatı yorumlayarak, bu doğrultuda davranış geliştirme konusunda belirleyici durumdadır. Bu açıdan dinden gelen ilkeler ve yorumlar insana anlam arayışında büyük ölçüde rehberlik etmektedir.

Akıl yoluyla elde edilen bilgi hayatı dışlayarak, hayatın anlamını vermiyor. Büyük insan toplulukları bu anlamı, akla dayandırılmamış bir bilgide bulmaktadır. Bu da Allah'a ve bir dine inançtır. İnanç, insanın hayatına ölümle son bulmayacak bir anlam veriyor. Ölüm ötesini aydınlatıyor.[270] İnsanın yeryüzünde varoluş sebebini, hayatın, ölümün, acının ve zorlukların anlamını, bilim, mantık ve hiçbir gelişme açıklamaya yetmemiştir. Bunlar, insanın hayatta daha mutlu olabilmesi için, uyması gereken temel davranış kurallarını etkili olacak bir biçimde ortaya koyamamıştır. Fakat dinler, tarih boyunca her türlü sosyal şartlarda, hayatın temelindeki anlamları ortaya koymuş ve bu konuda insanlara ışık tutmuştur.[271]

Din insanın doğru düşünmesine, kendi varlığının farkında olmasına ve en iyi şekilde kendini gerçekleştirmesine katkıda bulunan bir araçtır.[272] Aynı zamanda din, kâinat, hayat, insanın sırrı ve ölüm ötesiyle ilgili soruları cevaplayan, hayata yön vererek insanı rahatlatan ve duygularını tatmin eden bir kurumdur.[273] İnanma bir anlamda ruhun, kendi varlığının farkına varmasıdır. Özünü, cevherini, fıtratını keşfedebilmesidir.[274] Buna göre inanan insan, kendinin farkında olan, özündeki kabiliyetleri keşfederek geliştirme yoluna giren ve böylece hayatına anlam verebilen insan demektir. Dolayısıyla insanın hayata anlam verme sürecinde inanma kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

---

269 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 10.

270 Lev Nikolayeviç Tolstoy, *İtiraflarım,* çev: Kemal Aytaç, Furkan Yay., İstanbul, 1997, s. 57-60.

271 Hans Küng- Karl Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlâka Doğru,* Takdim ve Sonuç: Beyza Bilgin, çev: Nevzat Y. Aşıkoğlu, Cemal Tosun, Recai Doğan, Gün Yay., Ankara, 1995, s. X.

272 Hasan Onat, "Niçin Din Eğitimi?", *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu,* A.Ü.İ.F ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara, 1997, s. 19.

273 Günay Tümer, "Dinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye Sempozyumu*-1995, Diyanet Yay., Ankara, 1996, s. 137-145.

274 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 185.

İnanma, aşkın olanla aramızda yaşayan ilişkidir. İnanan insan, aşkın bir varlığın mevcudiyetini düşünerek, bu varlığın evrenle ve insanla ilişkisi hakkında bir kanaate varır. Hayatın en soylu amacı aşkın olanla yaşanan ilişkiyi güçlendirmektir. Bu açıdan din, insan hayatının gerçek amacına ulaşmada ve varoluşunun anlamını ifade etmede yüce değere ait gerçeği insana anlatan bir inanç sistemi ortaya koyar.[275] Bu sistem Allah'a karşı insanın tutumunu belirleyecek, kâinatın niçin varolduğu ve insanın kâinattaki yeri konusunda bir fikir verecektir. Dolayısıyla inanan insan hayata anlam verme konusunda temel argümanlara ulaşmış olmaktadır.

Dine inanma insana ait bir özelliktir. İnsan yapısından kaynaklanan arayışlara ve sorulara tatmin edici cevapları dinde bulur. Kendini ve kâinatı anlamaya çalışan insan, gerçekte, "Allah'ı arayan varlık" tır. Din Allah'ı arayan insana Allah'ı buldurur, hayatın manasını Allah'a bağlar. Çünkü ne zaman, insan nedir, hayat nedir? gibi manâ ile ilgili sorular sorulsa karşımıza Allah çıkmaktadır.[276] İnsan arayışlarının sonunda, cevabını aradığı konuları dinde bulacaktır. İnsan kendi varlığı, dünyanın manası, nereden gelip nereye gittiği sorularına cevap olarak "Allah"ı koymaktadır.[277]

Varoluşun amacı ve anlamı konularına dinin verdiği cevap, Allah'a olan inanç merkezindedir. Allah bizi yaratırken belli bir amaçla yaratmıştır. Bu amacı biz, hem bireyler olarak yerine getirmeliyiz, hem de ortak varlığımızla yerine getirmek durumundayız. Bu amacın yerine getirilmesi varlığımızın sebebi olacaktır. Bireyin ve bütün insanların varlığının anlamı bu kutsal amacı yerine getirmeye bağlıdır.[278]

İnanç, eşyalarda gizli olan manâyı ortaya çıkarır. İnsanı hayatın karmaşıklığı içerisinde Allah'ın açık olan işaretlerini okumaya davet eder. Hayata karşı dinî bir bakış, hayata karşı öfkeyi yıkarak yerine yardımsever bir anlayış geliştirir.[279]

İnsanların bilmediğini bilen, her olayın anlam ve amacını, ölüm ve hayattaki anlamı bilen yalnız Allah'tır. Bu inanca sahip olan bir kişi, her türlü tatminsizlikten ve acıdan uzak olmayacaktır. Fakat eğer gerçekten ina-

---

275 Keith Ward, "Anlam Meselesi ve Din", *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı,* Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s. 35,44.

276 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi..,* s. 146.

277 Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık,* s. 31.

278 Stern, *The Search For Meaning,* s. 6.

279 Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık,* s. 212.

nırsa, hayatın anlamıyla ilgili şüpheleri ortadan kalkacaktır. Olaylar karşısında hayatın anlamına olan inancını kaybetmeyecektir. İnanan bir insanın yaşadığı hayat, standartların altında fakir ve zavallı bir hayat olsa da, o insan hayatı anlamsız bulmayacaktır.[280]

Yapılan bir ankette; çocukların yaratılışla ilgili sorularının olduğunu ve sonuçta bu arayışların bir Allah inancına götürdüğünü görüyoruz. Çocuklar kendi kendine soruyorlar: "Bu güneşi, yeryüzünü kim yarattı? Dağı, taşı, ayı, yıldızları kim yarattı? Bunlar kendi kendine olmadı, mutlaka bir güç var etti. Aktif bir ilgi içindeki çocuk, merak ettiği Allah'ı yakından tanımak isteyecek ve bu cümleden olarak kim, ne, nasıl ve neden gibi zincirleme takip eden sorularla çevresini zorlayarak Allah'ı kavramaya çalışacaktır."[281]

Dinî inanç ve dinden gelen bilgiler, hayatı anlamlandırmada temel ölçüleri verir ve insanın arayışlarını yönlendirir. Vahiy şu kâinatı anlamlandırmada, her parçanın yerinin, değerinin, öneminin farkında olmamızı sağlar. İnsanın hayatı anlamlandırırken zihninde oluşturduğu mercek veya gözüne taktığı gözlük anlamına gelen paradigmaları vardır. Vahiy hayatımızı anlamlandırmada bir nevi paradigma olmaktadır. Biz her olaya vahiy gözlüğüyle bakarız. Merkezde Vahiy vardır. İnsan hayatında her şeyin yeri ve önemi ayrıdır. Herkes bir şeylere bağlanabilir veya bir şeyleri sevebilir. Fakat her şeyin bir bütünün parçası olduğunu ve her şeyin bir merkeze bağlı olduğunu bilmek gerekir.[282] Merkezde Allah ve onun vahyettiği ilkeler vardır. İnsan dini merkeze koyarsa, hayatı birlik içerisinde bir anlam kazanacaktır. Kâinatta gördüğü şeyler dağınık, başı boş yaratıklar değil, bir bütünün parçası ve o bütün içerisinde bir anlam ifade edecektir. İnsan böylelikle her parçaya baktıkça o parçada bütünü görecektir. Böyle bir bakış anlam arayışında bütüncül bir yaklaşımı sağlayacaktır. Hayata bütüncül bakabilme, birçok olayın anlaşılması ve varlığın anlamlandırılmasında yol gösterecektir.

İnsanın bir dine ve kendisini adayabileceği yüce bir varlığa olan ihtiyacı açık olarak görülmektedir. Kendini adama, dinin öğütleri doğrultusunda yaşamaya ihtiyaç ve eğilimi, kendisini ibadet ve dua şeklinde gösterir. İsteklerinin gerçekleşmesi ve içinde bulunduğu sıkıntı durumundan kur-

280 Wohlgennant, "Has the Questions about the Meaning of Life any Meaning?", s. 37.

281 Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu..,* s. 60,69

282 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 187.

tulma ihtiyacı içerisinde Allah'a yönelen insan, kendisini ifade şekilleri aramaktadır. Bunun sonucu olarak kendisini ibadete adayan insan, böylelikle tatmin olmakta ve kendini güven içinde hissetmektedir. Anlamlı bir hayat, insandaki arzu ve ihtiyaçların tatminiyle mümkün olacağı için, dine bağlanma ve dinin emirlerini yerine getirme bu amacı sağlayacaktır.

3- Dine Ait Esasların Anlamlı Bir Hayata Katkısı

Dine ait esaslar, insanlığın mutluluğunu ve toplumun huzurunu sağlamaya yöneliktir. Din her alanda insanlığın yolunu aydınlatacak, davranışlarına rehber olacak temel ilkeler ortaya koymaktadır. Bunun için tarih boyunca insanlık, dinden gelen bilgilere ihtiyaç duymuştur. İnsan için din vazgeçilmez bir olgudur.

İnsan, hayatına yön verecek bir rehbere ihtiyaç duyar. Bu rehber, varlığın derinliklerinde bulunan, gerçekten özlediği şeyleri insana fark ettirmelidir. İnsan, temel arzularını ve ihtiyaçlarını nasıl doyurup tatmin edeceğini, topluma ve çevreye nasıl uyum göstereceğini bu rehberle bulabilmelidir. Hayatta daima ulaşmış olduğu şeyle, ulaşması gereken arasında gerilim yaşar. Böyle bir durumda vahiy, insana hedef gösterir, hayatına rehber olur. Hür bir varlık olarak insanın özüne seslenir, kabiliyetlerini kullanmasını ister.[283]

İnsanlığın sahip olduğu bütün üstün değerler, kavramlar ve duyguların dinden kaynaklandığı, sosyolojik araştırmaların ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu değerlerin başında; insan hakları, adalet, eşitlik, kardeşlik, feragat, insana saygı, yardımlaşma v.b. gelmektedir.[284]

Din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır. O, insanın kendi öz manalarını realiteye aşılaması suretiyle kendini dışsallaştırmayı ifade eder. Din ayrıca beşerî düzenin, varlığın bütününe yansıtıldığını da gösterir. Başka bir deyişle din, evrenin tamamını, insan açısından anlamlı bir varlık olarak kavramayı sağlamaktadır.[285] İnsanlar üzerinde yapılan araştırmalar ve gözlemler bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapılan bir araştırmada, dinî inancın, hayatın anlam ve amacını kavramada, huzurlu bir hayat sürmede yardımcı olduğu açıkça görülmektedir.[286]

283 Serinsu, *Kur'an Nedir?,* s. 56-57.

284 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi,* A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1963, s. 49-50.

285 Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* s. 58-59.

286 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 137.

Dinin insan hayatındaki olumlu etkilerini üç ana esasta toplayabiliriz. Birincisi kişiseldir; kişi zihinsel ve varoluşa yönelik birçok konuda dinden yararlanır. İkincisi kültüreldir; insanın yaşadığı dünyayı özel bir gözlükle görmesini sağlayacak kavramsal görüş imkanları sunar. Üçüncüsü toplumsaldır; toplumsal yapı unsurlarının istikrar kazanmasını sağlamakla ortaya çıkar.[287]

Dinin hayata anlam vermesi çok yönlü olabilmektedir. Din, hedef belirleme, ahlakî değerler ortaya koyma, bilgilendirme, sağlıklı bir kişiliğin oluşumu gibi önemli konularda rol oynar.[288] Daha genel ifadeyle iman, "insanın bütün varlık şartlarının içine katıldığı varoluşsal bir yaşantı ve bir süreçtir."[289] Psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi disiplinlerden dini ayıran da budur. Din bütün varlığı kapsamaktadır. Bir dine inanma, insanın bütün hayatını içine alan, duygu ve düşüncelerini saran bir olgudur. İnanma hayatın başından sonuna kadar insanı etkisi altına almaktadır. İnsanın hayatı algılamasında, bu doğrultuda kendine yön çizmesinde ve davranışlarını şekillendirmesinde inanmanın izlerini görmek mümkündür.

İnsan, hayatını büyük bir gaye uğrunda, yani gayelerin gayesi olan İlahî gaye uğrunda yaşıyorsa, böyle bir hayatın değeri yüksek olacaktır. Çünkü inancın değeri, hayatın değerini ortaya çıkarır. İnancın değeri yüksek ise, yaşanan hayatın değeri de ona bağlı olarak yükselir.[290] Yüce bir gaye uğrunda yaşayan insan için, yaptığı her şey değerli olacak, yaşamanın bir nedeni olacaktır. Böyle yaşayan bir insan için, hayatın önemsiz ayrıntıları problem olmayacak, basit şeylere üzülmeyecektir. Kendinin ve hayatının değerli olduğunu düşünecektir.

Birçok insanı bunalıma ve psikolojik hastalıklara iten, güven ve cesaret duygularının yok olması gibi birtakım problemlerin aşılması, bir dine ve yüce bir varlığa inanmakla mümkün olmaktadır. İnsan dinlerin ortaya koyduğu şekilde, Allah'ın yarattığı ve Allah'ın kontrolü altındaki bir evrene güvenirse, kendine ve kendi dışındaki varlıklara da güven duyar. Böylelikle insan yaşaması için gerekli olan güven ve cesareti kazanmış olacaktır.[291] Gençler üzerinde yapılan bir araştırmada deneklerin %50'si dinin

287 Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 65.

288 May, *The Art Of Counseling,* s. 217.

289 Mualla Selçuk, "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi* (Tartışmalı İlmî Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 334.

290 Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi,* Ç.Ü.İ.F. Yay., Adana, 1998, s. 116.

291 May, *The Art Of Counseling,* s. 214.

kendilerine ruh huzuru verdiğini ve bir güvenlik duygusu sağladığını ifade etmektedirler. Aynı zamanda %50'den fazlası dini, kendisine dayanılacak tek realite olarak görmektedirler. Gençlerin %64'ü de, eğer Allah'a inançlarını kaybedecek noktaya gelselerdi, artık hayatlarında hiçbir rahatlık kalmayacağını belirtmişlerdir.[292]

Yapılan son araştırmalar genellikle dinî inanışın daha mutlu bir hayat yaşamaya katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bağımsız araştırmacılar ve anket organizasyonları tarafından yürütülen araştırmalar, dinî inancı güçlü olan kişilerin dinî inancı olmayanlara göre daha mutlu olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu araştırmalar, dinî inancı olan kişilerin hayatın zorluklarıyla daha iyi mücadele ettiklerini ve aile hayatında da huzurlu olduklarını göstermişlerdir.[293] Türkiye'de gençler üzerinde yapılan başka bir araştırmada, dinin hayatı anlamlı kılan değerler arasında olduğu tespit edilmiştir.[294]

Jung, yıllarca ilgilendiği hastaları üzerinde yapmış olduğu gözlemler sonucunda şu tespitlere ulaşmıştır: "Dinî bir bakış açısına sahip hiçbir hastanın son dönemlerinde psikolojik rahatsızlık yaşadığına rastlamadım."[295] Bu tecrübelerden hareketle Jung, yaşamak için inanç, umut ve sevgiye ihtiyacımız olduğu sonucuna varmıştır.

İnsanın dünyayı aşan sonsuz ve mutlak bir varlık düşüncesini nasıl zaruretle kavradığını gösterebilmek, bu insan yapısının verimli neticelerinden birisidir. Bunu insan ancak kâinat ve kendi varlığının şuuruna vardığı ve insan olmaya başladığı andan itibaren temin edebilir.[296]

Din insanlar için hayatın temelini oluşturur. Dindar insan onsuz hayatın bir mana taşımadığına inanır. Esasen böyle insanlar, en değerli, en yüce ve mutlak olan bir varlığa karşı içlerinde lekesiz bir bağlanma ve itaat duygusu taşırlar. Bununla, kendilerini ona teslim etmiş sayarlar. Böylece dindar insan, içindeki ruhî enerjisini her zaman onun emrine vererek hayatını ona göre programlar. İnsanın ruhunda kökleşen dinî inancın hayatta bizzat kendi varlığına manâ ve değer verdiği gibi, ferdî ve sosyal hayatın düzenli bir şekilde sürdürülmesinde en etkili ve en kalıcı ruhsal bir

292 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 113.

293 Dalailama ve Cutler, *Mutluluk Sanatı,* s. 319.

294 *Türk Gençliği 98,* Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 1999, s. 43.

295 May, *The Art Of Counseling,* s. 214.

296 Scheler, *İnsan ve Kâinattaki Yeri,* s. 81.

güçtür. Dolayısıyla din doğrunun ne olduğunu, hayatın manası ve değerini bildiren, onun nasıl gerçekleşmesi gerektiğini, günlük hayatın akışı sırasında hangi fiil ve davranışların doğru, iyi ve faydalı olacağını ve bunlara dayanarak geleceğin nasıl emniyet altına alınacağını haber veren bir inanç sistemine sahiptir.[297]

Allah'a bağlanmakla ve itaat etmekle insan, nefsine ve anlamsız isteklerine bir sınır koyabilir. Kendi basit duygularının ve hayallerinin arkasından koşarak hayatını boşa geçirmek yerine, saygı duyacağı mutlak bir varlık tarafından kendisine sunulmuş olan değerlere bağlanarak, hayatını bu doğrultuda şekillendirebilir. Bu onun için anlamlıdır, çünkü kaynak kutsaldır ve benimsediği değerler, İlahî ilkelerdir. Hayata yön veren bir Allah inancı yoksa ve herkesin kabulleneceği ahlâk ilkeleri kalmamışsa, böyle bir durumda, suçları ve kötülükleri engellemek zor olabilir.

Mutlak bilgiye ve mutlak güce sahip, her şeyin yaratıcısı olan Allah'a teslim olmak ve sadece O'ndan korkmakla kişi, bilinen, bilinmeyen, şuuraltı veya şuur üstü bütün korkularından kurtulabilmektedir. Yalnız Allah'a kulluk edip, yalnız ondan dilemek, insanı bütün varlık karşısında bağımsızlığa ve tam hürriyete ulaştıran ilişkilerdir. Mutlak varlıktan korku, aynı kelimelerle anlatılsa bile, varlıktan korku muhtevasında ve mahiyetinde olmayan, çoğaldıkça, derinleştikçe saran, insanı özgürleştiren, varlık karşısında güçlü, hakim, kişilikli kılan sevgi ve güven ağırlıklı bir duygudur, bağımlılık değildir. İnsanın eylemlerindeki gizli açık bütün engelleri yok eden, iradeye güç ve güven veren bir bağlanıştır. Bunun nedeni Allah'ın mutlak ve bir oluşundan kaynaklanmaktadır. İnsan mutlak olana yaslanmakla korkularından kurtulup, güvende olabilir.[298]

Güçlü bir dinî inanca sahip olma, kişinin hayatına anlam katan bir amaç verebilir. Böylelikle insan zorluk, ölüm ve acı karşısında ümidini yitirmez. Hayatın problemleriyle karşılaşınca, onlara kendi dışından, ebedî bir bakış acısıyla bakarak rahatlar. Ayrıca bir dine mensup olan insanın diğer insanlarla ve toplumla olan bağları güçlenir.[299]

Din, hayatın değerini ve gerçek amacını ortadan kaldırıyor gibi görünen; ölüm, çöküntü, acı ve kaygı gibi hayatın gerçek problemleriyle ilgi-

---

297 Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi,* s. 113,117

298 Nevzat Kösoğlu, "Din, İman, İnsan", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı,* Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 52-53.

299 Dalailama-Cutler, *Mutluluk Sanatı,* s. 320-321.

lenir. Aynı zamanda din, toplumsal ve kişisel değerleri sağlamlaştırır, hayatın değerli niteliklerini güçlendirir. Din, insana hayatındaki problemlerle nasıl başa çıkabileceği, gerçekten değerli bir hayatın nasıl olacağı ve hayattan ne bekleyeceği gibi konularda yol gösterir.[300]

Sonuç olarak; bütün bu anlatılan gerekçeler doğrultusunda dinin, insanın anlam arayışına katkıda bulunduğu noktaları temel bazı başlıklar altında toplamak mümkündür. Fakat şu gerçeği de vurgulamakta fayda var; hiçbir zaman anlam verme konusuna etki eden ve insanın anlam arayışını şekillendiren faktörleri sınırlandırmak mümkün değildir. Dolayısıyla dinin hayata anlam vermeye katkısı konusunda öne çıkaracağımız temel konular şunlar olacaktır:

a. İnsanın cevap aradığı metafizik konular,

b. Problemlerle baş edebilme, acıya tahammül etme,

c. Toplum içinde bir yer edinme ve insanlarla beraber yaşama,

d. Ölümü kabullenme ve dünya hayatının sonrasına ait endişelerini giderme,

e. İnsanda bulunan kabiliyetlerin geliştirilmesi ve duyguların doyurulması,

f. Hayatını şekillendirecek ilkeleri ve değerleri belirleyebilme.

B. HAYATA ANLAM VERMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE İSLAM DİNİ

Hayata anlam verme sürecinde, insanları olumlu bir anlama ulaştıracak, bu anlamı besleyecek, hayatın şekillenmesinde etkili olacak, insana davranışlarında yön verecek birçok faktör vardır. İnsanı anlam arayışında canlı tutacak ve insana yön verecek olan bu faktörleri zihinsel, ruhsal ve toplumsal olmak üzere üç temel başlık altında toplayabiliriz.

Hayata anlam vermede etkili olan zihinsel, ruhsal ve toplumsal faktörler, insanî niteliklerin her biriyle etkileşiminin yanında, programlayıcı, kontrol edici ve yeniden yapılandırıcı özelliklere sahiptir.[301] Anlam arayışına yön verecek zihinsel faktörler, insan zihnini ve aklını doyuracak, aradığı ve merak ettiği soruların cevabını verecek faktörlerdir. Ruhsal faktörler ise, insan ruhunun ihtiyaçlarına cevap verecek, insanı ruhen huzura götürecek faktörlerdir. Toplumsal faktörler, insanın toplum hayatına uyumu-

300 Ward, "Anlam Meselesi ve Din", s. 44.

301 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 67.

nu sağlayarak, huzurlu bir toplum oluşturmaya yardımcı olacak faktörlerdir. Hayatın anlamı, bütün bu faktörlerin birleşmesiyle daha etkin bir şekilde kendini gösterecektir.

İslam Dini'nin hayata anlam vermeye katkısı, öncelikle; "zihnimize bütünlük vermek, varlığın, birliğin, her şeyin değerinin ayrı olduğunu fark ettirmek ve tevhid şuurunu, yani Allah'ın varlığı ve birliği düşüncesini canlı tutmaktır."[302] İslam Dini'nin hayata anlam vermesi, değer sistemiyle amacını gerçekleştirmektedir. İslamiyet, insanın fıtratına ve yapısına uygun hareket etmesini isteyerek, onun fıtrî ihtiyaçlarının tatminini sağlamayı hedefler. İslam Dini'nde her harekete bir anlam yüklemek suretiyle, insanın başıboşluktan kurtulması ve hayatın tamamının anlam kazanması istenir. Dinin esasları doğrultusunda insan, yaptığı her şeyi bilerek ve benimseyerek yapmayı amaçlamalıdır.

Bu bölümde, hayata anlam vermede etkili olan faktörlerin, insanı anlamlı bir hayata ulaştırmada nasıl bir fonksiyona sahip oldukları ve bu fonksiyonların sonuçları öncelikle ele alınmıştır. Daha sonra İslam Dini'nin bu faktörleri etkin kılmak için koyduğu esaslar ve insanın anlamlı bir hayat yaşamasına katkı sağlamada izlediği yol ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

1- Hayata Anlam Vermede Zihinsel Faktörler

İnsan, küçük yaşlardan itibaren, yaşadığı dünyayı öğrenmek ve anlamak ister. Dünyanın kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek ve sayısız şeyi öğrenmek için çaba sarfeder. Böylelikle birey, dünyayı anlaması ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyet içine girer.[303]

İnsanda bulunan idrak, tahayyül, düşünme ve muhakeme gibi her bilişsel reaksiyon, insanı bir mana arama gayretine götürmektedir. İnsan karşılaştığı her yeni fikir, olgu ve münasebete tepki olarak sorular sorar ve kendi iç dünyasındaki boşluğu görmeye başlar. İnsanın bu tür zihinsel faaliyetleri insanın anlama ihtiyacının tezahürleridir.[304]

Düşünen bir varlık olarak insan, gördüğü, hissettiği her şeyi anlamak ister. İnsandaki temel özelliklerden biri olan merak, her şeye yönelebilir. Merak hissinin yönlendirmesiyle insan, geçmiş ve gelecek, dünya ve son-

302 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 187.
303 Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim,* s. 39.
304 Krech - Crutchfield; *Sosyal Psikoloji,* s. 232-233.

rası, fizik ve metafizik alem hakkında her şeyi bilmek için çaba sarf eder. Bu hissin tatmini büyük bir rahatlık ve huzur verebilir. Bazen de tatmin edilemeyen merak, insanda önemli sıkıntılara yol açabilir. Bu açıdan zihinsel tatmin insanın en önemli ihtiyaçlarından birisidir. İnsanı zihinsel tatmine ve dolayısıyla hayatta zihinsel açıdan bir anlama götürecek bazı temel arayışlardan bahsetmek mümkündür.

İnsanın hayat ve varoluş hakkında soruları vardır. Bu bölümde insanın hayat ve varoluş hakkındaki sorularından önemli olanlarına yer verilecektir. Bu sorulara verilecek cevaplar insanın hayattaki duruşunu belirleyecektir. Zihinsel olarak insanı doyuracak ve hareketlerine yön verecek konulara İslam Dini'nin yaklaşımı, müslüman olan bir insana ışık tutabilecek niteliktedir.

a. Yaratılış ve İnsanın Hayattaki Gayesi

Yaratılışın mahiyeti her zaman merak konusu olmuştur. Yaratılış nasıl olduğu ve hayatın gayesi daima tartışılmıştır. Başta evrenin ve dünyanın yaratılışı, ardından insanın yaratılışının nasıl olduğu ve bu yaratılıştaki gayenin ne olduğu herkes için önemli problemler arasında yer almıştır. Yaratılışın nasıl olduğu sorusu kadar bu yaratılışta varlıkların yeri ve konumunun ne olduğu da önem arz etmektedir.

Yaratılış ve yaratılışın gayesi konusu her zaman büyük ilgi kaynağı olmuştur. Allah'ın insanları, hayvanları ve bitkileri neden yarattığı ve nasıl yaratıp büyüttüğü, neden varlıkları dişi-erkek, akıllı-akılsız ve çeşit çeşit yarattığı, bütün bu varlıkları yaratmasının sebebi merak konusu olmuştur. Allah birdir, ama şu koca dünyayı ve içindekileri nasıl yaratmıştır?[305] Bu sorular zihinleri her zaman meşgul etmektedir. İslam dini bu konudaki soruların cevabını vererek insanı aydınlatır. Yaratılış içinde insanın bir yerinin olduğu, her şeyin bir gaye ve hedef için varolduğunu söyler. İnsanlar bu gayeleri bilmeli ve Allah'ın kendileri için belirlediği bu hedef doğrultusunda yaşarlarsa, hayatın bir anlamı ve önemi olacaktır. İnsan yaratılışın hikmetini ve kainattaki yerini anlayabilirse kendi varlığını ve gayesini anlaması da kolaylaşacaktır. Evrendeki her şey bir sistem içerisinde, birbiriyle bütünlük içinde ve düzenli işleyen bir mekanizma durumundadır. Bu sistem içinde bir görevi ve hedefi olduğuna inanan insan etrafındaki her şeyin bir değerinin ve anlamının olduğu sonucuna ulaşacaktır.

[305] Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu..*, s. 84

Yaratılışın gayesi öncelikle insan, kainat ve Allah gerçeğinin farkına varıp, imanla yaratılışın hikmetini sezmektir. Böylece insan Allah'a karşı görevini, kainat içindeki yerini ve sorumluluklarını anlayacaktır. Bunun sonucu olarak insan sistemli bir düşünceyle ve disiplinli bir faaliyetle insan olmanın farkını yaşayacaktır. Böylece hayatın bir anlamı, gayesi ve önemi olacaktır.

Sürekli kendisi için gayeler koyan ve hayatını bu gayeler doğrultusunda yaşayan insanoğlu, hayatını hep ileriye yönelik olarak sürdürme eğilimindedir. Kendisine bir hedef çizemeyen insan, rüzgarın sürüklediği bir yaprak gibi, amaçsızca bir o yana, bir bu yana sürüklenir durur. İnsan, her yaptığını bir hedef için yaparsa hayatına anlam kazandırır. Ulaşacağı yeni ufukları kalmayan insan için, hayat anlamını kaybeder. Bundan dolayı, insanın hayatına anlam kazandıran, eylemlerini değerli kılan, fakat belki hiçbir zaman erişemeyeceği bir ufka sahip olması gerekir.[306] Dolayısıyla insanın hayatta bir amacının ve hedefinin olması, onu hayata bağlayan, ona yaşama gücü ve enerjisi veren itici güçlerdir. İnsanın bütün davranışlarını idare eden gizli veya açık bir amaç bulunmaktadır. Bütün eylemlerimiz bizi amacımıza sürükleyen taşıyıcı durumundadır.[307]

Kant, hayatı her parçanın karşılıklı olarak gaye ve vasıta vazifesini gördüğü bir olgular sistemi, diye tanımlar.[308] Spinoza, insanın gayesinin varlığını korumak ve kendisi olarak kalmak olduğunu söyler. Bu, insanın kendini gerçekleştirmesi demektir. Spinoza bunu erdem olarak ifade eder ve erdemi, insanın, insanî niteliklerini en fazla geliştirdiği bir duruma ulaşmak olarak değerlendirir.[309] Aristo tüm dünyanın birbiriyle ilişkili parçalardan oluştuğunu söyler. Her bir parçanın kendine özgü hedefi ve amacı vardır. İnsanların amacı ise, insanın özelliklerine uygun düşünmek ve yaşamaktır. İnsanlar yaşarken insan olarak var olmanın amacını akıllarından çıkarmamalıdırlar.[310]

Yan Amos Comenius, insanın hayatta en önemli üç gayesi olduğunu söyler. Bunlar; bilgi, ahlâklılık ve dindarlıktır. İnsana mahsus olan bu üç temel özellik, hayatta en çok gayret gösterilmesi ve ulaşılması gereken en

---

306 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 46-47.

307 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 64.

308 H. Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş,* A.Ü.İ.F.V. Yay., Ankara, 1958, s. 110-111.

309 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 38-39.

310 Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 251.

sondaki hedeflerdir. Bu üç temel özellik insanın yaratılışında vardır. Bunun için insan, eşyayı tanıyıp anlamalı, bir fazilet ve ahlâk düzeni içinde yaşamalı, Tanrı'ya karşı da sınırsız bir sevgi beslemelidir. Bunlar, araştırarak, çalışarak, insanlarla iletişim kurarak ve en önemlisi dua ve ibadetle kazanılacak özelliklerdir.[311]

Bitki ve hayvanları inceleyenler hiçbir şeyin boşuna olmadığı prensibine ulaşırlar. Tabiatta hiçbir şey tesadüf değildir. Yaratılışı incelediğimizde, her şeyin bir düzen içerisinde, noksansız işlediğini görebiliyoruz. Kur'an-ı Kerim'de; "Rahman'ın yaratmasında hiçbir düzensizlik göremezsin, istersen bak, en ufak bir noksanlık görebilir misin?"[312] ifadesiyle bu gerçek anlatılmaktadır. Bu düzen ve sistem hangi gaye ile yaratılmıştır? İnsanın en iyi şekilde yaşaması için her türlü imkân ve nimetin bulunduğu bu dünyada, insanın görevi ve amacı nedir? Bütün varlıkların boş ve anlamsız olduğunu düşünmek zordur. Kur'an, varlıklar için bir gayesizliğin olmadığını; "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık"[313] ayeti ile açıkça ortaya koymaktadır. Kâinatta her şeyin parlak ve güzel olduğunu görebilmek, her şeyin harika olduğunu düşünmek ve bütün her şeyin Allah tarafından yaratıldığını kabul etmek, kâinatın bir amaca hizmet ettiği düşüncesine götürür. Bu da, birçok insan için kâinata bir anlam vermek demektir.[314]

İnsanın yaratılışı ve dünyada bulunmasının mutlaka bir anlamı ve bir gayesi olması gerektiği konusu, herkesin kabul edebileceği bir gerçektir. Etrafımızdaki evrene baktığımızda her şeyin insanın yaşaması için elverişli olduğunu, her şeyin adeta insana hizmet ettiğini görmek mümkündür. Yine evrendeki canlılara baktığımızda hepsinin bir amacının ve hayatını örgülediği bir düzenin olduğunu, o düzen içinde şaşmadan hareket ettiğini görmekteyiz. İnsan varlıkların en üstünü olarak gayesiz ve boş olması düşünülemez. Bir ayet bu gerçeği net olarak ifade etmektedir: "Ya zannettiniz mi ki, biz sizi bir oyun ve eğlence olarak yarattık."[315] Başka bir ayette de; "İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor."[316] denile-

311 Yan Amos Comenius, *Büyük Didaktika,* çev: Hasip A. Aytuna, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 26,28,39.

312 Mülk, 67/3-4.

313 Duhan, 44/38.

314 Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 191.

315 Mü'minun Suresi, 23/115.

316 Kıyame, 75/36.

rek, yaratılan hiçbir şeyin boş ve anlamsız olmadığı açıkça ifade edilmiştir.

İslam Dinine göre, insanın yaratılışının sebebi Allah'ı tanımak, bilmek, O'na hizmet etmek, O'nun için çalışmaktır. Başka bir deyişle, zaten O'nun için çalıştığının bilincine varmaktır. Aynı zamanda insan, kendi konumunun ne olduğunun bilincine varmalıdır. İnsan diğer varlıkları da tanımalıdır. Peygamberlerin ve kitapların gönderiliş gayesi de budur. Böylece insana, yeryüzündeki varlığının sebebini, manasını ve geleceğini bildirmiş olur. İnanan insan için din, hayatın kendisidir.[317]

İslam tasavvufunda yaratılışın gayesi Allah'ın bilinmesi olarak ifade edilmiştir. Sufîler arasında varoluşu anlamlandırmada sıkça dile getirilen düşünce; Allah'ın gizli bir hazine (kenz-i mahfî) olduğu, bilinip tanınmak istediği ve bu gaye ile mahlukatı yarattığıdır.[318] Bu konuyu Aziz Nesefî şöyle ifade ediyor: Allah gizli bir hazine idi, kendini ve en güzel isimlerini olduğu gibi müşahede etmeyi istedi, bu yüzden tecellî etti. Böyle tecellî ederek bir hazine gibi kapalı ve gizli olan Hakk'ın isimleri ve sıfatları ortaya çıktı. Böylece Allah, kendi cemalini, isim ve sıfatlarını olduğu gibi müşahede etti. Onun için kâinat, Allah'ın cemalini aksettiren bir aynadır.[319] İnsanların yaratılışının gayesi de, gizli ve kapalı bir hazine olan Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerini görüp tanımak, O'nu yüceltip övmek, O'nu zikredip tesbih etmek ve ona şükretmektir.

İslam'a göre, insanın dünyadaki varlığının gayeleri, Allah'ı tanıyıp kulluk etmek ve iyi işler yapmaktır. Bunun sonucu olarak da insan ahlâken olgunlaşacak, manen yükselecektir. "İnsan bu aleme tekâmül etmek, olgunlaşmak için gelmiştir. Bundan dolayı kemâle ermeyi, mükemmelleşmeyi ister. Hareketlerini, davranışlarını mümkün mertebe hatasız yapmayı hedefler. Böylelikle dış şartların veya kendi biyolojik yapısının yönlendirdiği bir canlı olmaktan çıkmak ister. Yalnız bunu başarabilmesi için, zihninde ortaya çıkan belirsizlikleri yenmesi, seçenekleri iyi değerlendirmesi, belirsizlik ve kararsızlıktan kurtulması lazımdır."[320]

---

317 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* Yeni Çizgi Yay., Ankara, 1995, s. 15.

318 Ahmet Ögke, "Tasavvufta Kenz-i Mahfî Düşüncesi ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin 'Küntü Kenzen Mahfiyyen' Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı", *Tasavvuf Dergisi,* S. 12, Ankara, 2004, s. 9-10.

319 Düzen; *Aziz Nesefi'ye Göre Allah Kainat İnsan,* s. 252-253.

320 Süleyman Hayri Bolay, "Eğitim Din ve Değer", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantı* (İzmir-1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 34.

İnsan yaratılış itibariyle Allah'ı tanıyabilecek ve sevebilecek kabiliyette yaratılmıştır. O halde insanın görevi Allah'ı tanımak, sevmek ve O'na hizmet etmektir.[321] İnsanın yaratılışının asıl gayesinin Yaratıcıyı tanıyıp, ona kulluk ve onun verdiği nimetlere şükür olduğu Kur'an-ı Kerim'de çok defa ifade edilmiştir. "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz"[322], "Ben insanları ve cinleri ancak beni tanıyıp ibadet etsinler diye yarattım"[323] şeklindeki birçok ayet bu gayeyi net olarak ifade etmektedir.

İnsanın evrende bir yeri ve değeri vardır. İnsanın yaratılışının bir gayesi ve diğer yaratılmışlarla bir bağı vardır. Bütün evren adeta bir fabrika gibi işlemektedir. Bu fabrikanın çarklarının dişlileri ise, aynı gayeye hizmet eden bir bütünün parçaları durumundadır. Bir canlının ölümü diğerine hayat vermekte, bitkilerin çürümesi diğer bitkiler için gübre olmaktadır. Güneşin ısı ve ışınları dünyadaki bütün canlıların yaşamasına yardım etmekte, bütün güneş sisteminin hareketi bizi etkilemektedir. Kâinattaki bu düzenli işleyiş Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde cereyan etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in 'sünnetullah' dediği bu kanunlarda hiçbir zaman değişme olmadığı[324] bildirilmektedir. Kainattaki işleyişi düzenleyen belirli kanunlar olmasa sistem bozulur ve dağılır. Bütün evrendeki varlıklar ve olaylar, insan için anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Etrafımıza baktığımızda gereksiz ve boş diyebileceğimiz hiçbir varlık yoktur.

İslam Dini insanın hayattaki en önemli gayesi olarak; üstün ahlâkî niteliklere sahip olmayı gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu şöyle ifade etmiştir: "Ben üstün ahlâkı tamamlamak için gönderildim."[325] İnsanın ahlâklı olması, onun bütün davranışlarında mükemmele, en iyiye ulaşması demektir. Başka bir ifadeyle, "insanı sosyal ve üstün değerlerle eğiterek özündeki İlâhî özelliklerin gerçekleşmesini sağlamaktır. Dinî değerler bir bakıma insanın özündeki kabiliyetlerin açılmasını sağlayan ve onun yapısına uygun olarak düzenlenmiş anahtar görevi yapmaktadır."[326] Dinî de-

321 Lelotte, *Yaşam Sorunu,* s. 33-34.

322 Bakara, 2/21.

323 Zariyat, 51/56.

324 Fatır, 35/43.

325 *Muvatta,* Hüsnü'l-Hulk, 8.

326 Selahattin Parladır, "Din Eğitiminde Hedefler", *D. E. Ü. İ. F. Dergisi,* S: IX, İzmir, 1995, s. 98.

ğerlerin rehberliğinde insanın özündeki kabiliyetler geliştirilemezse, insan çok basit bir seviyede kalacak[327], insanî özelliklere ulaşamayacaktır. Kur'an'da, insanın en güzel şekilde yaratıldığı[328] ve insanın şerefli kılındığı[329] söylenmektedir. İnsanın yaratılıştan getirdiği bazı güçleri ve kabiliyetleri vardır. İnsan bu güçlerini ve kabiliyetlerini açığa çıkarıp geliştirdiği ve insanî vasıflara sahip olduğu ölçüde mükemmelliğe ulaşmış olacaktır. Bu bir anlamda insanın hayatının gayesi demektir ve böylelikle insan mutluluğu ve huzuru yakalayabilecek ve hayatını anlamlı kılacaktır.

Kur'an-ı Kerim insanın hayatta ulaşması gereken başka bir hedef olarak Allah'ın dostluğu, O'nun sevgisi ve rızasını göstermektedir. Birçok yerde, yapılan iyi amellerin karşılığı olarak, Allah'ın sevgisinin kazanılacağı belirtilmektedir. İnanan bir insanın hayatta yakalayabileceği en yüce ideal, Allah'ın sevgisini ve dostluğunu kazanmaktır. Kur'an-ı Kerim Allah'tan başka dost arayanların durumunu şöyle anlatılıyor: "Allah'dan başka dost edinenler, bir ev edinen örümceğe benzerler. Evlerin en çürüğü örümcek evidir, keşke bilselerdi."[330] Böyle insanlar hayatlarını çürük bir temel üzerine bina etmektedirler. Dolayısıyla onlar için hayat boş ve anlamsızdır. Buradan hareketle, anlamlı bir hayat tevhidi merkez edinen hayattır, diyebiliriz. Anlamsız hayat ise; örümceğin evi gibi, gelip geçici olanı, Allah'ın sevgisinin ve rızasının önüne geçiren bir hayattır. Bu anlamda İslam Dini'nin bize gösterdiği yol, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanma yolunda bir çabadır, bir araçtır. Bütün ibadetlerin arkasında bu büyük hedefe ulaşma vardır. Bu doğrultuda namaz, Allah'ın dostluğunu sürekli tutmayı sağlamaktadır. Namaz gibi dua da, O'na yönelme, af dileme, şükretme ve sonuçta Allah'ın dostluğunu kazanmadır.[331]

İslam Dini, yaratılışı ve varlığı anlamada kazandırdığı bakış açısıyla, hayatı değerlendirmede ve anlam vermede yolumuzu çizer. İslam Dini insana, her şeyin yerinin, değerinin ve öneminin farklı olduğunu söyler. İnsan alemi kendine göre değerlendirmemelidir. Her şeye olması gereken değeri vermelidir.[332] Sahip olduğumuz her şeyi bize bahşeden Allah'tır.

327 Tin, 95/5.

328 Tin, 95/4.

329 İsra, 17/ 70.

330 Ankebut, 29/41.

331 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 197-199.

332 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 187.

Her şey bize emanettir. Bir gün elimizden çıkacak ve hepimiz Allah'a döneceğiz. Bu düşünce içerisinde herkes, etrafındakilerle ilişkilerini dengeli bir şekilde kurmalıdır. Dünya ve dünyadan sonraki gerçek hayatın ayrımını yapmalı, ikisini de olması gereken yere koymalıdır.

İslam, insanın hayatını düzenleyebilmesi ve iyi bir hayat sürebilmesi için ölçüler verir ve bir çerçeve çizer. İnsanların bu çerçeve içinde davranışlarını gerçekleştirmesini ister. İnsanın hayattaki hedeflerini belirleyen bu ölçüler, öncelikle insanın kendisiyle, sonra toplumuyla ve Allah'la barışık olmasını sağlayan esaslardır. Bu ölçüler içinde insan, Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmayı amaçlayacak, bunun için çalışacak, ama dünyayı da dışlamayacaktır. İnsan âhiret için çalışacak, yaratılış gayesini ve dünyadaki varlığının sebebini unutmayacaktır. Kur'an-ı Kerim'de bu gerçek şöyle ifade edilmiştir: "Allah'ın sana verdiklerinde âhiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma."[333] Kur'an-ı Kerim burada insanın asıl gayesinin âhireti aramak olduğunu belirtmenin yanında, dünyayı da bir kenara atmamaktadır. Fakat insan, dünyanın geçici olduğunu unutmadan çalışmalı, her şeyi dünyadan ibaret saymamalıdır. Bu düşünce içerisinde insan, sürekli kendisine bu dünyadaki vazifem nedir? niçin yaşıyorum? yaptıklarımı niçin yapıyorum? diye sormalıdır.[334]

Hayatın gayesinin âhireti kazanmak olduğu Kur'an-ı Kerim'in değişik yerlerinde belirtilmiştir. İnanan bir insan âhiret için çalışmanın yanında, dünya için de çalışmalı, fakat dünya sevgisi ve hırsı asıl gayeyi unutturmamalıdır. İnsan aşırılıklardan ve hırstan uzak bir hayat yaşamalı, dengeli olmalı, her şeye gereken değeri vermelidir. Allah'ı ve âhireti unutturacak düzeyde hırs ve arzuyla yaşamak, asıl gayeden uzaklaşmak demektir. Kur'an bu amaçla sık sık kıyameti ve âhireti hatırlatarak, insanlara dünya hayatının bir sonunun olduğunu anlatmaktadır. İnsan dünya hayatında önemsiz istek ve arzuların peşinden koşarak, Allah'tan uzaklaşmamalıdır. Kur'an bu durumu; "Hevâ ve hevesini ilâh edineni gördün mü?"[335] şeklinde ifade etmiştir. İslam Dini insana, hayatın gayesini ve görevini bildirdikten sonra, bu gayeden uzaklaştırıcı şeyleri de yasaklamıştır. İşte bu insanın imtihanıdır. İnsan, dinin öğütlerini yerine getirip yaratılış gayesi doğrultusunda hareket ederse, imtihanı kazanmış olacaktır. Bu açıdan hayatın bir

---

333 Kasas, 28/77.

334 Mustafa Kara, *Gönül Mektupları,* Mavi Yay., İstanbul, 2000, s. 57-58.

335 Furkan, 25/43.

amacının da imtihan olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın yapması gereken de, bu imtihanı başarıyla geçmek için gayret sarfetmek, bu amaç doğrultusunda hayatını şekillendirmek olacaktır.

İslam'a göre, geçici olan dünya hayatı bir gün sona erecektir. Bu geçici hayatın gayesi insanların imtihan edilmesidir. Bu dünya hayatı bir gün son bulacak ve âhirette herkes yaptığının karşılığını görecektir. Kur'an-ı Kerim dünyada insanların bir imtihana tâbi tutulduğunu çok yerde zikretmektedir.[336] Dünyadaki imtihan, güzel davranan ve iyi işler yapanların kötülerden ayrılması gayesini taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle ifade eder; "Allah, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için ölümü ve hayatı yarattı."[337] Hayat da ölüm de bir imtihandır. İyi işler yapanlar bu imtihanı kazanacaktır. Dolayısıyla hayatın gayesi, iyinin peşinde olmak, davranışlarını Allah'ın emrettiği esaslar doğrultusunda düzenlemektir. Bu gaye doğrultusunda insan, Allah'a karşı iyi bir kul olabilmek için çalışmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de; "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"[338] buyrulmaktadır. Yaratılışın gayesi bu ayette de belirtildiği gibi, kulluktur.

İslam'ın ortaya koyduğu gayeye uygun olarak -bu aynı zamanda insanın yaratılış gayesidir- hareket eden insan, bütün davranışlarında iyinin ve doğrunun arayışı içinde olacaktır. Bunun sonucunda etrafındaki varlıklarla olumlu ilişkiler içine girecek, olaylar karşısında olumlu tutumlar içine girecektir. Yaratılış gayesinden uzak yaşayan insan, hedefsiz ve başıboş olmanın yanında, olaylar karşısında sürekli yıkılacak, hayatın yükünü kaldırmakta zorluk çekecektir. Çünkü zorluklar karşısında kendisine güç verebilecek bir dayanaktan mahrumdur.

b. Hayat ve Varlık Düşüncesi

İnsan, büyük bir evren içinde, nereden gelip nereye gittiğini bilmek ister. Etrafında gördüğü varlıkları, hayatı, hayatın başlangıcını ve sonunu, varolmanın anlamını merak eder. İnsan, etrafındaki işleyişi, evren içinde kendi yerini ve varlıkların görevini anlamak ister. Aynı zamanda insan, niye yaşadığını, nasıl yaşaması gerektiğini de bilmek ister. Bütün bu düşünceler ve sorular içinde insan her zaman arayış içindedir. Bunlar, insan için

336 Bakara, 2/155; Ali İmran, 3/186; En'am, 6/165; Enfal, 8/28.
337 Mülk, 67/2.
338 Zariyat, 51/56.

önemli olan ve onun öğrenmesi gereken sorulardır. Bu konuda insanın bilgi kaynaklarından birisi de dindir.

İnsanın kendi varoluşu ve dünyanın başlangıcı gibi merak ettiği soruların cevapsız kalması insanda ruhî bir boşluk oluşturur. Bu konuda dinin ortaya koyduğu bilgiler onun merakını tatmin etmenin yanında, hayatın bütününe ışık tutar. Bu açıdan hayat ve varlıkla ilgili sorulara dinden gelecek cevaplar inanan insan için bir alternatif durumundadır.

İnsanın hayatı ve varlığı çözebilmesi, kendi konumunu kavrayıp, insan olmanın farkını ortaya koyarak mümkün olabilir. İnsan, aklıyla ve düşünme kabiliyetiyle, varlığı, sahip olduğu üstünlükleri ve evrendeki işleyişi düşünür. Bütün varlığın kendisine anlattığı şeyleri ve varlıktaki sırrı anlamaya çalışır. Bu düşünme sonucu kendi yerini ve sorumluluğunu anlar, iradesi ve bütün kabiliyetleriyle bu doğrultuda çalışır. Bunu yapabildiği ölçüde kendisini ve varlığı farklı görecek, evrendeki esrarı ve anlamı keşfedecektir.

Yaşamak, kendisi olabilmeyi ve hayata etkin bir biçimde katılabilmeyi tanımlar. Bu, insanın kendi sorumluluğunu, bir başka deyişle hayatına anlam katma sorumluluğunu içerir.[339] İnsan bu sorumluluğu kaldırabilir mi? Yaşamayı ve hayata etkin bir şekilde katılmayı başarabilir mi? İnsanın yaşamasını ve hayat için mücadele etmesini sağlayacak güç nedir? Herkes bu soruları kendine sorabilir. Nitekim Albert Camus da bu soruyu kendine sormuş: "gerçekten ciddi olan bir tek sorun vardır: yaşamak. Yaşamaya değer mi, değmez mi?"[340] İnsan bu soruya olumlu cevap verebilirse hayatı anlamlı olacaktır. Hayatın yaşama külfetine değip değmemesi konusu, hayatın yaşamaya değer bir anlamının ve gayesinin olup olmamasına bağlıdır.

İnsan, hayatın ve varolmanın değerini ve önemini anlayabilir, kendisinin evrende bir yerinin ve amacının olduğunu kavrayabilirse, hayat onun için daha anlamlı ve yaşanabilir hale gelecektir. Bu nedenle, insan hayatının saygınlığı ve korunması gerektiği anlayışını benimseyerek, hayata bakış açısını değiştirebilir ve insanların yaşadığı hayata farklı açıdan bakmalarını sağlayabiliriz. Hayatın saygınlığı, yaşamanın bir anlamı olduğu düşüncesine yardımcı olacaktır.

İnsan hayatının önemi ve anlamı konusunda İslam Dini insanı farklı bir konuma koyarak, ona büyük değer vermekte, onu halifelik[341] konu-

339 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 168.

340 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı,* s. 18.

341 En'am, 6/70; Bakara, 2/30; Araf, 7/69.

muna yükseltmektedir. Buna bağlı olarak hayatın her ne şekilde olursa olsun yok edilmesini yasaklamaktadır. İnsanın kasıtlı olarak kendisini ve başkasını öldürmesi büyük günah olarak kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de; "Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa, sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur."[342] denilerek, bir insanı öldürmenin ne kadar büyük bir günah olduğu ifade edilmektedir. Bu da insana ve insan hayatına verilen değeri ifade etmektedir. Dolayısıyla kendi hayatının değerine inanan insan için hayat daha anlamlı olacaktır.

Allah'a inanan bir insan için, evrende yaratılmış olan varlıklar anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. İnsan da bu bütünün içinde yer almaktadır. Varlık içinde hiçbir nokta, hiçbir parça hafife alınamaz. Çünkü bütünlüğün sağlanması her bir parçanın yerli yerine oturmasıyla mümkün olacaktır. Parçaların bütün içinde bir yeri ve parçaların birbiriyle ilişkisi vardır. Bu bütünlük içinde her varlığın bir değeri vardır. Etrafımıza baktığımızda gereksiz ve boş diyebileceğimiz hiçbir varlık yoktur. Bu bakış açısı, Kur'an-ı Kerim'in bize gösterdiği bakış açısıdır. Bu konuya Kur'an'ın bir ayeti şöyle işaret ediyor: "Ey büyük Rabbimiz: Sen bunları boş yere yaratmadın, sen yücesin, bizi ateş azabından koru!"[343] Alemdeki hiçbir şeyin boş yere yaratılmamış olması, her şeyin bir amaca hizmet ettiğini ifade etmektedir. Bu anlamda İsra suresinde, bütün her şeyin Allah'ı tesbih ettiği belirtilmektedir.[344] Buradan anlaşılan, varlığın bir hedefe hizmet etmesi, bütünün içinde bir yerinin olmasıdır. Her varlığın bir görevi vardır ve Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde hareket etmektedir. Bu bütünlük bir gayeye, bir amaca yöneliktir. Kur'an: "insan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"[345] diyerek, insanın bir gayesi olması gerektiğini vurguluyor. Buradan hareketle hayatın ve varolmanın anlamından ve değerinden bahsedebiliriz.

Genel olarak, hayatı ve varlığı anlayabilmek için, hayatı bir bütün olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Yaşadığımız hayat ve dünyadaki varlıklar bir bütünün parçası gibidir. Bu bütünün bir parçasında meydana

342 Maide, 5/32.

343 Al-i İmran Suresi, 3/191

344 İsra, 17/44.

345 Kıyame, 75/36.

gelecek bir değişiklik, bir olumsuzluk, işleyen bir sistemin bozulması demek olacaktır ve hepimizi etkileyecektir. Hepimiz hayata bağlıyız. Bu çoğulcu anlayışın canlı tutulması gerekir.[346] Bu genel düşünceye paralel olarak Kur'an-ı Kerim, evrendeki sisteme ve düzene dikkati çekerek, bunun üzerinde insanların düşünmesini ister.[347] İnsan, hayatı bu açıdan değerlendirirse, hayatın bir bütünlük ifade ettiğini, bütün yaratılmışların bir yerinin ve değerinin olduğunu kavrayabilirse, hayata bakışı değişecektir. Kâinatta her şey Allah'ın yarattığı ve şekil verdiği varlıklardır. Bütün yaratılmışlar Allah'ın koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde hareket etmektedir. Varlık ve hayat bir düzen içinde hareket etmektedir, hiç bir şey başıboş değildir. Böyle düşünen bir insanın hayata ve yaratılmışlara sevgisi ve saygısı artacaktır. Bu anlayış içerisinde insanlar, kâinatta var olan bütünlüğe ve sisteme hizmet edecektir. Hayatın ve varlığın değerli olması, hayattaki düzen ve sistem aynı zamanda anlamlı bir hayat demektir. Genel anlamda değerli olan anlamlı olandır.

Kur'an-ı Kerim Allah'ın yarattığı bütün varlığın belirli bir sistem içinde Allah'ın koyduğu kanunlar doğrultusunda hareket ettiğini belirtmektedir. Bu açıdan yaratılış ve varlık anlamsız değildir. Her bir parçanın ve her bir varlığın görevi, amacı ve değeri vardır. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen, gökte ve yerde her şeyin Allah'ı tesbih etmesi[348] konusunu bu açıdan değerlendirmek gerekir. Allah'ı tesbih etme sadece dille değil, içinde bulunduğu hal ve durumla olmaktadır. Bu demektir ki, her şey Allah'ın koyduğu program doğrultusunda hareket ediyor. Bu şekilde Allah'a bağlılıklarını göstermiş oluyorlar. Bu, bir anlamda Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen tesbihtir. Bu anlayış içerisinde bütün varlık anlamlı ve değerli olmaktadır. Çünkü bütün varlık anlamlı bir bütün içinde, bir hedefe doğru bilinçli bir şekilde hareket ediyor. Belki birçok insanın evrende başıboş ve anlamsız olarak gördüğü varlık böylelikle anlam kazanmaktadır.

Hayattaki her şeyin yerinin ve değerinin farkında olan insan, bilinçli bir hayat yaşayacak, neyi, niçin yaptığını bilecek, başıboşluk ve gayesizlikten kurtulacaktır. İnsan bilmelidir ki, bu dünya hayatının ve varolmanın bir anlamı ve değeri vardır. Hiçbir şey rastlantı sonucu var olmamıştır. Bütün varlık birbiriyle ilişkili, birbirini tamamlayan bir sistemin parçala-

346 Küng- Kuschel, *Evrensel bir Ahlaka Doğru,* s. 123.
347 Mülk, 67/3-4.
348 İsra, 17/44; Haşr, 59/24.

rıdır. Her şeyin kainatta bir yeri, bir görevi ve bir anlamı vardır. Hiçbir şey boş değildir. Bütün varlığı Yaratan ve şekil veren, aynı zamanda her şeyi idare edendir. Bütün yaratılmışlar Allah'ın koyduğu kanunlar doğrultusunda hayatını devam ettirmekte, O'na hizmet etmektedir.

c. Ölüm ve Âhiret Düşüncesi

Ölüm ve yok olma düşüncesi insanı derinden etkileyen ve anlam arayışında insanı en çok düşündüren konulardan birisidir. Hayata anlam vermede ölüme bir anlam verme ve ölüm korkularını yenmenin önemi büyüktür. Burada öncelikle, ölümün insan hayatındaki yeri, ölümü olumsuz ve olumlu yanlarıyla ele alanların görüşleri incelenecektir. Daha sonra bu farklı düşünceler karşısında İslam Dini'nin konuya yaklaşımı ve ölümü değerlendirme şekli ele alınacaktır.

Varoluş iki zıt kutuptan oluşmaktadır. Aydınlık ve karanlık, pozitif ve negatif gibi her şeyin iki farklı yönü bulunmaktadır ve her şey karşıtıyla anlaşılmaktadır. Gece gündüz ile, varlık yokluk ile bilinmektedir. Hayatın karşısında da ölüm vardır. Hayatın değeri ve anlamı da ölümle anlaşılmaktadır. Bu hayatın bir gün biteceği ve bu dünyadan ayrılma düşüncesi insan hayatını etkilemekte, onu hem endişelendirmekte, hem de korkutmaktadır.

İnsan için değiştirilemeyecek bir gerçek olan ölüm, onun hayatını derin bir şekilde etkiler. İnsanlar genel olarak ölümü kabullenmekte zorlanırlar. Ölüm insanın reddedemeyeceği bir olgudur ve yenilgiyi kabul etmekten başka çare de yoktur.[349] Hayatın iyi bir şey olduğunu düşünen ve kendisini hayata bağlayan değerleri olan bir insan için hayatı kaybetmek yeterince büyük bir acıdır. Ölümü insanın yaşamamış olması veya ölümü bilmemesi acı çekmesine engel değildir. Bir insan bilmediği veya yaşamadığı şeylerin acısını da çekebilir.[350]

Ölüm korkusu ve ölüm acısı bütün insanları derinden etkilemektedir. Ölüm karşısındaki korkuları ve acıları iki farklı duygu olarak düşünebiliriz. Ölüm korkusu, kişinin kendi ölümünden veya sevdiği bir insanı kaybetmekten korkmasıdır. Ölüm acısı ise, genelde sevdiği birisini kaybettikten sonra duyulan acıdır. Ölüm korkusu ve kaygısı denildiğinde genelde

---

349 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 61.

350 Mary Mothersill, "Death", *Life and Meaning: A Reader,* Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s. 84-85.

ölüm gelmeden önce yaşanan bir duygu kastedilir. Ölüm acısı ise, ölümden sonra hissedilenlerdir. Hayata karşı direnç kazanmada, ölüm olayını yaşamadan önce insanın ölüme bakışı ve ölümü değerlendirme şekli ne kadar önemli ise, bir kimsenin ölümü karşısındaki tutum da en az o kadar önemlidir.

Bütün insanlarda ölüm korsusu ve ölümsüzlük arzusu değişmez bir psikolojik gerçektir.[351] İnsanlar her zaman ölümden ve ölümle yok olmaktan korkarlar. Bu korkunun şiddeti bazen ağır, bazen hafif olabilir, ama hiçbir zaman yok olmaz. Birçok insan bu korkuyu yenmek için bir takım zihinsel açıklamalar yaparak veya hayat tarzını değiştirerek kendisini teselli etmeye çalışır. Bazıları ise, yaşlanıp ölüme yaklaştıkça, yaşlılığını gizlemek ve genç görünmek için uğraşır. Bazıları da bir şeyler üretip, yenilikler ortaya koymaya ve kalıcı eserler yapmaya çalışarak, öldükten sonra adının ölümsüz olmasını isterler. Bütün bunlar yok olmama, dünyada sonsuz yaşama isteğinin göstergeleridir.

Tolstoy ölüm korkusunun nedenini şöyle ifade ediyor: "Korkuyu doğuran şey, cismanî ölüm ile hayatın kesintiye uğrayacağı fikri değil, belki bu ölümün onlara kendilerinin sahip olmadıkları gerçek hayatın zaruretini hissettirmesindendir. Bunun için hayatı anlamayanlar ölümü hatırlamak istemezler. Bu korkunun nedeni, onların ölümü boşluk ve karanlıktan ibaret görmeleridir. Ölümü boş ve karanlık görmeleri ise hayatı görmemelerinden ileri gelir."[352] Bu şekilde; ölümü bir insanın katlanması gereken perişanlık hali ve çürüyüp yok olmak şeklinde görmek hatadır. Bu hata, insanda kimliğini kaybetme hissi meydana getirmektedir.[353] Ölümle yok olup gideceğine inanan insanlar için ölüm büyük bir acıdır. Böyle insanlar ölümle bütün kazandıklarının ve sahip olduklarının bir daha geri gelmemek suretiyle yok olup gideceğine inanırlar. Sevdiklerinden ebediyen ayrılma düşüncesi insan için büyük bir felakettir. Ayrıca ölüm insanın gerçekleştiremediği hayallerini tamamıyla kaybetmesidir. Bütün bunların düşüncesi bile insan için katlanılması zor bir endişe ve korku olmaktadır.

İnsanı tehdit eden en büyük mutsuzluk, ansızın gelebilecek bir ölümdür. Tamamlanamamış bir hayatı parçalayan ölüm, aydınlığa eşlik eden bir karanlık gibidir. Ölüm korkularının temelinde, istemediği bir zamanda

351 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 98.

352 Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler,* s. 139.

353 Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 185.

gelen bir ölümle, insanlara bağlı olduğu halde onlarla bağının kopması ve ayrılık duyguları, mezardaki yalnızlık ve hiçlik içine girme gibi sebepler vardır.[354] Ölümle ilgili farklı sebeplere dayanan bu korkuları üç ana grupta değerlendirebiliriz. Birincisi, varolma durumunun sona ermesi. İkincisi, ölüm olayının bizzat kendisi. Üçüncüsü ise, ölümden sonra neler olacağı.[355] Öncelikle insan, varolma durumunun sona ermesi ile sahip olduğu her şeyi kaybetmekten ve varlığının sona ermesinden korkar. Bu aynı zamanda sevdiklerinden ayrılıktır. Bazı insanlar da dünyadaki lezzetlerin sona ermesinden kaygı duyar. Ayrıca insan, ölümün kendisinden korkar. Ölüm anında başına geleceğini düşündüğü sıkıntılar insanı tedirgin eder. Mezarda çürümekten, yalnız kalmaktan veya böceklere yem olmaktan korkar. Korkuların başka bir nedeni de öldükten sonra bir hayat olup olmadığı ve bu hayatta kendisini neler beklediği konusundaki endişelerdir. Özellikle ölümden sonra bir hayatın olacağına inanan insanlar, bu hayatın neler getireceği konusunda endişe içinde olabilirler.

Ölümü olumsuz yorumlama, insanın yaşamasını engelleyen, kendini gerçekleştirmesini en aza indiren, yaşama sevincini kıran endişelere sevk edebilir. Bu endişeler insanı daha ölmeden binlerce kez öldürebilir. Bu tür endişelerden insanı kurtaracak yorumlara ihtiyaç vardır.[356] Ölümün insanlar üzerindeki yıkıcı etkisini azaltabilmek, ölüme bir anlam vermeye ve ölüme karşı olumlu bir bakış acısı geliştirmeye bağlıdır. Ölümün gerçekten bir anlamı olabilir mi? Bu konuda insana yardımcı olabilecek bazı felsefi yaklaşımlardan ve zihinsel açıklamalardan bahsetmek mümkündür. Bunun yanında birçok din, ölüme herhangi bir şekilde açıklama getirmiş, insanları ölüme olumlu bakmaya çağırmıştır.

Ölüme hayatla beraber, hayatın içinden anlam vermek gerekmektedir. Ölüme hayat üstü ve ötesi bir anlam ve değer vermek ölümü anlamaya yetmemektedir. Gerçekte ölüm, bu dünyadan göçücü ve geçici olan insanlar için, ancak hayat açısından kavranması mümkün olan bir fenomendir. Hayatı olması gerektiği gibi kavrayıp, zaman ve mekanın düzlüğünü aşarak yaşayanlar için ölümün anlamı olacaktır. Hayat insanlar için nasıl bir bağışsa, ölüm de öyle bir bağıştır. Hayat nasıl ümit dolu bir geleceğin baş-

354 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 181,186.

355 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 184.

356 Ahmet İnam, "Olabileceğini Olmada Ölümün Yeri", *Düşünen Siyaset,* S:4, Ankara, 1999, s. 21.

langıcı ise, ölüm de hayatın yükü karşısında yıpranan, gevşeyen, tükenen bir ruh ve bedenin kurtuluşu ve huzurudur.[357]

Ölüme anlam verememe hayatı olumsuz etkilemektedir. Bazı insanlar, ölümün anlamı yoksa hayatta kalmanın da kesinlikle bir anlamının olmayacağını düşünürler. Çünkü anlamı böyle rastlantıya bağlı olan bir hayat, nihaî anlamda yaşanmaya değmez.[358] Ölüme anlam veremeyen bir insanın hayata anlam vermesi oldukça güçtür. Ölümde bir anlam bulamayan düşünürler hayata karşı da olumsuz tavır almaktadır. Ölüme olumsuz bakan Fransız yazar Albert Camus, ölümün saçmalığından bahsetmiş, hayatta her şeyin anlamının, insanın hareket ve düşüncelerinin ölümle sarsıldığını söylemiştir.[359] Birçok düşünür de benzer bir bakış açısıyla, eğer her şey yok olacaksa, eğer ölüm yok olmaksa, hayatın ne anlamı olabilir, diyerek ölüme olumlu bir anlam verilemediği takdirde hayatın da olumlu bir anlamının olamayacağı konusuna dikkat çekmektedir. Yaptığımız ve yapacağımız her şey yok olacaksa, dünyada her şey anlamsız demektir. Dolayısıyla hayatın anlamı ile ölüm birbirine bağlıdır. Eğer ölüm bazılarının düşündüğü gibi yok olmaksa, bu düşünce hayatın anlamını sarsabilir.

Bütün insanlarda ölümle ilgili bazı endişeler vardır. İnsan için ölümle noktalanacak bir hayatın nasıl anlamı olabilir? Kaçınılmaz bir ölümün yok etmeyeceği nasıl bir anlam olabilir? Eğer ölümden sonra hayat yoksa, varlığımızın nasıl bir amacı olabilir? Eğer hayatın anlamı, bizim elde ettiğimiz çok az dünyaya ait zevk ise ve bunlar çok kısa bir süre için varsa, nasıl olur da hayatın bir anlamı ve amacı olabilir?[360] Bu tür sorular insanı sürekli tedirgin edecektir. Kendisine ayrılan zamanın sınırlı olduğunun ve bir gün hayatın sona ereceğinin bilincinde olmak, insanı anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda düşünmeye itecektir. Anlamlı bir hayatı gerçekleştiremeyen insan kendisini suçlu hissedecektir. Hayatının anlamsız olduğu duygusuna kapılan insan, bu hisleriyle yüzleşmek istemeyecektir. Bazı kaçınma mekanizmaları geliştirecek ve giderek kendisine daha da yabancılaşmaya başlayacaktır.[361]

---

357 Bedi Ziya Egemen, "Ölüm Üzerine", *A.Ü.İ.F. Dergisi,* c.XI, Ankara, 1963, s. 32-34.

358 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 112.

359 Stern, *The Search For Meaning,* s. 14.

360 Baier, "The Meaning of Life", s. 805.

361 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 160.

Ölüme olumlu bakabilmek, insanın hayata bakışını değiştirerek, hayatı daha anlamlı yaşamasını sağlayabilir. Böyle bir bakış açısı insan davranışları üzerinde köklü kişisel değişimlere sebep olabilmektedir. Farklı bir bakış açısıyla; "ölüm, hayatın en büyük öğretmenidir. Yalnızca bilgisiz ve cahil kişiler ölümden korkarlar. Akıllı insanlar, ölümü içten bir arkadaş ve incelikli bir öğretmen olarak benimserler. Tümüyle etkin ve görevini tam yapan bir insan olmak için, ölümü hayat boyu arkadaş olarak edinmeliyiz."[362] Böyle bir yaklaşım, hayatın anlamının büyük oranda ölüme bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ölüm hayattan sonra varolacak bir olgu değildir, aynı anda varlığını hissettirir ve hayatın içinde sürekli sesini duyurur. Ölüm, insan hayatında ve bütün davranışları üzerinde etkisini hissettirir. Bir anlamda iyi yaşamayı öğrenmek iyi ölmeyi öğrenmektir, iyi ölmeyi öğrenmek de iyi yaşamayı öğrenmektir.[363] Ölümünün bilincine varmış insan kaybedecek bir saati bile olmadığını bilir. Kendi gerçeğini bulup, bu temel üzerine hayatını kurması gerektiğini anlar. Hayatının her saatinin, her günü ve her haftasının önce kendisine hesabını vermesi gerektiğinin farkındadır. Başka bir deyişle, etkili bir hayat kurarak bu dünyada varlığını sürdürmesi gerektiğini bilir.[364]

Ölümü düşünmenin insan hayatı için bazı olumlu etkileri vardır. Ölümün farkında olma hayatı canlandırmaktadır. Önemsizi önemsiz kabul etmemizi ve gerçekten değerli olana değer vermemizi sağlamaktadır.[365] İnsan ölümü düşününce, kendi hayatının gerçek anlamını araştırmaya başlayacaktır. Önünde sonsuz zaman olmadığını, her gününü kendi amaçları çerçevesinde geçirmesi gerektiğini anlayan kişi, temel değerleriyle ilişki haline girer ve onların farkına varır. Temel değerler kişinin dününü, bugününü ve yarınını birleştiren bir köprü, bir bağ görevi yapar. Bu nedenle, temel değerleriyle ahenk içinde yaşayan kişinin hayatı tümleşir ve anlam kazanır.[366]

Ölüme inanmak, ölüm korkusuyla baş etmenin en önemli yoludur. Ölüm korkusu ölüme olan inançsızlıktan gelmektedir. Hayata inanan ve hayata bağlanan insanlar için ölüm korkusu vardır. Böyle insanlar ölüme

---

362 Buscaglia, *Kişilik,* s. 116.

363 Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi,* s. 51-53.

364 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 201.

365 Yalom, *Annem ve Hayatın Anlamı,* s. 150.

366 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 200.

inanmak istemezler. Ölüm korkusu, ölüme inanmayan insanların ansızın bu büyük hakikatle karşılaştıklarında hazırlıksız olmalarından kaynaklanan bir korkudur. Ölüme inanmak ve bu inançla ona alışmak, hayatı bu inancın odağına almak gerekir. Böylelikle insan hayatı ölüme tâbi kılacak, bu doğrultuda hayatını şekillendirecektir.[367] Hayatın yüce değeri ölüm bilincine bağlıdır. Ölümü hayatın bir diğer yüzü olarak görmeliyiz. Ölümle açıkça yüzleşmek hayatın anlamını yakalamak demektir. Böylelikle hayat anlam ve değer kazanır.[368]

Ölüm kapımızı ne zaman çalacağı belli olmayan, kaçınılmaz bir sondur. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur ve bu gerçek insanı her zaman ürkütmektedir. Ölümden herkes korkar ve kaygı duyar. Bu korkunun ve kaygının tamamıyla yok edilebileceğini düşünmek mümkün değildir. Bu korku ve kaygılar belki ölüme olumlu bir bakış geliştirerek azaltılabilir. Bunun yanında bir sevdiğini kaybetme her insan için büyük bir acıdır. Böyle bir acı çoğu zaman içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Hatta bazen hayata karşı olumsuz bir tavır almaya, daha da ileri giderek hayatı sona erdirmeye kadar götürebilir. Böyle bir acı durumunu tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Belki teselli edici bir takım düşüncelerle bu acı hafifletilebilir.

Ölüm kaygısını ve acısını hafifletmede din dışı bir takım düşüncelerden bahsetmek mümkündür. Bu amaçla Epikür, şöyle bir düşünce ortaya atıyor; "En kötü acı olan ölüm bizim için hiçbir şey ifade etmez. Zira ölüm varken biz yokuz, biz varken ölüm yok."[369] Fakat bu tarz düşünceler çoğu zaman insanları rahatlatmaya yetmemiştir. Çünkü ölümün ne zaman ve nasıl geleceği belli değildir. Biz her an ölümü karşılayabiliriz. Bu durumda bir insanın ölüm şu an yok düşüncesiyle rahat etmesi çok zordur.

Hayatı anlamlandırmaya çalışan dinin dışındaki düşünce sistemleri ölüm olgusuyla yok olur. Ölüm ötesini izah edemeyen bir anlam, insan hayatına gerekli değeri kazandıramaz.[370] Din ölüm konusunda insanın ruhsal ihtiyaçlarını karşılamakta, ölüme akla uygun ve anlaşılabilir bir açıklama getirerek meşruiyet kazandırmaktadır.[371] Ölüm endişesi ve korkusu insan hayatını önemli ölçüde sarsmaktadır. Ölüm endişesi içerisinde

---

367 Süleyman Seyfi Öğün, "Ölüme İnanıyor musunuz?", *Düşünen Siyaset,* Ankara, 1999, S. 4, s. 33-36.

368 Sabri Büyükdüvenci, "Ölümlerden Ölüm Beğen", *Düşünen Siyaset,* Ankara, 1999, S. 4, s. 39.

369 Mothersill, "Death", s. 88.

370 Tolstoy, *İtiraflarım,* s. 82.

371 Vehbi Başer, "Ölüme Sosyolojik Yaklaşımlar", *Düşünen Siyaset,* Ankara,1999, S. 4, s. 86.

yaşayan insan için hayat çekilmez bir hal alacaktır. Ölüm endişesini azaltma konusunda dinin önemli bir etkisi olduğu sonucunu ortaya koyan araştırmalar vardır. Bu araştırmalara göre dindar tipli insanların dindarlığıyla ölüm kaygısı arasında olumlu bir ilişki vardır.[372]

Ölümle yok olma düşüncesi insandaki stresin en önemli sebebidir. Böyle bir stresten kurtulmanın en önemli yolu da dinî inançtır. Dinî inancın ruhsal hayat üzerindeki olumlu etkisi bilinen bir husustur.[373] Dinin âhiret hayatı ile ilgili açıklamaları, ölüm karşısında bocalayan insan için bir tesellî ve tatmin kaynağı olabilir.[374] Sonsuz yaşama arzusunda olan bir insan için en büyük korku ölümle yok olmaktır. İnsanın bu korkularının azaltılabilmesi ancak ölümün bir yokluk değil, sonsuz bir hayata geçiş olduğu inancıyla mümkündür. Dinler insana ölümden sonra sonsuz bir hayat vaat eder. Din dışı düşünceler bu konuda insanı yeterince tatmin edememektedir.

Ölümün insan için önemli bir korku kaynağı ve endişe verici bir durum olduğu açıktır. İnsan ancak ölümü ve ölümden sonrasını izah edebildiği sürece bu korkularını hafifletebilir ve hayatını daha huzurlu yaşayabilir. Bu konuda dinlerin ortaya koyduğu bakış açısı ölümü ve ölüm sonrasını izah ederek insanın ölüm karşısında olumlu bir davranış geliştirmesini sağlamaktadır. Ölüm ve ölüm sonrası konusunda İslam Dini'nin ortaya koyduğu düşünce insana büyük moral ve teselli kaynağı olmaktadır. Ölümle insanın yok olmayacağı, ebedî bir hayatın kendisini beklediği, cennetin varlığı konuları Kur'an-ı Kerim'de çok sık vurgulanarak[375], insanlara bu konuda yol gösterilmiştir.

İnsanda ölüm ve yok olma korkusunu yenebilecek veya azaltabilecek şey, ölümle insanın yok olmayacağı fikridir. İslam Dininde ölümle insanın yok olmayacağı, tekrar dirilerek ahirette ebedî olarak yaşantısına devam edeceği[376] inancı vardır. Âhirete iman, ölüm ötesinde bir hayat olduğuna inanmaya çağırarak, insanın istikbaline ışık tutar. İnsan yeniden dirilip ebedî olma ve daha mutlu bir hayata kavuşma ümidiyle yaşar. Âhirete

372 Richard Schulz, *The Psychology of Death,* Dying and Bereavement, Addison-Wesley Publication, California, 1978, s. 27.

373 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler,* s. 412.

374 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 97.

375 Bu konuda bkz: Ali İmran, 3/15; A'raf, 7/42; Yunus, 10/26.

376 Bakara, 2/82; Araf, 7/42; Tevbe, 9/17; Ali İmran, 3/15.

inanmayan insan ise, bu hayatın sonunda ebediyen yok olacağını düşünerek, ölüm yaklaştıkça korku ve sıkıntı içine düşer. Ölümün ötesinde bir hayat düşüncesi ve insanın asla yok olmayacağı inancı, ölüm korkusunu azaltmada ve hayatı anlamlı kılmada en önemli sayılabilecek bir esastır. İslam Dini'nin âhiret hayatı ile ilgili açıklamaları, ölüm korkusu ve endişesi içinde yaşayan insan için bir teselli olmaktadır.

İnsan her zaman sonsuz bir hayata ulaşmayı ister. Ölümden sonraki hayat ve sonsuz yaşama düşüncesi de ancak Allah inancı ile mümkündür. Çünkü inanan bir insanı, ölümden sonra güzel bir hayatın beklediği bilinir. Ayrıca âhirette sevdikleriyle beraber olma inancı vardır. Böyle bir inanca sahip olan insan, ölüm ve ölüm sonrası hayata karşı daha farklı bakmakta ve belirli ölçülerde korkularından sıyrılmaktadır.

İnsan yokluktan ve yok olma düşüncesinden ürkmüş, hep ölümsüzlüğü ve ebedî yaşamayı arzu etmiştir. Bir kişi ne kadar yaşarsa yaşasın dünya hayatından tatmin olmaz, hep fazlasını ister. İslam'daki âhiret inancı ve âhirette ebedî kalma düşüncesi insanı tatmin edecek tek şey olmuştur. Kur'an'da; "orada ebedî kalacaklardır"[377] denilmesi, insanın duygularının ve özellikle ebediyet duygusunun tatminine yöneliktir. Böylelikle insan, dünyada tatmin edemediği arzularını âhirette tatmin etmeyi isteyecek, âhiret için çalışacaktır. Dünyada ulaşamadığı şeylerin arkasından üzülüp, pişmanlık hissetmeyecektir. Bu inancı yerleştirmek için Kur'an-ı Kerim, birçok yerde âhiret hayatından bahsederek, dünyanın geçici olduğunu ve asıl hayatın âhiret hayatı olduğunu vurgulamaktadır; "Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu, işte asıl hayat odur, keşke bilselerdi."[378] denilmektedir.

İslam Dini'nde ölüm ve ölüm sonrası hayatın öne çıkması, insanın bütün davranışlarını kontrol altına alarak, insanı ölçülü davranmaya yönlendirmektedir. İslam Dini, insanın ölümü her an aklında tutmasını, her davranışının ölümden sonrasına hazırlık olmasını amaçlayarak düzenlemesini istemektedir. Hayatı boyunca ölümü düşünen ve ölüme hazırlanan insan, ölümü daha rahat ve daha az sıkıntı içinde karşılayacaktır. İnanan insan ölümü, hayatı boyunca hazırlığını yaparak hedeflediği bir menzil, davranışlarının karşılığını alacağı bir başka dünyanın başlangıcı, kendisinden önce göçüp gitmiş insanlarla buluşmak için bir geçiş olarak

377 Nisa, 4/57.
378 Ankebut, 29/64.

düşünür. Bütün bu düşünceler, ölümün sıkıntısını insan için hafifleten etkenler olmaktadır.

Ölüm, insanı fiziksel olarak yok ettiği halde, ölümün düşüncesi insanı kurtarır. Seneca der ki: "Yalnızca hayattan vazgeçmeye istekli ve hazır olanlar hayatın gerçek tadını alır."[379] Hayattan vazgeçebilmek için insana alternatif hayatların vaat edilmiş olması veya uğruna hayatını verebileceği yüce değerlerin olması lazım. Hayattan vazgeçen insan bu özverisi karşısında büyük mükafat alacağını düşünürse böyle bir şey yapabilir. Burada inançlarımızda yer alan âhiret düşüncesi, bu dünyada bir takım özveride bulunan ve iyi işler yapan insanların cennette mükafatlandırılacağını bildirir. Cennete kavuşma ve orada dünyada gördüğü ve tattığı lezzetlerden daha üstün olanlarıyla ödüllendirileceğini düşünen insan hayattan vazgeçmeyi isteyebilir veya ölümü daha rahat karşılayabilir.

İslam Dini, ölümü sürekli olarak şuurunda taşıyan insan için, iyiye motive edici bir imkân olarak kullanır. İnsan, yaşadığı dünyada, bir gün mutlaka ölümün geleceğini ve kendisinin de fâni olduğunu bilerek, bütün davranışlarını ölümden sonrasını amaçlayarak düzenler.[380] Kur'an-ı Kerim bu konuda insanı uyarır: "İnsan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"[381] Başka bir yerde de ölümün mutlaka geleceğini, ölümden kaçmanın mümkün olmadığını söyleyerek, insanı ölümden sonrasına hazırlık için uyarır: "Size bir gün tayin edilmiştir. Ondan bir saat ne geri kalabilirsiniz, ne de öne geçebilirsiniz."[382] Bu şekilde Kur'an-ı Kerim, insanın ölümden sonraki hayatı unutmayarak hazırlık yapmasını, asıl hayatın âhiret hayatı olduğunu söyler.

Âhiret inancı sadece insanın içindeki ölümsüzlük duygusuna cevap verme, yok olma korkusundan kurtarma açısından değil, aynı zamanda ceza ve mükâfatla, bu dünyada suçları önleyici olarak önemli bir role sahiptir.[383] Ceza ve mükafat düşüncesi insanın dünya hayatını düzenler, bütün hal ve hareketlerine şekil verir. İnsan dilediği gibi yaşayarak, başıboş ve sorumsuz hareket edemez.

İnsanın kendi ölümünü karşılaması, ölüme hazırlanması ve ölümün

379 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 182.

380 Hüseyin Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi,* Pars Matbaacılık, Ankara, 1976, s. 39.

381 Kıyame, 75/26.

382 Sebe, 34/30.

383 Tümer, "Dinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi", s. 137-139.

anlamını kavraması yanında bir başkasının ölümünü karşılaması veya anlamlandırması da önemli bir problem oluşturmaktadır. İnsan kendi ölümünü düşünüp kaygı duymanın yanında, bir sevdiğinin ölümüyle de korku ve üzüntü yaşayabilir. Hatta bazen insanlar, çok sevdiklerinin ölümüyle hayata karşı olumsuz tavır içine girebilir. Belki de dünyada insanın yaşayabileceği en büyük acı, sevdiği bir yakınının ölümüdür, denilebilir. İnsanın böyle durumlarda teselliye ihtiyacı olacaktır. Âhiret ve ölümle insanların yok olmayacağı inancı, bu konuda da önemli bir tesellî kaynağı olabilir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.); "kişi sevdiği ile beraberdir"[384] hadisi, insana acılarını dindirme konusunda yardımcı olma özelliğindedir. Kendisinden önce dünyadan ayrılan bir yakınıyla öbür tarafta beraber olacağı düşüncesi insanın acılarını hafifletebilir.

Ölüm karşısında kullanılan bir takım deyimler ve kalıp ifadeler vardır. Ölüm karşısında teselli amacıyla kullanılan ve insanların ölüme bakışını ifade eden bu sözler kaynak olarak İslam Dini'ne dayanmaktadır. Yüzyıllarca İslam Dini'ne inananlar, ölüme karşı bir teselli amacıyla ve ölüm acısını hafifletmesi için bir takım düşünce ve yaklaşımlardan yararlanmıştır. Bunların başında; "ölüm Allah'ın emri, başınız sağ olsun" tarzındaki ifadeler gelir. Bu söz inanan insanın kader inancına dayanmaktadır. Kader inancına göre hiçbir şey tesadüf değildir. Ölüm gibi başımıza gelen her hadise Allah'ın takdiriyle ve istemesiyle olur. Ölüm Allah'ın emridir ve bunu kimse değiştiremez. Ölümden kaçış yoktur. Yapılması gereken Allah'ın emrine teslim olmaktır. Bu düşünce Kuran'da şöyle ifade edilmektedir: "Size bir gün tayin edilmiştir. Ondan bir saat ne geri kalabilirsiniz, ne de öne geçebilirsiniz."[385] Böyle bir yaklaşım insanın ölüme bakışını değiştirmektedir. Özellikle beklenmedik bir ölüm karşısında, bunun bir kader olduğunu ve bundan kaçmanın mümkün olmadığını düşünen insan az da olsa teselli olabilir. Çünkü ölen insan için tayin edilen gün gelmiştir ve yapılabilecek bir şey yoktur.

İslam'da birçok düşünür ve mutasavvıf ise ölümü sevgili ile karşılaşma ve buluşma anı olarak ele almıştır. Hayatını Allah'a bağlılık ve Onun sevgisi üzerine kurgulayan bir insan, ölümle sevdiği Yaratıcısına kavuşacaktır. Bunun için ölüm korkulan bir an değil, arzu edilen bir şeydir. Allah'a karşı olan aşk ne kadar güçlü olursa, karşılaşma arzusu da o kadar güçlü

384 Buhari, Edep, 96; Müslim, Birr, 165.
385 Sebe Suresi, 34/30.

olur.[386] Bu konuda Kuran'da şöyle denilmektedir: "Kim Allah'la karşılaşmayı ümit ediyorsa bilin ki Allah'ın belirttiği vakit gelecektir."[387] Ölümün bir kavuşma olması konusu Mevlana'nın eserlerinde de önemli yer tutar. O ölümü bir "şeb-i aruz" (düğün gecesi) olarak değerlendirir. Bu ifade sevgiliyle buluşmayı anlatır.

Ölüme karşı teselli amacıyla kullanılan başka bir söz de: "Allah'tan geldik ve yine Ona döneceğiz"[388] ifadesidir. Ölüm karşısında ifade edilen bu söz, Kuran'da yer alan bir ayete dayanmaktadır. Bu ifade insanın asıl vatanının âhiret olduğu, bu dünyada geçici bulunduğu ve günü gelince tekrar vatanına döneceği düşüncesini yansıtmaktadır. İnsanlar dünyaya belirli bir amaç için gelir ve görevini tamamladıktan sonra dönerler. Dolayısıyla ölüm yadırganacak ve korkulacak bir olgu değildir. Hepimiz öleceğiz ve hepimiz aslî vatanımızda bir araya geleceğiz. İnsanın dünyadaki durumu bir yolcuya benzetilir. Hz. Peygamberin (s.a.s.) bir sözünde; "Sanki dünyada bir garip gibi veya yolcu gibisin"[389] şeklinde ifade edilir. İnsan bu yolculuğu bir gün tamamlar ve yurduna ulaşır. Bu yaklaşım da ölümün yokluk olmadığı, ölümden sonra bir hayatın olduğu düşüncesini yansıtmakta ve insanları teselli amacıyla kullanılmaktadır.

Dinin ölüm ve ölüm ötesi hayatla ilgili açıklamaları inanan insan için anlamlıdır. İnanmayan bir insanın bu şekilde teselli olmasını beklemek zordur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, dinin ortaya koyduğu esaslar her inanır için tatmin edici olmayabilir. Bir dinin mensubu olan her insan, ölüm karşısındaki kaygılarından kurtulamayabilir veya ölümün acısı karşısında teselli olmayabilir. Hatta ölüm ötesi hayatla ilgili dinin açıklamaları bazen insanlarda farklı kaygılara da yol açabilir. Ölüm ötesi hayatta işlediği günahlardan dolayı sorguya çekilme gibi konular bazı inananları endişelendirebilir. Bu tür endişeler genelde yanlış bir din eğitiminin etkisiyle olmaktadır.[390] Ölüm ötesi hayata dair olumsuz ve korkutucu konuların ağırlıklı olarak işlenmesi, korkunun ağır basmasına sebep olmakta ve bir takım dengesizliklere götürmektedir. Din eğitiminde korku ile ümit den-

---

386 Mehmet Demirci, "Ölümdeki Hayat", *Tasavvuf Dergisi,* Ankara, 2000, S. 4, s. 13.

387 Ankebut Suresi, 29/15.

388 Bakara Suresi, 2/156.

389 Buhari, Rikak, 3; Tirmizi, Zühd, 25.

390 Murat Yıldız , "Ölüm Kaygısıyla Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum", *Düşünen Siyaset,* Ankara, 1999, S. 4, s. 105-119.

gesinin sağlanması bu tür problemlerin önüne geçebilecektir. Sağlıklı bir din eğitimi bireyin korkularını ve kaygılarını azaltabilir, ölüm konusunda onu rahatlatabilir.

d. Bilinçli Bir Hayat

Bilinç, "İnsanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, şuur; algı ve bilgilerin zihinde duru ve aydınlık olarak izlenme süreci"[391] anlamlarına gelir. Bu anlamda bilinçli olma; "farkında olma, algılama, gözlemleme"[392] demektir.

İnsan, aklı olan ve düşünebilen, yaşadığı hayatı ve evreni değerlendirebilen bir varlıktır. Kendisiyle beraber diğer insanların, geçmişin, geleceğin farkındadır.[393] İnsan, sahip olduğu bu akıl ve bilinci kullanarak çok şeye ulaşabilir ve kendini bu yönüyle daha çok tatmin edebilir. Bilinçli yaşanan hayat eşyaya ve olaylara daha çok hakim olma ve gerçeğe daha yakın olma demektir.

Hayatın anlamına ulaşabilen insan mutluluğa kavuşabilir. Mutluluk ise, kişinin hayatının bilincinde olması demektir.[394] Bu doğrultuda anlamlı hayat bilinçli yaşanan, yaşadığının farkında olarak yaşanan hayattır, diyebiliriz. "Anlamlı hayat, bizzat yaşadığımız, üzerinde daha fazla kontrolümüz olan, kendimize mal ettiğimiz, hayatın akışına katılan, hayatı kişinin bir parçası yapan hayattır."[395] Bilinçli yaşama, aynı zamanda insanın belirgin özelliklerindendir. İnsanın hürriyetini kullanabilmesi ve hür iradesiyle seçim yapabilmesi için, bilincinin gelişmiş olması gerekir.

Bilinçli insan, gelişmiş insandır. Gelişmiş insan, yaşadığı hayatın, her dakikanın sorumluluğunu kabullenmiş insandır. Yaşadığı her bir anının kendinin olmasını ister. Her bir anını, bilincinde olduğu duygu, düşünce ve istekler doğrultusunda doldurması gerektiğini, ancak böyle olduğu zaman, bu hayatın anlamı olacağını bilir. İnanmadığı halde, sadece kendine verilen kalıplara uyarak geçip giden bir hayatın kendi hayatı olmadığının bilincindedir.[396] Kur'an bu doğrultuda, insanların araştırmadan bir şeyi

---

391 *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 188.

392 Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 20.

393 Erich Fromm, *Sevme Sanatı,* çev: Yurdanur Salman, Payel Yay., İstanbul, 1995, s. 16.

394 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 159.

395 Serinsu, *Kur'an Nedir?,* s. 45.

kabullenmelerinin yanlış olduğunu[397] söyler ve sırf babaları inandı diye bir dine inanmanın ne kadar yanlış olduğunu[398] ifade eder. Bu ifadelere göre insan inandığı değerlerin bilincinde olmalı, karşısına çıkan her şeyi araştırmalı ve belirli bir zihin işleminden geçirdikten sonra inanmalıdır.

Anlamlı bir hayat, bizim tasarrufumuzda, kendi kontrolümüzde olan, kendi irademizin, bilincimizin ve duygularımızın farkında olarak yaşadığımız hayattır. Bu bilinci veren ve hayata insanın hakim olmasını sağlayan vahiydir. Kur'an-ı Kerim gönlümüzün, aklımızla barışmasını sağlar ve olaylara bakıp yorumlamada bize yol gösterir. Zihnimize bütünlük verir, varlığın, birliğin, her şeyin değerinin ayrı olduğunu fark ettirir.[399]

Bilinçli bir hayat, her şeyi doğru tanıyıp, doğru değerlendirme ve doğru kararlar verme demektir. Varlıklara gerektiği kadar değer verme ve ölçülü bir hayat yaşamadır. Doğruları ve yanlışları ayırabilme, önemliyi ve önemsizi fark edebilme ve buna göre davranışlarını düzenleyebilmedir. Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri olan 'Furkan' da bu anlamı ifade eder. Kur'an-ı Kerim doğruyu yanlıştan ayıran kitaptır.[400] İnananlardan beklenen de budur.

Bilinçli bir hayat, eşya ve hadiseleri tefekkür etme ve Allah'ın bizden istediği düşünce tarzı içerisinde varlıklara yaklaşma ve onlarla iletişim kurmadır. Allah'ın yarattığı varlıklar ve bize bahşettiği nimetler üzerinde dikkatli düşünme ve dinin istekleri doğrultusunda düşünme demektir. Her varlık Allah'ın yüce kudretiyle yaratılmış, O'nun koyduğu düzen içerisinde, kendi cevherine uygun bir tarzda gelişme yolu takip etmektedir. Bu düşünce tarzı, her varlığın Allah'ın koyduğu program doğrultusunda hareket etmesini anlamaya ve sezmeye yönelmiş bir düşüncedir.[401]

Kur'an, insanın çevresiyle barışık olmasını ve gördüğü her şeye farklı bir açıdan bakmasını sağlayarak, insanda bilincin gelişmesini ister. Bu farklı bakış açısı ve çevresindekilere yakınlaşma çabası insana büyük bir zevk ve huzur verecektir. Her şey insan için bir anlam taşıyacak, hayatını değiştirecektir. Bu amaçla Kur'an'da insanlardan istenen davranış biçimi-

---

396 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 201.

397 Hucurat, 49/6.

398 Bakara, 2/170; Maide, 5/104.

399 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 186,188.

400 Bakara, 2/185; Ali İmran, 3/4.

401 Comenius, *Büyük Didaktika,* s. 212.

ni ifade eden ayetler şöyle diyor: "Yeryüzünde gezip dolaşın, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını bir görün"[402], "Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[403] İnsan içinde yaşadığı evreni daha iyi anladıkça, etrafındaki güzelliklerin daha çok farkına vardıkça, hayatı daha farklı değerlendirecektir.

İnsanlar zihinlerinde oluşan paradigmalarla hayatına bazı şeyleri merkez yaparlar. İnsanlar için en önemli ve değerli olan şey, zihninde kurduğu paradigmaya uygun olandır. Fakat İslam Dini burada insanı uyarır: her şeyin yeri, değeri ve önemi farklıdır. Her şeye olması gereken değeri vermelidir. İslamiyet insanın etrafına dikkatlice bakmasını ve evrendeki sırları görmesini ister. Bakılan şeyden daha önemlisi ona bakış açısıdır. Her şeyin anlamı ve güzelliği sahip olduğumuz düşüncemizde ortaya çıkar.[404] İslam Dini aynı zamanda dünya ve âhiret dengesini kurmak amacıyla, dünyaya gerektiği kadar değer verilmesini, asıl hayatın âhiret hayatı olduğu bilincinin kaybedilmemesi gerektiğini hatırlatıyor. Kısacası bizden bilinçli ve duyarlı bir hayat yaşamamız isteniyor. Bu aynı zamanda insanın dengeli bir hayat yaşaması demektir. Yaptığı şeylerin yerini ve değerini anlayarak, bilerek yapmasıdır.

İslam Dini'nin insandan istediği bilinçli hayat, farklı bir ifadeyle, kalp gözünün açık olması anlamındadır. Kendini ve hayatı tanımaya, anlamaya çalışan insanın etrafındakileri görüp anlayarak, hayata karşı doğru bir bakış açısı geliştirmesi istenmektedir. İnsan her şeyin kendi diliyle konuştuğu gerçeğini anlamalıdır. Sorulmaya değer olanı sorup keşfetmeye çalışmalı, bakılıp geçilene bir daha bakmalı, varlığın varlığından haberdar olmalıdır. Böylece hayatta manâ dediğimiz şeyin yok olmaması sağlanacaktır.[405] İnsanların etrafındakileri daha iyi görüp anlayabilmesi ve evreni keşfetmesi gerektiğini Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir:

"Onların kalpleri vardır ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır ama işitmezler."[406]

"Göklerde ve yerde nice belgeler vardır ki, yanlarından yüzlerini çevi-

402 Ankebut, 29/20

403 Ğaşiye, 88/17-20

404 Selçuk, *İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy,* s. 187

405 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi..,* s. 15.

406 Araf, 7/179.

rerek geçerler."[407]

"De ki: Kör ile gören bir olur mu? Karanlıkla aydınlık bir olur mu?"[408]

Bilinçli bir hayat, insanı Allah'a inanmaya ve O'nun gösterdiği yolda yürümeye sevk edecektir. İnanan insana kazandırılmak istenen bu bakış Kur'an-ı Kerim'de şu şekillerde ifade edilmektedir:

"Yeryüzünde gezip dolaşın, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını görün. Sonra Allah tekrar yaratmayı da ölümden sonra diriltmeyi de gerçekleştirecektir. Doğrusu Allah her şeye kadirdir."[409]

"Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[410]

"Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler. Göğü bu ahenkle O yükseltti ve bu mizanı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız. Allah yeri canlı yaratıklar için alçaltıp döşedi. Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır. Ey insanlar ve cinler, öyle iken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?"[411]

Bütün bu ayetler, insanların düşünüp aklını kullanmasını istiyor ve farkında olarak yaşamaya yönlendiriyor. İnsan yaptıklarının bilincinde olursa, neyi, niçin yaptığını bilirse anlamlı bir hayat yaşamış olacaktır. Yoksa, farkında olmadan yaşayan, olayların önünde bilinçsizce bir taraflara sürüklenen insan için hayatın anlamından söz etmek oldukça zordur. Çünkü o, insanî yeteneklerini kullanamadıkça ve bu yetenekleri vasıtasıyla kainatı ve etrafındakileri anlayamadıkça insanca bir hayat yaşayamayacaktır.

2- Hayata Anlam Vermede Ruhsal-Kişisel Faktörler

İnsanın kişisel ve ruhsal ihtiyaçları ve bunların tatmini anlamlı bir hayat için en önde gelen konulardır. İnsan öncelikle kendi dünyasındaki problemlerini çözebilirse ve kişilik gelişimini gerçekleştirebilirse, daha sonra dış dünyaya yönelir ve olumlu ilişkiler içine girer. Kendisiyle barışık olan insan, çevresiyle de barışık olacaktır. Daha önceki bölümde, hayata anlam vermenin psikolojik temelleri üzerinde durulurken, anlam arayışının kişisel ve ruhsal konularda yoğunlaştığından bahsedilmişti. Burada

407 Yusuf, 12/105.
408 Rad, 13/16.
409 Ankebut, 29/20.
410 Ğaşiye, 88/17-20.
411 Rahman, 55/6-13.

ise, kişisel ve ruhsal faktörlerden en önde gelen ve insanı en çok etkileyen bazı hususlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra da İslam Dini'nin bu hususlarla ilgili ortaya koyduğu ilkeler ele alınacaktır.

a. Kişilik ve Kendini Gerçekleştirme

Kişilik, bir insanı diğerlerinden farklı kılan, özel ve ayırıcı; toplumsal ilişkileri içinde gözlemlenebilen, ruhsal, bedensel ve işlevsel özelliklerin bütünüdür.[412] Bireyin kişiliği, bir toplum içinde ona anlam verir ve değer kazandırır.[413] Kişilik kapsamı geniş olan bir kavramdır. İnsanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren bir terimdir.[414]

İnsan hayatın zorluklarına ayak uydurabilir. Fakat kendi tabiatının belirgin özelliklerinden ileri gelen birtakım ruhsal ve duygusal tepkiler gösterir. Kendi tabiatı ile çelişkili olan kültür kalıpları, düşünce ve duygu bozuklukları meydana getirir.[415] Her insan farklı kişilik yapısına sahiptir. İnsanların hayat tarzı kendi kişiliğine uygun olmak durumundadır. Dolayısıyla herkesin hayattan beklediği ve aradığı anlam onun fıtratı, yapısı ve kişiliğiyle çok ilgilidir.

İnsan kendi tabiatını yansıtan temel ilkelere uyarak, onlarla ahenk içinde yaşarsa, tabiî özü ile uyumlu olacağı için psikolojik yönden gelişir. Psikolojik yönden gelişen, dengeli, doyumlu insanlar mutludurlar ve mutlu insanların kurmuş olduğu toplumda barış egemen olur.[416] İnsanın kendini gerçekleştirmesi, kendini tanıyabilmesi ve özünde varolan özellikleri anlayabilmesi ölçüsünde mümkün olabilmektedir. İnsan sahip olduğu biyolojik ve ruhsal yapıyı olumlu ve olumsuz yönleriyle çözebildiği ölçüde kendini ortaya koyacak, var olmanın anlamına ulaşacaktır.

Kimlik kavramı, sanayileşme ve hızlı teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı bir olgudur. Eski toplumlardaki sosyal dayanışma ve karşılıklı ilişkiler günümüzde gerilemeye başlamıştır. İnsan büyük toplumlarda adeta kalabalıklar içinde yalnız yaşar bir duruma düşmüştür. Bugün daha çok, çıkara dönük bir ilişkiler sistemi insanların dünya görüşü olmuş ve daya-

---

412 *Ana Britannica,* c.13, s. 363; Morgan, *Psikolojiye Giriş,* s. 311.

413 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 514.

414 Baymur, *Genel Psikoloji,* s. 255.

415 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 34.

416 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 134.

nışma bağları kopmuştur. Kimlik arayışı bu kaosun sonucudur. İnsanlar bu boşluk duygusu sonucunda; 'ben kimim? nereden geliyorum? gibi soruları kendilerine sormaya başlamışlardır.[417] Erikson aynı konuya dikkat çekerek, gençliğin sanayileşmiş bir dünyada kimliğini yeniden tanımlama ihtiyacı olduğundan bahseder.[418]

Günümüzde pek çok insan kendisini değersiz ve yararsız olarak görür. İçinde yaşadığı topluma hiçbir şey veremediği için üzülür. İnsanın görevlerini tümüyle yapabilmesi, kişiliğini oluşturması yolunda önemli bir eylemdir. Buradan hareketle hayatın amacının bir şey olabilmek amacıyla ilerlemek, kişiliklerimizle bir fark oluşturmaya çalışmak ve kendini geliştirmektir, diyebiliriz.[419]

Erikson, ergenlik dönemindeki gençlerin, kendilerini ne olarak gördükleri konusunda problem yaşadıklarını belirterek, bu dönemin en önemli tehlikesinin rol karmaşası ve kimlik bunalımı olduğunu söyler. Bu dönemde gençler kimliğini yönlendiren toplumsal değerlerin arayışı içindedirler.[420] Bunun için, özellikle bireyin yetişkinlik döneminde, kişilik problemlerinin aşılmış olması gerekir. Yetişkinlik döneminde insanın bireyleşme çabalarıyla, toplum normları arasında bir uzlaşma sağlanmalıdır. Uzlaşma sağlanamazsa, kişi toplum normlarının egemenliği altına girer. Bu insanlarda bireyleşme çabası olmadığı için, çevreye uyum sağlamada sorun yaşanmaz. Bu insanlar kendi çıkarları için toplumla uzlaşan kimselerdir. Toplum değerleri geçerli olduğu sürece, o da geçerlidir. Ama için için kendisini değersiz hisseder. Bu duygunun gerisinde varoluşuna anlam katma ve bireyleşme çabalarından vazgeçmiş olmanın suçluluğu bulunur.[421]

Özellikle ergenlik dönemindeki gençler, içinde yaşadıkları toplumda bir yer edinme çabası içindedirler. Toplumda dışlanmaktan korkarlar ve toplum için değerli bir insan olma gayreti içine girerler. Toplumsal rolleri üstlenmenin yanında, birey için kişilik gelişimi de çok önemlidir. Kendi kişilikleriyle toplumda bir yer edinemeyen insanlar kendilerini değersiz hissedebilirler.

İnsanın gelişim seyrinde, seçme, kullanma ve üretkenlik gibi güçler

---

417 Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri,* s. 251.

418 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 30

419 Buscaglia, *Kişilik,* s. 125; Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 42; ayrıca bkz, Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 196.

420 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 26-29.

421 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 161.

benliğinin oluşumunu sağlar. Benliğinin oluşumunu sağlayan fıtrî güçler, onun üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan başka etkenlere karşı varlık gösterebilirse, insanın varlığıyla ilgili tekâmülü sağlanmış olacaktır. Ayrıca insan varlık alemi üzerinde düşünerek, aklını kullanarak, kendini bilecek, olgun bir varlık konumuna ulaşacaktır. İnsanı hayvandan farklı kılan da bu kendini bilmedir.[422] Kendini bilen insan, kendi kabiliyetleri doğrultusunda, kendi yapısına uygun bir hayat seçecektir. Böyle bir seçim hayatın daha yaşanılabilir hale gelmesi demek olacaktır.

İnsanın kendi benliğini aşarak, kendi ötesinde, kendi dışında bir amaca, bir inanca yönelmesi, bu ideal için kendini adaması varlığını anlamlandırması için üst düzeyde bir çabadır. Böylelikle insan kendini tanıyıp, potansiyelini keşfederek kendini gerçekleştirecektir.[423] Bunu yapamadığı sürece insan, tabii olarak bencildir ve her aklına geleni yapmak ister. İnsanın bencil isteklerinin üstesinden gelerek kişilik sahibi ve ne yaptığını bilen birisi olmasını sağlayabilecek, onu daha başarılı ve verimli bir hayata yöneltebilecek şey, din veya fertten yüce bir değer olması gerekmektedir.[424] İnsan her zaman kendini ön planda tutmak ister. Onun hayatında sadece kendisi vardır. Saygı duyabileceği kendisinden daha yüce bir varlık ya da kabullenebileceği mutlak değerler sistemi benliğin önüne geçecek ve benimsediği değerler uğrunda hayatını şekillendirmesini sağlayacaktır.

Kimlik bunalımı ve bütünleşmiş bir kişiliğe ulaşamama özellikle gençlerde ve aynı zamanda ileri yaşlarda görülebilen bir karmaşadır. Bütünleşmiş bir kişilik oluşumu, uzun vadeli hedefleri göze alma ve başkalarının ihtiyaçlarına ilgi duyma eğilimi ile çok yakından ilgilidir. Kişilik bütünleşmesi temelde, daha basit ve daha temel ihtiyaçların daha yüksek seviyede ve uzun vadeli planlarca kontrolü olarak görülebilir. Bu uzun vadeli planlar da, kendini belli bir hayat tarzına, bazı hedef ve değerlere adamış olan bir kimliği geliştirme sayesinde temin edilebilir. Din, bu noktada, tutarlı bir kimliğin modellerini ve yaşama şeklini teklif etme suretiyle katkıda bulunur. Nitekim toplumda kendine uygun kimlik bulamayan insanların bir dine veya dinî bir gruba katıldıkları görülmektedir.[425]

422 Şeriati, *İnsan,* s. 24, 27,29.

423 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı,* s. 29.

424 Link, *Dine Dönüş,* s. 38.

425 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 110-111.

İslam Dini, kişiliğin oluşmasında ve insanın kabiliyetlerini geliştirmede etkili olacak temel esaslar ortaya koymuştur. Bu esaslar, insanı değerli kılan, onu yücelten esaslardır. Kişiliğin oluşması ve kendini gerçekleştirmede önemli rol oynayan bu esaslar, aynı zamanda kişiliğin yıkılması ve insanın değersizleşmesine sebep olabilecek olumsuzlukların önüne set çeker.

İslamiyet'in insanlardan istediği ve insanların eğitiminde en önemli hedef olarak kabul ettiği prensiplerin başında, kendini bilme, kendini tanıma, iç dünyasını ve kabiliyetlerini keşfetme gelmektedir. Kur'an'da; "kendi nefsinizde birçok alametler var, görmeyecek misiniz?"[426] denilmektedir. İnsanın hayatı ve Yaratılışı anlaması için gerekli ipuçlarını kendinde bulması istenmektedir. Bir başka ayette de; "Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz."[427] denilerek bu noktaya değinilmektedir.

İslam Dini insana büyük değer verir. İslam'a göre, insan en güzel şekilde yaratılmış[428] ve yeryüzüne halife olarak gönderilmiştir.[429] Allah ona ruhundan üflemiştir[430], Yarattıklarının pek çoğundan üstün kılmıştır.[431] Allah halifelik görevi verdiği insanoğluna yeryüzünün bilgisini açmıştır.[432] İnsanın halife olması, varolan her şeyin insana emanet edilmesi demektir. Bu emanet çok değerlidir. İnsan İslam'ın kendine verdiği bu değeri bilerek, hayatının ne kadar önemli olduğunu ve büyük hedefler için yaratıldığını kavrayacaktır. Kendi değerini ve varlıklar içindeki yerinin önemini kavrayan insan için, hayat daha anlamlı olacaktır.

İslam Dini'nin insana değer vermesi, insanın halife olarak kabul edilmesi ve bu doğrultuda insanın önüne hedefler koyulması ona büyük bir sorumluluk yüklemektedir. İnsan bu sorumluluğunun bilincinde olursa, kendi konumuna ve değerine uygun davranışlar sergileyebilir. Böyle bir sorumluluk anlayışıyla yaptığı her şeyin hayatını etkileyeceği ve geleceğine yön vereceği düşüncesiyle hareket eder. Aynı zamanda sorumluluğunun bilinciyle görevlerini yapan bir insanın, Allah katında da bir değeri

---

426 Zariyat, 51/21.
427 Fussilet, 41/53.
428 Tin, 95/4.
429 Bakara, 2/30.
430 Hicr, 15/29.
431 İsra, 17/70.
432 Bakara, 2/30.

olacaktır. Bu düşünce çerçevesinde insan, daha dengeli ve kontrollü yaşayacaktır. Böylelikle kişilik gelişiminin gerçekleşmesine zemin hazırlanmış olmaktadır.

İnsanın kişiliğini bulabilmesi ve kendinde olan güzellikleri, güzel duyguları keşfedip harekete geçirmesinde İslamiyet insana yol gösterir. İnsan çok farklı duygular taşımaktadır; öfke, kin, nefret, haset, kıskançlık, şiddet gibi. Bunun yanında insanın kötülükleri karşılayacak güzel duyguları da vardır; merhamet, yardımlaşma, paylaşma, sevgi, bağışlama gibi. İnsan kötü duygularına esir olduğunda hayatı kararır ve yaşanmaz bir hal alır. İnsanın hayatını aydnlatacak, ona mutluluk ve huzur verecek güzel duyguların gelişip yeşermesi de vahyin bize bildirdiği ilkeler doğrultusunda olabilir.

Kur'an, insanın yaratılıştan maddî-manevî bazı özellikler getirdiğini, bunların korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de: "Hakka yönelerek, kendini Allah'ın insanları yaratmış olduğu dine ver. Allah'ın yaratışında değişme yoktur."[433] şeklindeki ayet bu gerçeğe işaret etmektedir. Yaratılıştan insana verilen bu özellikler iyi bilinmeli ve hakiki insan olmanın yolları araştırılmalıdır. Bunun için insan, yaratılıştaki özelliklerini keşfetmeli ve geliştirmelidir. Hayatını kendi fıtratına uygun olarak şekillendirmeli, özüne ve karakterine göre hayatına yön vermelidir.

Birçok bilim dalı insanla ilgilenmiş, insanı daha iyi tanıyabilmek için yeni yöntem ve ölçekler geliştirilmiştir. Buradaki amaç, insanın yapısını ve özelliklerini daha iyi bilerek onu güzel bir hayata yöneltmektir. İnsanın kendisiyle barışık olabilmesi için, kendini daha iyi tanıması gerekmektedir. Kişiliğini bulmuş bir insan kendisiyle, çevresiyle ve Yaratıcı'sıyla barışık olacaktır. İslam'a göre, insanın hayattaki en önemli gayesi, Yaratıcı'sının rızasına ve sevgisine ulaşmaktır. İnsanın Rabbini tanıyıp sevmesinin bir yolu da kendisini tanıması ve kişiliğini bulmasıdır. Kaynağı belli olmamakla birlikte tasavvufta sıkça kullanılan şu söz bu gerçeği ifade ediyor: "Kendini bilen Rabbini bilir." Buna paralel olarak, yukarıdaki ayette, "kendilerinde ayetlerimizi göstereceğiz"[434] ifadesi de, insanın kendinde bulunan bir takım işaretlerin, insanı Yaratıcı'sını tanıyıp anlamaya götüreceğini belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim insana Yaratıcısını tanımayı ve O'nun için çalışmayı hedef göstermiştir. Bunun yolu, kendini tanımaktan

433 Rum, 30/30.
434 Fussilet, 41/53.

geçiyorsa, hayatın gayesi bir anlamda kendini bulmakta yatmaktadır, diyebiliriz. Kendini bilen, etrafını ve eşyayı yeniden yorumlayacak ve Yaratıcı'sını daha iyi tanıyacaktır. Bunun sonucu olarak da gerçekleri ve imanı bulacaktır.[435]

İnsanın kendini bulabilmesi için öncelikle kendini temizlemesi istenir. İslam'a göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vazifelerinden birisi de temizlemektir.[436] Kur'an-ı Kerim kendini temizleyenin kurtulacağını bildirmiştir.[437] İnsanın kişiliğini bulabilmesinin en önemli yollarından birisi de bu şekilde kötülüklerden, çirkinliklerden temizlenme olmaktadır. İnsanın kalben ve zihnen temiz olması, içinden kötülükleri atması gerekmektedir.

İslam Dini insana değer vererek, kişiliğini geliştirmenin yanında, kendini kaybedip şahsiyet bozuklukları yaşamaması için sürekli insanı uyarmaktadır. İnsan bazen yükseldiğinde veya başarıya ulaştığında kendini kaybedip, adeta farklı bir kişiliğe bürünebiliyor. Kişiliğini bulmuş bir insan, hiçbir zaman bu tür durumlarda böbürlenmemeli ve kendini kaybetmemelidir. Bunun için, Kur'an'daki şu ifade sürekli akılda tutulmalıdır: "Bu Allah'tan bana bir lütuftur."[438] Her şeyi yaratan ve idare eden Allah'tır. Sahip olduğumuz şeyleri bize veren Allah'tır. Dolayısıyla bütün her şey O'ndandır. O halde, insanın kendinde büyük güçler görerek böbürlenmesi anlamsızdır. Bu şekilde ayette belirtilen ilkeyi hayat felsefesi edinen bir insan, hayatın değişen durumlarında kendini kaybetmeyecek, kişilik bunalımı yaşamayacaktır.

b. Problemlerle Baş edebilme, Acıya Tahammül Etme ve Sabır

Bütün insanlar hayatları boyunca değişik problemlerle karşılaşır ve çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalır. Hiçbir zaman bunun önüne geçmek ve sıkıntısız bir hayat vaat etmek mümkün olamaz. Fakat sıkıntılar ve zorluklar karşısında insanların acılarını hafifletmek ve tesellî etmek mümkündür. Buna bağlı olarak sıkıntı ve zorluklardan kaynaklanabilecek başka problemlerin (intihar, depresyon, çevresine zarar verme v.b.) önüne geçmek mümkün olabilecektir.

---

435 Kara, *Gönül Mektupları,* s. 30.

436 Bakara, 2/151.

437 A'lâ, 87/14.

438 Neml Suresi, 27/40

İnsan, hayatındaki problemler ve sıkıntılar karşısında kendine sorar; gerçekten hayatın zorluklarına katlanmaya değer mi? Bunun için problemleri anlamlandıracak veya onlara karşı koymayı sağlayacak güçlü dayanaklarının olması gerekir. İnsanın problemleri göğüslemesi, hayattaki amacına bağlıdır. Hayatın amacını anlama zor bir süreçtir. Hayatta güçlü bir amaç bulan bütün zorlukları kucaklayabilecektir. Hayatın yaşanmaya değer olduğu düşüncesi, bu tür zor durumlarda en önemli direnç kaynağı olacaktır.

Sıkıntıları yok etme ve sürekli mutluluğu temin etme konusunda ne modern tıp, ne de başka sistemlerin yapabileceği bir şey yoktur. Hiçbir din de fertlerine, mükemmel bir dünya hayatını ve ıstıraptan tamamen kurtulmayı vaat etmez. Fakat insanlara zorluk ve sıkıntılara karşı koyma gücü verir.[439] Bu doğrultuda yapılan bir araştırmada elde edilen bulgular, problemleri aşma ve başa çıkma konusunda, dinin, çeşitli imkanlar sunduğu sonucunu ortaya koymaktadır.[440]

Her acının bir anlamı bulunabilir. Acılar pek çok amaca hizmet edebilirler; inancı güçlendirebilir, Allah'a yakın olmayı sağlayabilir ve maddî dünya ile bağları zayıflatarak Allah'a sığınmaya sevk edebilir. Bu düşünceye paralel olarak Nietzsche'nin şu sözü de düşünmeye değer: "Beni öldürmeyen şey, daha güçlü olmamı sağlar."[441] Buna göre acı, eğer katlanılabilirse, insanı daha güçlü kılmakta ve olgunlaştırmaktadır.

Her şeyden önce insan, dünyada hiçbir şeyin mükemmel olmayacağını, mutlaka sıkıntılar olacağını, sıkıntıların dünya hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul ederek olayları değerlendirmelidir. Bu konuda İslam Dini acıları ve sıkıntıları yorumlamada önemli ipuçları vermektedir. Kur'an-ı Kerim öncelikle, "biz insanı zorluklar içerisinde yarattık"[442] diyerek, zorlukların insan hayatının bir parçası olduğu konusunun anlaşılmasını istemektedir. Bu dünyanın ve insanın yaratılışında sıkıntı ve zorluk vardır. Bu temel kabulle hayata yaklaşan insan zorluk ve sıkıntılara hazırlıklı olacaktır.

İnsanların zorlukları göğüsleyebilmesi bazen zor olabilir. İslam Dini sıkıntılara katlanma konusunda da teselli kaynağı olabilecek önemli ilkeler ortaya koymaktadır. Sıkıntı durumunda, Kur'an'daki şu ayet ümit kayna-

---

439 Link, *Dine Dönüş,* s. 69

440 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 225.

441 Stefan Zweig, *Kendileri ile Savaşanlar,* çev: Gürsel Aytaç, T.İ.B. Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 73.

442 Beled, 90/4.

ğı olabilir: "Her sıkıntının arkasında mutlaka bir kolaylık vardır."[443] Bu, insan için ilahî bir taahhüttür. Bu düşünceyi kendisine ilke edinen insan, sıkıntılar karşısında yılmayacak, tükenmeyecek ve sabretmesini bilecektir. Çünkü sıkıntılar geçicidir, arkasından mutlaka kolaylık gelecektir. O halde insanın bir müddet sabretmesi gerekecektir. Hayatta zorluklar uzun sürmemektedir. Dolayısıyla hayat bir kaos değildir.[444] Ayrıca zorluklar ve sıkıntılar, sonuç itibariyle insanı kolaylığa ulaştıran ve insanı hayata hazırlayan, olgunlaştıran vasıtalardır. İnsan zorlukları göğüslemekle bir şeyler kaybetmez, bilakis çok şeyler kazanabilir.

Sıkıntı ve endişe; maddî sefaletler, hastalıklar, ölüm korkusu gibi insanı içten ve dıştan tehdit eden, güven duygusunu zedeleyen her ciddî durumda kendisini gösteren temel üzüntüdür. İnsan bunlarla başa çıkma gücüne sahip olmak ve güven duygusu içinde olmak ister. Bütün ruh hastalıklarının altında böyle bir sıkıntı yer almaktadır. Ülkemizde yapılan bir araştırmada, kişilerin sıkıntılı durumları arttıkça, dua davranışında da yükselmeler olduğu, dinî duygular arttıkça da depresyon ve kaygı hallerinin azalmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler, insanın değişik yıkıntı ve umutsuzluklarına inancın bir çözüm olarak düşünülebileceğini haber vermektedir.[445]

İnsan en yakın çevresinden, içinde bulunduğu evrenin içlerine ve içinin bilinmez derinliklerine kadar, her yandan gelen sayısız korku, endişe ve güvensizlikle kuşatılmış gibidir. Mutluluğu ve başarısı için bütün bu engelleri aşmak, bütün etkilerden sıyrılmak ve sadece yaşadığı zamanı düşünmek durumundadır. Hayatın öncesine ve sonrasına ait bütün duygusal bağlardan sıyrılması gerekmektedir. Ancak böyle geçmişin hüzünlerinden ve gelecek endişelerinden kurtulmuş olanlar mutluluğu yakalayabilecektir.[446] İnsanı bütün endişelerinden, korkularından kurtaracak en büyük dayanak, Allah'a olan inanç ve güvendir. Dünyada her şeyin Allah'ın iradesiyle olduğunu bilen, Allah'ın yardımını ve kudretini yanında hisseden bir insan için yıkıcı endişeler ve korkular olmayacaktır.

İnsan hayatı boyunca çeşitli sıkıntılar ve tehlikeler karşısında tedirgin olur ve endişe içinde bocalar. İnsanın maneviyatını sarsan ve ruhunu tahrip eden olaylar karşısında yıkılır ve gücünü kaybeder. Yalnızlığını ve za-

443 İnşirah Suresi, 94/5-6.

444 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 192-193.

445 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 112-114

446 Kösoğlu, "Din İman İnsan", s. 50-51

yıflığını hisseden insan, güçlü birine bağlanmak ve kendini emniyette hissetmek ister. Allah'a dua edip sığınmakla insan, kendini güvende hisseder, korku ve endişelerinden kurtulur.

İnsanların bir kaza anında, hastalık sırasında, ya da ölüme yakın anlarda, içini bunaltan hayatî bir tehlike durumunda Allah'a yönelmesi, dua etmesi ve yalvarması insan yaratılışının bir özelliği olarak gözükmektedir.[447] "İster ferdî isterse ictimaî olsun dua, kâinatın dehşet verici sessizliği içinde, insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiyakın ifadesidir."[448] Bu hasret ve iştiyak içinde dua eden insan, bütün ruhî faaliyetlerine bir güç ve canlılık sağlamaktadır. Dua vasıtasıyla insan, Allah'la ilişki kurarak, ruhunun ihtiyaçlarını karşılamakta, korkularını yatıştırmaya çalışmakta ve bu yolla dış dünyayı değiştirmeye koyulmaktadır.[449]

İnsanın hayatta karşılaştığı zorluklar, sıkıntılar ve tehlikeler sinirlerinin gerilmesine ve moral bozukluklarına sebep olmaktadır. Bu tür çıkmazlarda ve sıkıntılarda dua, Allah'a sığınarak güven duyma ve teselli kapılarını açmaktadır. Duayla insan, sabretmeye alışmakta ve en acı durumlarda bile mutluluğu yakalayabilmektedir. Sıkıntı içerisinde olan bir insan, güçlü bir himayeye ihtiyaç duyar. Bunun için Allah'a dua eder. Bir ayette: "Dikkat edin! Allah'ın veli kulları için hiçbir korku yoktur. Hüzün de nedir bilmezler."[450] denilerek, Allah'a inanan, Allah'a dost olan insanlar için korkunun olamayacağı belirtilmekte, inananlara moral ve güç verilmektedir. Dua ederek Allah'tan yardım isteyen insan bütün isteklerinin yerine getirileceğine ve içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulacağına inanarak rahatlar. "Rabbiniz buyurdu ki, bana dua edin, duanızı kabul edeyim"[451] şeklindeki ayet bu konuda inanan insana güven ve teminat vermektedir.

İnanan insan, Kur'an-ı Kerim'in ışığında dünya hayatının bir imtihan olduğunu, başına gelen her musibetin insanın imtihanının bir parçası olduğunu bilmelidir. Bu bilinç içinde insan, başına gelen her musibete karşı sabretmelidir. Sabrın sonunda da büyük karşılıklar insanı beklemektedir. Kur'an-ı Kerim'de: "Şayet sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler

447 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 219

448 Muhammed İkbal, *İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü,* çev: Sofi Huri, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1964, s. 109.

449 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 228.

450 Yunus Suresi, 10/62

451 Mümin, 40/60.

için daha hayırlıdır."[452] şeklinde birçok ifade sabra teşvik ediyor ve karşılığın büyük olacağını bildiriyor.

İslam Dini, insanın başına gelen her musîbetin Allah'tan olduğu ve bir imtihan özelliği taşıdığı bilincini yerleştirir. Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'ın izni olmadıkça bir musîbet gelmez. Kim Allah'a inanırsa, kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir."[453] "De ki, Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Mevlamız, sahibimiz O'dur. Onun için mü'minler de yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."[454] Bu ayetlerde ifade edildiği gibi başa gelen her şey Allah'ın izniyle olmaktadır. Fakat bu konuda insan iradesi dışlanmamaktadır. İnsanın başına gelenlerin asıl sebebinin insanın kendisi olduğu unutulmamalıdır. İnsanın bütün gayretlerine ve önlemlerine rağmen, eğer bir belâ ve musîbet gelmişse Allah'ın takdiri olduğu düşünülür ve başa gelen her şeye bir imtihan nazarıyla bakılır. Bu şekilde bir bakış, musîbetler karşısında sabretmeyi kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda çekilen sıkıntıların âhirette bir karşılığı olacağı düşüncesiyle insan rahatlayacaktır. Bu bakış açısı üzüntülerimize ve sıkıntılarımıza karşı önemli bir teselli kaynağı olacaktır. Dolayısıyla insan hayatta karşılaştığı olayları daha rahat karşılayabilecektir.

Hayatta güzellik ve bolluk olduğu gibi, sıkıntı ve yokluk da vardır. İnsan hayatın bu iki yönünü de karşılayabilmelidir. Bolluk ve rahat içindeyken şımarıp taşkınlık yapmamalı, sıkıntı içindeyken de kendini kaybedip, hayata karşı küsmemelidir. İslam Dini nimetlere karşı şükretmeyi[455], sıkıntılar ve zorluklar karşısında da sabretmeyi[456] istemiştir. Sabır ve şükür bize hayatın gerçeklerini öğretecek, haddimizi bildirecek, yapabileceklerimizle birlikte yapamayacaklarımızı öğretecek, çapımızı tanıtacak, kendimizi bildirecektir.[457] Bu inanç, hayatın bütün yönlerini rahat karşılamayı sağlayacak ve hayata anlam kazandıracaktır.

İnanan bir kişinin nimetler karşısında şükretmesi bir kazanç olduğu gibi, zorluklar karşısında sabretmesi de bir kazançtır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadislerinde; "Mü'minin her işi kendisi için hayırdır. Bu da sadece ina-

452 Nahl, 16/126.

453 Tegabün, 64/11.

454 Tevbe, 9/51.

455 Neml, 27/19; Maide, 5/6; Araf, 7/10; Nahl, 16/78.

456 Furkan, 25/22; Lokman, 31/17; *İnsan,* 76/24; Bakara, 2/155.

457 Kara, *Gönül Mektupları,* s. 53.

nan insan içindir. Ona memnun olacağı bir nimet gelse şükreder, bu kendisi için hayır olur. Herhangi bir zarar gelse sabreder, bu da onun için hayır olur"[458] buyurarak, hayatın zorlukları karşısında sabretmenin insan için bir kazanç olduğunu ifade etmiştir.

İnsanların hayatta karşılaştıkları en büyük problemlerden birisi de, insanlar arası farklılıklardır. Her insanın diğerlerine nazaran bazı özellikleri eksik olabilmektedir. Bu eksiklik beden, mal veya kabiliyetler yönüyle olabilir. İnsanlar yokluğun, fakirliğin veya sosyal statü olarak aşağılarda olmanın ezikliğini yaşarlar. Bazen bir organının eksik olması veya fizikî görünüşünün düzgün olmayışı karşısında ezilirler. Böyle durumlarda, insanlar arası farklılığın yaratılıştan geldiği bilinmelidir. İnsan, sahip olduğu şeyleri ve sosyal statüsünü kabullenmeli, daha çoğunu aramamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadislerinde; "sizden biriniz malda ve yaratılışta kendisinden daha aşağıdakine baksın"[459] buyurmaktadır. İnsan, eksiklerini ve problemlerini büyütmemeli, daha çok eksikleri olan ve daha problemli insanlara bakarak tesellî olmalıdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim; Allah'ın bazı insanları diğerlerine üstün kıldığını[460] bildirmekte, insanları birbirinden üstün kılan şeylerin peşine düşülmemesini[461] istemektedir.

İnsan, kendisinde mevcut bulunan değersizlik ve çaresizlik duygusuna karşı koyabilmek, aynı zamanda dıştan gelen zorlamalarla mücadele etmek için, bütün problemlere gerçekçi bir biçimde yaklaşmalıdır. Her olumsuzluğu hayatın tabii bir parçası kabul ederek, gerçeklerin üzerine yürümelidir.[462] Bu doğrultuda insanların yaratılış itibariyle eksik oldukları ve her insanın bazı yönleriyle kusurlu olabileceği kabullenilmelidir. Fakat insan özünde değerlidir. İnsanın değerini belirleyen onun içinde taşıdığı duygular ve davranışlarıdır. Bir ayette: "Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada en ileri olanınızdır,"[463] buyrularak, insanlar arasında yaratılıştan kaynaklanan, dış görünüş ve sosyal statüye dayalı bir üstünlük anlayışı reddedilmiştir. Bu düşüncenin toplumda yerleşmesi, özürlü olan, yoksul olan veya birtakım eksiklikler içinde olan insanlara karşı bakışı olumlu hale getirebilir.

---

458 Müslim, Zühd, 64.

459 Müslim, Zühd, 8.

460 Nahl, 16/71; İsra, 17/70; Bakara, 2/105.

461 Nisa, 4/32.

462 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 83

463 Hucurat Suresi, 49/13

c. Suçluluk Duygusu ve Tövbe

İnsan, yapısı itibariyle hata yapmaya ve günah işlemeye açıktır. Herkes hata yapabilir, suç işleyebilir. Ancak işlenen suçlar ve günahlar insan ruhu üzerinde bir takım yıkıcı etkilere sebep olabilir. Günahların telafisi ve yıkıcı etkilerinin önüne geçmek için yapılması gerekenler konusunda insan bilinçlendirilmelidir. Yoksa insanın yaptığı hatalar ve işlediği suçlar ilerideki hayatında pişmanlıklara ve sonrasında da birçok psikolojik problemlere neden olabilir. Suçlu insan aşağılık duyguları yaşayabilir, hayata küsebilir ve anlamsızlık hissine kapılabilir.

Özellikle Allah'a inanan ve vicdan taşıyan bir insan, yaptığı bir kötülük veya günahtan sonra hiçbir zaman rahat edemeyecektir. Hep pişmanlık duyacak, vicdan azabı çekecektir. Bu durumun uzun sürmesi büyük bir ruhî yıkıntıya sebep olabilir. Ayrıca inanan bir insan yaptığı kötülüğün Allah'a hesabını verme endişesini yaşayacaktır. Böyle bir insan, vicdan azabını ve endişelerini azaltmanın ve sıkıntısını hafifletmenin yolunu arayacaktır.

Suçluluk ve günah duygusu insanı sıkıntıya, yalnızlığa, kendini cezalandırmaya sevk edebilir. İslam Dini'nde işlenen suçların telafisi ve affedilmesi için yollar gösterilmiştir. Bunun için insan tövbeye, arınmaya yönelir. İşlediği suçların ve günahların tövbeyle affedileceğini bilen insan, içinde bulunduğu psikolojik yıkıntıdan böylelikle kurtulacak ve tesellî bulacaktır. Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, Allah günahların hepsini affeder."[464] denilerek, günahın affolabileceği konusunda hiçbir zaman ümitsizlik ve yıkıntıya düşülmemesi istenmektedir. Allah'ın rahmetinin ve merhametinin bol olması, suçlunun affedilebileceği konusunda ümit verecek ve rahatlatacaktır.

Bazen suç işleyen kişi toplumdan dışlanabilir. İnsanlarla birlikte yaşaması ve sağlıklı ilişkiler kurması zorlaşabilir. Toplum içinde suç işleyen insanlara karşı olumsuz tavır ve davranışlar değişmediği sürece bu problem sürecektir. Bu konuda toplum bilinçlendirilmelidir. Her insanın günah işleyebileceği, hataya düşebileceği öğretilmelidir. Bugün karşılaştığımız bir olumsuzluğun, ileride bir başkası için de söz konusu olabileceği anlatılmalıdır. Bu konuda Hz. İsa'nın tavrı güzel bir örnek oluşturmaktadır. Hz. İsa suçlu bir insanın taşlanması için herkesin toplandığı bir yer-

464 Zümer, 39/53.

de, insanların bu tavırlarını beğenmeyerek onları manâlı bir şekilde uyarmıştır. Herkesin günah işleyebileceğine ve günah işleyen insanların dışlanmaması gerektiğine işaret ederek şöyle demiştir: "İçinizden hiç günahı olmayan ilk taşı atsın."[465] Suç işlememiş hiç kimse yoktur ki, suçluyu cezalandırsın ve onu ayıplasın. Bu anlayış aynı zamanda insanların birbirine anlayış göstermesi ve hoşgörüyle yaklaşmasını sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde insanların zaaflarından, eksikliklerinden ve günah işlemeye yatkın olmalarından bahsedilmesi bu gerçeği ifade açısından önemlidir.

Kur'an-ı Kerim kötülüklerden sonra, o kötülüğü telafi edebilecek iyiliklerin yapılmasını istemektedir; "kötülüğü en güzel şeyle sav"[466] ayeti bu gerçeği ifade etmektedir. Her ne kadar bir takım kötülükler işlense de, ayette belirtilen anlayış içerisinde hareket edildiği sürece, bu kötülüklerin etkileri uzun sürmeyecek, telafî edilme yoluna gidilecektir. Sonuçta iyiliklerin hâkim olduğu huzurlu bir toplum yapısını oluşturmak ve insanlar arası ilişkileri güçlendirmek mümkün olacaktır. Bu tür ilişkiler ve huzurlu bir toplum yapısı insanların anlamlı bir hayat yaşamalarına zemin hazırlayacaktır.

d. Özgürlük ve İrade

Özgürlük, bir gücün egemenliği altında olmama, bir baskı altında olmama, belli alanlara tanınmış haklar bütünü[467] gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte özgürlük, insanın isteklerini gerçekleştirebilmesini ve sahip olduğu özellikleri kullanabilmesini de ifade eder. Bu doğrultuda özgür birey, kendi kendini belirleyen, denetleyen ve yönlendiren birey[468] demektir.

Özgürlük, insanın sahip olduğu temel özelliklerden birisidir. İnsanın kendini tanıması, fıtratında olan kabiliyetleri geliştirmesi ve bilinçli bir hayat yaşayabilmesi için önünün açılmasına ve özgür bir ortama ihtiyaç vardır. Kişi bu özgür ortamda kendi yapısına uygun, fıtratına yakın olan seçimleri yapabilmelidir. Birey özgür seçimleri sayesinde başarıya ve mutluluğa ulaşacaktır. Dolayısıyla hayatı anlam kazanacak, bilinçli bir hayat yaşayacaktır.

---

465 *İncil,* Yuhanna, 8/7.

466 Mü'minûn, 23/96.

467 *Büyük Larousse,* c.15, s. 9078.

468 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 667.

Özgürlük, kendini şekillendirme kapasitesidir. Özgürlük, benlik bilincinin öteki yüzüdür. Birey benlik bilincinden uzak olduğu ölçüde bağımsızlığını yitirir.[469] Allah insana bazı kabiliyetler ve özellikler vermiştir. İnsan bu özelliklerini kullanabildiği ölçüde benlik bilincine ulaşır, kendini gerçekleştirebilir. Allah insana irade gücü vererek sahip olduğu özellikleri kullanma imkanı tanımıştır. İnsanın iradesini kullanarak kendini gerçekleştirmesi özgür olmasına bağlıdır. Özgür olmayan insan benliğini kazanamaz ve insanî özelliklerini geliştiremez.

Hayatı şekillendiren kurallar ve değerlerin olması özgürlüğünün kısıtlandığı anlamına gelmez. İnsan bu çerçeve ve sınırlar içerisinde özgürce hareket ederek kendi hayatı ile ilgili kararlar alabilir.[470] Aslında insan için hiçbir zaman sınırsız bir özgürlükten bahsetmek de mümkün değildir. Kendini kuşatan şartlara bağlı olan insan için özgürlük sınırlı bir yapıya sahiptir. Fakat bu sınırlı şartlar içerisinde yaşamayı seçen her insan belirli ölçülerde özgürlüğünü kullanacaktır.[471]

Psikolojik araştırmalar, temelini insanın mutluluğunun ön şartlarını keşfetmeye dayandırıyordu. Araştırmalar, insanın mutluluk halini ancak kendi iç özgürlüğünü kazandıktan sonra yaşabileceğini söylüyordu. Bunun için insanın bilgisizlik ve batıl inançların esaretinden kurtulması gerekiyordu.[472] Böylelikle insan özgür düşünmeyi ve kendi kararlarını kendi iradesiyle almayı başaracak ve kendine olan özgüvenini kazanacaktır. Kişiliğini kazanmış, kendine saygıyı geliştirmiş olan insan, kendi hayatına ait değerleri bulup keşfedecek, hayatındaki anlamları, anlam ifade eden kıymetleri fark edecektir.

İnsan hayatında, sınırsızlık ve her şeyden bağımsız bir yaşayış tarzı düşünülemez. Psikolojinin ve sosyolojinin araştırmaları, her türlü kuraldan ve ölçüden uzak bir hayat tarzının insana azap vereceğini, onu mutlu etmeyeceğini ortaya koymaktadır. İnsandaki aşırı ve kontrolsüz faaliyet, bünyede dengesizliğe sebep olmaktadır. İnsanın davranışlarını kendini aşan manevî kuvvetlerle sınırlaması, onun gerilemesine değil, bilakis ilerlemesine ve sağlıklı bir hayat yaşamasına sebep olacaktır.[473]

469 May, *Kendini Arayan İnsan,* s. 150-151.

470 Sabri Büyükdüvenci, *Varoluşçuluk ve Eğitim,* Form Ofset, Ankara, 1994, s. 46.

471 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 41-42.

472 Fromm, *Psikanaliz ve Din,* s. 17.

473 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi..,* s. 19.

Özgürlükten kasıt başıboşluk ve kural tanımama, aklına gelen her şeyi yapma değildir. Bunun yanında bir dine bağlanma da, kişiliğini, kalbini, zihnini, duygularını başkasının iradesine teslim ederek yaşamak değildir. Belki insan bir dine bağlandığında, o dinin kurallarını belirleme konusunda bir yetkisi olamaz. Fakat bağlı olduğu dinin ne anlama geldiği konusunda düşünme, yaptığını bilerek yapma, her davranışını sorgulama konusunda ona akıl ve irade verilmiştir.[474] İlahî kudret insanı, kendi arzusu doğrultusunda zorlamamış, özgür iradeyle kendi kararlarını kendisine bırakmıştır. Böyle bir özgürlük, insanın kendi anlamını araması ve varoluşunu gerçekleştirmesine bir işarettir. İnsanların hidayete çağrılması bunu ifade etmektedir. İlahî kudretin insanın vicdanını anlam arayışı konusunda zorlamaması merhametinin tecellisi olmaktadır.[475]

Yalnız Allah'a kulluk edip, yalnız ondan dilemek, insanı bütün varlık karşısında bağımsızlığına ve tam hürriyetine ulaştıran ilişkilerdir. Mutlak varlıktan korku, aynı kelimelerle anlatılsa bile, varlıktan korku muhtevasında ve mahiyetinde olmayan, çoğaldıkça, derinleştikçe saran, insanı özgürleştiren, varlık karşısında güçlü, hâkim, kişilikli kılan sevgi ve güven ağırlıklı bir duygudur, bağımlılık değildir. İnsanın eylemlerindeki gizli açık bütün engelleri yok eden, iradeye güç ve güven veren bir bağlanıştır. Bunun nedeni Allah'ın mutlak ve bir oluşundan kaynaklanmaktadır.[476] İnsan mutlak olana dayanmakla korkularından kurtulup, güvende olabilir ve gerçek anlamda özgürlüğü yakalayabilir. Diğer türlü varlıklardan korkma insana sıkıntı vermekte ve ileri düzeye ulaştığında hayatı yaşanılmaz bir hale sokmaktadır. Allah'a güvenen ve bağlanan insan gereksiz korkularını yenerek, endişelerinden kurtulmaktadır.

Dinin kaynağında ve Allah'a inanma konusunda bir korku unsuru bulunmasına rağmen, din bir baskı oluşturmamaktadır. Allah'a korkunun yanında sevgi önemli bir yer tutar. Hatta korkunun önüne geçtiği de söylenebilir. Böyle büyük bir sevgi her ne kadar onu hissedeni bağlasa da, birçok gereksiz sevgi ve bağlılıklardan kaynaklanan iç ve dış köleliklerden, bencil alışkanlıklardan kurtaracaktır.[477] İnsanın gerçek anlamda özgürlüğe ulaşabilmesi için bu tür bağlardan kurtulması en önemli adım olacaktır.

---

474 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 186.

475 Çelik, "Beraber Yaşama Sorunu İnsanın Anlam Arayışı ve Siyasal Otorite", s. 21.

476 Kösoğlu, "Din İman ve İnsan", s. 52-53.

477 Bovet, *Din Duygusu,* s. 143.

İslam Dini insanı gereksiz arzuların kölesi olmaktan kurtarmayı hedefleyerek, gerçek anlamda bir özgürlüğe sevk etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de; "Hevâ ve hevesini ilâh edinen kimseyi gördün mü?"[478] şeklindeki ifade, insanın kendi arzularının kölesi olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. İnsan dünyadaki birçok gereksiz bağlılık ve sevgilerin peşinden koşarak kendini kaybetmekte, bazen elde edemeyince büyük üzüntülere kapılmakta, ya da elde ettiği şeyleri kaybetme korkusuyla sürekli tedirgin olmaktadır. Bu bir anlamda insanın özgürlüğünü kaybetmesi anlamını taşımaktadır.

İslam Dininde, insan özgürlüğünü ve iradesini kısıtlamamak için, başta dini kabul etme konusunda baskı yapılmaması istenmektedir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitaben: "Sana sadece tebliğ etmek düşer"[479], "Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onlar üzerinde zorlayıcı değilsin"[480] diyerek, dini kabul etme konusunda insanı hür bırakmıştır. Dini kabul etme konusunda zorlama olmadığı gibi dini yaşama konusunda da zorlama yoktur. Kur'an-ı Kerim'de: "Dinde zorlama yoktur"[481] şeklindeki ifade, İslam'a girerken zorlamanın değil, serbest seçimin esas olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın seçme işini yerine getirirken de mevcut kabiliyetleri kullanması istenmiştir.[482] İnsana verilen akıl ve düşünme kabiliyeti, insanın özgürlüğünü temsil etmektedir. Bunun gereği olarak insandan düşünmesi ve hür iradesiyle karar vermesi istenmiştir. "Aklınızı kullanmıyor musunuz?"[483], "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?"[484] şeklindeki ifadeler insanı, aklını kullanmaya ve düşünmeye çağırmaktadır. İnsanın hürriyeti, aklını kullanarak ve düşünerek, varlığı ve hayatı anlamaya doğru götürmektedir. Bir anlamda insan hür düşünceyle ve İslam Dini'nin bu konuda insanı uyarması ve yönlendirmesiyle, hayatını, varlığını ve evreni daha iyi anlayıp yorumlayacaktır. Bu anlamda insanın hürriyeti, insanı anlamlı yaşamaya götüren bir etken durumundadır.

---

478 Furkan, 25/43.

479 Rad, 13/40.

480 Ğaşiye, 88/21-22.

481 Bakara, 2/256.

482 Mualla Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar,* M. E. B. Yay, İstanbul, 2000, s. 216-217.

483 Muhammed, 47/24.

484 Yunus, 10/42-43.

İnsanda bulunan akıl, irade, kavrayış ve varlığın sırlarını araştırma konusundaki istek gibi bir takım özellikler, insanın eylem özgürlüğünü göstermektedir. Bu eylem özgürlüğünün sınırları insanın yaratılış gayesine işaret eder. İnsanın yaratılış gayesi, Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği şekilde emaneti taşıma görevidir.[485] Bu görev insanın yeryüzünde maddî-manevî bir çevre oluşturması, kendi onuruna uygun bir hayat sürmesi ve varoluşun gerekliliklerini yerine getirmesidir. Bu görevi yerine getirebilecek bir insan, özgür düşünebilen, kendisi için doğru ve yanlışı fark edebilecek kabiliyette olan insandır. Kur'an-ı Kerim'de: "Nefse ve onu düzenleyene, ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki, nefsini maddî ve manevî kirlerden arındıran gerçekten kurtulmuştur. Onu günahlarla örten ise ziyana uğrar."[486] şeklindeki ifade insana verilen hem iyiyi, hem de kötüyü ortaya koyabilecek kabiliyetleri anlatmaktadır. Bu insanın seçme özgürlüğünün ifadesidir.[487] Bu şekilde bir özgürlük, sorumluluğu içinde taşıyan bir yapıdadır. Sorumluluk taşımayan bir özgürlük basit bir keyfiyete dönüşür.[488]

İnsan kendisine verilen özgürlükle, aklını ve kabiliyetlerini kullanacak, Allah'ın ona yüklemiş olduğu halifelik ve emanet görevini yerine getirebilecek bir dereceye ulaşacaktır. İnsanın varlık koşullarını yerine getirmesi, Kur'an-ı Kerim'de belirtilen yaratılış gayesine uygun bir düzeye ulaşması, özgür düşünce ve özgür davranışla mümkün olacaktır.

Kur'an-ı Kerim insanı özgür düşünmeye yönlendirmenin yanında, özgürlüğünü kullanmayı engelleyecek faktörlere dikkat çeker. Buna paralel olarak, insanın hür düşüncesini kullanmamasını, bir anlama ve anlamlandırma çabası içinde olmamasını da sert bir dille kınar[489]; "Onların kalpleri var, fakat bu kalple idrak etmezler; gözleri var, onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. Hasılı onlar hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkındırlar."[490] denilerek, insanın kendisine verilen kabiliyetleri kullanmamasının, varlık imkanlarını yerine getirmemesinin ne kadar acı bir durum olduğu ifade edilir.

485 Ahzab, 33/72.
486 Şems, 91/7-10.
487 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren..", s. 218-219.
488 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı,* s. 52-53.
489 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren..", s. 219.
490 Araf Suresi, 7/179.

Sonuç olarak, İslam Dini insanın düşüncesinin ve iradesinin özgür olmasını istemekte ve bunun önündeki engelleri kaldırmaktadır. Fakat insana zarar verebilecek, onu maddenin ve değersiz şeylerin arkasından koşarak isteklerinin esiri yapabilecek konularda da uyarmaktadır. Bu şekilde, insanın dengeli bir hayat yaşaması için gerekli çerçeve çizilmiş olmaktadır. İnsan bu çerçeve içinde hayatın anlamını bulacaktır.

e. Sevgi

İnsan, kendi dışındaki varlıkları tanıyıp anlamak ve onlarla iletişim kurmak ister. Bu tanıyıp anlama ne kadar güçlü olursa, dış dünya ile bağları da o düzeyde artar. Sonucunda hayata daha sıkı bağlanır ve varlıklar içinde kendisini bir yere koyar. İnsanın diğer varlıkları tanıması ve bağlanması, onlara karşı sevgi duygularını geliştirir.

Sevgi, insanın ulaşabileceği yüce bir mutluluktur. İnsan sevgi sayesinde kendi dışında başkalarının olduğunu ve bütün ile bir olduğunu anlar.[491] Başka bir insanı tam anlamıyla tanımanın yolu sevgidir. Sevgi yoluyla insan, başka bir insandaki temel özellikleri ve eğilimleri görebilir, anlayabilir ve mevcut potansiyelleri harekete geçirir.[492] Sevgi, tanımanın ve yakınlaşmanın sonucu olarak gelişir ve aynı zamanda sevgi daha çok yakınlaşmayı ve daha iyi anlamayı sağlar.

İnsanların beraberlik içinde varolabilmeleri, kendi sınırlarını aşıp başkasının dünyasına girme ve onlarla sıkı bir diyalogla mümkün olabilir. İnsan ancak bir başkasına yönelerek kendini aşabilir. Sevgi de bir diğer insana, onun kendi dünyası içinde ulaşabilmeyi gerektirir.[493] Bu anlamda sevgi, diğer insanların duygularını ve arzularını anlayarak değer vermesi ve kabul etmesi demektir.

Anlam arayışı konusunda insan psikolojisi üzerinde çalışan fikir adamlarının bir çoğu sevgiyi ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda müslüman düşünür ve tasavvufçuların bir çoğunun da eserlerinde sevgiye ağırlıkla yer verdiklerini görüyoruz. Özellikle tasavvuf kültüründe sevgi her şeyin önünde, hatta kâinatın yaratış gayesi ve varlığın mayası olarak işlenir.

Sevgi, insanın bütün etkinliklerinin ve yönelişlerinin geliştirilmesi ko-

---

491 Tagore, *Sadhana,* s. 25.

492 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 108.

493 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 137

494 Bovet, *Din Duygusu,* s. 170.

nusunda önemli bir kaynak olabilir.[494] Sevginin olduğu bir yerde, kardeşlik, dostluk, iyilik, yardımlaşma, hoşgörü olacaktır. Bunlar insanın mutlu bir hayat yaşamasında önemli rol oynayan unsurlardır.

Her insan, diğerleriyle bir arada yaşamayı ve kendi yalnızlığından kurtulup, başkalarıyla birlikte olmayı ister. İnsan, kendini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini anlayabilmek için sevme güçlerini geliştirmeli ve tüm canlılarla beraber olduğu deneyimini yaşamalıdır. Dünya ile olan ilişkisini düşünce ve sevgi üzerine kuran bir kişi, kendini tüm evrenle birlik olmuş gibi hisseder.[495] Bunun aksine, sevmeyi başaramamış insanlar, toplumdan uzaklaşarak yalnız kalır, kendini zayıf ve zavallı hisseder. İnsan bu tür duygularını farklı şekillerde telafî edemezse hayatı anlamsız görebilir.

Birçok şâir ve düşünür tarafından dile getirilen bir gerçek vardır. Bu gerçek; insanın özleyebileceği nihaî ve en yüksek hedefin sevgi olduğudur. Dünyada hiçbir şeyi kalmayan bir insan, kısa bir an için de olsa, sevdiği insana ilişkin düşüncelerle mutlu olabilecektir. Kendisini sevecenlikle bekleyen bir insana yönelik sorumluluğun bilincine varan kişi, hayatını kesinlikle bir yana itemeyecektir. Varoluşun nedenini bilecek ve her türlü acıya dayanabilecektir.[496]

Sevginin insan hayatına anlam katmasına karşın, sevginin eksikliğinde ruh hastalıklarının ve mutsuzluk duygularının ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanan sorunların ardında çoğu zaman sevme yetersizliği yatmaktadır. Sevgiden anlaşlması gereken; başkalarına yardıma hazır olma, sorumluluk duyabilme, saygı, anlayış ve başkalarının ruhsal gelişimini isteyip, buna destek olmaktır.[497] Böyle kapsamlı bir sevgi anlayışı insanın tüm hayatını kuşatabilecek özelliktedir. Dolayısıyla bu düzeyde bir sevgiyi yakalayabilme insan hayatını önemli ölçüde değiştirecek, hayatını anlamlandıracaktır.

İnsan hayatına anlam katabilecek bir sevgiye ulaşmanın en önemli yolu, insanların kendi hayatlarıyla evrendeki sistemi algılayıp, bu ikisi arasındaki ilişkiyi çözmeleridir.[498] Bu konuda İslamiyet insana önemli bir bakış açısı kazandırarak varlığa karşı sevgiyi öğretmektedir. Her şeyin evrende bir yerinin, anlamının ve değerinin olduğu bilincine varan insan, varlıklara

495 Fromm, *Psikanaliz ve Din,* s. 57.

496 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 45,83.

497 Fromm, *Psikanaliz ve Din,* s. 114.

498 Arnold Toynbee-Daisaku Ikeda; *Yaşamı Seçin* (Diyalog), çev: Umut Arık, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1992, s. 386.

karşı farklı bir bakış geliştirecektir. "Yaratılanı severiz Yaratan'dan ötürü" diyen Yunus Emre anlayışı içerisinde, Allah'ın yarattığı ve evrende var olan her varlığı anlama, sonucunda sevgiyi getirecektir. Böyle bir sevgi, karşılığı olmayan bir sevgidir. Bu da bir olgunluğun, yüce bir ahlâk anlayışının ürünüdür ve zor olan sevgi de bu tür sevgidir; her şartta, karşılık beklemeden sevgiyi yakalayabilme erdemidir. Kur'an-ı Kerim böyle bir sevgiye; "İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki siz bütün kitaplara iman ettiğiniz halde onlar sizi sevmezler."[499] diyerek işaret etmektedir. İnanan insana İslam Dini böyle yüce bir hedef çizmektedir. Bu da insanlar arası ilişkiler, toplumsal barış ve huzur açısından önemli bir esastır.

İnsan hayatını önemli ölçüde değiştirebilecek, insanı mutluluğa götürebilecek yüce bir duygu olan sevginin insanlar arasında yerleşebilmesi için İslam Dini sık sık sevgiyi öne sürmüş, birçok yerde dolaylı ve dolaysız olarak sevgi motiflerine yer vermiştir. Başta, "Allah çok seven ve bağışlayan"[500] olarak ifade edilmiş, daha sonra da birçok eylemin Allah sevgisine götüreceği belirtilmiştir. Kur'an'daki ayetlerde; "Allah iyileri sever, Allah tevbe edenleri sever"[501] şeklinde ifadeler görmek mümkündür. Bunun karşısında kötülük yapanların Allah'ın sevgisinden mahrum olacağı ifade edilmiştir; "Allah fesatçıları sevmez, Allah zalimleri sevmez, Allah müsrifleri sevmez"[502] gibi ifadeler çokça bulunmaktadır. Bu şekilde, yapılan iyi ve kötü davranışların ardından sevginin öne sürülmesi, sevginin İslam Dini'ndeki yerini ortaya koyma açısından önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de sevginin, inanan bir insanın önemli bir vasfı olduğunu ve sevgisiz imanın olamayacağını vurgulamaktadır; "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de olgun mümin olamazsınız"[503] şeklindeki hadis bu gerçeği ortaya koymaktadır. Başka bir defa da Hz. Peygamber (s.a.v.); "Hiç kimse kendisi için arzu ettiğini başkası için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz."[504] buyurmuştur. Böylelikle sevgi, inanmanın bir sonucu olarak gösterilmekte, inanan insanlar birbirini sevmeye teşvik edilmektedir.

---

499 Ali İmran, 3/119.

500 Buruç Suresi, 85/14.

501 Bakara, 2/190, 195, 222; Ali İmran, 3/76, 146; Maide, 5/13.

502 Bakara, 2/90, 205; Ali İmran, 3/57; Nisa, 4/36.

503 İbn Hanbel, 2/391; İbn Mace, Edep, 2/1217

504 Buhari, İman, 1/9

Sevgilerin en doruğunda olan Allah aşkı, İlahî irade uğruna bireyin, başkaları için kendi isteklerinden, bencil arzularından vazgeçme ve bağlılığın bir ifadesidir.[505] Sevginin en mükemmel hali Allah sevgisidir. İnsanın kendini ve fıtratını ifadesi Allah sevgisi olarak ortaya çıkar.[506] Kur'an-ı Kerim sevginin merkezine İlahî sevgiyi koyar. İnsanın hayatta ulaşması gereken en büyük hedef Allah'ın dostluğu, O'nun sevgisi ve rızası olmalıdır. Kur'an-ı Kerim, birçok emir ve yasaktan söz ettikten sonra, bunlara uyanların mükâfatının Allah sevgisi olduğunu bildirmiştir. İnsan bütün fiillerinde ve davranışlarında Allah'ın sevgisini yakalamayı amaçlamalıdır. İnanan bir insanın hayatta yakalayabileceği en büyük ideal Allah'ın sevgisini ve dostluğunu kazanabilmektir. Kur'an-ı Kerim, Allah'tan başka dostluk arayanların durumunu şöyle anlatıyor: "Benden başka dost edinenler, bir ev edinen örümceğe benzerler."[507] Burada İslam'ın bize gösterdiği yol, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanma yolunda bir çabadır, bir araçtır. Bütün ibadetlerin arkasında bu büyük hedefe ulaşma vardır. Bu doğrultuda namaz, Allah'ın dostluğunu sürekli tutmayı sağlamaktadır. Namaz gibi dua da ona yönelme, af dileme, şükretme ve sonuçta Allah'ın dostluğunu kazanmadır.[508]

Kur'an-ı Kerim sevginin Allah'a yöneltilmesini ister ve başkalarına karşı aşırı sevgiyi reddeder. İnananların en çok Allah'ı sevmelerini ister: "Bazıları, Allah'tan başkalarını Allah'a eş tutar, onları Allah'ı sever gibi severler. İnananlar ise en çok Allah'ı severler."[509] Böylelikle sevgide Allah'ı öne çıkarmış olan inananlar, Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşayacaktır. Çünkü dünya hayatının gayesini Kur'an-ı Kerim Allah'ın rızası olarak ifade etmektedir. Bu da Allah'ı severek emirlerini yerine getirmekle olur.

İslam'da her şeyin merkezinde Allah sevgisi vardır. "Allah onları, onlar da Allah'ı severler"[510], "İman edenler Allah'ı başka her şeyden daha çok severler"[511] şeklindeki ayetler insanlara hedef olarak Allah sevgisini gösterir. Dünyadaki gayretler ve uğraşlar Allah'a ulaşmalıdır. "Uğrumuzda mü-

505 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 167.
506 May, *The Art Of Counseling,* s. 201.
507 Ankebut, 29/41.
508 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 197-199.
509 Bakara, 2/165.
510 Maide, 5/54.
511 Bakara, 2/165.

cadele ve gayret edenlere yollarımızı gösteririz."[512] Allah'a ulaşmak için ise, Allah yolunda mücadele gerekmektedir. Hayatın merkezinde olan, etrafında dönülmesi gereken hedef bu sevgidir. Kur'an-ı Kerim Allah sevgisi dışındaki sevgilerde ve bağlılıklarda aşırı gidilmesini reddetmiş, bu konuda uyarmıştır: "Malı mülkü sınırsız bir sevgiyle seviyorsunuz"[513] şeklindeki ayetlerde dünyanın geçici güzelliklerine aşırı bir sevgi hoş karşılanmamış, "O, sevginin kaynağı ve gözdesidir"[514] denilerek, sevginin asıl yönelmesi gereken hedefi bildirmiştir. İnsan hayatının gayesi ve bütün faaliyetlerin ulaşması gereken sonuç budur. Bu şekilde insan hayatının menfaat merkezli değil, sevgi merkezli olması gerektiği bildirilmiştir. İnsan sevgiyi yıkacak şeylerden, aç gözlülük ve gururdan uzak durmalıdır. Bir ayette; "Çoklukla övünmek sizi oyaladı"[515] denilerek, insanın dünyada boş şeylerle oyalanması hoş karşılanmıyor, asıl gayesi için uğraşması ve sevgiyi yakalaması isteniyor.

Allah için çalışmayı ve Allah'ı sevmeyi hayatının merkezine koyan bir insan için sonuçta Allah'ın sevgisi ve yardımı vaat ediliyor: "Ey inananlar siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder"[516], "Ben kulumu sevdiğim zaman, gören gözü, tutan eli, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum."[517] Dolayısıyla inanan insan için, Allah'ın sevgisine ve onun hoşnutluğuna ulaşma büyük bir mükafattır. İnsan bu büyük hedef doğrultusunda, hayatını daha anlamlı ve değerli kılacaktır.

f. İnsanın Maddî-Manevî İhtiyaçlarının Tatmini; Şükür ve Tevekkül

Hayatı boyunca insan, farklı dönemlerde birçok şeye ihtiyaç duyar. Bunlar bazen maddî, bazen manevî ihtiyaçlar olabilir ve bu ihtiyaçların belirli düzeylerde tatmin edilmesi gerekir. İnsanlar bu amaçla farklı yollara başvurabilirler. Bu yollar bazen geçici bir tatmin hissi verebilir, fakat bazen de daha çok sıkıntıya götürebilir. İnsanın ihtiyaçlarının doğru tatmininin nasıl olması gerektiği ve bu konuda yapılması gerekenler her zaman tartış-

512 Ankebut, 29/69.
513 Fecr, 89/20.
514 Hud, 11/90.
515 Tekasür, 102/1.
516 Muhammet, 47/7.
517 Buhari, Rikak, 38.

ma konusu olmuştur. İnsanın yapısına ve ihtiyaçlarına uygun tatmin yollarının belirlenebilmesi, mutlu ve huzurlu bir hayat için önemli olacaktır.

Bireyin her dönemdeki temel ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayarak, mutlu insanlardan oluşan, mutlu bir toplum meydana getirebiliriz.[518] İnsanın ihtiyaçlarının giderilmesi ve tatmini, hayatı anlamlandırmasında da önemli bir etkendir. İhtiyaçlarını giderememiş insanlar, bunun sıkıntısını hayatları boyu yaşayabilirler. Sıkıntı içinde olan ve arayışlarına cevap bulamamış bir insanın, yaşadığı hayatta bir anlam bulabilmesi oldukça zor olacaktır. Bunun yanında cevaplanması gereken bazı sorular vardır; İnsanın ihtiyaçları nelerdir? Bunların hepsi gerçekten bir ihtiyaç mıdır? İnsanın bazı arzularının ve ihtiyaçların tatmini gerçekten mümkün müdür? Mümkünse bu ihtiyaçların doğru şekilde tatmini nasıl olmalıdır?

Mutlu bir hayat yaşama amacıyla insan, bedensel tatminleri ön planda tutabilir. Hoş vakit geçirmek, eğlenmek veya istediği şeyleri elde etmek insanı geçici de olsa bir tatmine götürebilir. Fakat bir gün tatminsiz bir arzunun acısıyla karşılaşacaktır. Bunun devamında da insanı kaçınılmaz bir yalnızlık duygusu izleyecektir.[519] İnsanın bütün duygularının ve arzularının tatmini mümkün değildir. Arzularının tatminini isteyen insan, bunun istediği düzeyde gerçekleşmesinin zor olduğunu anlayınca yıkıma uğrayabilmektedir.

İslam Dini, insanın arzularını ve ihtiyaçlarını yok saymaz, bilakis onların meşrû yollardan tatminini ister. İnsandaki istek ve arzular onun yaratılışında vardır. Beslenme, giyinme, gezme, uyuma gibi arzuların bir çoğu tabii arzulardır. Bunların yanında insanın bazı arzuları ise kendisine zarar verebilecek kötü arzulardır. İnsanda bu iki zıt kutup bir arada bulunmaktadır. Yaratılışta insana iyilik ve kötülük kabiliyeti verilmiştir. "Kişiye, onu şekillendirene, ona iyilik ve kötülük kabiliyetini verene andolsun ki, kendini arıtan kurtuluşa ermiştir"[520] şeklindeki ayetin de ifade ettiği gibi, insana birtakım kabiliyetler ve arzular verilmiştir, fakat insandaki kötü arzuların kontrolü istenmektedir. Bu istekler kendi haline bırakılırsa, insanları yanlışlıklara sürükleyebilir. Kur'an-ı Kerim'de; "Rabbinin rahmeti olmadıkça nefis daima kötülüğü emredicidir."[521] şeklindeki ifade bu gerçeği anlatmaktadır. İnsanın kötü arzularının kontrol edilerek iyiye yönlendiril-

518 Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim,* s. 90.
519 Schlink, "On the Meaning of Life", s. 61.
520 Şems, 91/7-9.
521 Yusuf, 12/53.

mesi gerekir. Dünya hayatının imtihan olmasının anlamı da budur. İnsan kendini kontrol edip, kötü duygularını yenebildiği ölçüde bu imtihanda başarılı olacaktır.

İslam insanın başıboş kalarak, istek ve arzularının baskısı altında ezilmesini istemez. Boş arzuların peşinden koşarak, anlamsız isteklere ulaşmak için hayatını harcamasını da hoş karşılamaz. İslam, insanın beşerî istek ve arzularını olduğu gibi kabul ederek, onların makul ölçülerde tatminini ister.[522] İnsanın tabiatına ve fıtratına uygun hareket etmesini ister. Fıtrata aykırı hareket, insan için huzur getirmemektedir. İnsanın istek ve arzuları sınırsızdır. Fakat İslam bunları terbiye ederek belirli ölçüler içinde tutar. İnsanın faydasına olan ve hayatını sürdürmesi için gerekli olan şeyleri serbest bırakır. Bunun yanında insana zarar verecek şeyleri de yasaklar. Bütün bunlar insanın istek ve arzularında dengeyi sağlamaktadır. Bir ayette geçen: "Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz"[523] şeklindeki ifade, insanın davranışlarına bir ölçü getirmesi gerektiği konusunda bir örnektir. İnsan kötü arzu ve isteklerini kontrol altına alma yanında, meşru isteklerini de bir ölçü dahilinde karşılamalıdır.

İnsan yaşadığı sürece, istek ve amaçları konusunda daima en mükemmeli ister. İnsanın istekleri ve arzuları konusunda hiçbir sınır yoktur. Zenginlik ve para hırsında olan bir insan dünyaları elde etse tatmin olmaz. Yaşadığı sürece hiçbir zaman insanın istekleri bitmeyecektir. İnsan bu sonu gelmez isteklerine bir yerde dur demesini bilmelidir. Yoksa hiçbir zaman tatmin olamayacak, hayatında huzur bulamayacaktır. Bu gerçeği Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle ifade etmektedir: "Ademoğlu için iki vadi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Ademoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tevbe edenleri affeder."[524] İslam Dini insanın elindekilere kanaat edip yetinmesini ve şükretmesini istemektedir. İnsan, dünyanın fâni olduğunu düşünerek, âhirete yatırım yapmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanın fıtrat üzerine yaratıldığını söyler.[525] Bütün insanlarda, insan olmaktan dolayı, ortak olarak bulunan genel özellikler [526] demek olan fıtrat, insanın yapısal özellikleridir. İnsanın sa-

---

522 Muhammed Kutub, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan,* çev: M. Akif Aydın ve Kemal Sandıkçı, Şamil Yay., İstanbul, trz.,147.

523 Araf, 7/31.

524 Buhari, Rikak, 10; Müslim, Rikak, 116; Tirmizi, Zühd, 27.

525 Buhari, Cenaiz, 92; Ebu Davut, Sünnet, 17.

hip olduğu fıtratına ait özellikler iyi bilinmeli ve bu özelliklerin geliştirilmesi için çaba harcanmalıdır. Fıtratın keşfedilememesi ve kaybolması halinde insanda şahsiyet bozuklukları olabilir ve insanın kendini geliştirmesi zorlaşabilir. İnsandaki istek ve arzuların tatmini de fıtratına uygun olmalıdır. İslam Dini'nin emirleri fıtrata uygun olması yönüyle, insanı tatmine götürecektir.

İnsan kendi arzuları ve İlahî emirler arasında her zaman çelişki yaşar. Allah'ın emirleri insanın fıtratını ifade eder. İnsanın güzel bir hayat sürmesi ve yapısına uygun hareket etmesi de bu fıtrî ilkelerle mümkün olacaktır. İlahî prensipler insana yabancı değildir. Onun özünde vardır. İlahî prensipleri bu açıdan değerlendiren ve bu prensiplerin farkına varan insan, Allah'la derin bir ilişki içine girmiş demektir.[527] İnsanın kendi arzularını kontrol altına alarak, İlahî emirler doğrultusunda yaşaması, ruhundaki çelişkilerin aşılması demektir. İnsan böylelikle gereksiz arzuların esiri olmaktan da kurtulacaktır.

İslamiyet insanın ihtiyaçlarının fıtratına uygun olarak giderilmesini ister. Yoksa yaratılıştaki fıtrat bozulur, insan kendini geliştiremez ve hayattan zevk alamaz. Bu konuda İslam Dini'nin gösterdiği yol, yaratılıştan gelen sağlamlığın ve gelişmeye müsâit olan kabiliyetlerin keşfedilmesi ve geliştirilmesidir. Fakat insanlar bazen bu yaratılışı bozmak isterler.[528] İnsanın ihtiyaçları ancak yaratılıştan getirdiği özelliklere uygun olarak karşılanabilir. Mesela; insanın beslenmeye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi de ancak insanın bünyesine yarayan, ona zarar vermeyen besinleri almasıyla mümkün olur. Diğer türlü zararlı gıdaları alması iyi bir beslenme olmaz, bünye bozulur. Bu anlamda İslam'ın ortaya koyduğu esaslar, insanın yararına ve fıtratına uygundur.

İnsanlar bazen kazandıkları ve sahip oldukları şeyler karşısında şımarıp, taşkınlık yaparlar. Bazen de elindekilerle yetinmeyip, hırsla daha fazlası için çalışırlar, bunun için başka insanların haklarını çiğneyip, zulmedebilirler. Bütün bunlar insanlar için yıkıcı ve zararlı olmaktadır. İslam Dini bu tür taşkınlıkları ve dengesizlikleri önlemek amacıyla şükür prensibini ortaya koyar. İnsanlar sahip olduklarına rıza göstermeli ve şükretmeli, daha fazlasını elde etmek için hırs göstermemelidir. Her şeyin bir imtihan ol-

526 Bilgin, *İslam ve Çocuk,* s. 17.

527 May, *The Art Of Counseling,* s. 201.

528 Bilgin, *İslam ve Çocuk,* s. 18.

duğunu düşünmelidir. Kur'an-ı Kerim, sahip olduğu şeyler karşısında insanın şükür mü edeceği, yoksa nankörlük mü edeceği konusunda imtihan edildiğini[529] bildirmektedir. İnsan sahip olduğu her şeye "Bu Rabbimin lütfudur"[530] diyerek şükretmelidir. Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde şükür üzerinde durulmuş, insanın hayatı şükürle karşılaması istenmiş, şükrün karşılığında nimetlerin artacağı[531] bildirilmiştir. İnsan kaybettiklerinin veya isteyip de ulaşamadıklarının üzüntüsü içinde olmamalı, sahip olduğu birçok nimeti düşünmeli ve şükretmelidir.

İnsanın maddî isteklerinin yanında ruhunun istekleri de vardır. Bunların tatmini de en az diğerleri kadar önemlidir. Bu ihtiyaçlar inanma, güvenme, ümit, emniyet gibi ihtiyaçlardır. Bu tür manevî ihtiyaçların tatmininde Allah'a inanma büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Allah'a iman ve ona dayanıp güvenme, insanı korkulardan, endişelerden kurtardığı gibi ruhunu da doyuracaktır. Kur'an-ı Kerim'de, "Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı anmakla tatmin olur"[532] ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. İnancın dışındaki tatminler geçici olmaktadır.

İslam, insanın farklı özelliklerle donatıldığını söylemenin yanında, bu özelliklerin dikkatli kullanılması ve doğru bir şekilde yönlendirilmesinden de onu sorumlu tutar. Bunun için insandaki kötü duyguların ve arzuların kontrol altına alınıp törpülenmesi din öğretiminin en önemli görevidir. Din öğretimi fertleri doğru ve yanlışın ne olduğu, insanın istek ve arzularının insanı nereye götüreceği konusunda bilgilendirmeli, uyarmalı ve yapması gereken doğru davranış konusunda yönlendirmelidir.

g. Ümit, Güven ve Olumlu Bakış

Arzu ve beklenti demek olan ümit, "gelecek olaylardan olumlu sonuçlar bekleme düşüncesine dayanan bir tutum ya da duygu"[533] olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında ümitte bir işin gerçekleşeceğine inanma ve geleceğe güven duyma[534] anlamları da vardır. Bu anlamlarıyla ümit, hayata olumlu bakmayla ilişkilidir. İnsanlar hayattan beklentileri ve gelecekten

529 Neml, 27/40.
530 Neml, 27/40.
531 Sebe, 34/13; Yunus, 10/60; Neml, 27/40; İbrahim, 14/7.
532 Rad, 13/28.
533 Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü,* M.E.B. Yay., İstanbul, 2000, s. 1094.
534 *Büyük Larousse,* c. 19, s. 11943.

ümitleri olduğu sürece hayata olumlu bakacaklardır. Bunun dışında ümit, olumsuzluklar ve zorluklardan kurtulma konusundaki beklentiyi de ifade eder. Bu anlamda ümit dayanma gücü ve sabır telkin eder.

Geleceğe ümitle bakabilen bir insan, geçmişin ve yaşanan anın acılarından ve sıkıntılarından sıyrılarak gelecekteki güzel bir hayatın ümidiyle rahatlayabilir.[535] Dolayısıyla olaylara daha olumlu bakabilir, ya da her şeyin olumlu tarafını görerek hayatından lezzet alabilir.

Ümidin insan hayatı için yapıcı bir fonksiyonu olmasının yanında, ümitsizlik yıkıcı bir güce sahiptir. Ümitsizlik, yenileşmeye ve değişmeye büyük ölçüde kapalıdır. Bu şekilde ümitsizliğin neden olacağı dışa kapanma ve aktiviteden yoksunluk ruhî hastalıklara sürüklemektedir. Böylelikle ümitsizliğin anlamsızlığa ve boşluğa götürdüğünü söyleyebiliriz.[536]

Erikson, insanın varlığa ilişkin düş kırıklığı sonucunda ümitsizliğe düşmesinin karşısında benlik bütünlüğünden bahseder. Benlik bütünlüğü, benliğin evrendeki düzene ve anlamlılığa olan güvenidir. Erikson, ümitsizliğe karşı böyle bir güveni ortaya koymaktadır. Burada ümitsizlik, zamanın kısa olduğu, ölümün yakın olduğu konusunda yoğunlaşmaktadır.[537]

Ümit ve olumlu bakış açısını besleyen önemli faktörlerden birisi güven ve emniyettir. İnsandaki güven hissi geleceğe ümitle bakmayı, olaylar karşısında yıkılmadan durmayı sağlamanın yanında, hayata olumlu bakmayı gerçekleştirecektir. Kur'an-ı Kerim insanları Allah'ın rahmetini ümit etmeye çağırmaktadır; "De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan ve çok rahmet edendir."[538] ayeti ve benzer ayetler hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğine[539] işaret eder. Bir hadiste de; "başlarınız hareket ettiği sürece rızıktan ümit kesmeyin"[540] denilerek, insanın hayatını sürdürme konusunda endişelerinin olmaması gerektiği vurgulanıyor.

535 Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı,* s. 75-76.
536 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında..,* s. 55-56.
537 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 39-40.
538 Zümer, 39/53.
539 Hicr, 15/56; Yusuf, 12/87.
540 İbn Mace, Zühd, 14.

İnsanın önemli ihtiyaçlarından birisi de güven duygusunun tatminidir. İnsan güven içinde bir hayat sürmek ister. Değişik korkular içerisinde insan, sığınabileceği, güven duyabileceği birini arar. İnsanın korkularının başında hastalıklar, tabii afetler ve ölüm gelmektedir. İnsanoğlunun gücünü aşan böyle korkuların aşılması ve güvenin sağlanması ancak, yüce bir kudrete sığınmakla olacaktır. Her şeye gücü yeten yüce bir kudrete yönelen insan, korkularını en aza indirebilmektedir. Böyle durumlarda insanın güven duyacağı bir varlığa sığınma ihtiyacı o kadar güçlüdür ki, inanmayan insanlar bile bu tür durumlarda Allah'a yönelip dua ederler. Kur'an-ı Kerim bu gerçeği şöyle ifade ediyor: "İnsanlara bir sıkıntı dokununca, tevbeyle Rablerine dönerek O'na dua ederler. Sonra onlara kendinden bir rahmet tattırınca da içlerinden bir grup hemen Rablerine ortak koşar."[541] Çaresizlik ve korku anlarında insanın güven duyabileceği ve yardım isteyebileceği yüce bir Yaratıcının olması, insanı hayata bağlayacak ve huzur verecektir.

Ümidi ve olumlu bakış açısını besleyici mahiyette olan güven hissinin gelişmesi için Kur'an-ı Kerim'de önemli referanslar vardır. Güven hissinin tatmini için Allah'a inanma ve dayanma konusunda birçok ayet vardır. "Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter"[542], "Galip ve Rahim olan Allah'a tevekkül et"[543] şeklindeki ayetler ve bu anlamdaki başka ayetler[544] bu konuda insanlara güven ve emniyet telkin etmektedir. Her şeye gücü yeten, kudreti ve rahmeti geniş olan Allah'a güvenme insana bütün emniyet ve güven telkin eden unsurların üstünde rahatlık ve güç verecektir.

Ümitsizlik, güvensizlik ve endişe insanın yaşadığı önemli problemlerdendir. İnsan bazı durumlarda çaresiz kalarak, ne yapacağını bilemez. Bir an ümitsizlik ve korku yaşar. Bu durumdan insanı kurtarabilecek en önemli etken Allah inancı olmaktadır.[545] Allah'a inanan insan, Allah'ın sürekli kendisini gördüğünü, koruyup kolladığını, Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyin kendisine zarar veremeyeceğini düşünür. Bir ayette; "O öyle Allah'tır ki, Ondan başka Tanrı yoktur. O Melik (Mülkün Sahibi), Kuddüs

541 Rum, 30/33.

542 Talak, 65/3.

543 Şuara, 26/ 217.

544 Ahzab, 33/3; Teğabün, 64/13.

545 Naci Kula, "Bedenî Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi* (Tartışmalı İlmî Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 195.

(bütün eksiklerden uzak ve yücedir), Selam (esenlik veren), Mü'min (güvenlik veren), Müheymin (gözetip koruyan), Aziz (üstün, galip), Cebbar (Yaratıklarının hallerini ve işlerini düzelten ve iradesi ile onları istediği şekilde yönetendir), Mütekebbir (büyüklerin büyüğü) dir."[546] denilerek, insana güven verecek, endişelerini giderecek sıfatlar sayılmıştır.

Birçok insanı bunalıma ve psikolojik hastalıklara iten, güven ve cesaret duygularının yok olması gibi birtakım problemlerin aşılması, bir dine ve yüce bir varlığa inanmakla mümkün olmaktadır. İnsan dinlerin ortaya koyduğu şekilde, Allah'ın yarattığı ve Allah'ın kontrolü altındaki bir evrene güvenirse, kendine ve kendi dışındaki varlıklara da güven duyar. Böylelikle insan yaşaması için gerekli olan güven ve cesareti kazanmış olacaktır.[547]

Hayata olumlu bakabilmek için insanın olaylar karşısındaki niyeti önemli bir yer tutar. Olaylara yaklaşmada iyi bir niyet taşıyabilirse, olumlu bir bakış açısı geliştirebilir. Bundan dolayı İslam Dini'nde niyete büyük önem verilmiş, insanları, amellerinin değil, niyetlerinin kurtarabileceği söylenmiştir. İnananların her zaman iyi niyet taşımaları istenmiş, davranışa dönüşmese de niyetin insana sevap getireceği vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de insanların kötü düşünme ve kötü hisler beslemeleri yasaklanmış[548], insanlara karşı hep iyilik düşünmeleri istenmiştir.

Her işte olduğu gibi ümit ve olumlu bakışta da ölçülü olmak esastır. Olmayacak şeyleri ümit etmek ve en basit durumlarda ümitsizliğe düşmek, her ikisi de dengesizliktir. İnsan böyle aşırılıklardan uzak orta bir yol tutmalıdır. Olumlu bakış için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Her konuda olumlu düşünme veya her konuda kötümser olma birer dengesizliktir. Din öğretimi bütün bu dengesizliklerin önüne geçerek, insana orta yolu ve dengeli bir hayatı göstermelidir. Ayrıca bu konularda insanın davranış geliştirmesine yardımcı olmalıdır.

İnsan geleceğe ait ümitleriyle ayakta durabilir. Günümüz insanının manevî hastalıklarının, bunalım ve sıkıntılarının sebebi ümidini ve manevî desteğini kaybetmesidir. Ümitlerin canlılığını koruyabilmesi ve kişiye hayat kazandırması için, insanın ümitlerine inanması gerekir.[549] Bu anlamda dua ve ibadet, ümit ve güveni besleyici özelliktedir. Dua eden insan Rabbinin kendisine mutlaka cevap vereceği, dualarının mutlaka bir gün kabul

---

546 Haşr, 59/23.

547 May, *The Art Of Counseling,* s. 214.

548 Hucurat, 49/12; Yunus, 10/36.

549 Pazarlı, *Din Psikolojisi,* s. 176.

olacağı ümidiyle yaşar. Bu ümidin kaynağı da Kur'an'dır. "Kullarım seni benden sorarlarsa ben onlara yakınım. Dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ederim."[550] ayeti duaya teşvik ederek, duanın kabulü konusunda ümit vermektedir. Bu ümit ve inanç onu ayakta tutar.

3- Hayata Anlam Vermede Toplumsal Faktörler

İnsan sosyal bir varlıktır, toplumdan uzak yaşaması ve yalnızlık içinde kendi dünyasına kapanması zordur. Dolayısıyla insanın toplum hayatına uyumu ve diğer insanlarla olumlu ilişkiler içinde olması, hayatın anlamı açısından önemlidir. İnsanın toplum içinde belirli bir rol alabilmesi ve uyumlu bir hayat yaşayabilmesi için bir takım kurallara ve esaslara riayet etmesi gerekir. İnsanı toplum hayatına bağlayacak, topluma uyumunu sağlayacak ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenleyecek sistemlere ve değerlere ihtiyaç vardır. İnsanın sosyal yönünün tatmini ve insanlarla beraber yaşayabilmesi anlamlı ve huzurlu bir hayata götürecektir. Bu bölümde, insanlar arası ilişkileri düzenleyen toplumsal faktörlerin neler olabileceği ve İslam Dini'nin konuyla ilgili bakış açısı ortaya konulacaktır.

a. Toplumsal Rolleri Üstlenme ve Birlikte Yaşama

Toplumsal roller, insanın hayatına dayanak ve düzen sağlar. İnsan hayatını toplumdaki rollere, değerlere, kural ve inançlara göre şekillendirir. Kişi toplum içinde yaşamasına rağmen, toplumla bağının kopması ve kendini soyutlamasıyla kendine yabancılaşma yaşayabilir. Bu kopma duygusu insanda dünyanın acımasızlığı, hiçliği ve anlamsızlığı gibi bazı sıkıntılara yol açabilir.[551]

Toplum hayatı ve birlikte yaşama insanlar için vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hayat tarzıdır. İnsan yalnızlık duygusunun ve sevdiklerinden ayrı kalmanın verdiği sıkıntı karşısında hayatını hapishaneye çevirebilir. Dış dünyayla ve diğer insanlarla irtibat kuramayan insan çıldırabilir. İnsanın en büyük ihtiyacı bu ayrılığı ve yalnızlık duygusunu yenmektir.[552]

İnsandaki toplumsal ihtiyaçlardan birisi de bağlılık ihtiyacıdır. Bu, başka bir insana, bir gruba bağlanma, kendini bir grubun parçası olarak hissetme ihtiyacıdır.[553] Erikson, özellikle gençlik döneminde insanlar için en

550 Bakara, 2/186.

551 Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s. 156-158

552 Fromm, *Sevme Sanatı,* s. 17-18.

553 Baymur, Genel Psikoloji, s. 67.

büyük tehlikenin yalnız kalma ve yakınlığa yol açacak ilişkilerden kaçma olduğunu söyler. Bu da insan için karakter sorunlarına neden olmaktadır.[554]

Her geçen gün çevresiyle ilişkisini artırmaya ve böylece çevresini genişletmeye çalışan insan, gelişme döneminde yeni şeyler ve yeni durumlarla karşılaştıkça, onlar yavaşça dikkatini, zihnini ve duygusunu çekmeye başlar. Özellikle bunlardan bazıları onda belli bir manâ ve değer kazanarak ön plana geçebilir. Böylece onlar duygusal cazibe gücü ile insanın ilgisini üzerlerine çekmiş olurlar. Bu da çocuğun onlara doğru kendini yöneltmesine ve itmesine neden olur.[555] Bu şekilde, belirli bir dönemden sonra çocuklar toplumun içinde yer almaya başlarlar. Kendileri için bazı roller benimser ve bu doğrultuda hayatına şekil vermek isterler. Kişilik gelişimi de toplumun içindeki rollerle gerçekleşecektir. Çocuk kendini ortaya koyabildiği ve başarılı olabildiği ölçüde hayata bağlanacaktır.

Günümüz insanının karakteristik bir özelliği olan yalnızlık, pek çok insan için ürkütücü bir tehdittir. Anlamsızlık ve boşluk hislerinin de çoğunlukla sebebi yalnızlıktır, diyebiliriz. Yalnızlık insanın kendini sorgulaması ve kendine dönmesi demektir. Bu da sonuçta insanın kendi sorunlarıyla yüzleşmesidir.[556] Bu şekilde problemler üzerinde yoğunlaşmak onları büyütecek ve içinden çıkılmaz bir hale gelecektir. Hatta önemsiz birçok konu, düşündükçe problem halini alacak ve endişelere yol açacaktır. Birey olarak insan, diğerleriyle bağlantısını devam ettirebildiği ölçüde kişiliğini koruyacak ve varlığının manasını kavrayacaktır. Bununla beraber toplum içinde birey, korunma ihtiyacını ve içindeki anlamsızlığı başkalarıyla doldurma gayreti içinde olacaktır. İnsanın toplum içinde karşılayabileceği temel ihtiyaçlarını tatmin edebilmesi için birlikte yaşamayı öğrenmesi ve toplumsal rolleri üstlenmesi gerekmektedir. Anlamsızlık duygusuna neden olan yalnızlık hislerinin giderilebilmesi anlam arayışı açısından önemlidir.

Ciddi bir şekilde bunalımın eşiğine gelmiş bireyler acilen başka insanlarla bağlantı kurma zorunluluğu duyarlar. Gerçek dünyaya tekrar dönüş yapabilmenin en güvenilir yolu da budur.[557] Diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim için insanın öncelikle kendi kusurlarıyla yüzleşmesi gerekmektedir. İnsan kendi kusurunu kabullenirse, bunun ortadan kalk-

554 Erikson, İnsanın Sekiz Çağı, s. 35.
555 Yavuz, *Çocukta Dini Duygu..*,s. 65.
556 May, *Kendini Arayan İnsan,* s. 28-29.
557 May, *Kendini Arayan İnsan,* s. 34.

ması olasılığı büyüktür. Böyle bir süreç insanlarla ilişkilerimizde etkin olmamızı sağlar. Çünkü kendimize hoşgörülü olursak başkalarına da hoşgörülü olabiliriz.[558] Kendisindeki kusurları gören bir insan, başkalarının kusurlarını da anlayışla karşılayacaktır. Diğer insanlarla iletişimde en büyük problem, başkalarının hatalarına karşı tahammülsüzlüktür. Her insanın mutlaka yanlış yapabileceği düşüncesi bu problemin çözümüne önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Çağdaş toplumlarda insanlar birbirleriyle ilişkileri sonucu eskiye oranla daha çok incinmektedir. Zarar görmemek ya da incinmemek için insanlar birbirleriyle ilişkilerini sınırlamaktadırlar. Bunun sonucu olarak herkes kendisini yalnızlığa itmekte ve yalnızlığın sıkıntısıyla alkole, uyuşturucuya kapılmaktadır. Bu şekilde hiçbir şeye bağlanamamak, insanın boşluk ve anlamsızlık duyguları yaşamasına neden olmaktadır.[559] İnsanın her zaman kendisini topluma bağlayan değerlere ihtiyacı vardır. İnsan toplumun bir ferdi olarak toplumsal rollerini üstlenebildiği ve toplumla uyumlu olabildiği sürece hayatı anlamlı olacaktır. Toplumdan uzak yaşamak insanın yapısına ve fıtratına aykırıdır. İnsanın toplumla kaynaşabilmesi için ortak değerlerin mevcut olması gerekir. Herkesin kabulleneceği ahlâk ilkeleri insanların birbirine olan bağını güçlendirecek ve toplumsal barışı gerçekleştirecektir. Mutlu insanların ve sağlıklı bir toplumun varlığı büyük oranda bu değerlere bağlıdır.

Savaşmamız gereken bir şey varsa, insanların yalnızca almaya baktıkları, yalnızca kendi çıkarlarını düşündükleri bir hayat biçimidir. Gerek insanlığın, gerek tek tek insanların, gerekse toplumun ilerlemesi için akla gelebilecek en büyük tehlike budur. İnsanlardaki her yetenek diğer insanlara karşı göstereceğimiz paylaşma duygusu sayesinde gelişir.[560] Başkalarına yardımcı olma ve diğer insanlar için bir şeyler yapma insan için güçlü bir anlam kaynağıdır. Bütün dinlerde bu anlayışın derin kökleri vardır.

İnsan ruhu benliğin dar sınırlarına hapsedildiğinde anlamını kaybeder. Çünkü onun özü birliktir. İnsan kendi gerçeğini diğer insanlarla bütünleşerek bulabilir.[561] Hayatın amacının bütün insanlara ilgiyle kucak açmak olduğunu bilen insanlar, kendilerinde toplumsallık duygusunu ve sevgiyi

558 Geçtan, *İnsan Olmak,* s. 84.

559 Geçtan, İnsan Olmak, s. 27.

560 Adler, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 237.

561 Tagore, Sadhana, s. 25

geliştirmeye çalışmışlardır. İnsanlığın esenliğini sağlamaya yönelik bu çaba bütün dinlerde ve bütün büyük manevî akımlarda karşımıza çıkar.[562] Din toplum hayatı ile ilgili formülleri kutsallaştırarak toplumun bireylerini birbirine bağlamaktadır.[563]

İnsan nerede yaşarsa yaşasın toplumdaki bir bütünün içine katılmalı ve o bütünün yararı için çalışmalıdır. Hayatın anlamı, bir şeyler üreterek, insanın kendinden daha büyük bir şeye katkıda bulunmasında yatmaktadır. Bu büyük şey aile veya başka bir grup olabilir. Bireyin hayatının anlam kazanabilmesi, kendi dairesinden çıkıp, geniş bir oluşumun parçası haline gelmesiyle mümkündür.[564] Dinlerin yapmak istediği şey de budur. "Dinler insanın benlik sınırlarını aşarak, daha büyük bir realitenin, daha kapsamlı bir gerçeğin parçası olduğumuzu anlamamızı sağlamaktadır. Böylece insan kendini diğer insan ve varlıklardan kopuk değil, daha kapsamlı bir gerçek içinde görecektir."[565]

Hayatı sadece kendi şahsî hayatından ibaret sayanlar ve kendi emelleri, menfaatleri peşinde koşanlar, hiçbir zaman gerçek iyiliği ve gerçek anlamı bulamayacaklardır. Bu şekilde gerçek iyiliği ve gerçek anlamı bulmak için etrafına bakan insanlar, çevresinde kötülük, ölüm ve anlamsızlıktan başka bir şey göremeyeceklerdir. Çünkü şahsî menfaat amacıyla hareket eden insanlarda daimi bir mücadele hüküm sürdüğü için, fertler kendilerine ait menfaatin fazla olması, diğerlerinin eksik olması için çalışırlar. Şahsî menfaati elde eden insanlar, bu menfaatlerin kendilerini mutluluğa ve huzura götürmediğini anlarlar ve sonuçta ıstırap yaşarlar. O halde insan, ait olduğu ailenin, vatanın, hatta genel olarak insanlığın yararına çalışmayı hayatın amacı ve hedefi olarak kabul etmelidir. Hayatın gerçek kanunu, birbiriyle boğuşmak değil, birbiriyle karşılıklı yardımlaşma olmalıdır.[566] Hayatımızın anlam kazanması ve ahlakî bir amaca sahip olması, kendi hayat tasarılarımızı insanlığın ihtiyaçlarına adapte etmekle sağlanabilir. Dünya genelinde bir insan dayanışması için, bencilliğimizin, dar fikirliliğimizin üstesinden gelmek zorundayız.[567]

562 Adler, İyi Düşün Doğru Karar Ver, s. 14.

563 Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma,* s. 129.

564 Will Durant, On *The Meaning Of Life,* Ray Long and Richard R. Smith, New York, 1932, s. 128-129.

565 Cüceloğlu, *Savaşçı,* s. 67-68.

566 Tolstoy, *Hayat Üzerine Düşünceler,* s. 47-49,96.

567 Stern, The Search For Meaning, s. 16.

İslam Dini, insanların birlik ve beraberlik içinde yaşamaları, toplumdaki barış ve huzurun sağlanması konularındaki esaslarıyla toplumsallaşmayı teşvik etmektedir. Bunun yanında toplum huzurunu bozacak, insanlar arasındaki sevgiyi ve dayanışmayı yıkacak olumsuz davranışları da yasaklayarak insanları uyarmaktadır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'den birçok prensip çıkarmak mümkündür. Ayrıca farz olan, oruç ve zekat gibi ibadetleri de toplum hayatı açısından değerlendirdiğimizde çok yönlü katkı sağladığını görmek mümkündür.

İnsan kelimesinin yakınlık, alışkanlık anlamına gelen ünsiyet kelimesiyle ilişkisi düşündürücüdür. İnsan, sosyal hayat içerisinde, kendini etkileşim ile anlamlandıran bir varlık olarak ifade edilmektedir. İslam Dini bu etkileşimi teşvik ederek, anlam arayışının gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Aynı zamanda İslam Farklı anlayışların hakim olduğu bir toplumdaki etkileşimi de onaylamıştır. Kur'an-ı Kerim'de, insanların birbirini tanıması için farklı milletler ve kabileler halinde yaratıldığı[568] ifade edilmiştir. İnsanların diğer insanlarla ünsiyeti kendini anlamlandırmanın en elverişli şeklidir. Aksi takdirde içe kapanma ve anlam arayışının zayıflaması söz konusu olacaktır.[569]

Bir köke bağlı olma ve ait olma bireyler için bir ihtiyaçtır. İnsan tabiatını ve ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah, barış ve huzurun yaşanacağı ahenkli bir toplum için insanlığın birliğinin çok önemli olduğunu gösterir. Böyle bir barış ve birlik ortamı Allah'ın varlığı konusunda tüm insanlığın birleşmesine dayanır.[570] Bütün insanları yaratan birdir ve bütün insanlar bu yönüyle eşittir. Dolayısıyla yaratandan ötürü yaratılanlar sevilmelidir. Bu anlayış içinde toplumdaki birlik ve barış sağlanabilir.

İnsanlara yardım etme, insanlar arasındaki birlik ve dayanışmayı geliştirmenin gerekçeleri konusunda şunları söyleyebiliriz:

a. İnsan değerlidir ve yüce bir yaratılışa sahiptir. Dolayısıyla her insan ilgiye ve saygıya değerdir.

b. İyilik yapmak ve başka insanlarla iyi ilişkiler içerisinde olmak insana iç huzuru verir. Bu bizim mutluluğumuz için önemlidir.

---

568 Hucurat, 49/13.

569 Çelik, "Beraber Yaşama Sorunu..", s. 23.

570 Abdullah Muhammad Khouj, "Education in Islam", *Religious Pluralism and Religious Education,* Ed: Norma H. Thompson, AL. Religious Education Press, Birmingham, 1988. s. 227.

c. Yardım ve iyilik; sevgi ve merhameti yayıp, kin ve nefreti kaldırır. Dolayısıyla barışa zemin hazırlar.[571] Bütün bu gerekçeler göstermektedir ki, insanlar arası ilişkilerin sağlıklı olması ve insanların birbirine olan ilgi ve yardımı kişilerin mutluluğu ve hayatlarında bir anlamın olabilmesi açısından önemlidir. Bu konuya İslam Dini büyük ağırlık vermiş ve iyiliği teşvik etmiştir. İnsanların arasında kardeşlik ilişkileri kurulmaya çalışılmış, inanan insanların kardeş olduğu[572] söylenmiştir. Bu da inananlar arasında daha yakın ve daha güzel ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır.

İslam Dini'nin öğretileri, toplumda birleştirici ve düzenleyici bir rol oynamıştır. Toplumda farklı yapılardaki insanları belirli amaç ve vazifeler için bir araya getirmek, bir bütünlük sağlamak oldukça zordur. Bu konuda din, en güçlü motivasyon kaynağı durumundadır. Hiçbir gücün bir araya getiremediği büyük topluluklar bir din etrafında toplanabilmektedirler. Birbirine yabancı olan insanlar tek fikir ve tek duygu etrafında bir bütünlük meydana getirirler.[573] İslamiyet bütün inananları bir binanın taşları gibi kabul ederek[574], birlik ve beraberlik için önemli bir adım atmaktadır. Sonra da bu bağı diri ve canlı tutmanın ilkelerini vermektedir. Bu ilkeler, en alt düzeyde selamlaşmadan başlayarak, yardımlaşma, dayanışma[575], hoşgörü gibi önemli esasları kapsamaktadır. Kur'an-ı Kerim birliği tavsiye etmenin yanında, ayrılığı da reddetmektedir; "Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın"[576] ayeti bunu açıkça ifade etmektedir.

Kula yardım etmek Allah'a ibadet etmek gibi kabul edilmiştir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim insanlara daha ileride hedefler göstermiş ve inananları kardeş[577] ilan etmiştir. Toplumun huzuru kardeşlik duygularının güçlü olmasıyla önemli ölçüde ilgilidir. Yaratılmış olan herkesi sevmek, Allah'a imandan kaynaklanmaktadır.

İslam dini bütün insanları Allah'a ve Ahiret gününe inanmakta birleştirmek gibi evrensel ilkeleri olan bir dindir. Bütün insanları ve her şeyi yaratan Allah'tır. İnsanların hepsi bir tek nefisten yaratılmıştır. Onlar aynı ailenin fertleri gibidirler. Allah'ın kullarına hizmet, Allah'a hizmet demektir. Al-

571 Bolay, "Eğitim Din ve Değer", s. 36.
572 Hucurat, 49/10.
573 Pazarlı, *Din Psikolojisi,* s. 34.
574 Saf, 61/4.
575 Bakara, 2/195; Ali İmran, 3/92; Muhammet, 47/38.
576 Al-i İmran, 3/103.
577 Hucurat, 49/10.

lah'ın kullarına eziyet Allah'a karşı gelmektir.[578] Bütün bu ilkeler farklı görüşten ve farklı inanıştan olsa bile insanları birleştiren önemli unsurlardır.

İnsanlara başkalarına yardımı emreden, sevgiyi, iyiliği teşvik eden ve insanlarla iletişimi engelleyen davranışları da yasaklayan birçok ayet vardır:

"Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze, esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, biz bir karşılık beklemiyoruz, derler."[579]

"Onlar bollukta da darlıkta da sarfederler. Öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever."[580]

"İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi! Sen fenalığı en güzel şekilde sav, o zaman, seninle arasında düşmanlık olan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün."[581]

"Allah'ın rahmetinden dolayı sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmalarını dile."[582]

İnsanlara karşı sevgiyi, yardımı öğütleyen hadisler de vardır: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de olgun mümin olamazsınız."[583] "Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz."[584]

İslam Dini toplumdaki insanların birlik içinde yaşayabilmeleri için sevgiye ağırlık vermiş, bir insanı sevmeyi Allah'a karşı sevgiyle birleştirmiştir. Allah'ı seven onun kullarını da sevecektir.[585] Yunus Emre: "Yaratılanı severiz Yaratandan ötürü" diyerek, İslam Dini'nin bu düşüncesini net olarak ifade etmiştir. Bu sevgi beraberinde ilgi ve yardımı getirmektedir. Allah ziyaret edilen hastanın yanında, doyurulan açın yanında, giydirilen yetimin yanındadır.[586] Komşusu açken tok yatan iman etmiş sayılmaz.[587] Allah'ı

578 Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 90.

579 *İnsan,* 76/8-9.

580 Al-i İmran, 3/134.

581 Fussilet, 41/34-35.

582 Al-i İmran, 3/159.

583 Ahmet b. Hanbel, 2/391; İbn Mace, Edep, 2/1217

584 Buhari, İman,13.

585 Buhari, 1/ 32.

586 Buhari, Edebü'l-Müfret, 1/526.

587 Buhari, *Edebü'l-Müfret,* 1/125.

sevmek insanı sevmekle, Allah'a hizmet insana hizmetle irtibatlıdır.

İslam Dini, insanlar arası ilişkileri düzenlemek ve yardımlaşmayı temin etmek amacıyla birçok ilke ortaya koymuştur:

"Hayvanına binmekte ve yükünü yüklenmekte olan bir kimseye yardım etmek pek değerli bir sadakadır."[588]

"Güzel söz de bir sadakadır."[589]

"Yolda gelip geçeni rahatsız eden bir taşı, bir dikeni kaldırmak bir sadakadır."[590] Buna benzer birçok ayet ve hadis, insanın toplum içinde beraber yaşaması ve diğer insanlara yakınlaşması için en küçük meselelerde dahi insanları iyiliğe ve yardıma teşvik etmektedir.

Kur'an-ı Kerim toplum hayatını düzenlemek ve insanlar arasında birliği ve yakınlaşmayı sağlayacak ilkeler koymuştur: "Allah'a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, öksüze, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanında bulunan arkadaşa, yolcuya, elinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah kibirli ve böbürlenen insanları sevmez."[591] şeklindeki ayetler, toplumun her kesimini kucaklayacak şekilde geniş bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu sayede insan bütün toplumla barışık olacak, herkesi kucaklayacaktır.

İslam Dininde toplum hayatını düzenleyen ve insanların uyum içinde yaşamalarını sağlayacak prensipler sadece tavsiye olarak kalmamış, hayata geçirilebilmesi için birçok düzenleyici esaslar getirilmiştir. Başta ibadetler olmak üzere, ahlakî kuralların bir çoğunda bu amacı görmek mümkündür. İbadetlerden oruç ve zekatı bu açıdan değerlendirebiliriz. Oruçla insanlar, açlık içerisinde olanları daha iyi anlayıp yardım edeceklerdir. Zekatla da zorunlu olarak fakire yardım ederek, onlarla iletişim kurulmuş olacak ve fakirle zengin arasındaki düşmanlık ve uçurum ortadan kalkmış olacaktır. Bunun dışında toplumdaki huzuru zedeleyen ve ortadan kaldıran, cinayet, hırsızlık, gasp, yalan, iftira, kötü söz, gıybet, laf taşıma gibi çirkin fiiller yasaklanmıştır.

Yapısı gereği bir insanın toplumdan uzak yaşamasının mümkün olamayacağını yukarıda ifade etmiştik. Sosyal hayattan ayrı düşen ve yalnızlığı tercih eden insanlar belirli bir süre sonra boşluk duygusu içine girebilirler.

---

588 Buhari, Cihad, 3/224; Müslim, Zekat, 2/699

589 Buhari, Cihad, 3/224; Müslim, Zekat, 2/699.

590 Buhari, Cihad, 5/15; Tirmizi, Birr, 4/340.

591 Nisa, 4/36.

Bunun sonucunda psikolojik problemler ortaya çıkabilir. Bu tür bir hastaya yapılacak psikolojik yardım, hayata ve topluma yeniden dönmesini sağlamaktır. Bu amaçla hasta konuşturulur, kendini ifade etmesi ve rahatlaması sağlanır. Bu yöntemle içine atmış olduğu problemlerini paylaşarak rahatlaması sağlanır. Sağlıklı bir sosyal hayatta, insanlar arası ilişkilerin güçlü olduğu bir ortamda bu tür problemler yaşanmayacaktır. Çünkü insanlar problemlerini diğer insanlarla paylaşarak hafifletecektir. İslam Dini sağlıklı bir toplum oluşturmak için ve insanların birbirlerine yakınlaşmalarını sağlamak amacıyla köklü çözümler sunmuştur. Bunların başında yardımlaşma ve dayanışmaya[592] ait esaslar, inananların kardeş[593] ilan edilmesi gibi hususlar gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu doğrultuda, müminlerin bir binanın taşları gibi birbirine kenetlenmiş olduğunu[594] bildirerek toplumsal birliği ve beraberliği, dayanışmayı canlı tutmak istemiştir.

İslam inancında, yapılan iyiliklerin dünyada bir karşılığı olmasa bile, âhirette mutlaka bir karşılığının olacağı vurgulanarak fertler iyiliğe ve doğruluğa yönlendirilmektedir. Bu ilke, toplumsal düzenin sağlanması ve insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi açısından çok önemlidir. Ayrıca iyilik yapmanın verdiği mutluluğu yaşayan insanlar hayatlarını anlamlı hale getirmiş olacaklardır. İyilikler sevgi ve merhameti besleyecek, nefret ve öfkeyi de öldürecektir. Dolayısıyla insanlar, barış ve huzur içinde kendilerini daha güvende hissedeceklerdir. Toplumun huzurlu olması, bireylerin huzurlu olması demektir.

b. Çalışma ve İnsanlığa Faydalı Olma

İnsan için çalışma ve üretkenlik, ruhsal- toplumsal gelişme sürecinde önemli bir evredir.[595] Bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi ve insanın gelişimini tamamlayabilmesi için, değişik faaliyetlerde bulunmak gerekmektedir. Yaptığımız faaliyetlerin sonuçları ortaya çıkınca hayattaki rollerimizi üstlenmiş olacağız. İnsana hayatta bir rol veren, insanın toplumda bir yerinin olduğunu gösteren faaliyetler, onun hayatına anlam verecektir.[596] Çalışan ve faydalı olan bir insan, kendisinin toplumda bir yerinin olduğunu anlayacak ve kendine olan güveni artacaktır. Dolayısıyla hayatının ve yaşamasının bir de-

592 Bakara, 2/195; Ali İmran, 3/92; Muhammed, 47/38; Tegabun, 64/16.

593 Hucurat, 49/10.

594 Buhari, Salat, 88; Müslim, Birr, 65.

595 Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı,* s. 37.

596 Schlink, "On the Meaning of Life", s. 63.

ğeri olduğuna ve bu hayatı devam ettirmenin gerekliliğine inanacaktır.

Bir iş veya bir mesleğe sahip olarak insanın hayatını sürdürebilecek şekilde çalışıp, hayat için üretime katılması, mutluluğa ulaşma yolunda en önemli etkenlerdendir. Çalışmama ve bundan dolayı zamanın boş geçmesi, insana sıkıntı ve stres yüklemektedir. Buna karşılık üretkenlik, hem başkalarına yardımcı olmaktan dolayı, hem de üreterek kendine güvenmesine ve kendini gerçekleştirmesine yardımcı olması bakımından önemli tatmin ve anlam kaynaklarından birisi durumundadır. Böyle bir meşguliyet insanın ruh sağlığını da olumlu etkilemektedir. Boş kalan insan kendini dinlemeye başlar ve kendi problemleriyle yoğunlaşır. Yoğun bir çalışma temposu içerisinde yaşayan bir insan buna zaman bulamayacaktır. Dolayısıyla basit problemlerle uğraşmayacaktır.[597]

İnsan hayatına yön verecek bir hedef çizmişse, bu hedefe ulaşmak için çalışacak ve gayret edecektir. Kendisi için anlamlı bir hedef uğrunda çalışan insan, çalışmaktan ve amaçları arkasında mesafe almaktan büyük bir haz duyacaktır. Çünkü çalışması ve gayretleri onu hedefine taşımaktadır. İnsan ürettiği şeylerle faydalı olduğunu düşünecektir. Başkalarına herhangi bir şekilde faydalı olma insanı mutlu edecektir.

Bugünün toplumu özünde her türlü ihtiyacı karşılamasına rağmen, anlam ihtiyacı doyumsuz kalır. Çünkü teknoloji bizi yaşama becerilerinden yoksun bırakmıştır. Bugün kişinin kendi başına çaba harcamaksızın yaşamasını garanti eden bir refah sistemi geliştirdik. Bunun sonucu olarak, işsiz olan insanlar kendilerinin yararsız olduğunu düşünmüş ve bu nedenle hayatlarını anlamsız görmüşlerdir.[598] Modern psikoloji, çalışmayı mutluluğa götüren bir yol olarak göstermektedir. Çalışan insan sıkıntı veren düşüncelerden, problemleriyle başbaşa kalarak strese düşmekten uzaklaşacaktır. Çalışma ve uygulamayla fertler sağlam bir kişilik kazanacak, yaşama sanatını öğrenecektir.[599]

Günümüz insanın önemli problemlerinden birisi de kendini önemsiz görmesidir. İnsan kendisinin iyi bir şeyler ortaya koyamayacağını düşünür. Teknoloji insanı istilâ eder ve insanın gücünü küçük gösterir. Buna örnek olarak, bir üniversitede eylem yapan öğrenciler, bu protestolarının kendilerine değer kazandırdığını söylüyorlar. Bu eylemle onlar, de-

597 Abdülkerim Bahadır, "Hayatın Sorgulayıcılığı Karşısında İnsan ve Üretkenlik", S. Ü. İ. Fakültesi Dergisi, S:10, Konya, 2000, s. 447.

598 Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığlığı,* s. 18-19.

599 Link, *Dine Dönüş,* s. 26-27.

ğersiz olmadıklarını, idareye karşı tavır takınarak, idarenin kendilerini tanıdığını ve öğrencinin varlına değer verdiğini göstermiş oluyorlardı. Bir iş başararak sonuca ulaşmanın verdiği mutlulukla gençler, aktif bir insan olmanın önemini anlamış oluyorlardı. Böylelikle kendilerinin ve hayatlarının daha anlamlı olduğunu düşünmüşlerdi.[600] Özellikle yetişme çağındaki gençlerin hayata anlam vermesinde, bir iş üretme, topluma faydalı olma, insanlara yardım ederek kendini ortaya koyma önemli fonksiyona sahiptir.

Bütün kutsal kitaplar ve inanç sistemleri çalışma ve diğer insanlara yararlı olma konusu üzerinde durmuştur. İnsana yön veren ve insanlığın faydasını amaçlayan düşünce sistemlerinde çalışmanın önemi hep vurgulanmıştır. Kutsal kitaplar çalışmayı inancın bir gereği olarak görmüşlerdir. İncil'de bu konuda şunlar vardır: "Çalışmakla inanç mükemmelleşir. Çalışmadan inanmak boştur (ölüdür)."[601] Bütün dinlerde ve düşünce sistemlerinde yer alan çalışma ve faydalı olma insan tabiatının önemli bir fonksiyonudur. Aynı zamanda insanın varlığının ve dünyada bulunmasının gereğidir.

Çalışmayan ve üretmeyen bir insan, zamanla yozlaşır ve insanlık özelliklerini kaybeder. Geniş anlamda düşünülünce, insanın her çabası ve gayreti, Allah yolunda bir faaliyettir. Bu bilinçle hareket eden insan, Allah inancı içerisinde çalıştığı sürece daima ibadet etmiş olur. Ailesinin geçimi için çalışanlar, öğrenciler, öğretmenler ve diğer insanlar Allah'a hizmet etmektedirler.[602] İslam Dini, bu şekilde her çalışmayı ibadet olarak değerlendirerek insanları çalışmaya ve üretmeye yönlendirmiştir. Böylelikle çalışan insan, hem ihtiyaçlarını temin etmekte, hem de Allah katında makbul bir iş yapmanın mutluluğunu yaşamaktadırlar.

İnanan insanlar kâinata baktıklarında her yerde bir yardımlaşma olduğunu görürler. Bu yardımlaşma insana bir mesaj vermektedir. İnsan kendisi için çalışmanın yanında, başkaları için ve mümkün olduğu kadar çok kimse için çalışmalıdır. Başkasının yararına ve toplumun yararına çalışma konusunda bir istek ve yardımlaşma olursa, bütün insanların işleri düzene girer, hem toplum, hem de toplumun bireyi olan insanlar huzur ve saadet içinde yaşarlar. Biz yalnız kendimiz için değil, diğer insanlara ve topluma

600 May, Psychology and The Human Dilemma, s. 26,27.

601 *İncil,* Yakub'un Mektubu; 2/20,22.

602 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 95.

faydalı olmak için dünyaya geldik.[603]

Kur'an'da bir ayette, inanan inanmayan herkesin çalışmasının değerli olduğu ve karşılığını alacağı vurgulanmıştır: "İnsan çalışmasının neticesinden başka şey elde edemez. Bu gayretinin karşılığı da ileride ortaya çıkacaktır."[604] Çalışan ve çalıştığının karşılığını alan insan, daha çok çalışacak, daha çok şeyler elde etmek isteyecektir. Bu konuda insanın önü tıkanmamış, çalışan insanın gayretleri ödüllendirilmiştir.

İslam Dini çalışmayı öğütlemiş, faydalı ve doğru işler yapmanın gereğinden bahsetmiştir. Yapılan her faaliyet insanlığın yararına olmayabilir. Çalışmaların amacı insanlığın yararı doğrultusunda, dünya düzeninin korunması ve barış için olmalıdır. Yaşanabilir bir dünya için, insanların birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri ve faydalı işlerin peşinde olmaları gerekmektedir.

İnsanlık için çalışmak, kendi şahsî menfaatlerini bir tarafa bırakarak fedakâr olmayı gerektirmektedir. İnsanlığa faydalı olmak için gerekli olan fedakârlık ve yardımlaşma ile ilgili birçok ayet, İslam Dini'nin konuya verdiği önemi ifade etmektedir. "Kendileri ihtiyaç içinde olsalar da kardeşlerini kendilerine tercih ederler"[605] ayeti ve benzeri anlamı taşıyan başka ayetlerde[606], insanlık için yaşama, gerekirse insanlığın yararı için kendi menfaatlerini fedâ etme, kendi şahsî arzularından vazgeçme teşvik edilmiş ve bu tür tavırlar övülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.) de; "müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz; bir kimse din kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir."[607] diyerek, insanlar için çalışma ve yardım etme konuları üzerinde ağırlıklı olarak durmuştur.

Huzurlu bir toplum kurabilmek ve birlikte uyum içinde yaşayabilmek için en önemli esaslar, yardımlaşma, diğer insanlara hizmet ve fedakârlıktır. İslam Dini'nde bunu sağlamak amacıyla birçok emir ve tavsiye ortaya konulmuştur. İnsan için yapılan bütün iyilikler ve hizmetler Allah için yapılmış kabul edilmektedir. Bir yerde "halka hizmet Hakka hizmet" olarak kabul edilmiştir. Bir kudsî hadiste bu şöyle ifade edilir: "Falan yerde filan ku-

603 Comenius, *Büyük Didaktika,* s. 207-208.
604 Necm Suresi, 53/39-40
605 Haşr, 59/9.
606 Ali İmran, 3/134.
607 Buhari, Mezalim, 3; Müslim, Birr, 58.

lum hastalandı, onu ziyaret etmedin, derdine deva olmadın. Onu ziyaret etseydin beni ziyaret etmiş olurdun. Filan kulum susuz kaldı, susuzluğunu gidermedin. Onun sıkıntısını giderseydin bana su vermiş olurdun."[608] Burada halka hizmetin Hakk'a hizmet olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için iyilik ve yardımlaşmayı tavsiye etmiş, kötülük ve düşmanlığı da yasaklamıştır: "İyilik ve takva konusunda birbirinizle yardımlaşınız, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayınız."[609] "İyi işlerde birbirinizle yarışınız."[610] İnsanlık için çalışarak faydalı olmayı teşvik eden ayet ve hadisler, toplum huzurunu sağlamanın yanında, başkasına faydalı olma ve yardım etmekten dolayı insana mutluluk verecektir. Anlamlı bir dünya kurma, yaşanılır bir toplum oluşturmada İslam Dini'nin yaklaşımı önemli bir boşluğu dolduracaktır.

c. Değerler ve Ahlâkî İlkeler

Ahlâk, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır.[611] Bunun yanında ahlâk; "mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları topluluğunu"[612] ifade eder. Ahlâk alanında değer ön plandadır. Bunun için ahlâk kuralları, olanı değil, olması gerekeni ister.[613]

Değer ise, yüksek ve yararlı nitelik; kişinin isteyen, ihtiyaç duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey,[614] anlamlarının yanında, genel olarak, bir nesneye, bir varlığa ya da faaliyete, ruhsal, ahlaksal, toplumsal açıdan ya da estetik yönden tanınan önem ya da üstünlük derecesi[615] olarak da ifade edilmektedir.

Arzu edilen, ihtiyaç duyulan şeye karşı beslenen amacı ifade eden değerlerin işlevi, insanın aklını müspet yönde, iyilikler yönünde kullanmasını sağlamaktır. Bu bakımdan değerler, insan davranışlarına ölçü getirdiği

608 İbn Hanbel, *Müsned,* 11/404.
609 Maide, 5/2.
610 Bakara,2/148.
611 *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 30.
612 *Büyük Larousse,* c.1, s. 200.
613 Hakan Poyraz, *Dil ve Ahlâk,* Vadi Yay., Konya, 1996, s. 13.
614 *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 345.
615 Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü,* c.1, s. 281.

gibi sınır da getirir.[616]

Ahlâkî değerler denilince; "insanların benimsediği ve davranışlarına uyguladıkları zaman hayatı yücelten ve kendilerini özlenen ahlâkî düzeye ulaştıran ilke ve ölçülerdir."[617] Bu anlamda ahlâkî değerler hayatı anlamlı ve değerli kılan, ulaşılması arzu edilen bir yaşam düzeyidir. Bu düzeye ulaşmada ahlâkî değerler, insanın önüne bir takım kurallar ve ölçüler koyarak davranışlarını yönlendirir.

İnsanların kabulleneceği ve uygulayabileceği değerler ve ahlâkî ilkeler neler olabilir? Bu ilkelerin insanlara yön verebilmesi için nasıl bir niteliğe sahip olması gerekir? Değerlerin kaynağı ve temeli neler olabilir? İnsanların üzerinde anlaşabileceği ortak değerlerden bahsetmek mümkün müdür? Ahlâkî değerlerin yaptırım gücü nereden kaynaklanmaktadır? Yaptırıma sahip olmayan bir değerin anlamı var mıdır? Öncelikle bu soruların cevabını aramak gerekecektir.

İnsanların ahlâk alanında bütün zamanları ve mekanları kapsayacak şekilde üzerinde fikir birliği yaptığı bazı evrensel ilkeler mevcuttur. Doğruluk, cesaret, özveri, dürüstlük, yardımlaşma gibi her felsefede ve inançta ortak olan bazı konular vardır.[618] Bunun yanında ahlâkî değerlerde rölatif olan ve zamana, mekana, kültürlere göre değişen birçok konu bulmak da mümkündür.

Her toplumun ve toplumu oluşturan fertlerin davranışlarını yönlendiren kabulleri vardır. Bu kabuller o toplumun aynı zamanda değer yargılarını da ifade eder. O topluluk için bu kabuller temel doğrulardır. Bu doğrular, hayata anlam vererek insanlara mutluluk getirir.[619] Toplumun değerlerinden uzak yaşayan fertler aynı zamanda toplumdan ve toplumdaki insanlardan uzaklaşmaktadır. Bu da insanı yalnızlığa ve bunalıma sevkedebilir. Dolayısıyla toplumdan ve toplumun değer yargılarından uzak bir hayat düşünülemez.

İnsan, bilimlerle varolanın bilgisine ulaşmakta, fakat bununla yetinmeyerek olması gerekenin bilgisini elde etmek için çabalamaktadır. Olgular dünyasından, tabiattan farklı olan değerler dünyası, olması gerekenin bilgisidir. İnsan bilimlerden gelecek sonuçlarla ilgilenmeden yaşayamaz. Bunun yanında insan, eylemlerinin nasıl olması gerektiği ve nasıl davranma-

616 Bolay, "Eğitim Din ve Değer", s. 32-33.

617 Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü,* s. 14.

618 Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* A.Ü.E.B.F. Yay., Ankara, 1991, s. 352.

619 Bilgin, *İslam'da Kadının Rolü; Türkiye'de Kadın,* s. 1.

sı gerektiği konusunda sürekli bir arayış içindedir.[620] Bu açıdan insanın davranışlarına yön verecek değerler sistemine ihtiyaç vardır. İnsan, benimseyip kabulleneceği değerlere sarılarak hayatına şekil verecektir.

Değer; insanın, kendisinde bir kıymetin hakim olduğu başka bir şeyle ilişkisidir. Bunun için değeri, içinde saygının bulunduğu kutsal bir bağ olarak nitelendirebiliriz. Değerler tabiatta bulunmaz, bilakis insanın içinde vardır. İnsan olmasaydı değerler de olmazdı. İnsan kutsal sayacağı bir değer karşısında varlığından vazgeçmeyi ve hayatını fedâ etmeyi bile düşünebilir.[621] Bu anlamda değerler, hayatın gayesi ve insanın niçin yaşaması gerektiği konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bir insanın varlık nedeni, yaşama gayesi gibi konulardaki temel kabullenmelerinin çizdiği ufuk onun vizyonudur. Vizyon, sahip olduğumuz değerlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir anlamda sahip olduğumuz değerlerin anlam ve yansımalarıyla zihnimizde çizdiğimiz tablodur.[622] Bu tablo bizim hayata hangi çerçeveden bakacağımızı belirler, yani hayat görüşümüzü oluşturur. Dolayısıyla diyebiliriz ki, hayata bakışımızı belirleyen unsurlar, sahip olduğumuz değerlerdir. Bu açıdan insan, hayata olumlu bakmayı ve hayatın anlamını bulmayı sağlayacak değerlere ihtiyaç duyar.

Değerler, insan kişiliğinin her yönüne nüfuz edebilecek bir güce sahiptir. Çünkü değerler varlıkla ilgilidir. İnsanı bütün yönleriyle geliştirmeyi ve şekillendirmeyi sağlayan değerler, insanın olgunlaşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Gerçekleştirilen her değer olgunluğa doğru bir adımdır. Başka bir ifadeyle değerler, boş ve soyut anlamlar değil, gerçekleştirilmeyi bekleyen anlam referanslarıdır.[623] Değerlerin rehberliğinde yaşanan bir hayat, insanı bilinçli ve dengeli bir yaşantıya götürmektedir.

Değerler insanın kişiliğinin oluşmasını sağlar. Değerlerin kaybı veya zarara uğraması, kişiliğin ve benliğin sarsılmasına ve güvensizlik hislerine sebep olmaktadır. Bu durumda insan, her şeyin sona erdiğini düşünür ve kendisini yalnız hisseder. Böyle bir his karşısında insan, kendisini kurtara-

---

620 Recep Kılıç, "Peygamberliğin Gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği", *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri,* T. D. V. Yay., Ankara, 1998, s. 9-10.

621 Şeriati, *İnsan,* s. 56-57.

622 Özden, *Eğitimde Dönüşüm Eğitimde Yeni Değerler,* s. 39.

623 Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din,* s. 22.

bilecek bir yardımcıya ihtiyaç duyar.[624] İnsanın kişiliğini ayakta tutacak güçlü değerlere ihtiyaç vardır. Bu değerler insanın içinde bulunduğu çaresizlik ve anlamsızlık durumlarında ona güven ve destek olacaktır. Anlam arayışı içerisinde kim olduğunu, toplumdaki yerini sorgulayan bir insan, sahip olduğu değerlerle farklı bir kimlik taşıdığını düşünecek ve bu değerlerin kendisine üstünlük kazandırdığına inanacaktır. Üstün olduğuna inandığı değerlere bağlanan ve kimliğini bulan bir insan için hayat daha anlamlı olabilmektedir.

Önünde sonsuz zaman olmadığını, her gününü kendi amaçları çerçevesinde geçirmesi gerektiğini anlayan kişi, temel değerleriyle ilişki haline girer ve onların farkına varır. Temel değerler kişinin dününü, bugününü ve yarınını birleştiren bir köprü, bir bağ görevini yapar. Bu nedenle, temel değerleriyle ahenk içinde yaşayan kişinin hayatı tümleşir ve anlam kazanır. Kendi temel değerlerinin ne olduğunu bilmeyen kişi, kendine empoze edilen kalıpların yönlendirdiği dış başarılar peşinde koşar. Fakat başarıya ulaşsa da iç dünyasını ihmal ettiği için, ömrünün sonunda boş ve anlamsız görünen dış başarılarla avunamaz. Mutsuz olmaktan kendini kurtaramaz.[625] İnsan sahip olduğu değerler sayesinde kendisiyle ve dış dünyayla barışık bir hayat sürer. Değerler onun diğer insanlarla iletişimini sağlar ve olayları doğru yorumlamasına yardımcı olur.

Ahlâkî değerler, insan hayatı için önemli anlam referansları arasında yer almaktadır. Sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmada ve insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesinde ahlâkî değerler belirleyici özelliğe sahiptir. Ahlakî değerler insanı olgunlaştırır ve diğer insanlar karşısında saygınlığa götürür.

Üstün ahlâka ulaşma insanın en önemli çabalarındandır. İnsanın varoluşunu gerçekleştirmesi ahlâk ilkelerine bağlıdır. Yalnızca ahlâklı davranmak hayata güzellik ve onur verebilir. Katlanılabilir bir hayat ölümsüz ahlâkî ilkelere sarılmaya bağlıdır.[626] İnsan için ölçüsüz ve ilkesiz bir hayat düşünülemez. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan bir takım üstün özelliklerin geliştirilebilmesi ancak ahlâkî bir zeminde olacaktır.

Birçok insanda görülen kişilik sorunlarının altında ahlâkî belirsizlik olduğu görülmektedir. "Nasıl yaşamalıyım?" konusunda kendisine ahlâkî bir yol çizemeyen insan, kişilik problemleri yaşamaktadır. Bunun için,

624 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler,* s. 426.
625 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 200.
626 Albert Einstein, *Yaşamla Yazışma,* çev: Nesrin Oral, Belge Yay., İstanbul, 1995, s. 97-98.

problemli kişilerin tedavisinde, hayata uyumu kolaylaştıracak ahlakî kurallara ulaşmaları hedeflenmektedir.[627] Bu yönüyle ahlâkî değerlerle 'hayatın anlamı' ilişkilidir. Sağlam değerleri olan, hayatını yönlendirecek ilkeleri belirleyebilen insanlar için hayat daha anlamlı olacaktır. Dolayısıyla, hayatta ulaşılacak anlamın güçlü değerlere dayanması gerekmektedir. Anlam da değer gibi maddî yaşantının ötesinde yüce bir niteliğe sahiptir.

Ahlâkî ilkelerin analiz edilip yapılandırılması, sonuç itibariyle hayatın anlamlandırılması üzerine temellendirilmiştir. Böyle bir ahlâkî yapı evrensel olmalıdır. Bu evrensel çerçeveden hayatın anlamına dair normlar alırız.[628] Evrensel olan bu ilkeler insanların hayatını düzenleyecek ve insanlar arası ilişkileri sistemleştirecektir. Bu da insanların bir arada yaşamaları ve ne yaptığının bilincinde olarak hayat sürmeleri açısından anlamlı bir amaç oluşturacaktır.

İnsan, değişik faaliyetleri gerçekleştirmek ve hayatını anlamlı bir uğraşla doldurmak için çalışır. Gerçekleştirilen her eylem, anlam ve değerlerle bezenmiştir. İnsan kendi amaçlarına hizmet eden eylemi anlamlı bulur. Bununla beraber insanın eylemleri değerler tarafından yönetilir. Bunun için de insan eylemlerinin bir anlamı vardır. İnsanın eylemlerine verdiği anlam, eylemleri gerçekleştirirken karşılaştığı engeller sonucunda verdiği tepkiyle anlaşılabilir.[629] Değerler tarafından yönlendirilmeyen eylemler amacı ve anlamı olmayan gelişigüzel eylemler niteliğindedir. Dolayısıyla bu tür eylemler insanı tatmin etmeyecek, anlamlı bir hayat yaşadığı inancına götürmeyecektir.

Ahlâkî değer ve ilkelerin dayandığı temeller konusu her zaman tartışılmıştır. Ahlâka temel olarak düşünülen esaslar, din ve din dışı olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Din dışı temeller farklı filozoflar tarafından akıl, sezgi veya duygu olarak kabul edilmiştir. Din ile temellendirilen ahlâk teorileri ise, Tanrı'nın varlığı ile vahiy gerçeğinden hareket etmektedir.[630]

Ahlâk ile din arasında sıkı bir bağlantı mevcuttur. Bu doğrultuda okul programlarında ahlâk ile din birlikte ele alınmıştır. İslamiyet ve diğer dinler hep ahlâkî davranışları öğütlemiş ve güzel ahlâkı her zaman yüceltmiş-

627 May, *The Art Of Counseling,* s. 179.

628 May, *The Art Of Counseling,* s. 200.

629 Serinsu, *Kur'an Nedir?,* s. 31.

630 Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli;* T. D. V. Yay., Ankara, 1992, s. 14,16.

tir. Ancak ahlâk ile din arasında böyle sıkı bir bağın olması, bizi din dışı ahlâk olmaz görüşüne götürmemelidir.[631]

Toplumların yaşantısı incelendiğinde, dine dayalı ahlâk değerlerinin, etkisi ve topluma kazandırdığı seviye açısından diğerlerinden önemli derecede farklı olduğu söylenebilir. Dine dayalı ilkeler, yaptırım gücü ve kalıcılığı açısından yüksek bir etkiye sahiptir. Bunun öncelikli sebebi, dine dayalı ahlâkî değerlerin Tanrı inancı ve vahiyle beslenmesidir, denilebilir. Bunun yanında din, insanlara ahlâkî konularda fizik dünyanın dışında metafizik alanla ilgili de bir takım referanslar vermektedir.

Bugün refah düzeyi yüksek toplumların büyük bölümünün değerler yoksunluğu içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum yüzeysel bir takım sebeplerle açıklanamaz. Birçok insan durumunun farkına varmaksızın değer yoksunluğu içinde mutsuz hayatlar sürdürmeye devam etmektedir. Böyle bir durumda birçok insan dine dönüşü yaşayacaktır.[632] Din, değer yoksunluğu içinde olan bir insana tutarlı ve geçerli değerler sunmaktadır. Kaynağı itibariyle kutsal bir niteliğe sahip olan dinî değerler, insan için saygıdeğer ve uyulmaya elverişlidir.

Hayatın anlamı değerlerin varlığını sürdürmesine bağlanabilir. Değerler, ailenin refahını sağlama, kişinin ülkesine ya da mesleğine katkıda bulunma gibi amaçlarla ilgilidir. Böyle bir amaca hizmet etme, aynı zamanda insan için değerler üretmektedir. Din de bu tür amaçlara daha güçlü anlamlar katar.[633] Çünkü din, insanın amaçlarına ulaşmasına yardım edecek değerler ortaya koyar.

İnsan hayatının değerli ve saygın olması, bir yerde anlamlı ve mutlu olması demektir. Saygınlık olmadıkça hayatımızın bir değeri olmayacaktır. Bu saygınlık teknolojik gelişmelerle olacak bir şey de değildir. Bu ancak, ahlâk alanında sağlanabilir. Ahlâklı insan saygın olan insandır. Böyle bir saygınlık insan hayatının anlamlı ve değerli olmasını sağlayacaktır. Ahlâkın insanda yerleşebilmesinde dinin gerçek rolü, insandaki kötü arzuların bastırılmasında, insanın iyi yanlarının ortaya çıkarılıp geliştirilmesi konusunda, insana güç ve motivasyon sağlamadır. İnsan ilahî kaynaklı mutlak bir bilgi karşısında saygı duyar. Bu saygı insanda ahlaklı davran-

---

631 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 352.

632 Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler,* s. 57-58.

633 Smart, "Dinin Doğası: Anlamın Birçok Boyutu", s. 79

mayı, kötülüklerden uzak durmayı sağlamaktadır.[634] İlahî bir hedef olmadan ahlâkî konularda iyi bir şey yapmak mümkün olamayacaktır.[635]

Bütün insanların saygı duyacağı ve uygulayabileceği ahlâkî ilkelerin ve değerlerin kaynağı kutsal olmalıdır. Bu takdirde yaptırım gücüne sahip olacaktır. İnsanları kötülüklerden alıkoyup, iyiliklere yöneltebilecek en önemli güç Allah inancı ve Allah korkusudur. Nietzshe'ye atfedilen bir deyişte: "Tanrı öldüğünden beri her şeye izin verildi"[636] denilmektedir. Burada vurgulanmak istenen gerçek, Allah inancının olmadığı bir yerde, insanları kötülükten engellemenin zor olacağı ve bu durumda insanların her şeyi mübah görebileceğidir. Hayata yön veren bir Tanrı inancı yoksa ve herkesin kabulleneceği ahlâkî ilkeler kalmamışsa, bütün suçların ve kötülüklerin önü açılacaktır. Devamında da toplumsal bir kargaşa ve anarşi doğacaktır.

Din, herkesin kabul edebileceği, mutlak bir Varlıktan kaynaklanan ahlâkî ilkeler koyar. Bunun yanında, onun teşvik edici gücü kişilikte ahlâk çizgilerinin iyileştirilip güzelleştirilmesinde ve davranış geliştirilmesinde önemli rol oynar. Her şeyi yaratanın Allah olması, ölümden sonra bir hayat olduğu inancı, o hayattaki sorgulamanın dünyadaki yaşanan hayata bağlı olduğu şeklindeki dini yorumlar kendiliğinden bir davranış geliştirmektedir.[637]

Diğer bazı dinlerde olduğu gibi İslam Dininde de, insanın en önemli gayesinin ahlâken mükemmele ulaşmak olduğu belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.s.) için; "Sen büyük bir ahlâk üzerinesin"[638] diyerek bu gerçeği ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gönderiliş gayesinin de güzel ahlâkı tamamlamak olduğu belirtilerek, insanın önüne yüce bir hedef çizilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de hadislerinde; "ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"[639], "İslam güzel ahlâktır"[640] şeklindeki ifadeleriyle, İslam Dinindeki ilkelerin güzel ahlâkı geliştirmeye yönelik olduğunu ifade etmektedir. Başka yerlerde de; "inananların iman

634 Toynbee- Ikeda; *Yaşamı Seçin*, s. 362,368,392.
635 Bkz.; May, *The Art Of Counseling,* s. 199.
636 Ayer, *The Meaning Of Life,* s. 178.
637 Selçuk, "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", s. 342.
638 Kalem, 68/4.
639 İbn Hanbel, *Müsned,* II, 381.
640 İbn Hanbel, *Müsned,* II, 469,481.

yönünden en mükemmeli, ahlâk yönünden en iyi olanıdır"[641], "insana verilen şeylerin en üstünü güzel ahlâktır"[642] şeklindeki ifadelerle, güzel ahlâkın toplumda yerleşmesinin hedeflendiği görülmektedir. Bunun yanında İslam Dini, güzel olmayan, ahlâka aykırı olan davranışlardan da insanları sakındırmıştır.

Sürekli her şeyi görüp gözeten bir Allah inancı, insanın davranışlarını kontrol açısından da önemlidir. Kendisinin kontrol edildiğini düşünen insan başıboş ve sorumsuz hareket edemeyecektir. Kur'an-ı Kerim'de; "Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir"[643], "O bize bizden daha yakındır"[644], "İnsan kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?"[645] şeklindeki ayetler böyle bir kontrolü sağlama açısından önemlidir. Başka bir gücün bu kontrolü sağlaması çok zordur. Dolayısıyla inanma, hem bir takım kurallara uymayı gerektirmekte, hem de bu kuralların yaşanması konusunda yaptırım gücü sağlamaktadır.

İnsandaki ahlâkî faziletler büyük oranda dine dayanmakta ve dinden destek almaktadır. "Vazifeye bağlılık, doğruluk, adalet, şefkat, saygı, yardımlaşma gibi ahlâkî ilkeler, Allah'a inanan ve bağlanan kimselerin vicdanında yaşar. Allah'a ve âhirete inanan, kalbinde Allah korkusu taşıyan bir kimse toplumdaki kurallara ve nizamlara saygı duyar, vazifesine yürekten bağlanır. İnanan insan haksızlık yapmaktan ve Allah'ın emirlerine karşı gelmekten korkar."[646] Böyle düşünen bir insan, yaptığı her yanlışın ve günahın Allah'ın emirlerine karşı gelmek ve Allah'a karşı saygısızlık olacağına inanır. Allah'a hesap verme ve ahirette cezalandırılma korkusuyla bütün davranışlarını düşünerek ve dikkatle yapar. Dinin sağladığı bu ahlâkî motivasyonu başka türlü sağlamak zor olacaktır.

İslam Dini'nin ortaya koyduğu iyilik anlayışı karşılıksız, menfaate dayanmayan, Allah için yapılan iyiliktir. Kur'an-ı Kerim'de; "iyilikle kötülük bir olmaz, sen kötülüğü en güzel şekilde defet. O zaman, seninle kendisi arasında düşmanlık olan kimse sanki candan bir dost gibi oluverir."[647]

641 Tirmizî, Bir, 58.
642 İbn Hanbel, *Müsned,* IV, 278.
643 Hadid, 57/4.
644 Kaf, 50/16.
645 Beled, 90/7.
646 Pazarlı, *Din Psikolojisi,* s. 34.
647 Fussilet, 41/34.

Böyle bir iyilik ve ahlakî olgunluk anlayışı bütün düşmanlıkları, kin ve nefreti yok edecek, toplumun ve insanların huzurunu temin edecektir.

İnsan tabiatı ile ilgili bilimsel veriler, insandaki özelliklerin rölatif olmadığı ve insan tabiatına uygun olarak ortaya koyulacak ahlâkî normların herkes tarafından benimsenmesinin mümkün olduğu sonucuna götürmektedir. Ahlâkî ilkeler insan tabiatına aykırı olursa, insanda bir takım zihnî ve heyecanî bozukluklara sebep olabilecektir.[648] İslam Dini herkesin yaratılışında ortak olan fıtrattan bahseder. Fıtrata uygun olarak ortaya koyulacak ilkeler, fıtratı bozulmamış her insan için uygun ve kabul edilebilir nitelikte olacaktır. İnsanı fıtrat üzere yaratan Yaratıcı, insan fıtratına uygun ilkeleri vahiyle bildirmiştir. Bu açıdan İslam Dini'nin ortaya koyduğu ahlakî ilkeler insan yapısına uygundur ve insanı mutluluğa ve huzura ulaştırma konusunda yeterli imkanlara sahiptir.

İslam Dininde suç, günah olarak değerlendirilip dinî bir kimliğe büründünce, Allah'tan uzaklaştıran ve Allah'ın cezasını gerektiren kötü bir gerçek olarak insanın karşısına çıkar. Böylelikle insan, davranışlarını denetleyerek doğru olan davranışlara yönelecektir. Ahlâkî gelişim açısından bu önemli ve güçlü etkilere yol açacaktır.[649] Böylelikle inanan insan kötülüklerden uzak durarak, diğer insanlara emniyet telkin edecektir. İnanan insanların oluşturduğu bir toplum da, güven ve emniyetin hakim olduğu toplum demektir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu gerçeği şu hadislerinde ifade etmiştir; "müslüman elinden ve dilinden diğer insanların selamette olduğu kimsedir"[650], "komşusu kötülüklerinden emniyette olmayan kimse cennete giremez."[651] Gerçek müslüman, güven ve emniyetin temsilcisi olmalı ve etrafındakilere hiçbir şekilde zarar vermemelidir. İslam'ın koyduğu ahlâkî değerler sistemi, fertlerin mutluluk ve huzurunu sağlamanın yanında, fertlerin oluşturduğu toplumun da huzurunu sağlamaktadır.

Ahlâklı insan yetiştirme konusunda, inancın etkin gücünü ahlâkın dışında tutmak mümkün değildir. Ahlâk, bize iyiyi ve kötüyü öğretir. Din ise, aynı şeyi yapmanın yanı sıra, iyi olmak için mücadeleye koyulmamızda bize yardımcı olur.[652] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu konuda; "Ben

648 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 15-16.
649 Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 106.
650 Buhari, İman, 8.
651 Müslim, İman, 68.
652 Onat, "Niçin Din Eğitimi", s. 20.

ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim"[653] demesi, dinin asıl gayelerinden birinin de güzel ahlâk olduğunu ifade ediyor.

İnsanın benimseyebileceği ve hayatına şekil verebileceği değerler ve ahlâkî ilkeler; insanı insan yapacak, ona hayatın yüce hedeflerini hatırlatacak, üstün bir hayat yaşamasını sağlayacak nitelikte olmalıdır. Esasen ahlâkın vazifesi budur. Ahlâkî ilkeler ve değerler, insanın bu alemde yalnız yaşamadığını, kendisiyle beraber yaşayan diğer insanlar olduğunu ve onlarla karşılıklı haklarının ve görevlerinin olduğunu anlatmalıdır.[654] Bu ilkeler insan hayatını düzenler ve ilkeli yaşamasını gerçekleştirirler. Böylece insan manen yükselerek, ahlâkî olgunluğa ulaşacaktır. Bu da insanın üstün bir hayat yaşaması ve anlamlı eylemlerde bulunması demektir. Bu konuda İslam Dini'nin ortaya koyduğu ilkeler, ahlâktan beklenen hedeflere ve anlamlı bir hayata ulaşmada önemli katkılar sağlayacaktır.

---

653 İmam Malik, *Muvatta,* Hüsnü'l-Huluk, 8.

654 Kutub, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan,* s. 173.

III. BÖLÜM



HAYATA ANLAM VERME VE DİN ÖĞRETİMİ

A. EĞİTİMİN TEMELLERİ VE AMAÇLARI AÇISINDAN HAYATA ANLAM VERME

Eğitim ve öğretimde amaç, eğitim ve öğretim faaliyetleri sonucunda ulaşılması istenen düzey, bireyde gerçekleştirilmesi istenen bilgi, beceri, tutum ve davranış gibi özelliklerin tümünü ifade eder. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin amaçları olarak farklı konular üzerinde yoğunlaşmalar olabilir. Bazıları için eğitim öğretim, insanın varoluş amacı doğrultusunda olmalıdır. Bazıları da insanın bireysel veya toplumsal niteliğini esas alarak amaçların belirlenmesini ister.[655] Eğitim, bireye kişilik, değer ve yetenek kazandırma yönüyle bireyseldir. Bireyi toplumsallaştırma, toplumsal değerleri koruma, değiştirme ve yenileme işlevleri gördüğü için toplumsaldır.[656] Eğitim, ister varoluş açısından değerlendirilsin, isterse bireysel ve toplumsal yönüyle değerlendirilsin, bunların arkasında insanın hayata anlam vermesi gerçeği vardır. Bu amaçlar ve temeller doğrultusunda yapılacak bir eğitim öğretim faaliyeti anlam arayışına katkıda bulunacaktır.

Eğitim programlarının niteliği, dikkate alınmak zorunda olunan modelin ve bu modeli tarif eden felsefe ve zihniyetin tesiri altındadır. Zihniyetlerin farklılığı, insanı tarif eden kavram ve özelliklerin de farklı olmasına yol açar. Dolayısıyla bu özellikleri kazandırma işleminde kullanılacak bilgi, değer ve becerilerin kompozisyonu üzerinde etkili olur. Kısacası nasıl bir insan yetiştirmek istiyorsak, ona uygun bilgi ve değerlerle donatma-

655 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 77.
656 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 8.

lıyız.[657] Öğretim faaliyetlerinin sonunda ulaşılması istenen seviye, yetiştirilmek istenen insan modeli ve öğretimin diğer amaçları doğrultusunda program ve plân yapılır. Muhteva ve öğretim yöntemleri buna göre seçilir. Öğretimin amaçları açısından hayata anlam verme konusunun önemine inanılıyorsa ve bu esasın öncelikli amaç olması isteniyorsa, öğretim programlarını bu amaca göre düzenleme gereği ortaya çıkacaktır.

1- Eğitim-Öğretim Hayatı Anlamayı ve Yorumlamayı Amaçlar

Eğitim ve öğretim faaliyetleri, bilgilerin birey için anlamlı olmasını amaçlar, bireyleri hayata hazırlar ve hayatı öğretir. Bireyin hayatta karşılaştığı olayları yorumlamasına ve doğru anlamasına yardım eder. Eğitim faaliyetlerinin temelinde hayatı anlama ve yorumlama düşüncesi vardır ve her toplumda bu tür genel amaçlardan bahsedilebilir. Eğitimin hayata hazırlaması, hayatı anlamayı ve yorumlamayı amaçlaması bir anlamda hayata anlam verme çabasıdır. Dolayısıyla bu düşünce doğrultusunda eğitimin amacı hayata anlam vermedir, denilebilir. Bu bölümde eğitimin hayata dönük olması, hayata hazırlaması gibi amaçları, hayata anlam vermeye katkısı açısından değerlendirilecektir.

Bugün eğitim programları öğretme ağırlıklı olarak düzenlendiği için, öncelikle öğrenciden hazır bilgiyi alması beklenir. Öğretilmesi gereken şeyler vardır ve bunlar öğretilmelidir. Eşya ve olaylar hakkında 'ne' sorusunun cevabı olan bilgi öğrenciye aktarılmalıdır. Öğrenciye bir takım bilgilerin aktarılması suretiyle onu belli konularda bilgi sahibi yapmak mümkündür. Ancak, bu bilgiyi anlamak ve yorumlamak öğrencinin kendisinin öğreneceği bir şeydir. Aktarılan bilginin malumat olmaktan öte geçebilmesi ve kişinin düşünmelerinin bir parçası olabilmesi için, o bilginin öğrenci tarafından anlamlandırılması gerekir.[658]

Eğitim, insanın hayat serüveninde bir keşif ve buluş gayretidir. Yapılacak olan keşif, genel olarak edinilen bilgilerin ve fikirlerin hayatı ve hadiseleri insana anlatması keyfiyetidir. Anlatılan bilgiler geçmişe ait bilgiler olsa bile, bugünkü dünyayı aydınlatması ve bugünkü yaşantıya insanları hazırlaması beklenir.[659] Eğitime malzeme olan bilgiler, insanın yaşadığı

---

657 Selahattin Parladır, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı* (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 63.

658 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 92-93

659 Alfred North Whitehead, *Eğitimin Gayeleri,* çev: Sofi Huri, M.E. Basımevi, İstanbul, 1971, s. 2.

dünya açısından bir değer ifade etmelidir. Bu anlamda eğitim, hayatı ve hayatın anlamını öğrenmeye doğru yapılan bir araştırma, bir çaba veya bir buluş olarak ifade edilebilir.

Her nesnenin gözle görülen varlığına ait özelliklerinin yanında, taşıdığı bir anlam vardır. Bu sadece insanlar için geçerlidir. İnsan etrafında gördüğü varlıktaki sırrı keşfetme, değerlendirme ve kendi yararına kullanma çabası içindedir. İnsanı bu çabaya hazırlayan eğitim sistemidir.[660] Bu çaba sürekli gelişim ve değişim içinde devam etmektedir. Eğitim insanın varlığı anlaması ve yorumlama çabasına hazırlamanın yanında, insanın gayretlerini yönetmekte ve kontrol etmektedir.

Bir çocuk üç-dört yaşından itibaren dünyayı ve kendi varlığını sorgulamaya başlar. Çocuğun bu sorularını geciktirmeden cevaplayarak devam ettirmek gerekir. Böylece çocuk, tecrübelerinden yararlanarak, düşünme ve fikir üretme kabiliyeti kazanacaktır. Çocuk arayışlarıyla kendini ve alemi ciddiye alarak anlamaya çalışacaktır. Bu bir anlamda insanın hayata karşı bakış açısı geliştirmesi demektir. İnsanın düşünmeden, bilgisizce yaşaması mümkün değildir. Hayata ait manânın yaşamımızda yok olmaması için, hayata ait bilgilere sahip olmak gerekir. Bunun sağlanabilmesi için de hayata ait kapsamlı görüşe sahip yetişkinlerin, çocuklara ve gençlere yardım etmeleri en önemli ihtiyaçtır.[661]

İnsandaki bilişsel reaksiyonlar bir manâ arama gayretini ifade etmektedir. Kişinin bilişsel gelişimine yardım etmek için bu gayretlerinin karşılanması gerekmektedir. İdeal olarak eğitim faaliyeti, ferdi yeni ve daha uygun mana ve izahlar aramaya sevk etme gayesini taşır. Okul çağındaki gençler, karşılaştığı yeni fikirler, olgular ve münasebetlere tepki olarak sorular sorarlar kendi iç dünyasındaki boşluğu görmeye başlarlar. Bu bir ideoloji veya hayat felsefesi arama gayretidir.[662] Eğitim faaliyetleri, gençlerin anlam arama ve hayatı tanıma dönemlerinde anlam ihtiyacının doyurulmasını ve doğru yönlendirilmesini amaçlar.

Öğrenme kişinin hayatı boyunca devam eden bir süreçtir. Bu öğrenme sürecinde insanın davranışlarında sürekli bir değişim olmaktadır. Daha geniş anlamda öğrenmeyle birey, içinde bulunduğu evrene yeni bir anlam yükler ve evrendeki konumunu yeniden tanımlar. Öğrenci öğrendiği bil-

660 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 92.

661 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi..,* s. 15-16.

662 Krech ve Crutchfield; *Sosyal Psikoloji,* s. 232-233.

gileri aynen almaz. Bilakis elde ettiği her bilgiyi süzgeçten geçirip yorumlayarak kendi dünyasına bir anlam yüklemeye çalışır. Dolayısıyla kişinin davranışlarını anlamak için, onun zihninde dünya hakkında oluşan anlamları bilmek gerekir.[663] Özellikle son dönemlerde eğitimde yeniden yapılanma çalışmaları içinde insanın çok yönlü zihinsel gelişimi hedeflenmektedir. Bu anlayışla birey, bilgileri zihnine doldurmaktan daha çok, onları kavrama, eleştirme özelliğine sahip olmalıdır. Bilgi kullanılabildiği ölçüde değerlidir.

Eğitimin asıl amacı, bireyin olaylar karşısında daha doğru ve yeterli anlamlar üretebilmesini sağlamaktır. Çünkü öğrenme bir anlam yükleme çabasıdır. Bunun için öğretim faaliyetleri, insanların derinliğine düşünebilme, konunun özünü kavrama imkanı verecek şekilde düzenlenmektedir.[664] Öğretilen bilgilerin insanın hayatında bir yerinin ve anlamının olması gerekmektedir. Fazla bilgi değil, sağlam bilgi insan hayatıyla bütünleşebilir ve insanı anlamlı bir özne yapar.[665] Bilgiler insan hayatında olması gereken yerini alabilir ve hayatla bütünleşebilirse bir değer ifade eder, yoksa boşlukta kalabilir.

Öğrencinin öğrendiği şeyler sınıfın duvarlarını aşarak hayata uzanmalıdır. Öğrenilenlerin gerçek hayatta anlamlı olabilmesi için derslerin ve muhtevanın hayatla irtibatının sağlanması gerekir. Müfredat ve program, öğrencinin öğrendiği şeylerin değerini göstermeli ve hayattaki problemlerin çözümünde kullanmaya uygun olmalıdır.[666] Bu sebeple öğretmen, daima öğrenciye sınıftan dışarı bakmasını öğretmeli, verilen bilgilerin gerçek hayat içinde değerlendirmesini yapmalıdır. Öğrenci için bu bir ihtiyaçtır. Öğretmen bu konuda yardımcı olamazsa öğrenci bunu yanlış bir yoldan yapacaktır.[667]

Eğitimde, bireyin düşüncelerini anlama, hayat karşısında tavrını öğrenme, hayatın anlamını araştırma gibi konularda araçlar ve metotlar geliştirilir. Bireyin hayata verdiği anlam, onun duygularını ve faaliyetlerini yönetmektedir. Dolayısıyla eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde bireyi bu yönüyle tanıyıp, onun davranışlarına yön vermek gerekir. Bu an-

---

663 Yüksel Özden, *Öğrenme ve Öğretme,* Pegem Yay., Ankara, 1999, s. 21,25.

664 Özden, *Öğrenme ve Öğretme,* s. 28.

665 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 90.

666 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 24.

667 Bilgin, *Eğitim Bilimi,* s. 63.

lamda eğitim, bireyin yersiz davranışlarıyla, hayatın manası arasında köprü olur.[668] Bireyin davranışlarıyla hayat arasında bir bütünlük sağlanır. Böylelikle eğitim, bireyin hayatı doğru anlayıp, doğru yorumlayarak davranışlarını bu doğrultuda değiştirmesine yardımcı olur.

Eğitim öğretim faaliyetleri bireyi her yönüyle hayata hazırlayan, hayatı ve yaşamayı öğreten faaliyetler bütünüdür. Eğitimin genel amacı, hayatı anlamayı ve yorumlamayı öğretme, bireyi her yönüyle geliştirerek hayata hazırlama ve insana nasıl yaşaması gerektiği konusunda yol göstermedir. Bütün bunlar aynı zamanda bireyin hayatı anlamlandırması açısından temel fonksiyonlardır. Eğitim insanların anlamlı bir hayat yaşamaları için yapılan bir faaliyettir.

2- Eğitim-Öğretim Bireyleri Sosyal Hayata Hazırlamayı Amaçlar

Eğitimin en önemli amaçlarından birisi, bireyi toplumun yararlı bir üyesi haline getirmedir.[669] Eğitim, toplumun sürekliliğini ve gelişimini sağlamak amacıyla, topluma uyumlu bireyler yetiştirir. Bunun için eğitim, toplumdaki bireylerin birbirine benzer davranışta bulunmalarını sağlayarak, toplumun bütünlüğünün korunmasına yardımcı olur ve bu amaçla kültür değerlerini ve toplumun kültürel mirasını öğrenciye aktarır. Bunun yanında bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesi için toplumsallaşmasını sağlar. Ayrıca eğitim, toplumun kültürünü geliştirecek yenilikçi bireyler yetiştirir.[670]

Çocuklar kendi hayat felsefelerini çok erken yaşlarda şekillendirirler. Bu felsefe, tecrübelerinin birikiminden meydana gelen hayatla ilgili çıkardığı sonuçlardan ibarettir. Eğitimin amacı, çocuğun tecrübelerine dayanarak, kendi kendine düşünmeyi, değerler seçip akıllı olarak karar vermeyi ve yeni durumları, yeni problemleri ustaca karşılamayı öğreterek, onu değişen sosyal sisteme hazırlama olmalıdır. Bu gaye eğitimin önemli esaslarından birisidir.[671]

Öğretim programlarının ortak hedefi, öğrenciyi yetiştirmek, topluma hazırlamak, toplumun değer yargılarını öğretmek, kısaca öğrenciyi insan ol-

---

668 Alfred Adler, *Hayatın Manası,* çev: Halis Özgü, Özgü Yay., İstanbul, 1964, s. 18.

669 Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri,* Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1995, s. 2.

670 Fidan-Erden, *Eğitime Giriş,* s. 56-58.

671 M. A. Blanche Carrier, *How Shall I Learn to Teach Religion?,* Harper-Brothers Publishers, New York, 1930,s. 93,99.

ma yolunda eğitmektir.[672] Toplumdaki değer yargılarını öğrenerek birey, topluma uyum sağlar. Toplumda bir yer edinen ve insanlarla ilişkilerini sağlıklı bir şekilde yürütebilen birey, kişiliğini bulur, kendine güvenini kazanır. Bütün bunlar birey için mutlu ve anlamlı bir hayatı getirecektir.

Eğitimin temel amaçlarından birisi, bireyi toplumun etkin bir üyesi yapmaktır. Eğitim vasıtasıyla toplumdaki bireyler arasında sağlıklı iletişim kurma, işbirliği yapma, toplumsal davranış kalıplarına uyma amaçlanmaktadır.[673] Birey toplumun içinde etkin olabildiği ve kendini ortaya koyabildiği ölçüde varlığının bir anlamı olacaktır. Yoksa birey kendi hayatının anlamı konusunda şüpheler duyabilir, hayatın problemlerine karşı koyabilecek gücü kendinde bulamayabilir.

Sosyal bir varlık olan insanın, bu yönünü tatmin etmesi ve toplum içinde aradığı huzuru bulabilmesi için topluma uyum sağlaması gerekmektedir. Toplumsallaşma olarak ifade edilen bu uyum; bireyin toplumun bir üyesi olması, içinde yaşadığı kültürün maddî ve manevî unsurlarını öğrenmesi ve benimsemesi demektir. Toplumsallaşma süreci içinde birey, toplumun beklentilerine uygun olarak ihtiyaçlarını karşılar, toplumsal rolleri, hayatını devam ettirmesi için gerekli bilgi ve becerileri öğrenerek, topluma uyumlu ve yararlı bir varlık olur. İnsanın toplumsallaşmasını sağlayan birçok kurum ve grup vardır. Toplumsallaşmayı sağlayan kurumlardan birisi olan eğitim kurumları, diğerlerinden farklı olarak toplumsallaşmayı planlı ve kontrollü olarak yapar. Eğitim, insanın hayatını sürdürmesi için gerekli bilgileri ve becerileri kazandırmanın yanında, gelecek hayatında üsleneceği rollerin gerektirdiği davranışları da öğretir.[674] Bireyin hayatındaki anlamı yakalayabilmesi, toplumsallaşmasıyla ve toplum içinde uyumlu bir hayat yaşamasıyla doğrudan ilişkilidir. Toplumsallaşmayı en iyi şekilde kontrol etmesi bakımından eğitim, hayata anlam verme konusunda önemli bir fonksiyona sahiptir.

Başkalarıyla sağlıklı ilişkiler içerisine girebilmek için, onlar hakkında bilgi edinmek ve onları tanımak gerekir. Bu tanıma hem insanlar, hem de diğer varlıklar için geçerlidir. İnsan varolanlar hakkında ne kadar çok doğru bilgi sahibi olursa hayatını sürdürmek için o ölçüde uygun bilgiler elde etmiş olur. Öğretim de insanla varolanlar arasındaki ilişkinin bir türü-

672 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren..", s. 207.

673 Binbaşıoğlu, *Eğitime Giriş,* s. 82.

674 Fidan-Erden, *Eğitime Giriş,* s. 86,89.

dür ve bir bilgi sorunudur.[675] Dolayısıyla insanın hayatını sürdürebilmesi ve diğer varlıkları tanıyıp, onlarla sağlıklı ilişkiler içinde olabilmesi öğretim faaliyetlerinin bir problemidir. Öğretim faaliyetlerinin bu düşünce doğrultusunda geliştirilmesi, insan hayatını düzenleyerek, anlam arayışını kontrol altına alacaktır.

Savaşmamız gereken bir şey varsa, o da insanların yalnızca almaya baktıkları, yalnızca kendi çıkarlarını düşündükleri bir hayat biçimidir. Gerek insanlığın, gerek tek tek insanların, gerekse toplumun ilerlemesi için akla gelebilecek en büyük tehlike de bu olabilir. İnsanlardaki her yetenek diğer insanlara karşı göstereceğimiz paylaşma duygusu sayesinde gelişir. Dil ve yazı, insan soydaşlarımızla aramızda bir köprünün varlığını gerektirir. Dilin kendisi insanlığn ortak bir eseri, toplumsallık duygusunun bir ürünüdür.[676] Bunu sağlayacak da eğitimdir. Dili kullanarak, yazılı kültürü gençlere aktarma görevi eğitimin yapması gereken bir faaliyettir. Böylelikle eğitim, bireyi bencillikten kurtarıp, toplumun içinde yaşamasını öğretecektir.

İnsanın temel özelliklerinden birisi olan toplumsallık, insan yapısındaki temel bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın giderilmesi bireyin toplum içinde bir rol alması ve sosyal hayata uyum sağlaması ile mümkündür. Eğitim bu amacı gerçekleştirmede önemli bir etkiye sahiptir. Bireyin anlamlı bir hayat yaşamasında toplumsallaşmanın önemli bir yeri vardır. Toplumsallaşmayı sağlaması yönüyle eğitim faaliyetleri, bireyleri anlamlı bir hayata götürme amacına hizmet etmiş olmaktadır.

3- Eğitim-Öğretim Fertlerin Yeteneklerini Geliştirmeyi ve İhtiyaçlarını Karşılamayı Amaçlar

Bütün eğitim sistem ve felsefelerinde, eğitimin temel görevlerinin başında, fertlerin yeteneklerini geliştirmek, temel duygu ve ihtiyaçlarını uyumlu bir şekilde doyurmak yer almaktadır. Bu doğrultuda eğitimin ana hedefleri, özgürleştirme, kendini gerçekleştirme ve insan olma gibi hususlardır.[677] Eğitimin bu temel amacı, her yönüyle insanı mükemmelleştirme idealine dayanır. Bu mükemmelleştirmeye götüren özellikler bedensel, ruhsal, ahlâksal ve zihinsel olmak üzere insanın her yönünü içine almak-

675 Recep Kılıç, "Din Öğretimini Temellendirme Problemi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı* (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 57-58.

676 Adler, *İyi Düşün Doğru Karar Ver,* s. 237.

677 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 99.

tadır. Bu özelliklerin her birine yönelik eğitimin hedefleri ve çeşitleri vardır.[678] İnsandaki özelliklerin geliştirilmesi bir bütün olarak değerlendirilmeli ve dengeli bir gelişim amaçlanmalıdır.[679]

Eğitimin bireye yönelik hedeflerinin başında, bireyin ihtiyaçlarının doyurulması gelir. Bireyin öncelikle organizmayla ilgili olan biyolojik ihtiyaçları vardır. Bunun yanında şefkat, sevme, sevilme, benimsenme gibi özlük ihtiyaçları vardr. Bireyin önemli ihtiyaç gruplarından birisi de sosyal ihtiyaçlardır. Bunlar da tasvip görme, itibar görme, başarılı olma, vicdana uygun olma, karar verme sürecine katılma, önemli olma, kişiliğini takviye etme gibi ihtiyaçlardır.[680] Bireyin özlük ihtiyaçları ve sosyal ihtiyaçları, onun hayatına anlam kazandıracak ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçların dengeli bir şekilde doyurulması aynı zamanda bireyin mutluluğu ile ilgilidir.

Bir keşif süreci olarak ifade edebileceğimiz hayatımızda, gücümüzün neye yettiğini ve varlık nedenimizi keşfetmek için çabalarız. Bu keşif olumlu sonuç verirse, kendimize bakışımız değişecek ve kendi gücümüz, varlık nedenimizle ilgili arayışlarımız yeni yönlere doğru yönelecektir. Bu bir anlamda ömür boyu öğrenmenin, arayışlarımız için öğrenmenin yolunu açacaktır. Bu öğrenmenin başlangıç noktasında insanın kendi zekâsını ve kabiliyetlerini keşfetmesi vardır. Öğrenime başlayan genç insanlar hayatın amacına ilişkin inancı irdelemeye özendirilmelidir. Zaten gençlerde bu konuda tabii bir merak mevcuttur. Öğrenmek gerçekte insanın kendini ve hayatı keşfetme sürecinden başka bir şey değildir.[681] Geniş anlamda öğrenmeyle birey, içinde bulunduğu evrene yeni bir anlam yükler ve evrendeki konumunu yeniden belirler.[682]

İdealist eğitim felsefesinde kendini bilmek, kendini gerçekleştirmek, insanın kendine dönüşü, kendini gözlemesi, kendini araması önemli bir problem olarak ele alınmıştır.[683] Eğitim, öğrencinin kendi kendisinin şuuruna varmasını ve böylece kendini gerçekleştirmesini hedef almalıdır.[684]

678 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 96.
679 Binbaşıoglu, *Eğitime Giriş,* s. 82.
680 Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme,* Meteksan A.Ş., Ankara, 1993, s. 39.
681 Handy, *Ruhun Arayışı,* s. 242
682 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 85
683 Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri,* s. 37.
684 Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri,* s. 153.

Bilişsel öğrenme kuramına göre, beyin kendine gelen verilere anlam yüklemeye çalışır. İnsan beyni hayatını sürdürme arzusunun sonucu olarak çevresindeki her şeye anlam kazandırmaya çalışır. Etkili bir öğretim beynin bu tür özelliklerini işletmeyi hedeflemeli, kişinin etrafındaki birbiriyle ilişkili sistemi çözmesine ve olayların anlamlarını keşfetmesine yardımcı olmalıdır.[685] Eğitim, insanda bulunan özelliklerin ve kabiliyetlerin keşfedilip işletilmesiyle gelişime katkıda bulunmadır. İnsanın sahip olduğu beyin yapısı ve düşünme kabiliyeti onu, çevresini anlamaya ve anlam kazandırmaya doğru yöneltir. Eğitim insanın bu ihtiyacına cevap vermeli, bilgileri yorumlayabilen, kendi aklıyla düşünebilen, bilgilerden kendisi için faydalı sonuçlar çıkarabilen bireyler yetiştirmelidir.

İnsana saygı anlayışını benimsemiş bir eğitim anlayışı, insanın ne olduğunu ve varlık şartlarını anlamaya çalışır. İnsana saygı, onu bütün yönleriyle tanıyıp anlamayı ve onun sahip olduğu potansiyeli değerlendirmeyi gerektirir.[686] İnsanı ne kadar tanıyabilirsek, onun hayatına ışık tutar ve onun arayışlarına cevap bulabiliriz. Böyle bir anlayışla eğitim yapmak, insana gereken saygıyı ve değeri göstermek demektir.

Eğitim, insanın etrafına daha çok şey verebilmesi için, kişiliğini geliştirmesine yardımcı olur. Bunun için eğitim, bir anlamda bireyin kişiliğinin, hürriyet ve sorumluluğunun önemini tanımayı gerektirir.[687] Eğitimin ileri hedefleri, kişilere tam bir insan olma, kendi en yüksek potansiyelini gerçekleştirme, doyum verme ve olabileceği en ileri merhaleye gelmesinde yardımcı olmadır.[688]

Bugün eğitim sisteminin yapması gereken önemli şeylerden birisi, insanı bütünlük içinde geliştirmeye yoğunlaştırmasıdır. Bunun için de her bireyin kendine has yeteneklerinin keşfedilip geliştirilmesi gerekmektedir.[689] Böyle bir hedefi gerçekleştirmek için standart programlar nitelik açısından farklılaştırılarak daha geniş ve daha derin öğrenme imkanları sunulmalıdır. Mevcut programlar ihtiyaçlar doğrultusunda farklılaşmalı ve öğrenciler için anlamlı hale getirilmelidir.[690]

---

685 Özden, *Öğrenme ve Öğretme,* s. 39.

686 Mualla Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu,* A.Ü.İ.F ve TÖMER Dil Merkezi, Ankara, 1997, s. 31.

687 Bovet, *Din Duygusu,* s. 158-159.

688 Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler,* s. 67.

689 Toynbee-Ikeda; *Yaşamı Seçin*, s. 71-72.

690 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 27-28

Eğitim ve öğretim faaliyetleri, insanın yaratılışını ve sonradan kazandığı özellikleri göz önüne alarak hedeflerini belirlemelidir. İnsan, önce kendi varoluşunu anlamalı, sonra da kendi dışındakileri anlamaya çalışmalıdır. Bunun için insanda, doğru anlama, doğru değerlendirme ve doğru karar verme gibi kabiliyetlerin gelişmesi gerekir. Bu açıdan eğitim programları hazırlanırken ve hedefler belirlenirken, insanın yetişmesi ve davranış geliştirmesine katkıda bulunması düşünülmelidir.[691]

İnsan yaratılıştan değişik kabiliyetlerle donatılmıştır. İnsandaki kabiliyetler geliştirildiği ölçüde insan kendini ortaya koyabilir, kendi öneminin farkına varabilir. Kendisinin ve varlığının değerine inanmayan, kendini gerçekleştiremeyen insan için hayatta bir anlam bulmak oldukça zordur. Dolayısıyla eğitim, insanların kabiliyetlerini geliştirme ve farklı ihtiyaçlarının karşılanması yönüyle hayatın anlamının elde edilmesine yardımcı olmaktadır.

4- Eğitim-Öğretim Değerler Ortaya Koymayı ve Mevcut Değerleri Korumayı Amaçlar

Eğitim ve öğretimle uğraşan insanlar, başkalarına nasıl yaşamak gerektiğini öğretmelidir. İnsanlara hayattaki üstün değerlerin neler olduğunu hatırlatmalıdır. Bu yüksek amaca ulaşmak için elimizdeki bütün vasıtaları kullanmalıyız.[692] Bu amaç doğrultusunda okul, gelecekteki ortak hayat için önemli olan bazı değerleri ve karakter özelliklerini bireye kazandırarak, onları hayata hazırlar, bulundukları toplumla bütünleştirir.[693] Okulun kazandırdığı bu değerler, aynı zamanda bireyin hayatın anlamını bulmasına yardım edecek değerler olacaktır. Okul, öğrenciye değerler kazandırma ve bireyin kişiliğini geliştirme gibi yönleriyle anlam arayışının karşılanabileceği en önemli yerdir.

Eğitimin esas amacı, insanı doğruya yöneltmek, iyiyi ve doğruyu insana benimsetmektir.[694] Bu doğrultuda eğitim, iyi bir insan, iyi bir hayat ve iyi bir toplum oluşturmak yolunda gösterilen bir çabadır. Bunu inkar etmek, gerçekliği, ahlâkı ve ahlâkî sistemleri de yok saymak olacaktır. Ayrı-

691 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren..", s. 209.

692 Comenius, *Büyük Didaktika,* s. 16.

693 Adler, *Hayatın Manası,* s. 27; Mahmut Adem, *Eğitim Planlaması,* A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s. 30.

694 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 82.

ca, aşkın düşünce alanı ile bağlantısını koparmış bir eğitim, insan hayatının anlamı hakkında söyleyecek önemli hiçbir şeyi olmayan bir eğitimdir.[695] Hayatın anlamı ve aşkın değerler, eğitimin ilgili olmak zorunda olduğu yüksek değerlerdir. Eğitim bu konudaki sorularımıza cevap bulmada yardım etmelidir. Bu sorular; iyi bir hayat nasıldır? İyi insan kimdir? Erdem nedir? Tabiat, ölüm, acı ve hastalıkla insanın ilişkisi nedir? Diğer insanlara karşı sorumluluklarımız nelerdir? gibi sorulardır.[696] Bu sorular insanın anlam arayışında da önemli sorulardır. Eğitim, bunlara cevap verirken aynı zamanda insanın anlam arayışına ışık tutmuş olacaktır.

Bir kültür ortamı içinde eğitimin görevi sadece varolan kültürel değerleri çocuklara vermek değil, kültüre ait değerleri geliştirme yeteneğini kazandırmadır.[697] Günümüzde genel anlamda eğitimden beklenen bu iki ana görevdir. Öncelikle eğitim, toplumun mevcut değer ölçülerini yetişmekte olan nesle tanıtıp benimsetir. Bunun yanında, yetişen nesilleri yeni değerler üretmeye, benlik geliştirmeye ve topluma yeni seviyeler kazandırmak için çalışmaya yöneltir.[698] Bu görev, Türk Millî Eğitiminin genel amacını ifade etmektedir:

"Madde 2: Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini:

1-...Türk Milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren... yurttaşlar olarak yetiştirmektir.

2- Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere... sahip... kişiler olarak yetiştirmektir."[699]

Burada belirtilen, Türk Milli Eğitimin hedefleri arasında, insanın sahip olduğu değerleri benimseyerek koruması yer almaktadır. İnsanın hayatına yön verecek değerlerin olması, onun hayatını anlamlandırmasında önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bir anlamda, Milli Eğitim politikamızın anlam arayışına katkıda bulunmayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Bu amacın yerine getirilmesi demek insanın anlam arayışının desteklenmesi demektir.

---

695 Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler,* s. 74.

696 Maslow, *Dinler Değerler Doruk Deneyimler,* s. 69.

697 Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri,* s. 3.

698 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 30.

699 *Tebliğler Dergisi,* M.E.B. Yay., İstanbul, Ekim 1986, S:2219.

Eğitim ve öğretim alanında hedefler konusunda öncelikle sorulması gereken sorular, insana ne olması ve nasıl yaşaması gerektiğini anlaması için nasıl yardımda bulunulması gerektiği konusundaki sorulardır. Eğitim, hayatın anlam ve amacını anlamaya ve yaşamak için doğru yolu bulmaya yönelik araştırma olmalıdır. Böyle bir eğitim anlayışı çıkara ve faydacılığa yönelik değil, maneviyata yönelik bir anlayıştır. Dolayısıyla maneviyat konusunda din eğitiminin rolü ön plana çıkmaktadır.[700] Eğitim, hayata dair bazı ilkeleri ve değerleri öğretir, mevcut değerlerin korunması için çalışır. Bu değerler, millî ve manevî değerlerdir. Bu değerler sayesinde insan, nasıl yaşaması gerektiği, neyin doğru ve neyin yanlış olduğu hakkında kararlar verir. Eğitim, karar verme ve hayatının çerçevesini çizme konusunda insana yol gösterir.

Toplum içinde iyi bir hayat yaşamayı sağlayan, bir çoğu itibariyle ahlakî özellikteki değerler, o toplumun varlığını devam ettirmesi için gerekli olan değerlerdir. Bu açıdan toplumun sahip olduğu değerlerin korunması gerekmektedir. Bu görev eğitimin görevidir. Eğitim değerleri seçerek, eleştirerek gelişmesini sağlar. Böylelikle toplumu da geliştirmiş olur.[701]

Eğitim değerler koyma, mevcut değerleri koruma göreviyle bireylere nasıl yaşamaları ve hayatlarında uymaları gereken ilkeler konusunda yardımcı olmaktadır. İnsanın yaşadığı hayatın ilkeli olması, neyi nasıl yapacağını bilmesi ve hayat felsefesinin belirli olması anlamlı bir hayatı ifade eder. Bu yönüyle de eğitim hayatın anlamını bulmaya katkı sağlar.

B. DİN ÖĞRETİMİNDE HAYATA ANLAM VERME

Hayata anlam verme konusunda etkili olan faktörler konusunda İslam Dini'nin bakış açısı ve ortaya koyduğu argümanlar incelenmişti. İslam Dini'ndeki muhteva insanın anlam arayışı göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Bu konuda din öğretiminde bir yapılanmaya gidilmelidir. Genel manada eğitim ve öğretimin hedefleri açısından hayata anlam verme konusunun önemi önceki bölümde ele alınmıştı. Hayata anlam vermeye katkı sağlayacak bir din öğretiminin genel öğretime de katkı sağlayacağı düşünülürse, bu konunun önemi daha çok anlaşılacaktır. Burada din öğretiminin hedefleri doğrultusunda hayata anlam verme konusunun yeri ve

700 Toynbee-Ikeda; *Yaşamı Seçin*, s. 67.
701 Binbaşıoğlu, *Eğitime Giriş,* s. 78-79.

önemi ortaya koyulduktan sonra, böyle bir din öğretimi anlayışının genel öğretime nasıl katkı sağlayacağı ele alınacaktır. Daha sonra ise, din öğretiminin hayata anlam verme konusuna katkı sağlayacağı alanlar ve bu katkının şekli ortaya koyulacaktır.

1- Din Öğretiminin Temelleri ve Amaçları Açısından Hayata Anlam Verme

Psikoloji ve sosyolojideki gelişmeler göstermiştir ki, din her dönemde ve her toplumda kendini gösteren, sosyal yapının bütünlüğünü korumada birleştirici görevi olan, insanın en önemli ihtiyaç ve yönelişlerinden biridir. Bu ihtiyacın sağlıklı bir yolla verilmesi gerekir.[702] Din öğretimi, örgün eğitim çerçevesinde, insanın inanma ihtiyacına karşılayacak bir nitelikte verilmeli ve bu doğrultuda program hazırlanmalıdır.

İnsanların zihinlerinde sürekli sorular vardır. İnsan bunların cevabını bulmak ister. Herkeste ortak olan bu sorular başta içinde yaşadığımız dünya ve evren hakkında, aynı zamanda yaratılış ve Yaratıcı hakkındaki sorulardır. Bu soruların cevabını insanlar dinde bulabilmektedir. Din öğretimi öncelikle insanların bu tip sorularına cevap vermeyi amaçlar. Bu cevaplar insanın evreni anlaması ve evren içerisinde insanın yerini kavraması açısından önemlidir. İnsan, merak ettiği sorulara kendisini tatmin edecek cevaplar bulabilirse, sadece merakını gidermekle kalmayacak, evrene ve içinde yaşadığı dünyaya da bir anlam verebilecektir. Böylece anlam arayışını doyurmuş olacaktır. Bu konuda birçok din, anlam arayışına belirli ölçülerde cevap vermektedir. Her din kendi inanırı için yol göstermektedir. İslam Dini'ne inananların anlam arayışlarına verilecek cevaplar yine İslam Dini'nden gelmelidir.

Din öğretiminin önemli amaçlarından birisi insanî amaçtır. İnsanî amaç, eğitim faaliyetlerinin insanı bütün kabiliyetleriyle bir bütün olarak yetiştirmek görevinden kaynaklanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak ister. İnsanın bu konudaki ihtiyaçları ve soruları insan olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın bu duygusunun karşılanması, doyurulması ve geliştirilmesi gereklidir. Bu anlamda İslam Dininden gelen cevaplar, İslam Dini'nin inanırı olan kişilere verilmek durumundadır.[703] İnsanî amaç, din eğitiminin hayata anlam verme görevi-

702 Parladır, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", s. 69

703 Bilgin, *Eğitim Bilimi,* s. 86.

nin olduğunu ifade etmektedir. Bu görev diğer dinler için de söz konusudur. Genelde dinler, insan hayatına anlam kazandırarak, onların sorularına cevap verirler. Her din kendi inanırı için anlamlı mesajlar verir ve anlam arayışlarına katkıda bulunur. Kültürel ve toplumsal amaç ise; hangi kültürden ve toplumdan bahsediliyorsa, o toplumun benimsemiş olduğu dinin öğretilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan, müslüman bir toplumda, eğitimin kültürel ve toplumsal amaçlarından bahsedildiğinde, İslam Dini'nin öğretilmesi anlaşılmalıdır.

Eğitimin görev ve amaçlarından birisi, bireyi bütün yönleriyle geliştirmekse, bireyin hayat ve evren hakkındaki sorularına, hayatın anlamına dair arayışlarına cevap vermek ve onun ihtiyaçlarını karşılamak da eğitimin görevidir. Böyle bir genel amacı gerçekleştirmek için, eğitim programlarının buna göre düzenlenmesi gerekmektedir. İnsanın ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorularının cevaplanmasında, İslam Dini'ne inanan insanlara, dinden gelecek bilgilerin sunulabilmesi için, genel öğretimde din öğretimine yer verilmelidir.

Din öğretiminin her şeyden önce hedefi; "öğrencinin hayat, hayatın anlamı, hayatın değeri, ölüm ve ölüm sonrası gibi konulardaki sorularına cevap vermektir."[704] İnsanın aşkın sorularıyla dinî inanç arasında sürekli bir bağ vardır. Din öğretimi dinin ortaya koyduğu muhtevayı dikkate alarak, inanan insana pozitif cevap bulmaya çalışır. Sorgulayan insanla eğitim arasındaki diyalog eğitimin amacı olacaktır.[705] Sonuç olarak; din eğitimi ve öğretiminin önemli görevlerinden birisi hayatın anlamını bulmaya yardımcı olmaktır, diyebiliriz. "Din öğretimi, hayatın manasını aramaya çağıracak ve bu arayışı canlı tutacak, onun sürekliliğini sağlayacaktır. Bu düşünme yolunun açılması ve bu alanda bir gelişmenin sağlanması gerekmektedir. Böyle bir gelişme kendi haline bırakılmamalı ve din eğitimi yoluna girilmelidir."[706]

İnsanın fıtratında olan bazı duygular ve özellikler insanı arayışa itmektedir. Özellikle çocuklarda bu arayış ve merak duygusu tabii bir kabiliyet olarak kendini gösterir. O etrafında gördüğü her şeyi sorar ve anlamak ister. Çünkü onun dünyası bilinmeyenlerle doludur. Fıtratındaki öğrenme ve merak duyguları onu arayışa sürüklemektedir. Din öğretimi çocuğun bu

704 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 128.

705 Williams, "Current Theological Developments and Religious Education", s. 51.

706 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 45.

fıtrî kabiliyetinden istifade etmeli ve doyurmaya yönelmelidir.[707] Bu da din öğretiminin kişi için anlamlı olacak sorulara yol gösterme görevini ifade eder. Din öğretimi aynı zamanda korkuların ve endişelerin temelini ortaya koyma konusunda beceri kazandıracaktır. Varlığın merkezinde olan insana varlıkla ilgili, hayatla ilgili endişe, korku ve meraklarının temelinde olan etkenleri keşfetme konusunda yardımcı olacaktır. Bunun yanında din öğretimi, aynı zamanda gizli, bilinmeyen bazı sırların açıklanması konusunda insana yardım edecektir. Varlık hakkındaki gerçekleri arama, insanın bulunduğu her yerde geçerlidir. Bu konuda nasıl yardım edileceği konusu ise, kişinin içinde bulunduğu kültürün gerçeklerine uygun olmalıdır.[708]

Din öğretiminin önde gelen hedefi, hayatın anlamının ve amacının ne olduğu, insanın bu dünyadaki yeri, Allah inancı, ölümden sonraki hayatın neyi ifade ettiği gibi konuların öğretimidir.[709] Din öğretimi dinin mahiyetine uygun olarak insan varlığının bütünü ile ilgilenir. İnsanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alır. İnsanın nereden gelip nereye gideceğini ve dünyada bulunmasının manasını bir problem olarak ele alarak, bu problemlere Allah inancı doğrultusunda cevap bulmaya çalışır. Bu anlamda Allah hakkındaki sorular hayatın manasını açıklamaktadır. Din öğretimi bu soruları canlı tutarak, Allah'a inanmayı öğretime müsait kılmaya çalışır.[710]

Anlamlandırma düşüncesi insanın varlığı için çok önemlidir. Anlamlandırma, aynı zamanda din öğretiminin hedeflerinin belirlenmesi konusunda gereklidir. Din eğitimi hayatın anlam kazanması konusunda insana şunları sağlar: 1- Anlamı kazanma, 2- Anlamı inceleme ve genişletme, 3- Üretken bir biçimde anlamı ifade edebilme. Bu doğrultuda din eğitimcisi, insanların anlamı kazanmasında, incelemesinde, manâ yapılarını genişletmelerinde ve bunları etkili bir biçimde hayatlarında ifade etmelerinde kolaylaştırıcı rol oynayan insandır.[711]

Dünyada insan, bir takım soruların cevabını arama ve bir hedef bulma çabaları içerisinde yaşamaktadır. Dünyadaki varlığımız için bir bakış açısı

---

707 Pazarlı, *Din Psikolojisi,* s. 43.

708 Williams, "Current Theological Developments and Religious Education", s. 50.

709 AHMAD, Hurşit; "İslam Eğitiminin Temelleri", *Din Öğretimi Dergisi,* S. 39, çev: Cemal Tosun, M.E.B. Yay., Ankara, 1993, s. 34.

710 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 43.

711 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 10.

ve temel ararız. Bu noktada din öğretiminin ilk temel amacı; toplumda hem çocuklara, hem de yetişkinlere belirli bir anlam çerçevesi ortaya koymaktır. Din öğretimi hayat için bir yapı temin eder. Çocuklar ve yetişkinler kendi kökenlerini anlamak isterler. Özellikle çocuklar içinde yaşadıkları toplumun dinî geleneklerini bilmek ve tecrübe etmek isterler. Yetişkinler de aynı ihtiyacı tam ve dolu bir şekilde hissedeceklerdir.[712]

Din öğretiminin ikinci amacı, insanların hayatlarında bir anlama sahip olmalarını sağlamaktır; bu, dünyadaki varlığı izah etmede bir ön çatı ya da temel vazifesi görmektedir. Bir insan hayatında herhangi bir anlama sahip olabilir, fakat o daha fazla anlam araştıracaktır. Din eğitimcisi bireylere bu anlamı anlamada, inançlarını geliştirmede önemli bir fonksiyona sahip olabilir. Bu da üç türlü olabilir; birincisi, kişilere kendi dinî mirasını keşfetme konusunda yardımcı olma; ikincisi, kişilere sahip oldukları dini hayatlarına uygulamada yardımcı olma, üçüncüsü, dinî geleneği sorgulama ve eleştirme yetisi kazandırma.[713] Burada din eğitimcisi dengeyi sağlamalı, bireylerin sağlıklı düşünme ve karar vermelerine yardımcı olmalıdır.

Din öğretiminin üçüncü amacı; insanlara sahip oldukları bu anlamı hayatlarına uygulama konusunda yardımcı olmaktır. Biz ya tamamen bozulmuş ya da bazıları tarafından anlamsız kabul edilen bir dünyada yaşıyoruz. Dünyamız, yalnızlık, felaket, nefret, yıkım, şiddet olaylarıyla doludur. Bu açıdan bakılırsa dünya birçok yönüyle anlamsız görünecektir. İşte bu noktada din eğitimi, anlamsız gibi görünen, ya da hayatı anlamsız hale getirecek hususlarla mücadele konusunda insanlara yardımcı olacaktır.[714]

Genelde din eğitiminde öncelikli amaçlar olarak; entelektüel amaç, ahlâkî amaç ve integralist (bütüncül) amaç olmak üzere üç önemli durumdan bahsedilebilir. Entelektüel amaç; öğrencinin dinle ilgili konularda zihin gelişimini sağlamaktır. Ahlakî amaç ise; dinî bilginin öğrencinin daha erdemli olmasını sağlamaya yönelik kullanılmasıdır. Bunun ötesinde dinî bilgi, çocuğu Tanrı sevgisine götürmelidir. İntegralist (bütüncül) amaç da; din öğretiminin öğrenciye, uyumlu, bütüncül, gelişime açık, toplumla uyumlu, kendine yeten bir yapı kazandırmasıdır. Böyle bir amaç, öğrenciye varlığa bütüncül bakma özelliğini de kazandıracaktır.[715] Din öğretimi için bahsedi-

712 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 11.

713 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 12.

714 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 11-13.

715 James M Lee, *The Flow of Religious Education,* AL. Religious Education Press, Birmingham, 1973, s. 10-11.

len bütün bu amaçlar, aynı zamanda hayatın anlamını arama çabasına yardımcı olabilecek amaçlardır. Dolayısıyla din öğretiminin bu amaçları gerçekleştirmesi insanları anlamlı bir hayata götürmeye yarayacaktır.

Din öğretiminin gaye ve hedefleri, insanın hayatta ulaşmak istediği gaye ve hedeflerle benzer bir özellik taşımaktadır. Bu gayeler; insanın tabiatı, hayatın manası, insanın esas gayesi, dünya ve âhirette mutlu olmanın yolları hakkında tatmin edici bilgilere ulaşmadır.[716] Bu doğrultuda din eğitimi, inanç sahibi olan kişilere, insanın amacının ve görevinin bu dünyaya bir anlam kazandırmak olduğunu kavrama konusunda yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda din öğretiminin eylem yönü vardır. Kişilere sadece dünyayı anlama kabiliyeti kazandırmakla kalmaz, inandıkları doğrultuda yaşayabilme ve inancı çerçevesinde yaşadığı hayata anlam verme konusunda teşvik eder.[717]

Din öğretiminin birçok amacının yanında, nihaî amacı olarak; "Öğrencinin, Tanrı'nın istekleri doğrultusunda davranış kazandırmaya yönelik dinî bilgisini arttırmaktır."[718] denilebilir. Bu bilgi öğrenciyi Allah sevgisine götürecektir. Aynı zamanda din eğitimi bireyde "Allah'a karşı dinamik bir sadakat"[719] oluşturacaktır. Din insanın sadece Tanrısıyla değil, kendi hemcinsleriyle yani başka insanlarla olan ilişkilerini de düzenler. Öğretim de, insanla varolanlar arasındaki ilişkinin bir türüdür.[720] Din öğretimi ise, din temeline dayanarak varolanlar arasında bir ilişki kurmak demektir. Dolayısıyla din öğretiminin amacı; insanın bir yerde varlığı ve evreni tanıyıp, onlarla anlamlı ilişkiler içerisine girmesidir. Bu da insanın hayatını devam ettirmesi ve anlamlı bir hayat yaşaması için gerekli olan temel bir konudur.

Din dersi bir yandan dine ve ahlâka, yani muhtevaya; bir yandan da onunla birlikte insana, hayata ve dünyaya yönelen bir derstir. Çünkü burada verilen bilgilerin hayatta kullanılması veya yaşanması söz konusudur. İnsana hayatı ve dünyayı, onların değerini açıklamaya ve onlara nüfuz etmelerini sağlayarak, hayatın beklentilerine göre yaşamayı telkin etmeye

716 Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim,* M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1997, s. 272.

717 Mckenzie, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", s. 13.

718 Lee, *The Flow of Religious Education,* s. 12.

719 Henry N. Wieman-Regina W. Wieman, *Normative Psychology of Religion,* Westport, Connecticut: Greenwood, 1971, s. 459.

720 Kılıç, "Din Öğretimini Temellendirme Problemi", s. 57-58.

çalışır. Böyle olunca, din dersi hayata yeni açılan gençleri hayata hazırlamayı kendine görev sayar.[721] Öğretimde daima öğrencinin sınıftan dışarıya uzanabilmesi için, verilen bilgilerin gerçek hayat içinde değerlendirilmesi gerekir. Öğrenci için bu bir ihtiyaçtır. Öğretmen mutlaka bunu yapmalıdır. Öğretmen yapmasa da öğrenci bunu yapmak isteyecek, fakat doğru yardım almadığı için yanlış yapabilecektir.[722] Eğitim faaliyetlerinin hayata yönelik olması, yaşanan hayata ait problemleri içermesi, gerçek hayatla uyum içinde olması istenir. Din öğretiminin insanın hayatına dönük katkı sağlaması ve anlamlı bir hayata ulaştırması için, dinin özünde varolan ilkeleri hayata geçirmeyi hedefleyerek, programına almasıyla mümkün olacaktır.

Din öğretiminde amaç konusunda temel yaklaşım tarzımızı şöyle özetleyebiliriz: "Öğrencinin bilincini geliştirecek şartları oluşturmak ve öğrenciye, hayatın problemlerini çözebilmesinde yardımcı olabilecek yolları göstermek"[723] tir. Bu amaçla din öğretiminde, insana, düşünceye, hürriyete, ahlâka ve kültürel mirasa saygı temelinden hareketle programları düzenlemek ve öğretime şekil vermek gerekecektir. Bu temelden hareketle öğrencide geliştirmeyi hedeflediğimiz kabiliyetleri, kendi başına düşünme, eleştirel zihniyet, seçme kabiliyeti, hayatın anlamını keşfetme ve inancını aklıyla bütünleştirme olarak sıralayabiliriz.[724]

Her düzeyde din öğretiminin hayata anlam verme amacının tabiî olarak var olduğunu söyleyebiliriz. Fakat müfredat programlarında bu güne kadar bu amaç açıkça ifade edilmemiştir. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının, Ekim 2000 tarihli ve 2517 sayılı tebliğler dergisinde yayınlanan, 19.09.2000 tarih ve 373 sayılı kararına göre; İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi öğretim programlarında temel alınan ilkeler arasında; "Dinin, insan hayatına anlam kazandırması" ilkesi hedef ve içerikle ilgili bir ilke olarak yer almaktadır.[725]

Sonuç olarak denilebilir ki, din öğretiminin hedefi, dinî bilgileri insan hayatı için anlamlı hale getirerek, hayatı anlamaya ve anlamlandırmaya

721 Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi,* s. 142-143.

722 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 63.

723 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 34.

724 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 34-35.

725 *Tebliğler Dergisi,* M.E.B. Yay., c.63, S; 2517, İstanbul, Ekim-2000, s. 913. Burada yer alan ilkenin içeriğe nasıl yansıdığı konusu çalışmanın çerçevesi dışında olduğu için analiz edilmemiştir.

yardımcı olmaktır. Bir anlamda din öğretiminin hedefleri, hayata anlam vermeye katkı sağlayacak hedeflerdir, diyebiliriz. Dolayısıyla sağlıklı bir din öğretimi bireylerin hayata anlam vermeleri konusunda önemli bir boşluğu doldurabilir. Din öğretiminde müfredat programları hazırlanırken ve muhteva belirlenirken bu amaçlar dikkate alınmalıdır.

2- Hayata Anlam Vermeye Katkısı Açısından Genel Öğretim İçinde Din Öğretiminin Yeri

Hayata anlam verme, genel öğretimin olduğu kadar din öğretiminin de önemli bir hedefidir. Din öğretimi, anlam arayışı içinde olan insanlara başka türlü ulaşamayacağı bilgiyi ve manevî gücü kazandırmayı amaçlar. Dolayısıyla fertlere anlam arayışında yardımcı olmayı hedefleyen bir eğitim sistemi içerisinde dine yer vermek gerekmektedir. Özellikle yaşadığımız toplumu birçok yönüyle etkileyen İslam Dini'nin, öğretim programları içinde yer alması, gençlerin topluma uyumu ve kültürü anlayabilmeleri açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Eğitim ve öğretim, bireyin varlığının derinlerine kadar nüfuz etme özelliğini taşıyan dinî ve ahlâkî inançları, araştırma konusu yapmaktan geri durmamalıdır. Çünkü bu inançlar, insanın şahsiyeti, sosyal ilişkileri ve dünya görüşü konusunda bütünlük sağlamaktadır.[726] Dolayısıyla insanlar üzerinde etkisi olan, insanın şahsî yaşantısını ve sosyal yaşantısını düzenlemede rol oynayan bir inanç sistemini öğretime konu yapmak bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

Öğretim faaliyetlerinin amaçlarından birisi de insanı bütün kabiliyetleriyle, maddî ve manevî yönüyle bir bütün olarak yetiştirmektir. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam katmak ister. İnsanın bu duygusunun karşılanmasl doyurulması ve geliştirilmesi gerekir.[727] İnsanın manevî ihtiyaçları ve ruhunun doyurulması konusunda dinin önemli katkıları olacaktır. Bu açıdan öğretim programlarında dine yer vermek gerekmektedir.

Genel öğretim çerçevesinde insanın hayatı anlamlandırması amacıyla, değişik felsefî görüşler ve ideolojiler, insanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili değişik yorumlar getirirken, dinin getirdiği yorum bir imkan ve farklı bir seçenek olarak sunulmalıdır. Böylece dinden gelen

---

726 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 108.
727 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 86.

cevabı, diğer alanlardan gelen cevaplarla karşılaştırma ve farklı görüşleri eleştiri konusu yapabilme imkanı sağlanmış olacaktır.[728] Okul öğrenciye her alanda geniş imkanlar sunmanın yanında anlam arayışını yönlendirme konusunda da dinin yapıcı etkisini kullanmalıdır. Bu açıdan yaşanan hayatla ilgili doğru anlamlara ve yorumlara ulaşmada öğretim sistemi dinden yararlanmalıdır.

Eğitim, bilgi ve değer aktarımı, beceri kazandırma, becerilerin geliştirilmesi, mutlu bir hayat elde etme gibi çok yönlü işlevleri içine aldığına göre, din doğal olarak eğitimin içinde yer almalıdır.[729] Çünkü din, bu işlevleri yerine getirme yönüyle genel öğretimin amaçlarına hizmet etmektedir. Bu hizmet aynı zamanda yetişmekte olan çocukların hayata bakışına, anlam arayışlarına da katkı mahiyetindedir. Dolayısıyla din öğretimi, genel eğitimin amaçlarından birisi olan çocukları hayata hazırlama ve onların anlam ihtiyacına cevap vermeye de katkıda bulunmuş olmaktadır.

Okul toplumun bir örneği, bir kuruluşu olarak, toplumdaki yapıyı öğretime yansıtmalıdır. Öğrencilere dinin ortaya koyduğu dünya görüşünü sunmalı, onlara gerçeğin din açısından nasıl yorumlandığını göstermelidir. Okul dinle ilgili soruları başka türlü cevaplayamaz, soruları görmezden de gelemez. İnsanın varlığı ile ilgili problemlerine dinin getirdiği yorum bir çeşitlilik olarak öğrenciye sunulmalıdır. Böylelikle öğrenci gerçeğin tek yüzlü olmadığını anlamalıdır.[730] Anlam arayışı içinde olan gençlere İslam Dini'nin bakış açısını göstermek, hayata bakışlarını değiştirecek ve arayışlarında yardımcı olacaktır. Gençlere bazı değerlerin aktarılması, mutlu bir hayat için olumlu davranışların kazandırılması konusu okulun görevleri arasındadır. Okul din öğretimini ihmal ederse, görevini tam olarak yerine getirmemiş olacaktır.

Millî Eğitim politikası ile din eğitimi politikası ayrılmaz bağlarla bağlıdır. Eğer yetiştirilmek istenen insan tipini ifade eden Millî Eğitimin uzak hedefleri içerisinde din eğitimi ve öğretimini gerekli kılacak nitelikler bulunuyorsa, bu durumda Millî Eğitim politikası içerisinde din eğitimi politikalarından bahsetmek gerekecektir. 1739 sayılı Temel Eğitim Kanunundaki 'Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları' incelendiğinde yetiştiril-

728 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 86-87.

729 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 344.

730 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi..,* s. 53-54.

mek istenen insan tipinin nitelikleri arasında din eğitimi ve öğretimini gerekli kılacak ifadelerin ağırlıklı olarak yer aldığı görülecektir.[731]

"Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini:

...Türk Milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren... yurttaşlar olarak yetiştirmektir."[732]

Burada yer alan millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel ifadelerinin hepsi din eğitimi ve öğretimini gerekli kılan hususlardır. Türk Milletinin değerleri İslam Dini'ne bağlı olarak kabul edilmiş değerlerdir. Dolayısıyla değerlerin benimsenmesi ve geliştirilmesi için, değerlerin kaynağını oluşturan dinî esasların bilinmesi gerekmektedir.

Bilim, sanat ve felsefenin yanında din de varolanları tanımada sahip olduğumuz bir yoldur. Öğretim programlarında dine yer vermemek varolanın eksik tanınmasına, varolan karşısında yanlış bir tutum takınılmasına yol açar. İnsanı gerçeğin bütünü ile karşı karşıya getirip, insanın kendi içinde bütünlüğünü kurmasına imkan hazırlamak için öğretim programlarında dine yer verilmelidir.[733]

Bütün bu temeller doğrultusunda, din öğretiminin, genel öğretimin amaçlarına katkısını üç ana başlıkta özetleyebiliriz: "İnsanî amaç, toplumsal amaç ve kültürel amaç. İnsanî amaç; genel eğitimin, insanı bütün kabiliyetleri ile bir bütün olarak yetiştirmek görevinden kaynaklanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak ihtiyacındadır. İnsanın bu duygusunun karşılanması, doyurulması ve geliştirilmesi gereklidir. Bu anlamda, İslam dininden gelen cevaplar, İslam dininin inanırı olan kişilere verilmek durumundadır. Kültürel amaç, sahip olduğumuz ve sahip olmak durumunda bulunduğumuz kültürümüzü büyük ölçüde etkilemiş olan İslam dinini yetişmekte olan nesle tanıtmaktır. Yeni neslin sahip olduğu kültürü anlayabilmeleri için ve o kültürü özümseyebilmeleri için mutlaka din öğretimi gereklidir. Toplumsal amaç, içinde bulunduğumuz toplumsal çevreyi tanımak ve bu çevre ile uyum içinde yaşayabilmek için, o toplumdaki inançları tanımayı ifade eder. Çünkü davranışlarımıza büyük ölçüde inançlarımız yön vermektedir."[734] Bu doğrultuda, din öğretimi ge-

731 Cemal Tosun, "Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı* (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 519-520.

732 *Tebliğler Dergisi,* Ekim 1986, S: 2219.

733 Kılıç, "Din Öğretimini Temellendirme Problemi", s. 59.

734 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 86-87.

nel öğretimin merkezinde bir yerdedir, diyebiliriz. Din tek başına, ayrı bir ders olmakla birlikte, onun diğer branşlarla ve hayat görüşleri ile bağlantılı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bundan dolayı din öğretimi her zaman merkez olma özelliğini devam ettirmektedir.[735]

Öğretimin amaçları açısından hayata anlam verme konusunun önemine inanıyorsak ve bu esasın öncelikli amaç olmasını istiyorsak, öğretim programlarını bu amaca göre düzenleme gereği ortaya çıkacaktır. Bu düşünceden yola çıkınca öğretimde kullanacağımız bilgi, metot ve materyali amacımıza göre seçmemiz gerekecektir. Öncelikle insanın hayatına anlam vermede etkili olan bilgi ve metotları, yararlanılabilecek felsefe ve düşünce sistemlerini tespit ederek işe başlamak gerekecektir.

Hayata anlam verme konusunda dinin gerekliliği, din öğretiminin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Hayatı anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik bir eğitim anlayışı -ki bu anlayış her zaman mevcut olmuştur- dinden yardım almalı ve dinin öğretilmesini programına almalıdır. Bireyin her yönüyle ihtiyaçlarını karşılamada ve kabiliyetlerini geliştirmede etkili olan, toplumun değer yargıları üzerinde yapıcı rolü olan bir dinin, eğitimin genel amaçlarını karşılamada etkili olacağı bir gerçektir.

3- İslam Din Öğretiminin Hayata Anlam Verme Fonksiyonları

Dinin hayata anlam vermesi çok yönlü olabilmektedir. Din, hedef belirleme, ahlakî değerler ortaya koyma, bilgilendirme, sağlıklı bir kişiliğin oluşumu gibi önemli konularda rol oynar.[736] İnsanlara anlam arayışı açısından tatmin edici bilgiler verme ve bu konuda onların ihtiyaçlarını giderme konusunu esas alan bir din öğretimi, dinin belirtilen bu fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak programı ve muhtevayı belirlemelidir. Dinin bilgilendirme, duygu, düşünce, ahlâk, kişilik ve sosyal yönüyle hayata anlam vermede katkılarından bahsedebiliriz. Bunların üzerinde ayrı ayrı durarak, bütün bu fonksiyonlar harekete geçirilebilirse, ferdin anlamlı bir hayata yönelmesi sağlanmış olacaktır.

Din öğretiminin hayata anlam verme konusunda, temel bazı fonksiyonlarını hareket noktası olarak alabiliriz. Din öğretimi bu temeller üzerine bina edilerek, anlam arayışına katkısı açısından değerlendirilebilir. Dinin hayata anlam vermesine etki eden faktörler, din öğretiminin bu anla-

---

735 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi,* s. 90.

736 May, *The Art Of Counseling,* s. 217.

yışa göre şekillenmesinde çıkış noktası olabilir. Din öğretimi bu faktörleri disipline ederek, belirli temeller üzerinde uygulanabilir bir yapıda öğrenciye sunacaktır.

İkinci bölümde İslam Dininde hayata anlam vermeye etki eden faktörler üzerinde geniş olarak duruldu. Bu başlık altında ise, ikinci bölümde bahsedilen faktörlerin ve İslam Dinindeki muhtevanın din öğretimi açısından değerlendirmesi yapılacaktır. Buna bağlı olarak, genel anlamda öğretim faaliyetlerinin ve din öğretiminin hedefleri çerçevesinde, İslam Dinindeki muhtevanın hayata anlam vermeye katkısının nasıl olacağı konusu işlenmektedir. Hayata anlam vermede etkili olan bu faktörlerin din öğretiminde etkin hale getirilmesi üzerinde durulacaktır.

a. Zihin Eğitimi

Küçük yaşlardan itibaren çocuklar, etrafındaki dünyayı, çevresini saran sayısız şeyi anlamak ve öğrenmek ister. Bunu sağlayan çocuktaki aktif zihinsel faaliyettir. Bu faaliyetlerin gelişimi bilişsel gelişimdir.[737] İnsanda bulunan idrak, düşünme ve muhakeme gibi bilişsel reaksiyonlar bir mana arama gayretine götürmektedir. Eğitim faaliyetleri ferdi yeni ve uygun manaları aramaya sevketme gayesini güder.[738] Eğitim, bireydeki bilişsel gelişime katkı sağlayarak, insan zihnini eğitmeyi hedefler. Kişinin, etrafını daha doğru bir şekilde öğrenmesini ve anlamasını sağlar.

Eğitim açısından zihin, insanda bilme, bilgiyi yorumlama ve değerlendirme özelliğidir. İnsan elde ettiği bilgileri zihninde değerlendirdikten sonra sonuçlar çıkarır ve bir takım kanaatlere ulaşır. Bazen insan bilgileri aldıktan sonra hiçbir zihin faaliyeti yürütmeden kabul eder.[739] Eğitim, insanın zihnini kullanmasına ve bilgileri gerektiği gibi değerlendirmesine yardım eder.

İnsan annesinden hiçbir şey bilmez olarak doğar. Kur'an-ı Kerim; "siz hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı ve size kulaklar, gözler, kalpler verdi ki şükredesiniz"[740] diyerek, insanın bilgisiz doğduğunu, fakat insana verilen duyu organları ve kabiliyetler vasıtasıyla bilgiyi almaya ve işlemeye elverişli olduğunu belirtmektedir. İnsan doğduğu an-

737 Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim,* s. 39.

738 Krech ve Crutchfield; *Sosyal Psikoloji,* s. 232-233.

739 Suat Cebeci; *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 47.

740 Nahl, 16-78.

dan itibaren başlayan öğrenme sürecinde aldığı bilgileri işleyerek kendine faydalı hale getirmeye çalışır. İnsanda bilgilerin işlendiği merkez zihindir. İnsan zihni bilgiyi değişik aşamalardan geçirerek işler ve hafızaya alır.

İnsana kuru bilgileri öğretmenin yanında, bu bilgilerin anlaşılır hale gelmesi ve kullanabilmesi için insan zihninin de eğitilmesi gerekmektedir. Zihin eğitimi, insanın varlıklar ve olaylar karşısında düşünebilmesi, farklı bilgileri bir araya getirerek sonuç elde edebilmesi, böylece aklını kullanabilmesi amaçlarına yöneliktir. Bu anlamda bir zihin eğitiminde din öğretiminin önemli bir rolü olacaktır.

Din öğretiminin temel amacı, çocukta varlığını gördüğümüz din duygusunun gelişmesini sağlamak, din ihtiyacını gidermek için gerekli bilgileri vermek ve gerekli düzeni oluşturmaktır.[741] Böylelikle din öğretimi vasıtasıyla insana ihtiyacı olan bilgiler verilerek, sağlıklı bir zihin gelişimi hedeflenmektedir.

İnsanın tabiatı gereği din ile ilgili olduğu bir gerçektir. İnsan hakkındaki sorulara, varlığının, hayatının anlamı ile ilgili sorulara cevap bulmada dinin verilerini kullanmak kaçınılmazdır. İnsanın dine olan ihtiyacı, sadece duyuşsal alanla ilgili değildir. Bunun yanında bilişsel alanla ilgili ihtiyaçlar önemli yer tutar. İnsan cevabını bulamadığı sorulara dinden gelecek veriler doğrultusunda cevap bulabilecektir. Bu noktada din eğitimi insanın her döneminde, sorularna ve arayışlarına cevap bulma konusunda yardımcı olmaya çalışacaktır.[742] İnsanın sorularının cevaplandırılması ve zihninin doyurulması din eğitiminin önemli bir görevidir. Belki bir yönüyle zihinsel alan duyuşsal alandan daha önce gelmektedir. Çünkü zihnî tatmine ulaşmamış bir insan duyuşsal alanla çok ilgilenmeyebilir.

Evrenin sırlarının inanç dışında bilinmesi mümkün değildir. Çünkü bu sır, Allah tarafından bilinmektedir ve din bize bu sırları öğretir. "O Allah, bütün varlıkların önlerinde ve arkalarındaki gizli ve aşikar her şeyi bilir"[743] şeklindeki ayet, bu gerçeği bize anlatmaktadır. İnsan zihninin metafizik konularda tatmini için, Allah'ın bilgisine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla din öğretiminin en önemli görevlerinden birisi de, dinî konularda ve metafizik konularda doğru bilgiler vererek, insanların bu konularda yanlış inanış ve batıl düşüncelerden kurtulmalarını sağlamaktır. Yanlış inanışlar insanın

741 Bovet, *Din Duygusu,* s. 159.

742 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 100-101.

743 Bakara, 2/255.

yanlış bir hayat yolu çizmesine sebep olacak ve sıkıntıya sokacaktır. İnsan var olanlar hakkında ne kadar çok doğru bilgi sahibi olursa hayatını sürdürmek için o ölçüde uygun şartlar elde etmiş olur. Böylece insan farklı inanışlar karşısında şaşkınlık yaşamaz, hayatını yönlendirecek inanç ve doğru bilginin hangisi olduğuna karar verebilir. Yoksa insan kararsızlık ve şaşkınlık halini yaşayarak, çatışmanın içine düşebilir. Sağlam dinî bilgiler insanların bu şaşkınlığını ve kararsızlığını ortadan kaldıracaktır.[744]

Anlamlı bir hayat; bizim tasarrufumuzda, kendi kontrolümüzde olan, kendi irademizin, bilincimizin ve duygularımızın farkında olarak yaşadığımız hayattır. Bu bilinci veren ve hayata insanın hakim olmasını sağlayan vahiydir. Kur'an-ı Kerim gönlümüzün, aklımızla barışmasını sağlar ve olaylara bakıp yorumlamada bize yol gösterir. Zihnimize bütünlük verir, varlığın, birliğin, her şeyin değerinin ayrı olduğunu fark ettirir.[745] Buradaki bilinçten kasıt, her şeyi doğru tanıyıp, doğru değerlendirme ve doğru kararlar verme demektir. Varlıklara gerektiği kadar değer verme ve ölçülü bir hayat yaşamadır. Doğruları ve yanlışları ayırabilme, önemliyi ve önemsizi fark edebilme ve buna göre davranışlarını düzenleyebilmedir. Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri olan 'Furkan' da bu anlamı ifade eder. Kur'an-ı Kerim doğruyu yanlıştan ayıran kitaptır. İnananlardan beklenen de budur.

Bilinçli bir hayat, eşya ve hadiseleri tefekkür etme ve Allah'ın bizden istediği düşünce tarzı içerisinde varlıklara yaklaşma ve onlarla iletişim kurmadır. Aynı zamanda Allah'ın yarattığı varlıklar, bize bahşettiği nimetler ve dinin istekleri konusunda düşünme demektir. Her varlık Allah'ın yüce kudretiyle yaratılmış, O'nun koyduğu düzen içerisinde, kendi cevherine uygun bir tarzda gelişme yolu takip etmektedir. Bu düşünce tarzı; her varlığın Allah'ın koyduğu program doğrultusunda hareket etmesini anlamaya ve sezmeye yönelmiş bir düşüncedir.[746]

Kur'an birçok yerde, insanı, tabiatı ve fizik çevreyi anlamaya yöneltiyor. İnsanın etrafına daha dikkatle bakmasını, göklerin ve yerin nasıl yaratıldığını düşünmesini istiyor. Tek tek örnekler verilerek, yaratılıştaki mükemmelliğe dikkat edilmesi ve etrafın daha iyi tanınması öğütleniyor. Sonuç itibariyle bu çabası, insanın çevresiyle barışık olmasını ve gördüğü her

744 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler,* s. 444, 445, 459.

745 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 186,188.

746 Comenius, *Büyük Didaktika,* s. 212.

şeye farklı bir açıdan bakmasını sağlayacaktır. Bu farklı bakış açısı ve çevresindekilere yakınlaşma çabası insana büyük bir zevk ve huzur verecektir. Böylelikle her şey anlam kazanacak, insanın hayata bakışı değişecektir. Bu anlamda, Kur'an'da insanlardan istenen davranış biçimi şöyle ifade ediliyor: "Yeryüzünde gezip dolaşın, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını bir görün. İşte Allah aynı şekilde Ahiret yaratmasını da yapacaktır. Doğrusu Allah her şeye kadirdir..."[747] "Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[748] Bütün bu çabalar insanın zihnini kullanarak bilinçli bir hayat yaşamasına yöneliktir.

İslam Dini, akıl ve düşünme kabiliyeti verilen insanın bunlar yardımıyla iyiyi ve kötüyü seçmesi gerektiğini bildirmektedir. İnsan, içinde bulunduğu dünyada, farklı alternatifler arasında kendisi için uygun olanı seçmelidir. İnsan aklını ve iradesini kullanarak kendi yaratılışını ve dünyanın anlamını, hayatın gayesini keşfetmelidir. Bu insanın dünyadaki imtihanıdır.

Kur'an-ı Kerim, insanın düşünebilmesi ve düşündüklerinden bir sonuç elde edebilmesi için insan zihnini tabiatla karşı karşıya bırakıyor. Öncelikle dikkat etmesi gereken önemli tabiat olaylarını sıralıyor. Bunlar karşısında düşünme yeteneğinin çalışmasını istiyor. Ancak belli başlı tabiat olaylarını sıraladıktan sonra, neticenin çıkarılmasında zihni serbest bırakıyor.[749] Baskı altındaki bir zihin sağlıklı düşünemez ve baskıyla dayatılan bilgileri insan kendisine maledemez. Kur'an-ı Kerim burada zihnin eğitilmesini, kendi kendine düşünebilmesini amaçlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de insanları düşünmeye sevk eden, tabiatı gözler önüne seren birçok ayet vardır: "Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O bağladı. Bütün yıldızlar da O'nun emrine bağlıdır. Elbette bunların her birinde düşünen bir topluluk için birçok alâmetler vardır."[750] "Hele insan, yiyeceklerinin kaynağına bir baksın: Gerçekten biz yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra nebat bitsin diye, toprağı iyice sürdük, orada hububatlar, taneler, üzümler ve yoncalar, zeytinler ve hurmalar, ağaçlar gür ve sık bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik."[751] "Gerçekten, göklerin ve

---

747 Ankebut, 29/20

748 Ğaşiye, 88/17-20

749 Bayraklı, *İslam'da Eğitim,* s. 196

750 Nahl, 16/12.

751 Abese, 80/24-31.

yerin yaratılışında, gece ile gündüzün bir biri ardınca gelişinde, akıl sahipleri için, Allah'ın varlığını, kudret ve azametini gösterir kesin deliller vardır."[752] Kur'an'da bu şekilde birçok ayette insanın düşünmesi, aklını kullanması ve sonunda yaratılış hakkında, insanın varlık sebebi hakkında fikir yürütmesi istenmektedir. Böylece Kur'an-ı Kerim insanların zihnini eğitmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de düşünmeye, aklı kullanmaya, anlamaya çağıran ve bu konuda dikkatli olmayı öğütleyen birçok ayet[753], öğrenilen bilginin zihinde değerlendirilmesini istemektedir. İnsan sadece gören, işiten, hisseden bir varlık değil, aynı zamanda düşünen ve düşündüğünü değerlendiren bir varlıktır. Dolayısıyla İslam, insanın her yönüyle kabiliyetlerini kullanmasını istemektedir. Böylelikle İslam Dini insanın zihnini eğiterek eşyayı ve olayları anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Din eğitimi aynı zamanda bir zihin eğitimidir ve zihin eğitimi vasıtasıyla insanın anlam arayışına katkıda bulunmaktadır.

Din öğretiminin önemli bir amacı; "yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek, onların toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşünmelerini sağlamak ve gençleri bilinçlendirmek"[754] olarak ifade edilmektedir. Din öğretimiyle öğrencilere, dinin ortaya koyduğu dünya görüşünün temel ilkeleri tanıtılmalı, onlara gerçeğin dinî açıdan nasıl yorumlanacağı konusunda bilgi verilmelidir.[755] Öğrencinin bilincinin gelişmesi ve yorumlama kabiliyeti, bir anlamda zihin eğitiminin ürünü olmaktadır. Başarılı bir zihin eğitimi, öğrencinin sağlıklı düşünmesini sağlayacak, doğru yorumlara ulaşmasını gerçekleştirecektir.

Allah insanlara akıl ve sorumluluk vermiştir. İnsan aklı ile kendi yolunu seçmelidir. Doğru olan yolu seçebilmesi için insanın yeterli bilgiye ulaşması ve sahip olduğu bilgileri sağlıklı kullanabilmesi gerekmektedir. İslam Dini bir anlamda insanların içinde bulundukları cehaletten kurtulmasını ve gerçek bilgiye ulaşmasını hedeflemektedir. Bunun için İslam, hep ilmi ve ilim öğrenmeyi ön planda tutmuş, cehalete karşı mücadele vermiştir. İnsanlara doğru bilgiyi verme, onları yanlışlardan sakındırma ve gerçeği an-

752 Ali İmran, 3/190.

753 Nahl, 16/11; Rum, 30/21; Rad, 13/4; Bakara, 2/219, 266; En'am, 6/151; Yusuf, 12/2; Nur, 24/61; Araf, 7/176; En'am, 6/65; Ali İmran, 3/118.

754 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 29-30.

755 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren..", s. 209.

latma her müslümanın yapması gereken bir görev olarak emredilmiştir. Dolayısıyla bu bir öğretim faaliyeti olarak kendini göstermiş, İslam'ın başlangıcından bu yana her dönemde doğru bilgilerle zihnin eğitilmesi istenmiş ve insanın bilinçsizce yaşamadan kurtulması için çalışılmıştır.

Öğrencileri geliştirmeyi amaçlayan bir din öğretimi, öncelikle akla yönelmelidir. Çocuğa ezberle değil, tecrübe ederek, değerlendirerek en güzel yaşama yollarını öğretmelidir. Öğrenci Allah'la ilgili en güzel fikirler edinmeyi keşfetmeye önem vermelidir.[756] Bir anlamda öğrenci hayatına yön verecek ilkeleri dinde arayıp bulmayı öğrenmelidir. Böylelikle din ve Allah anlayışının hayatını nasıl şekillendireceğini keşfedecektir. Güzel fikirler edinme ve bu doğrultuda hayatını şekillendirme bir zihin faaliyeti gerektirmektedir. Din öğretimi zihni eğiterek bu konuda insanın yolunu açmaktadır.

Din öğretimi, öğrencinin akıl yürütme, öğrenme, araştırma, sorgulama, yorumlama ve anlamaya yönelik zihinsel çabalarını zenginleştirme konusunda yardımcı olmaktadır. Böylelikle din öğretimi, düşünmeyi, eleştirmeyi, niçin ve nasıl konusunda araştırmayı emreden İslam Dini'nin bir gereğini yerine getirmiş olacaktır. Kur'an-ı Kerim eksik bilgiyi, zanna dayanan, hevâ ve hevese dayanan düşünce ile gerçek düşünceyi birbirinden ayırıyor.[757] İslam Dini'nin çizdiği yol doğrultusunda din öğretimi zihin eğitimine katkıda bulunmayı hedeflemelidir. Böylece insanların kendi hayatı hakkında doğru kararlar alabilmesini, dengeli bir hayat yaşayabilmesini sağlamış olacaktır.

Çocuklar hayatla ilgili yeterli bilgilere ve fikirlere sahip değillerdir. Dinin ortaya koyduğu hayat ve ölümle ilgili, hatta ölüm sonrasıyla ilgili meseleleri merak eden çocuklar, sorularının cevabını yine dinde bulacaklardır. Dolayısıyla din öğretimi, çocuğa hayatın ve alemin bir izahını yapmalı, bu tür konularda çocuğu bilgilendirmelidir.[758] Bu tür bilgilendirmelerle din öğretimi, insanın bilincinin gelişmesini sağlayacak şartları oluşturmak ve kişiye hayatın problemlerini çözebilmesinde yardımcı olacak yolları gösterecektir.[759]

Öğretim programları sadece bilgileri yalın haliyle vermekle yetinmemeli, bilgilerin çocuklar için neyi ifade ettiği, yaşanan hayat içinde nasıl

756 Carrier, *How Shall I Learn to Teach Religion?,* s. 75.

757 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 29.

758 Carrier, *How Shall I Learn to Teach Religion,* s. 90-91.

759 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 34.

bir yere ve öneme sahip olduğunu da kavratmalıdır. Bu aynı zamanda bilgilerin çocuğun dünyası açısından anlamlı hale getirilmesi demektir. Din öğretiminde dinî bilgi hayatı anlamlandırma esasına göre ifadesini bulmalıdır.

İslam Dini her şeyin yerinin, değerinin ve öneminin farklı olduğunu söyler. Her şeye olması gereken değeri vermelidir. İslam Dini insanın etrafına dikkatlice bakmasını ve evrendeki sırları görmesini ister. Bakılan şeyden daha önemlisi ona bakış açısıdır. Her şeyin anlamı ve güzelliği sahip olduğumuz düşüncemizde ortaya çıkar.[760] Kısacası İslam Dini bizden bilinçli ve duyarlı bir hayat yaşamamızı istiyor. Bu aynı zamanda insanın dengeli bir hayat yaşaması demektir. Yaptığı şeylerin yerini ve değerini anlayarak, bilerek yapmasıdır.

Kur'an-ı Kerim, insanları, kendi aklıyla ulaştıkları kişisel görüşlerini aşmaya, çevrelerini gören, duyan, düşünen ve anlayan gözlerle bakmaya çağırmıştır. İnsanlar baktıklarını görmeli, gördükleri üzerinde düşünmeli, akıllarını kullanmalı, varoluş sırlarını anlamaya çalışmalıdır. Eğer insanlar, bu bilinci kazanarak, kendilerindeki yetenekleri kullanabilirlerse, Allah'ın varlığını kabul edecek, onu sevecek, onun gönderdiği Peygamber'i (s.a.s.) sevecek ve Peygamber'in (s.a.s.) getirdiği esaslara uyacaktır.[761] Bilinçli bir hayat insanı Allah'a inanmaya ve O'nun gösterdiği yolda yürümeye davet edecektir. İnanan insana kazandırılmak istenen bu bakış Kur'an-ı Kerim'de şu şekillerde ifade edilmektedir: "Yeryüzünde gezip dolaşın, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını görün. İşte Allah aynı şekilde Ahiret yaratmasını da yapacaktır. Doğrusu Allah herşeye kadirdir."[762] "Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[763]

Mükemmel bir varlık olan insan, Allah'ın kendisine verdiği akıl, zeka, zihin gibi üstün vasıfları kullanarak, bilinçli ve anlamlı bir hayat yaşamalıdır. İnsanın sahip olduğu özellikler, hayatın anlamını kavramada, Allah'la ilişkisini anlamlandırmada insana ışık tutar. İnsanî özelliklerin işletilerek insanca bir hayat yaşama, aklın ve zihnin kullanılmasına bağlıdır. Başarılı bir zihin eğitimi, insanları bilinçli bir yaşantıya götürecektir. Farkında ve

760 Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", s. 187.
761 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 43.
762 Ankebut, 29/20.
763 Ğaşiye, 88/17-20.

bilincinde olarak yaşanan bir hayat, anlamlı bir hayat olacaktır. Dolayısıyla anlamlı bir hayat için, İslam Dini'nin zihni eğitme yolları ve bu konuda ortaya koyduğu muhteva din öğretiminde kullanılmalıdır.

b. Şahsiyet Eğitimi

Kişilik ve benlik demek olan şahsiyet, bir kimsenin öz varlığı, onu kendisi yapan şey anlamındadır.[764] Benlik gelişimi, bireyin kendisini değerli bir insan olarak hissetmesini, kapasitesine güvenmesini ve farklılıklarına değer vermesini vurgular. Benlik gelişiminin amacı kendini gerçekleştiren insandır. Kendini gerçekleştiren insan, kendini ve başkalarını olduğu gibi kabul eder. Özerktir, üreticidir ve hayattan zevk alır. Kendisi ve çevresi ile barışıktır.[765]

Eğitimin ve din eğitiminin en önemli amaçlarından birisi de insanın kendini tanıması ve şahsiyetini bulmasıdır. İnsanın kendi varoluşu ve özünü kavrama ile bilim arasında bir ilişki vardır. Bilimin esas amacını, insanın kendini tanıması olarak nitelendirebiliriz.[766] Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir, ilim kendini bilmektir, sen kendini bilmezsen ya nice okumaktır" dizelerinde ifade ettiği de bu gerçektir.

Dinin asıl hedefi insan kişiliğini kuvvetlendirmek ve ona sağlam bir yapı kazandırmaktır. İnsan benliği zayıf bir birlik özelliği taşır. Aynı zamanda insanın kişiliği düzenlemelere açık, yeni durumlara uyum sağlayacak yapıdadır. Din, insana benlik güçlerini bir merkezde toplama kabiliyeti vermekte ve yeni bir kişilik meydana getirmektedir.[767]

Din eğitimi, insanın önemli ihtiyaçlarını karşılayarak, kendini gerçekleştirmesine yardımcı olma açısından gereklidir.[768] İnsanın kendini bütün kabiliyet ve eksiklikleriyle tanıması, buna göre hayatını şekillendirmesi gerekir. İnsanın kendisiyle barışık olması, toplumla barışık olması açısından ve anlamlı bir hayat için önemlidir. Din öğretimi, insana kendini tanıma, kabiliyetlerini geliştirme noktasında yardımcı olmalıdır.

İnsanoğlu, kendini gerçekleştirmek, inşâ etmek durumunda olan bir varlıktır. Kendi varlığının farkında olmayan, hayatın anlamının kendini

764 *Türkçe Sözlük*, c.1, s. 170.
765 Özden, *Eğitimde Dönüşüm,* s. 89-90
766 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 354.
767 İkbal, *İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü,* s. 18.
768 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 99.

gerçekleştirmede yattığını göremeyen, doğru düşünemeyen insanların kendilerini gerçekleştirmelerinden söz etmek anlamsız olur. Din, insanın doğru düşünmesine, kendi varlığının farkında olmasına ve en iyi şekilde kendini gerçekleştirmesine ciddi olarak katkıda bulunan bir araçtır. Eğitim-öğretim de, bir yönüyle insanın kendi varlığının farkına varmasını sağlamayı amaçlamalıdır. Eğitim, bireyin yeteneklerinin geliştirilmesini ve etkin kılınmasını sağlamak durumundadır. Kendi üretici yeteneklerinin farkında olmayan kimselerin, insan olmanın beraberinde gelen sorumluluğun gereklerinden olan kültür ve uygarlık yarışına ciddi katkılarda bulunmaları beklenemez. İslâm Dini, insanın 'Allah'ın halifesi'[769] olduğunu, 'göklerde ve yerde olan her şeyin insana boyun eğdirildiğini'[770] bildirir. Din, yeteneklerin kullanılmasını ve insanın en iyi şekilde insanlığını gerçekleştirmesini ister. Buna imkan sağlayacak kültürün ve uygarlığın kurulmasını da bir sorumluluk olarak insana yükler. Eğitim, bu işin en verimli ve en iyi şekilde nasıl başarılabileceğini insanlara öğretir.[771]

İnsanın şahsiyet gelişimi için öncelikle kendi değerinin farkında olması gerekir. İnsanı değerli kılan ve insana saygıyı gerektiren önemli bir yön, bütün insanların Yaratanın ruhundan bir öz taşıdıkları ve bundan dolayı iyiliğe layık olmaları konusudur. Bu bilinci bireylere öğretecek bir eğitim anlayışı yaygınlaştırılmalıdır.[772] İnsana saygının geliştirilmesi ve insanın değerli olduğu bilincinin yaygınlaştırılması, insana kişiliğini kazandıracak ve kendi varlığının sorumluluğunu fark ettirecektir.

Öğretimin asıl amacı, insana insan olmanın özelliklerini öğretmek, yani kendine has niteliklerle onu donatmaktır. Bunun için insana lazım gelen bilgiler öğretilmelidir. İnsandaki kabiliyetlerin gelişmesi için çalışılmalı, insanın yaratılışına uygun hayat tarzı ona öğretilmelidir.[773] İslam Dini, aklı, zekayı ve kabiliyetleri geliştirmeyi ister ve bunları en uygun ve en yararlı şekilde kullanmanın yollarını gösterir. İslam Dini'nin öğretiminde, insanın yaratılıştan sahip olduğu duygulara ve kabiliyetlere hitap etme önemli bir prensiptir. Görmek, işitmek, düşünmek, iyilik, sevgi, şefkat ve adalet en çok hitap edilen ve geliştirilmesi tavsiye edilen kabiliyetlerdir. Bunlar geliştirilmezse insan ilkelleşebilir.

---

769 Bakara, 2/30.

770 Lokman, 31/20.

771 Onat, "Niçin Din Eğitimi", s. 19-20.

772 Beyza Bilgin, "İslam ve Hoşgörü", *Diyanet İlmi Dergi,* c.34, S. 1, Ankara, 1998, s. 127.

773 Comenius, *Büyük Didaktika,* s. 40-41.

Yaratılıştan maddî-manevî bazı özelliklerle donatılan insanın bu özellikleri geliştirerek koruması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de: "Hakka yönelerek, kendini Allah'ın insanları yaratmış olduğu dine ver. Allah'ın yaratışında değişme yoktur."[774] şeklindeki ayet, bu özelliklere işaret etmektedir. İnsanın doğuştan getirdiği bu özellikleri bilmeden ve insan olmanın anlamını keşfetmeden yapılacak bütün çabalar boşa gidecektir. İnsandaki özellikler eğitimle korunmalı ve geliştirilmelidir. İnsanda işlenmeyen ve bilinmeyen kabiliyetler kaybolacaktır.[775] Bunun için insan yaratılıştaki özelliklerini keşfetmeli ve geliştirmelidir. Hayatını kendi fıtratına uygun olarak şekillendirmeli, özüne ve karakterine göre hayatına yön vermelidir.

Şahsiyetin gelişmesi açısından kibir ve gururdan uzak olma, saygı, sevgi gibi temel esaslar din öğretiminin hedefleri arasında yer almalıdır. Kur'an-ı Kerim kişiliğin gelişmesinin önündeki engel olarak kibir ve gururdan bahseder. Bunun karşılığında saygı ve tevazuyu koyar. "Allah kendini beğenip övünen kimseyi sevmez"[776] şeklindeki ayetlerle kibir ve övünmeyi reddederken, "Rahmanın kulları ki, yeryüzünde mütevâzı olarak yürürler. Cahiller kendilerine laf atarsa selam derler"[777] mealindeki ayetlerle de tevâzu ön plana çıkmaktadır. Böylelikle, bir taraftan sağlıklı bir şahsiyet gelişimi için gerekli ilkeler verilirken, diğer taraftan şahsiyetin gelişimini engelleyici unsurlardan sakındırılmaktadır.

İnsanın fıtratında bağlanma ve kendini yüce birine veya yüce bir ideale adama duygusunun var olduğu bir gerçektir. Bunun yanında insan düşünmeden, özgür iradesini kullanmadan da yaşamak istemez. İnsan bu ikisi arasında tercih yapmak zorunda değildir. Din öğretimi bu iki kutbu dikkate alarak bir orta yol seçmelidir. İnsan bir dine bağlansa bile, özgürce düşünüp, iyi ve kötünün farkında olarak yaşayabilmelidir. Din öğretimi bir taraftan herhangi bir düşünceye körü körüne bağlılığı reddederken, diğer taraftan da bütün bağlardan koparak, ahlakî değerlerden ve saygıdan yoksun bir hayat biçimini kabul etmemelidir. Özgürlüğünü kullanabilecek bireylerin yetişmesi için din öğretimi, öğrenciye bir fikri dayatma yerine, seçmeyi öğretme yoluna gitmelidir.[778] Öğrenci elde ettiği bilgileri yorum-

---

774 Rum, 30/30.

775 Bilgin, *İslam ve Çocuk,* s. 32.

776 Lokman, 31/18.

777 Furkan, 25/63.

778 Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştiren", s. 215.

layıp, kendi açısından değerlendirmeyi öğrenebilmelidir. Özgür iradesini kullanarak seçme yapabilmelidir. Özgür iradesini kullanabilen insan şahsiyetini kazanacaktır. Şahsiyet gelişimi için din öğretimi bireyin serbest düşünmesini ve fikirlerini ifade etmesini sağlamalıdır.

c. Manevî Eğitim

İnsanın sahip olduğu bedenin ardında bir de manâ ve ruh vardır. İnsanın fizik alemle ilgili arayışlarının yanında, manaya yönelik, manevî dünyasına ait soruları ve arayışları vardır. Bu sorular ancak, aşkın bir anlamda cevaplandırlabilirler. İnsanın manevî arayışları bir yerde onun Allah'ı arayan bir varlık olması demektir. Bu insanın kaçması mümkün olmayan zorunlu bir yoldur.[779] İnsanda inanca ait duygular doğuştan vardır ve her zaman varlığını sürdürmektedir. Yapısındaki bu inanma duygusu insanı sürekli bir arayışa itmektedir.

İnsanın maddî bir yapısı ve bedensel ihtiyaçları olduğu gibi, ruhunun ve maneviyatın ihtiyaçları da vardır ve uygun yollarla tatmin edilmelidir. İnsanın maneviyatını doyuracak olan en önemli sistem dindir. İnsanın kendisini yüce bir ideale adaması, yüce bir Yaratıcı'ya yönelmesi, O'na dua edip yardım istemesi, O'na sığınıp güven duyması ruhunu tatmin edecek önemli yollardır.

Din öğretiminin esas hedefi duygusal alana, insanın sosyal ve üstün isteklerinin gelişmesini sağlamaya yöneliktir. Özellikle manevî gelişme ve ruh sağlığı kazandırma en önemli amaçlardır.[780] Din öğretimi, insanların dine olan ihtiyacını doğru ve sağlıklı bir yolla gidererek, maneviyatını tatmin etmeli ve ruh dünyasını aydınlatmalıdır.

Başarılı bir din öğretimi, insana başka hiçbir şekilde hissetmediği yardım ihtiyacı ve vicdan sorumluluğu ile Allah'a yönelme imkanı verecektir. Böylece genç insan, içten gelen dua ve yönelişlerle inanacaktır ki, ruhunda duyduğu şüpheler ve bedeninde duyduğu karşı konulmaz isteklere ancak Allah'ın kendisine vereceği huzur ve sükunetle karşı koyabilir. Din öğretiminin bu yardımı, ona başka bir şekilde verilemeyecek bir yardımdır.[781]

İslam Dini'nin genel manada iki temel konuya öncelik verdiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birisi; fizik üstü alemle ilgili bilgilerdir. İnanan bir in-

779 Bilgin, "Çocuğun Manevî Eğitimi", s. 29-30.

780 Parladır, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", s. 67-69.

781 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 87.

san için bu bilgiler onun hayatla ve evrenle ilgili olan sorularına, aynı zamanda geçmiş ve gelecekle ilgili sorularına cevap niteliğini taşır. Bu bilgiler içinde insanın hayatını anlamlandırdığı, davranışlarına dayanak aldığı bir dünya görüşünü de ihtiva eder. İkincisi de insana manevî olgunluk kazandırma meselesidir.[782]

Daha çok zihinsel gelişime yol açan fizik bilimler yanında din öğretimi insanın manevî tarafının gelişmesine imkan verecek, böylece onun kendini daha iyi bir şekilde gerçekleştirmesini, Millî Eğitimin gözettiği hedefleri kazanmasını sağlayacaktır. Özetle denilebilir ki, din ve dünya ilimleri insanın iki yetenek grubunun, yani zihin ve duygu yeteneklerinin gelişmesine karşılık gelmektedir.[783] Din eğitimi kişiye manevî bir hayat boyutu kazandırıp, onun yüce bir ruha sahip olacak tarzda yetişmesinde destek sağlamaktadır. Bu sayede insanın basit çıkarlar karşısında kendisini daha güçlü hissetmesi ve insanî özelliklerini koruması kolaylaşacaktır.[784]

İnsan, yapısında bulunan inanma eğiliminin etkisiyle, maneviyatını tatmin için farklı yollar aramakta, birçok kere de yanlış yollara ve batıl inançlara saplanmaktadır. Böyle bir saplantı insanın ruhunu ve maneviyatını karartmakta, ruhsal bunalımlara itmektedir. Maneviyatın tatmini için insanın doğru bilgiler ve inançlar vasıtasıyla eğitilmesi gerekmektedir. İnsana doğru dinî inancın verilmesi ve batıl inançlardan arındırma görevi din eğitiminin görevidir. Din öğretimi insandaki büyük bir boşluğu doldurarak insanı manen rahatlatacaktır. Kur'an-ı Kerim'de; "Allah onları iradesi ile karanlıktan aydınlığa çıkarıp, kendilerini dosdoğru bir yola iletir"[785] buyrulmaktadır. İslam Dini insanları batıl inançların ve yanlış düşüncelerin karanlığından aydınlığa çıkarmayı, insanı tatmin edecek doğru yola iletmeyi hedefler.

Maneviyat eğitiminde en önemli vurgulardan biri de dua ve ibadet üzerinde olmalıdır. Dua diğer ibadetler gibi insanın ruhunu temizler ve güçlendirir. Dua, insanın Rabbiyle irtibatını sağlar, O'na yaklaştırır. Zihni kötülüklerle meşgul olmaktan kurtarır ve iyi şeyleri düşünmeye sevkeder.[786] İnsanın Rabbiyle bağını güçlendiren ibadetler, Allah inancının ma-

782 Parladır, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", s. 65.

783 Parladır, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", s. 70.

784 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 348-349.

785 Maide, 5/16.

786 Pazarlı, *Din Psikolojisi,* s. 174.

neviyat üzerindeki olumlu etkilerini artırır, inancın zihinde canlı kalmasını sağlar. İbadet ve dualar insanın maneviyatını doyurur, inancını destekler. "Dikkat edin kalpler ancak Allah'ı zikretmekle tatmin olur"[787] şeklindeki ayet, insan kalbinin ve maneviyatının ancak, Allah'a inanmakla ve O'nu anmakla tatmin olacağını ifade ediyor.

İnanan insanın sahip olduğu değerlere daha çok sarılması ve zihninde canlı tutması açısından ibadetler, din öğretiminde yer alması gereken önemli bir konudur. Din öğretiminin amaçlarına ulaşması ve hayatı anlamlandırması açısından ibadetlerin yapıcı bir etkisi vardır. Bu açıdan ibadetler inanılan dinin bir anlamda davranışa dönüşmesidir. İnancını ibadetlerle ifade etme imkanı bulan insanlar, görevini yapmanın manevî huzurunu yaşayacak, inancın hayatı üzerindeki etkilerini bizzat görmüş olacaktır.

d. Kültürleme

Kültür, bir toplumun tarih içinde sahip olduğu maddî ve manevî değerlerin, duygu ve düşünce biçimlerinin, üretilen fikir ve sanat eserlerinin ve değer yargılarının bütünüdür.[788] Kültürün kapsamına giren manevî değerler büyük ölçüde dinî inançları ifade etmektedir.

Kültürleme ise; toplumun, bireyleri kendi kültürünün istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilemesi ve değiştirmesidir.[789] Eğitimin görevlerinden birisi olan kültürleme, geçmişteki değerleri genç insanlara aktarmaktır. Bu doğrultuda eğitim, gençlerin kültüre katkılarını sağlamalı, kültürü değerlendirmelerine, eleştirmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olmalıdır.[790]

Eğitimle toplumun sahip olduğu kültürün aktarılması; geçmiş ile gelecek arasında uyumlu bir geçiş temin etmek, gençlere yeni biçimler, yeni sezgiler ve yeni anlayış kazandırarak kültürün zenginleşmesini sağlamak ve uygarlığın gelişimi için elverişli ortamı oluşturmak fonksiyonlarını yerine getirmektedir.[791] Anlamlı bir hayat için eğitimin bu fonksiyonları oldukça önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Eğitim kültürü değerlendirme

---

787 Rad, 13/28.

788 Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* s. 33.

789 Fidan-Erden, *Eğitime Giriş,* s. 12.

790 Mualla Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme", *A. Ü. İ. F. Dergisi,* Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1999, s. 255.

791 Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazlarıyla..", s. 255.

ve aynı zamanda sorgulayıp geliştirme özelliğiyle hayata anlam vermeye ve yaşanan hayatı aydınlatmaya katkıda bulunmaktadır.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin en önemli amaçlarından birisi de kültürlemedir. Yani mevcut kültürün bir sonraki nesillere aktarılmasıdır. Ziya Gökalp'e göre, eğitimin amacı "millî kültürü toplum katlarına aşılamak suretiyle dilde ve düşüncede uyumlu bir birlik meydana getirmektir."[792] Bu uyumun gerçekleşebilmesi için de kültüre ait bütün unsurların öğretime konu edilmesi gerekmektedir. Bir kültürün manevî olan kısmını genel olarak dinî esaslar oluşturur. Bir kültür yapısı içerisinde din ve dinden kaynaklanan birçok unsur bulmak mümkündür. Hatta denilebilir ki din, kültürün birçok unsuruna şekil verir, kültürü her yönüyle etkiler. Dolayısıyla kültürlemenin gerçekleşebilmesi için mutlaka öğretim faaliyetleri içerisinde dine yer vermek gerekmektedir.

İnsan kimliği sosyal karşılamalarla değer kazanır. İnsanın içinde bulunduğu kültürel anlamı yükseltirsek insanın kendini de yükseltmiş oluruz, insanın kimliği değer kazanır. "Ben kimim?" sorusu insanın içinde yaşadığı toplumun sahip olduğu kültür yapısıyla cevaplanabilir.[793] Bu açıdan kültürün insanın anlam arayışına katkısı düşünülmelidir.

Din, bir milletin veya toplumun kimliğini belirleyici unsurlardandır. Dil ve tarih kadar din de kültürün önemli bir öğesidir. Aynı zamanda din, kültürün diğer unsurlarına önemli ölçüde etki etmektedir. Dolayısıyla bir toplumun sahip olduğu kültürü yeni nesillere iletme görevi üstlenmiş olan eğitim faaliyetleri, kültürün önemli bir unsuru olan dini öğretime konu yapmak durumundadır. Aksi halde, yeni nesillerde kimlik bunalımı ve içinde bulundukları kültür yapısına yabancılaşma kaçınılmaz olacaktır.[794] İçinde yaşadığı toplumun değerlerine yabancı olan ve kimlik bunalımı içindeki bir kişinin yaşadığı hayat anlamlı olmayacak, huzur bulamayacaktır.

İnsan ruhunun derinliklerindeki özlerden gücünü alan aşkın değerler, kültür dünyası içinde ortaya konabilir. Bu sebeple değerler toplumları da etkiler. Toplumlar kendi nüfuzlarını değerler sayesinde dünyaya yayma imkanı bulurlar. İnsanlar değerlere bağlılıkları nispetinde kültürleşirler, insanîleşirler ve medenîleşerek kültür ve medeniyet meydana getirebilirler.

792 Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri,* s. 253

793 Ernest Becker, *The Birth and Death of Meaning,* Collier-Macmillan Limited, London, 1967, s. 113.

794 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 104-105.

Toplum, devlet ve toplumun ana konuları, değerler zemininde varlık kazanırlar. Bundan dolayı değerleri yıkılmış, değerleri sarsılmış toplumlar ve kişiler ya çökerler, yahut sıhhatli bir gelişme gösteremezler, hayata mana veremezler ve insan oluşlarını hissedemezler. Dolayısıyla değer bunalımı huzursuzluğun kaynağı olmaktadır.[795] Toplumun en önemli değerlerinden birisi de dindir. Dinî değerlerden yoksun bir toplum düşünülemez. Dolayısıyla değer bunalımının yaşanmaması ve insanların bu değerlerle hayatına anlam verebilmeleri için din öğretiminin bu düşünce doğrultusunda şekillenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İnsanın sosyalleşmesi bir anlamda içinde yaşadığı kültüre uyum sağlamasıyla olmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı kültüre uyumu başka bir ifadeyle sosyalleşmesi onun hayatını daha anlamlı kılacaktır. Din sahip olduğumuz kültürün önemli bir öğesidir. Birçok yönüyle kültürümüzü etkilemiş olan İslam Dini'nin bilinmesi toplum hayatına uyumu büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

İnancımız hayat görüşümüzü belirlemektedir. İçinde yaşadığımız topluma yön veren de insanların inançlarıdır. Bu açıdan insanlara bir hayat görüşünün kazandırılması gerekir. Bizim toplumumuzda İslam Dini insanların hayat görüşünü önemli ölçüde etkilemiştir. Eğitim faaliyetlerinin etkili ve kalıcı olabilmesi için, inançların ve bilgilerin nesillerden nesillere yeniden ve bu yeniliğe uygun yöntemlerle aktarılması gerekmektedir.[796]

Din öğretimi, içinde yaşadığımız toplumu şekillendirmiş olan Türk-İslam geleneği ile bugünkü şartlar arasında bir ilgi kurmalıdır. Din öğretimi yapan insanlar, konuları anlatırken, öğrencilerin hayatlarını öğrendikleri değerler ışığında yorumlayabilmelerine ve böylece hayatın üstesinden gelebilmelerine yardımcı olmalıdır.[797] Bu görev din öğretiminin insanlara kültürleme sürecinde katkısı demektir. Din öğretimi kültürleme görevini yerine getirerek, yetişen nesillerin içinde yaşadıkları toplumun sahip olduğu kültür değerlerini öğrenmelerine yardımcı olmaktadır. Nesillerin kültür değerlerine yabancı olmamaları, içinde yaşadıkları toplumun temel kabullerini, değer yargılarını bilmeleri ve anlayabilmeleri topluma uyum açısından, anlamlı ve uyumlu bir hayat yaşayabilmeleri açısından önemlidir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz; din öğretimi kültürleme göreviyle bir yerde hayata anlam vermeye katkıda bulunmaktadır.

795 Bolay, "Eğitim Din ve Değer", s. 34.
796 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..*, s. 42.
797 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..*, s. 73.

Kültürel mirası öğrenip anlamaya çalışarak kültüre uyum sağlamanın yanında, iyice düşünüp yorum yapmalı, daha sonra günümüz şartları içinde kendi hayatımız için bir karara varmalıyız. Bize gelen kültür değerleri farklı şartlar içinde oluşmuştur. Sahip olduğumuz kültürün günümüze uygun olup olmaması konusu tartışılmalıdır. Geçmiş bizim için karar veremez. Hayatımızın anlamının ne olacağına biz kendimiz karar vermeliyiz.[798] Fakat bu konuda kültürün bize sunduğu muhtevadan da yararlanmalıdır. Din öğretimi mevcut kültüre uyum sağlamayı hedeflemenin yanında, kültür unsurları hakkında yorum yaparak sorgulamayı da öğretmelidir.

Dine yer vermeyen bir öğretim sisteminde insanın içinde yaşadığı kültürü anlayabilmesi mümkün olmayacağı için, o kültüre mensubiyet duygusuna sahip olabilmesi de oldukça zordur.[799] İçinde yaşadığı kültüre yabancı olan insanın başkalarıyla ilişkilerinde de problem olacak, topluma yabancılaşacak ve yalnız kalacaktır. Bu da insanın kendi hayatını şekillendirmesi, mutlu ve huzurlu olmasını zorlaştıracaktır. Topluma yabancı olan ve insanlardan uzak yaşayan birinin hayatını anlamlı yaşayabilmesi ve anlamlı işler yapması da mümkün olmayacaktır.

e. Sosyalleştirme

Sosyalleşme, bireyin bir sosyal gruba katılmasıdır. Birey bir gruba girerken, o grubun sosyal normlarını, grup içinde alacağı rolleri, ulaşacağı sosyal mevkileri, grubun kültürünü oluşturan değerleri, inançları öğrenip benimser.[800] Başka bir ifadeyle sosyalleşme, toplumdaki bireylerin, çeşitli sosyal unsurların karşılıklı anlayış ve ahenk içerisinde bir düzen ve bir bütün oluşturacak tarzda birleşmesi ve kaynaşmasıdır.[801] Toplumda sosyalleşmeyle sağlanacak olan ahenk ve anlayış, bireylerin kendi iç dünyalarında huzur bulmalarını ve kendi hayatlarında bir anlama ulaşmalarını sağlayacaktır. Çünkü birey sosyalleşmeyle fıtratında bu yönde varolan bir ihtiyacını karşılamış olacaktır. Bunun karşıtı olarak sosyal hayattan uzaklaşma, kendi içine kapanma ve yalnızlık gibi birey için önemli sıkıntılara ve bunalımlara sebep olabilmektedir. Bunun sonucu da anlamsızlık dediği-

798 Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazlarıyla..", s. 259.

799 Kılıç, "Din Öğretimini Temellendirme Problemi", s. 61.

800 Mustafa Ergün, *Eğitim ve Toplum,* Ocak Yay., Ankara, 1992, s. 37.

801 bkz; Mustafa Erkal, *Sosyoloji,* Der Yay., İstanbul, 1998, s. 264; Er, *Sosyal Gelişme ve İslam,* s. 4-5.

miz, hayatı değersiz ve kendini gayesiz hissetme gibi bazı durumlar ortaya çıkabilir.

Toplumdan uzaklaşmak kişide katlanılması güç gerilimler meydana getirir. Böylesi bir uzaklaşmanın nihaî tehlikesi anlamsızlık tehlikesidir. Buna karşılık düzenli bir dünyada varolmak, her türlü sıkıntı ve fedakarlık pahasına istenebilir.[802] Dolayısıyla birey için toplum hayatına katılmak anlamlı bir hayatın kapılarını açacaktır.

Gençlik dönemi kendi değer sistemini oluşturma çabalarının ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde genç insan, içinde yaşadığı toplumda bir yer edinmek ve rol almak için çabalar. Bu çaba içinde genç insan, toplumun değerlerini, kültürünü, dinini anlamaya ve öğrenmeye çalışır. Kim olduğunu, ne olacağını, nelere değer vereceğini, hayatının amacının ne olduğunu bulmaya çalışır.[803]

Din, insanın dünya kurma girişiminde önemli bir rol oynar. Bireyin sahip olduğu potansiyelleri harekete geçiren din, onun sosyalleşmesinde etkisini gösterir. Özellikle dinî değerler, evrenin insan açısından manidar bir varlık olarak kavranmasında önemlidir.[804] Din insanın evreni kavramasında yardım etmekle ve potansiyellerini harekete geçirmekle sosyalleşmesini sağlamaktadır ve böyle bir sosyalleşme sürecinde birey hayatın anlamını yakalayarak, evrenle ve toplumla anlamlı bir bütünlük içinde yaşamayı gerçekleştirecektir.

Sosyal gruplar bazı müesseselerle ayakta kalabilirler. Toplumdaki grupları birtakım rollerle bir araya getirmek, grupları ideal anlamda birbirine bağlayacak anlamlı bir bütünleşmenin sağlanması için önemlidir.[805] Bütünlük ve birliği sağlayabilecek müessese ve ideallerin, bireylerin genelinin kabulünü sağlayacak güçte olması gerekir. Güçlü bağların ve bölünmez bütünlüğün sağlanabilmesi, birçok farklılığı içinde barındırabilecek sağlam bir yapıyla olabilir. Tarih boyunca bu tür bağların ve bütünlüğün, dinler ve manevî unsurlarla gerçekleştirilebildiği görülmektedir.

Toplumsallaşma, bireyin içinde yaşadığı topluma uyum sağlamasıdır. Eğitim, insanların içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamaları görevini üslenmiştir. Toplumsallaşmada maddî unsurlar kadar, manevî unsurların

---

802 Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* s. 52

803 Selçuk, "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", s. 335.

804 Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği,* s. 58-59.

805 Er, *Sosyal Gelişme ve İslam,* s. 116.

da sağlam temellere oturtulması gerekmektedir.[806] Bu manevî unsurların başında din gelmektedir. Din, toplumdaki fertlerin birbiriyle ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir. Toplumda yaşayan insanların davranışlarını yönlendirmesi açısından dinî değerleri tanımak önemlidir. Toplumun değer yargılarını ve düşünce biçimini etkileyen unsurların başında gelen dinin öğretim konusu yapılması sosyalleşme açısından gereklidir.

İnsanın sosyalleşmesinin dinî yönü, doğuştan insanda varolan fıtrî eğilimlerin belli bir sosyal ortamda gelişmesidir. Bu gelişme süreci bir eğitim-öğretim meselesidir.[807] İnsanın eğitimle sosyalleşmesinin sağlanması ve fıtrî eğilimlerini tatmin edebileceği sosyal ortamın oluşturulabilmesinde din öğretiminin önemli bir rolü olacaktır. Din öğretimi insandaki özelliklerin topluma uyumunu sağlayacak şekilde geliştirilmesini ve toplum hayatında huzur bulmasını sağlamalıdır.

Din öğretiminin toplumsallaşmaya iki türlü katkısından bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, dinî etkinliklere katılmak isteyenlere gerekli davranışları öğretmektir. İkincisi ise, bu etkinliklere katılmayan insanları, bu konuda bilgilendirmek suretiyle olumlu düşünmelerini sağlamaktır. Böyle bir yardım toplumsal huzura katkısı açısından önemli olacaktır.[808] Başkalarının inançları hakkında olumlu düşünmenin sağlanabilmesi bireyin bencillik ve bağnazlıktan kurtulması demektir. Din öğretiminin sağlaması gereken bir görevi de, bencilliğin irdelenmesi, başkalarını düşünmeye ve toplumsal sorumluluğu yüklenmeye hazırlamadır.[809] Toplumdaki diğer insanları anlayıp bir arada yaşamak, onların inanç ve düşüncelerini tanıyarak olacaktır. Davranışlarımıza yön veren inançlarımızı karşılıklı tanımak durumundayız. Böyle bir tanıma toplumsal huzur, bir arada yaşama ve sağlıklı ilişkiler açısından önemlidir.

İslam Dini, toplum yapısını bozan bütün kötülükleri yasaklamanın yanında, toplumun faydasına olan güzel davranışları tavsiye eden yapısıyla sosyalleşmeyi sağlamakta ve toplumu güçlendirmektedir. İslam Dini'nin olumlu etkilerinin toplum hayatına yansıması, din öğretiminin görevidir. Böylelikle din öğretimi bireylerin sosyalleşmesini sağlayarak, toplum içinde huzurlu ve uyumlu bir ortamın oluşturulması için çalışacaktır. İnsan hayatındaki anlam böyle bir toplum yapısı içinde daha rahat kavranacaktır.

---

806 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 102.

807 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi,* İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 382.

808 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş,* s. 102-103.

809 Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,* s. 45.

f. Ahlâk Eğitimi

Öğretim akla hitap ederek, insanı bilgili ve becerikli kılacak bilgilerle donatmayı hedefler. Eğitim ise hem akla, hem de kalbe hitap eder. Bilginin kazandırılmasının yanında, insandaki duygulara ahlâkî yönler vermeye çalışır.[810] Ahlâkta iyi duyguların önemli yeri olmakla beraber, bu duyguların dışa yansıması da ancak eylemlerle mümkündür. [811] Ahlâklı davranışın ne olduğunun bilgisini verme ve duyguların eyleme dönüşmesi de eğitimle mümkündür. Ahlâk eğitiminde iyi ve kötünün ne olduğunun bilgisini vermenin yanında, duygulara yön verme ve davranışa dönüştürme söz konusudur.

Ahlâkı, bir toplumun içindeki fertlerin uymak zorunda olduğu davranış kuralları olarak düşünürsek, bu kuralların öğretilmesi yeterli olmamalı, nasıl uygulanacağı ve nasıl alışkanlık haline getirileceği de öğretilmelidir.[812] Bir insanın kendi çabalarıyla doğruya ve iyiye ulaşması zor olabilir. Bu konuda yardım görmesi veya başkalarına yardım etmesi tabiidir. Bu yardımda aracı anne-baba, öğretmen v.b. olabilir.[813] Böylece insan ahlâka ait konuları öğrenir ve hayata geçirir. Dolayısıyla ahlâk, hem eğitimin konusu ve hem de hedefi olarak algılanmalıdır.

Eğitimin ahlâkî davranışları kazandırma hedefi, ortak değerlere dayalı bir toplumsal ahlâk anlayışı oluşturmada, toplumun fertlerinin hayatını devam ettirebilmesinde ve toplumun fonksiyonlarını yerine getirebilmesinde gereklidir. Sağlıklı bir toplumun teşekkülü için bütün bireylerin, benimseyebileceği ahlâk kurallarına uyması gerekmektedir.[814] Eğitimin en önemli hedeflerinden birisi olan ahlâk eğitimi, evrensel ahlâk ilkelerini kazandırmanın yanında toplumun sahip olduğu ahlâk değerlerini kazandırmayı da amaçlamalıdır. Böylelikle ahlâk eğitimi vasıtasıyla fertlerin sosyalleşmesini sağlamanın yanında, toplumun kültür değerleri de sonraki nesillere aktarılmış olacaktır.

Ahlâkî değerler, bir toplumun benimsediği ve uygulanmasını istediği ilkelerdir. Aynı zamanda ahlâkî değerler, o toplumun kültürünün bir parçasıdır. Toplumu bir arada tutan ve toplumsal düzeni sağlayan değerler

---

810 Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi,* s. 196.

811 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 351.

812 Bilgin- Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri,* s. 102.

813 Bilhan, *Eğitim Felsefesi,* s. 354.

814 Fromm, *Erdem ve Mutluluk,* s. 273.

büyük ölçüde bu değerlerdir. Kendi değerlerine yabancı olan insanların içinde yaşadığı toplumla kaynaşması ve diğer insanlarla bir arada yaşaması oldukça zordur. İnsan sosyal bir varlık olarak toplumdan uzak yaşayamaz. İnsanın sosyal yönünün ihmal edilmesi, insanda ciddi sıkıntılara sebep olabilir. İnsan için anlamlı bir hayat, toplumun içinde, diğer insanlarla uyumlu ve ahlâkî değerlere bağlı bir hayat olmalıdır.

Ahlâk gelişimi, kişinin toplumsal değer yargılarını edinerek içinde bulunduğu çevreye uyumunu ifade eder. Ahlâk eğitimi sonunda insanın kendi ilke ve değerlerini oluşturması amaçlanır.[815] Ahlâk eğitimi vasıtasıyla değerlerin benimsenip yaşanması aynı zamanda sosyalleşmeyi ve kültürlemeyi, yani kültürün genç nesillere aktarımını ifade eder. Ahlâk eğitimi sonucunda bireylerin topluma ve kültüre uyumu hedeflenir. Toplumun sahip olduğu ahlâkın ve kültürün temelinde dînî değerlerin olması, ahlâk eğitiminde din temeline dayalı bir anlayışın hakim olmasını gerektirmektedir.

İnsanoğlu her yönüyle baş döndürücü bir dünya meydana getirmesine rağmen, bu dünyanın hakkını verecek ölçüde ahlâkî olgunluğa ulaşmış insanların yetiştirilebildiği söylenemez. Teknik açılardan güçlü olsak bile, ahlâken güçlü bir yapıya sahip değiliz. Burada ahlâkın öğretimi konusu gündeme gelmektedir. Dinin ahlâkla olan ilgisi ahlâk öğretimine farklı bir boyut kazandıracaktır. Gençlerin ahlâk eğitiminde dinle temellendirilmiş bir ahlâk anlayışı bu konuda çözüm olacaktır. Amacı ahlâklı insanlar yetiştirmek olan bir eğitim sisteminde inanç boyutunun ihmal edilmesi doğru olmayacaktır. Öğretimde iyinin yanına "sevap" kavramını, kötünün yanına "günah" kavramını koyabilmek ahlâka farklı bir şekil kazandıracaktır. İnsanın davranışlarında bir yön belirlemesi ve insana doğru karar vermede destek olması açısından "Allah korkusu" ve "Allah sevgisi"nin önemli bir güç olması mümkündür.[816]

İnsanlık için her zaman önemli olan ahlâk duygusu, değişik faktörlerin yanında dine bağımlılık arzeder. Din insana iyiyi kötüyü tercih ettirir. İnsandaki ahlâk duygusu eğitim ve disiplinle geliştirilebilir.[817] Burada dinin ortaya koyduğu iyi ve kötü değerler, din eğitimcileri tarafından belletilmelidir. İyiliğe hizmet eden duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmek, kötülüğe hizmet edebilecek duygu ve eğilimleri de istenilene uygun bir yöne

815 Özden, *Öğrenme ve Öğretme,* s. 48.

816 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri, s. 33-34.

817 Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul,* çev: Yunus Ender, Hayat Yay., İstanbul, 1997, s. 101.

yönlendirmek gereklidir.[818] Bu aynı zamanda insandaki duyguların eğitilmesi ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi demektir. İnsanın her yönüyle geliştirilmesi ve eğitilmesi, kendisiyle barışık olması ve kendi hayat çizgisini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Böyle insanlar için hayat daha anlamlı ve bilinçli yaşanacaktır.

İnsan hayatı boyunca çeşitli üzüntü ve sıkıntılarla karşılaşır. Ahlâk eğitimi, iyi duygular kazandırmanın yanında, hayatın üzüntü ve sıkıntılarına karşı da onları hazırlamalı, bu tür durumlarda nasıl davranmaları gerekti)ni öğretmelidir. Bazen bu böyle durumlarda insan, dengeli ve ölçülü davranmakta zorlanabilir. Bu konuda din temeline dayalı bir ahlâk eğitimi, âhiret hayatı, cennet, cehennem gibi konularla öğrencinin önüne farklı bir dünya açmaktadır. Öğrenciler zevklerin ve sıkıntıların manevi olanlarını tanıyabilme, işlerin sadece şimdiki sonuçlarına bağlanmamaya, onların gelecekteki sonuçlarını da düşünmeye alışmalıdırlar.[819] Âhiret hayatı ve orada iyiliklerin mükafatının olması, kötülüklerin ise ceza görmesi düşüncesi davranışlara ölçü getirmektedir. Üzücü olaylar karşısında insanlar ahiret hayatında bunun bir karşılığının olduğunu düşünerek teselli olmaktadırlar. Kötülüklerin ise dünyada karşılıksız kalsa bile âhirette cezasının olacağı düşüncesi de insanları taşkınlıktan alıkoymaktadır. Böylelikle din, din dışı sistemlerin sahip olmadığı ahlâkî yaptırımları insanın önüne bir alternatif olarak sunmaktadır.

Ahlâk eğitiminde toplumun sahip olduğu dinî değerler temel alınmalıdır. Bizim toplumumuzda hakim olan İslam Dini, büyük ölçüde ahlâka şekil vermiştir. İslamî bir temele dayalı ahlâk eğitimi kişinin temel kabiliyetlerini ve duygularını geliştirmenin yanında onu sosyal hayata hazırlayarak, diğer insanlarla bir arada yaşama konusunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

İslam Dini'nin ortaya koyduğu şekliyle insanın dünyadaki hedefi; üstün ahlâkî niteliklere sahip olmaktır. Hayattaki en önemli gaye insanın mükemmele, en iyiye ulaşmasıdır. Başka bir ifadeyle, insanı sosyal ve üstün değerlerle eğiterek özündeki ilâhî özelliklerin gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu sebeple bir ayette; insanın en güzel şekilde yaratılmış olmasına rağmen, Allah'ın bildirdiği değerlerin doğruluğuna inanıp, bu değerlere göre hareket etmediği takdirde, geri ve ilkel vaziyette kalacağı[820] ifade

818 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri,* s. 105.
819 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri,* s. 108.
820 Tin, 95/4-5.

edilmektedir. Dinî değerler bir bakıma insanın özündeki kabiliyetlerin açılmasını sağlayan ve onun yapısına uygun olarak düzenlenmiş anahtar görevi yapmaktadır.[821] Dine dayalı böyle bir ahlâk eğitimi kişinin kabiliyetlerinin geliştirilmesini sağlayacaktır.

İslam Dini'nin ahlâkla ilgili ilkeleri kişinin temel eğilimlerine ve duygularına dayalı olduğu gibi, sosyal eğilimlere de yöneliktir. Bu sosyal eğilimler, başkalarını sevmek, başkalarının iyiliğini istemek, diğergamlık gibi eğilimlerdir. Bazen insan, başkalarını kendisinden önde tutarak başkaları için kendini feda edebilecek seviyeye bile ulaşabilir.[822] Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetler bu konuda teşvik edici rol oynamaktadır: "Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze, esire yedirirler"[823], "Onlar bollukta da darlıkta da sarfederler."[824] Bu konuda bazı hadisler de sosyal eğilimleri geliştirme açısından önemlidir: "Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de olgun mümin olamazsınız"[825], "Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz."[826] İslam Dininin bu tür eğilimleri geliştirmek için ortaya koyduğu esaslar, sosyal hayatı düzenleyici ve insanlar arasındaki kaynaşmayı sağlaması açısından çok önemlidir.

Anlam arayışında, insanın nasıl yaşaması ve nasıl davranması gerektiği sorusu önemli bir yer tutar. Bu konuda insana yol gösterecek bir ahlâkî sistemin olması onu belirsizliklerden kurtaracaktır. İslam Dini'nin inanan insanın önüne koyduğu ahlâkî hedef, dünya hayatını düzenleme, ilkeli yaşama, topluma uyum sağlama, diğer insanlarla beraber yaşama gibi hususlar vasıtasıyla huzurlu ve anlamlı bir hayat kurma imkanına sahiptir. Bu açıdan din temeline dayalı bir ahlâk eğitimi hayatı anlamlı kılacak bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Toplumumuzda hakim olan İslam Dini bu konuda yeterli imkanlara sahiptir. Ahlâk eğitiminde İslam'ın ortaya koyduğu değerler sistemi insanımıza yeterli düzeyde verilebilirse, anlamlı bir hayata götürecektir.

821 Parladır, "Din Eğitiminde Hedefler", s. 98.
822 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri,* s. 104-105.
823 *İnsan,* 76/8-9.
824 Al-i İmran, 3/134.
825 Ahmet B. Hanbel, *Müsned,* 2/391.
826 Buhari, İman, 13.

g. Sevgi ve Saygı Eğitimi

Sevgi, insan yaratılışındaki özü ve yüksek anlamı ortaya koyan bir duygudur. Yaratılışımızdaki bu üstün anlamla uyumlu olabilmemiz için, diğer duyguları buna göre düzenlemek gerekir. Sevgi çocuktaki yönelişlerin geliştirilmesini sa,ayan kaynak durumundadır. Bu yüzden eğitimin en yüce amacı, sevgiyi öğretmek olmalıdır.[827] Eğitimin sevgiyi geliştirme amacı, dinin ve din öğretiminin de kazandırmak istediği bir amaçtır. Sevgi konusu, insan hayatının anlamı açısından da önemli bir esastır.

Sevgi insanların doğuştan sahip oldukları bir duygudur. Ancak sevginin istenen ölçülerde dengeli bir şekilde davranışa dönüşmesi ve kontrol edilmesi ancak eğitimle mümkün olabilmektedir. Eğitim hem sevgi ile yapılmalı, hem de sevgiyi öğretmelidir.[828] Eğitim sevgiyi konu edinmeli, sevgiyi öğretmeli ve sevgi temeline dayanmalıdır. Sevgi hem öğretilmeli, hem de yaşayarak gösterilmelidir. Sevgi insanlar arası ilişkilerde önemli olduğu gibi, öğretimde de önemli bir prensiptir. Sevgi olmadan insanları bir arada tutmak ve insanlar arası ilişkileri düzenlemek zordur.

Sevgi anneden ve babadan çocuklara geçer. Hz. Peygamber (s.a.v.); "sevgi verasetle geçer"[829] diyerek buna işaret etmektedir. Dolayısıyla sevgi bir eğitim işidir. İslam Dini, sevgiye ait birçok temel ilke ve esaslarıyla sevgiyi teşvik etmektedir. Bu yönüyle din öğretimi sevgiyi öğretmeli, sevgiyi temel ilke olarak benimsemelidir.

İslam Dini, insanın yaratılıştan sahip olduğu kabiliyetlere ve duygulara dikkat çekerek, bunlara hitap etmiştir. Bu kabiliyetler arasında sevgi ve şefkat en çok geçen özelliklerdir. İslam bunların geliştirilmesini ister. Çünkü kabiliyetler gelişmezse insanlar ilkelleşebilir. İslam Dini insanları sevgi ile birleştirmek, yakınlaştırmak ve birliği kuvvetlendirmek ister.[830] İnsana sevgiyi ve saygıyı geliştirme amacıyla insanın değeri ve güzel yaratılışından bahsedilir. Allah insana ruhundan üflemiş[831], onu en güzel şekilde yaratmış[832] ve onu yeryüzünün halifesi[833] olarak vasıflandırmıştır. Bu özellikleriyle insan saygıya ve sevgiye değerdir.

---

827 Bovet, *Din Duygusu,* s. 169-170.

828 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 46.

829 Buhari, *Edebü'l-Müfred,* c.I, s. 53-54.

830 Bilgin-Selçuk, *Din Öğretimi..,* s. 44.

831 Hicr, 15/29.

832 Tin, 95/4.

833 Bakara, 2/30.

İnsan hayatını önemli ölçüde değiştirebilecek, insanı mutluluğa götürebilecek yüce bir duygu olan sevginin insanlar arasında yerleşebilmesi için İslam Dini sık sık sevgiyi öne sürmüş, birçok yerde sevgi motiflerine yer vermiştir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde ve hadislerde iman sevgiye bağlanmış, sevgisiz bir imanın olamayacağı vurgulanmıştır. Başta, "Allah çok seven ve bağışlayan"[834] olarak ifade edilmiş, daha sonra da birçok eylemin Allah sevgisine götüreceği belirtilmiştir. Birçok ayette; "Allah iyileri sever, Allah tevbe edenleri sever"[835] şeklinde ifadeler görmek mümkündür. Bunun karşısında kötülük yapanların Allah'ın sevgisinden mahrum olacağı ifade edilmiştir. "Allah fesatçıları sevmez, Allah zalimleri sevmez, Allah müsrifleri sevmez"[836] gibi ifadeler çokça bulunmaktadır. Bu şekilde, yapılan iyi ve kötü davranışların ardından sevginin öne sürülmesi, sevginin İslam Dinindeki yerini ortaya koyma açısından önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de sevginin, inanan bir insanın önemli bir vasfı olduğunu ve sevgisiz imanın olamayacağını vurgulamaktadır. "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de olgun mümin olamazsınız"[837] şeklindeki hadis bu gerçeği ortaya koymaktadır.

İnsan hayatının önemli hedeflerinden birisi, Allah'ı ve insanları sevmektir. Dolayısıyla din öğretimi yapanların başta gelen görevi, sevdirmek olmalıdır.[838] İslam'da her şeyin merkezinde Allah sevgisi vardır. "Allah onları, onlar da Allah'ı severler"[839], "İman edenler Allah'ı başka her şeyden daha çok severler"[840] şeklindeki ayetler insanlara hedef olarak Allah sevgisini gösterir. Dünyadaki gayretler ve uğraşlar Allah'a ulaşmalıdır. "Uğrumuzda mücadele ve gayret edenlere yollarımızı gösteririz."[841] Allah'a ulaşmak için ise, Allah yolunda mücadele gerekmektedir. Hayatın merkezinde olan, etrafında dönülmesi gereken hedef bu sevgidir. Kur'an-ı Kerim Allah sevgisi dışındaki sevgilerde ve bağlılıklarda aşırı gidilmesini reddetmiş,

834 Buruç, 85/14
835 Bakara, 2/190, 195, 222; Ali İmran, 3/76, 146; Maide, 5/13.
836 Bakara, 2/90, 205; Ali İmran, 3/57; Nisa, 4/36.
837 İbn Hanbel, 2/391; İbn Mace, Edep, 2/1217
838 Bovet, *Din Duygusu,* s. 199.
839 Maide, 5/54.
840 Bakara, 2/165.
841 Ankebut, 29/69.

bu konuda uyarmıştır: "Malı mülkü sınırsız bir sevgiyle seviyorsunuz."[842] şeklindeki ayetlerde dünyanın geçici güzelliklerine aşırı bir sevgi hoş karşılanmamış, "O, sevginin kaynağı ve gözdesidir"[843] denilerek, sevginin asıl yönlendirilmesi gereken hedefi bildirmiştir. İnsanın hayatının gayesi ve bütün faaliyetlerinin ulaşması gereken sonuç bu sevgidir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Allah sevgisinden bahsedilmesi, yapılan amellerin karşılığı olarak Allah sevginin gösterilmesi ve imanın sevgiye bağlanması, İslam Dini'nde sevgi temelinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. İslam Dini'nin öğretiminde bu temeller dikkate alınarak, sevgi öğretilmeli, sevgiyle öğretim yapılmalıdır. Sevgi öğretimin hem konusu, hem de öğretim tarzı olmalıdır. Sevgi temeline dayalı bir din öğretimi, insanlar arasındaki bağları güìendirecek, birlik ve beraberliği, yardımlaşmayı sağlayacak, huzurlu bir toplumu oluşturacaktır. İnsanlar için anlamlı bir hayat sevgiyle yoğrulmuş bir hayat olmalıdır.

İnsan hayatı için sevgi kadar saygı da önemlidir. Birçok konuda sevgi ve saygı birlikteliğini görmek mümkündür. İnsana, insan düşüncesine, insan haklarına saygı, aynı zamanda insan hayatının değerine saygıyı ifade eder. Böyle bir saygı anlayışı insanın hayatında bir anlam bulabilmesi için önemli bir temeldir.

İslam'da yetiştirici ve terbiye edici olan Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de en önce geçen sıfatı Rahman ve Rahim'dir. Allah affedici ve insanlara merhamet eden olduğu için, İlahî yetiştirmeye dayalı olan bir eğitimde esas, iyimserlik, merhamet, şefkat olmalıdır. Buna bağlı olarak din öğretimi insanın insanı sevmesi ve sayması demek olacaktır. İslam'da Allah korkusundan bahsedilirken de, Allah'ın rızasına uymamaktan duyulan kaygı anlaşılır.[844] Bir yerde Allah korkusu da saygıyı ifade eder. Dolayısıyla İslam Dini öncelikle insanlara Allah sevgisi ve saygısı temelinden hareketle, birbirine sevgi ve saygıyı öğütler. İslam Dini'nin öğretiminde de sevgi ve saygı temel ilke olmalıdır.

Saygı, bir kişiye, bir düşünceye veya bir olguya karşı bizde meydana gelen duygusal bir davranıştır. Saygı korkuyla sevginin arasında yer alan bir duygudur. Saygı da din gibi mistik-moral bir düzene dahildir. Bunun

842 Fecr, 89/20.

843 Hud, 11/90.

844 Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili,* M. E. B. Yay., İstanbul, 1991.

için dinin kaynağında saygının olduğunu söyleyebiliriz. Dine inanan bir insan, yüce bir varlığa ve yüce değerlere saygıyı öğrenir. Bir insanın saygı duymaması demek, kendinden üstün hiçbir şeye inanmaması, bencillik içerisinde olması demektir.[845] Saygı da sevgi gibi İslamiyet'in önemli temellerinden birisidir. İnanma ve inandığı varlık karşısında ibadet etme saygı esasına dayanmaktadır. Saygı olmadan değerlere bağlanma ve bu doğrultuda hayatını şekillendirme zordur. İnsan saygı duymadığı değerlere bağlılık da gösteremez.

İslam Dini başta Allah'a saygıyı emretmekte[846], sonrasında da anne babaya[847], büyüklere, devlete[848], bütün insanlığa saygıyı ve hürmeti istemektedir. Hatta bununla da kalmayarak, hayvanlara ve canlılara ilgiyi ve saygıyı tavsiye etmektedir. Özellikle ihtiyaç durumunda olan bütün canlılara ilgi ve saygıyı istemektedir.[849] Din eğitiminin bireye kazandıracağı böyle bir saygı anlayışı insanlar arası ilişkileri düzenleyecek, barış ve huzur içinde bir toplum oluşturacaktır.

Saygı temeline dayalı bir din öğretiminde; insana, düşünceye, hürriyete, ahlâka ve kültürel mirasa saygı esas alınmalıdır. Bu saygı anlayışı, din öğretiminde müfredat programları geliştirilirken, ders kitapları yazılırken veya öğrencilerle dinî konularda iletişim kurulurken göz önüne alınacak hususlardır.[850] Bu temellere dayanan bir din öğretimi sonuçta öğrencide, kendi başına düşünme kabiliyeti, eleştirel zihniyet, seçme kabiliyeti, hayatın anlamını keşfetme ve inancını aklıyla bütünleştirme[851] gibi davranış değişiklikleri sağlayacaktır. Anlamlı bir hayatın kazanılmasında, böyle bir saygı anlayışı ve saygı temeline dayalı bir din öğretimi önemli yer dolduracaktır.

İnsanın şahsiyet gelişimi ve sosyal hayat içinde yerini almasında olduğu kadar, insanlarla iyi ilişkiler kurarak sosyalleşebilmesinde de saygı anlayışının önemli bir yeri vardır. Saygı temeline dayalı bir din öğretimi programı bu fonksiyonları yerine getirecektir.

---

845 Bovet, *Din Duygusu,* s. 223-241.

846 Nisa, 4/59

847 Lokman, 31/12-14; İsra, 17/23.

848 Nisa, 4/59.

849 Bu konuda bir hadiste; "dilsiz hayvanlar, süt emen masum yavrular, beli bükülmüş ihtiyarlar olmasaydı, belalar sel gibi üzerinize dökülürdü." denilmektedir. Keşfü'l-Hafa, 2/163, hadis no: 2119; Feyzü'l-Kadir, 5/344, Hadis no: 7523.

850 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 34

851 Selçuk, "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", s. 34, 35.

SONUÇ VE ÖNERİLER



İçinde yaşadığımız dünya ve evrenin, görünen ve görünmeyen bütün sırlarına ulaşmak, varlığın geçmişi ve geleceğine ait tatmin edici cevaplar elde edebilmek için insan sürekli bir gayret içinde olmuştur. Bununla da yetinmeyerek insan, kendini anlayabilmeyi, ilişki içinde olduğu bütün varlığı tanımayı, varlıklar arasındaki ilişkileri çözebilmeyi istemektedir. Görünen bütün varlığı inceleyip anlamanın yanında, metafizik alemin sırlarını da araştıran insan, bütün bunları anlamlı bir bütün içinde değerlendirmek için çalışır.

İnsanın kendisi ve yaşadığı dünya ile ilgili bütün soruları ve arayışlarına "anlam arayışı" denilmektedir. Anlam arayışı insanın özünden kaynaklanan, yapısına ait temel bir özellik ve aynı zamanda bir ihtiyaçtır. İnsanlar anlamsız bir dünyada yaşamayı ve hayatını bu şekilde devam ettirmeyi istemezler.

İnsanın temel bir özelliği olan anlam arayışı, her insanda farklı şekilde kendini göstermenin yanında, insanın içinde yaşadığı ortam ve şartlara göre de farklı şekilde kendini hissettirebilir. Bu farklılıklar sonucunda arayışların yönü de farklı olacaktır. Erken yaşlarda başlayan anlam arayışı insanın hayatı boyunca devam eden bir süreçtir.

İnsanlar farklı dönemlerde ve ortamlarda, farklı arayış içine girebilir ve hayatına çeşitli şekillerde anlam verebilirler. İnsanın tecrübesi, hayata bakışı, sahip olduğu kültür ve bilgi birikimi hayata anlam verme sürecini yönlendirebilir.

Çeşitli faktörlerin etkisiyle hayatına anlam verebilmiş insanlar için hayat, daha huzurlu ve yaşanabilir hale gelecektir. Aynı zamanda anlamlı bir hayat, zorluklarla mücadele konusunda insanlara güç verecektir. Hayatında anlam bulabilmiş insanlar, hem kendisiyle, hem de çevresiyle barışık

olacaklardır. Bunun yanında hayatında yeterli anlamlara ulaşamamış insanlar, hayatın zorluklarıyla mücadele edemeyerek, yalnızlık ve boşluk duyguları içinde hep sıkıntı çekeceklerdir. Dolayısıyla böyle bir hayatı devam ettirmeyi de istemeyeceklerdir.

Hayata anlam verme konusunda insana yön veren, arayışlarında yardımcı olan birçok düşünce, anlayış ve inançtan bahsetmek mümkündür. Hayata anlam verme konusunda etkili olan faktörlerin hepsi belirli ölçülerde yardım edebilir, insana yol gösterebilir. Diğer bütün faktörlerin yanında dinin yardımı ve yol göstermesi, bazı yönleriyle gerekli ve kaçınılmaz bir niteliktedir. Çünkü din, metafizik alemle ilgili gizli sırlara ve görünen yüzüyle dünya hakkındaki sorulara ve arayışlara cevap vermektedir. Ayrıca din, insanın yapısına uygun değerler sistemiyle ve güçlü bir toplum yapısı oluşturma yönüyle hayatı şekillendirmekte, insanlara mutlu bir hayatın yolunu açmaktadır. İnsanın manâ yönüne ait ve manevî ihtiyaçlarını tatmine yönelik konularda dinden gelen açıklamalar ve dinin gösterdiği yol, inanan insanlar için bir imkan ve çeşitlilik olacaktır.

İnanma duygusu insanın fıtratından kaynaklanan bir ihtiyaçtır. Anlamlı bir hayat ise, insanın yapısına uygun olan hayattır. Ayrıca hayata anlam verebilmek için, insanın özüne ait ihtiyaçların doyurulması gerekir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa, inanma ihtiyacının karşılanması anlamlı bir hayat için gereklidir. Din, bilimin ve düşünce sistemlerinin yetersiz kaldığı konularda insanın sorularına cevap verir ve ortaya koyduğu değerler sistemiyle insanın hayatına yol gösterir. Bu yönleriyle din, insanın kendi varlığını, içinde yaşadığı dünyayı ve evreni anlayıp yorumlamada, insanın zihnini ve duygularını tatmin eder, hayatı anlamlandırmasına yardımcı olur. Ayrıca din, insan davranışlarını ve toplum hayatını düzenleyici esaslarıyla insana rehber olur, insanın nasıl davranması gerektiği konusunda yol gösterir ve huzurlu bir toplum için gerekli değerler ve ahlâk ilkeleri koyar. Bütün bunlar insanı anlamlı bir hayata götüren etkenlerdir.

Hayata anlam vermeye etki eden faktörleri zihinsel, ruhsal- kişisel ve toplumsal olmak üzere üç ana başlıkta toplamak mümkündür. Zihinsel faktörler, insanın sorularına cevap verme, bilgilendirme ve zihnin tatminine yönelik faktörlerdir. Ruhsal-kişisel faktörler ise, insanların duygularının tatmini ve iç dünyasına ait arayışlarının doyurulmasını ifade eden faktörlerdir. Toplumsal faktörler, insanın toplum içinde yaşamasını kolaylaştıran ve topluma uyumunu sağlayan faktörlerdir. Bu konularda İslam Dini, in-

sanın arayışlarına tatmin edici cevaplar verme ve bu arayışları olumlu bir şekilde yönlendirebilme özelliğiyle, hayata anlam vermeye katkı sağlayacak muhtevaya sahiptir.

Eğitim faaliyetlerinin genel anlamda hedefleri düşünüldüğünde, bireyin ihtiyaçlarını karşılama, hayata hazırlama, hayatı anlamaya ve yorumlamaya dönük olma, içinde yaşadığı kültüre ve topluma uyum sağlama gibi hususların ön planda olduğu görülecektir. Bütün bunlar hayatı anlamlandırma açısından gerekli ve zorunlu ilkelerdir. Dolayısıyla eğitimin genel anlamda hedeflerinin yerine getirilmesi, insanların anlamlı bir hayata ulaşmasını gerçekleştirme demektir.

Bireyin manâ yönüne ait ihtiyaçlarının karşılanmasında, dinin ortaya koyduğu çözümler, başka sistem ve disiplinlerden farklı yönleriyle, insan için önemli bir boşluğu dolduracaktır. İnsanın içinde yaşadığı kültürü anlayıp yorumlaması ve topluma uyumu konusunda, kültürün önemli bir unsuru olan dinin öğretilmesi bir gerekliliktir. Bu yönleriyle din öğretimi, hem insanlar için anlamlı bir hayatın zeminini oluşturmakta, hem de genel öğretiminin hedeflerini gerçekleştirmektedir. Bunun için genel eğitimin hedefleriyle din öğretiminin hedeflerinin bu noktalarda birleştiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla hayata anlam vermeyi ilke edinen bir eğitim sistemi içinde din öğretimi her zaman yer almalıdır. Hayata anlam vermeye katkı sağlayan muhtevasıyla din öğretimi, genel öğretimin hedeflerini yerine getirmeye yardımcı olmaktadır. Hayata anlam verme konusunda farklı bilgi ve yorumların yanında dinin getirdiği yorum, bir farklılık ve alternatif olarak verilmelidir. Bu konuda, özellikle İslam Dini'nin ortaya koyduğu esaslar, İslam'a inanan insanlar için bir imkan ve gerekliliktir.

Din öğretiminin hayata anlam vermeye katkı sağlaması için, program geliştirme çalışmalarında ve muhtevânın hazırlanmasında hayata anlam verme ilkesi her zaman göz önünde bulundurulmalı ve dinî muhteva anlam arayışına yön vermeye uygun hale getirilmelidir. Programlarda insanın anlam arayışına katkıda bulunacak hedef ve muhtevâ yer almalıdır.

KAYNAKÇA

ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafa**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985.

ADEM, Mahmut; **Eğitim Planlaması**, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1981.

ADLER, Alfred; **Hayatın Manası**, çev: Halis Özgü, Özgü Yay., İstanbul, 1964.

--------------------; **Yaşamın Anlam ve Amacı**, çev: Kamuran Şipal, Say Yay., İstanbul, 1996.

--------------------; **İnsan Tabiatını Tanıma**, çev: Ayda Yörükan , T.İ.B. Yay. , 1998.

AHMAD, Hurşit; "İslam Eğitiminin Temelleri", **Din Öğretimi Dergisi**, S.39, çev: Cemal Tosun, M.E.B. Yay., Ankara, 1993, s.25-40.

AKDOĞAN, Recep; **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, İlkadım Yay. , Ankara, 1998.

ANA BRITANNICA **Genel Kültür Ansiklopedisi**, Ana Yay., İstanbul, 1989.

ASLANTÜRK, Zeki ve AMMAN, Tayfun; **Sosyoloji**, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1999.

ATAY, Hüseyin; **Yaratılış ve Gayelilik**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1996.

ATEŞ, Süleyman; **Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali**, Kılıç Kitabevi, Ankara, trz.

AYASBEYOĞLU, Nevzat; **İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1991.

AYDIN, Hüseyin; **Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi**, Pars Matbaacılık, Ankara, 1976.

AYER, Alfred Jules; **The Meaning of Life**, Macmillan Publishing Company, New York, 1990.

BACON, Francis; **Denemeler**, çev: Akşit Göktürk, Adam Yay., İstanbul, 1983.

BAHADIR, Abdülkerim; **Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din**, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1999.

-------------------------------; "Hayatın Sorgulayıcılığı Karşısında İnsan ve Üretkenlik", **S. Ü. İ. F. Dergisi**, S.10, Konya, 2000, s.443-452.

BAİER, Kurt; "The Meaning of Life", **Meaning and Existence: Introductory Readings in Philosophy**, Ed: William T. Blackstone, Holt Rinehart and Winston, New York, 1971, s.795-811.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı; "Dine Doğru", **A.Ü.İ F. Dergisi**, S: I-IV, Ankara, 1959, s.44-59.

BAŞER, Vehbi; "Ölüme Sosyolojik Yaklaşımlar", **Düşünen Siyaset**, Ankara, 1999, S.4, s.73- 88.

BAYMUR, Feriha; **Genel Psikoloji**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1978.

BAYRAKLI, Bayraktar; **İslam'da Eğitim**, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1997.

-----------------------------; **Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri**, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999.

BECKER, Ernest; **The Birth and Death of Meaning**, Collier- Macmillan Limited, London, 1967.

BERGER, Peter L., **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev: Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul, 1993.

----------------------------; "Dinî Kurumlar", çev: Adil Çiftçi, **D. E. Ü. İ. F. Dergisi**, S.IX, İzmir, 1995, s.432.

BİLGİN, Beyza; **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara, 1995.

-------------------; **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980.

-------------------; **İslam ve Çocuk**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1991.

BİLHAN, Saffet; **Eğitim Felsefesi**, A.Ü.E.B.F. Yay., Ankara, 1991.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; **Eğitime Giriş**, Binbaşıoğlu Yay., Ankara, 1988.

BİRAND, Kamuran; **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, A.Ü.İ.F. Yay, Ankara, 1987.

-------------------------; **Kamuran Birand Külliyatı,** Akçağ Yay., Ankara, 1998.

BOLAY, S. Hayri; **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara, 1996.

---------------------; "Eğitim, Din ve Değer", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantı** (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s.27-41.

BOVET, Pierre; **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, çev: Selahattin Odabaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1958.

BUHARİ, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Mektebetü'l-İslamiye, İstanbul, trz.

------------------; **Edebü'l-Müfred**, çev: Fikri Yavuz, İstanbul, 1979.

BUSCAGLIA, Leo; **Kişilik**, çev: Nejat Ebcioğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.

-----------------------; **Yaşamak Sevmek ve Öğrenmek**, çev: Nesrin Kasap, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985.

BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri; **Varoluşçuluk ve Eğitim**, Form Ofset, Ankara, 1994.

BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri; "Ölümlerden Ölüm Beğen", **Düşünen Siyaset**, Ankara, 1999, S.4, s.37- 46.

BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yay., İstanbul, 1986.

CARREL, Alexis; **Dua**, Yağmur Yay., İstanbul, 1967.

---------------------; **İnsan Denen Meçhul**, çev: Yunus Ender, Hayat Yay., İstanbul, 1997.

CARRIER, M. A. Blanche; **How Shall I Learn to Teach Religion?**, Harper-Brothers Publishers, New York, 1930.

CEBECİ, Suat; **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara, 1996.

CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 1999.

COMENIUS, Yan Amos; **Büyük Didaktika**, çev: Hasip A. Aytuna, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

CÜCELOĞLU, Doğan; **İyi Düşün Doğru Karar Ver**, Sistem Yay., İstanbul, 1997.

-----------------------------; **Anlamlı ve Çoşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı**, Sistem Yay., İstanbul, 1999.

CÜRCANÎ, Ali b. Muhammed; **Müfredat**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

ÇELİK, Ömer; "Beraber Yaşama Sorunu İnsanın Anlam Arayışı ve Siyasal Otorite", **Bilgi ve Hikmet**, S.5, İstanbul, 1994, s.16-32.

DALAILAMA; CUTLER, Horward C.; **Mutluluk Sanatı**, çev: Güneş Tokcan, Dharma Yay., İstanbul, 2000.

DEMİR, Ömer; ACAR, Mustafa; **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yay., İstanbul, 1997.

1998.

DEMİRCİ, Mehmet; "Ölümdeki Hayat", **Tasavvuf Dergisi**, Ankara, 2000, S.4, s.19-16.

DOĞAN, İsmail; **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yay., İstanbul, 2000.

DOK, Birol; **Nietzsche'nin Nihilizmi**, Seba Yay., Ankara, 1996.

DURANT, Will; **On The Meaning of Life**, Ray Long and Richard R. Smith, New York, 1932.

DÜZEN, İbrahim; **Aziz Nesefi'ye Göre Allah Kainat İnsan**, Furkan Yay., İstanbul, 2000.

EBU DAVUT, es-Sicistanî, **Sünen-i Ebu Davut**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

EGEMEN, B. Ziya; **Din Psikolojisi**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1952.

-------------------------; "Ölüm Üzerine", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, c.XI, Ankara, 1963, s.31-34.

EİNSTEİN, Albert; **Yaşamla Yazışma**, çev: Nesrin Oral, Belge Yay., İstanbul, 1995.

ENÇ, Mithat; **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yay., 1980.

ER, İzzet; **Sosyal Gelişme ve İslam**, Furkan Kitabevi, Bursa, 1994.

ERGÜN, Mustafa; **Eğitim ve Toplum**, Ocak Yay., Ankara, 1992.

ERİKSON, Erik H., **İnsanın Sekiz Çağı**, çev: Bedirhan Üstün- Vedat Şar, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984.

ERKAL, Mustafa; **Sosyoloji**, Der Yay., İstanbul, 1998.

ERTÜRK, Selahattin; **Eğitimde Program Geliştirme**, Meteksan A.Ş., Ankara, 1993.

FAULQUİE, Paul; **Varoluş Felsefesi**, çev: Nurettin Topçu, Hareket Yay., İstanbul, 1973.

FİDAN, Nurettin; ERDEN, Münîre; **Eğitime Giriş**, Meteksan A. Ş., Ankara, 1994.

FRANKL, Viktor E.; **İnsanın Anlam Arayışı**, çev: Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara,1997.

---------------------------; **Duyulmayan Anlam Çığlığı**, Öteki Yay., çev: Selçuk Budak, Ankara, 1994.

FREYER, Hans; **Din Sosyolojisi**, çev: Turgut Kalpsüz, A. Ü. İ. F. V. Yay., Ankara, 1964.

FROMM, Erich; **Psikanaliz ve Din**, çev: Aydın Arıtan, Fatih Yay., İstanbul, 1982.

---------------------; **Erdem ve Mutluluk**, çev: Ayda Yörükan, T.İ.B. Kültür Yay., 1997.

---------------------; **Sevme Sanatı**, çev: Yurdanur Salman, Payel Yay., İstanbul, 1995.

GAARDER, Jostein; **Sofi'nin Dünyası**, çev: Gülay Kutal, Pan Yay., İstanbul, 1994.

GEÇTAN, Engin; **İnsan Olmak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

----------------------; **Varoluş ve Psikiyatri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

GLOVER, Jonathan; "The Sanctity Of Life", **Life and Meaning: A Reader**, Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1991, s. 114-125.

GOLEMAN, Daniel; **Duygusal Zeka**, çev: B. Seçkin Yüksel, Varlık Yay., İstanbul, 1998.

GRÜNBERG, TEO; **Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme**, çev: Hüseyin Batuhan, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1970.

GÜNAY, Ünver; **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay., İstanbul, 1998.

HANDY, Charles; **Ruhun Arayışı**, çev: Nurettin Elhüseyni, Boyner Holding Yay., İstanbul, 1998.

HİCK, John; "Hayatın Dinsel Anlamı", **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s.397-422.

HİNDÎ, Ali el-Müttakî, **Kenzu'l-Ummal**, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

HÖKELEKLİ, Hayati; **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ankara, 1993.

İBN MACE, Muhammed b. Yezit, **Sünen-i İbn Mace**, Darü'l-Fikir, trz.

İKBAL, Muhammed, **İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, çev. Sofi Huri, Çeltüt Matb., İstanbul, 1964.

İMAM MALİK, Malik b. Enes; **Muvatta**, Darü'l-Hadis, Kahire, trz.

İNAM, Ahmet; "Olabileceğini Olmada Ölümün Yeri", **Düşünen Siyaset**, S:4, Ankara, 1999, s. 17-23.

İNCİL, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2000.

KARA, Mustafa; **Gönül Mektupları**, Mavi Yay., İstanbul, 2000.

KHOUJ, Abdullah Muhammad; "Education in İslam", **Religious Pluralism and Religious Education**, Ed: Norma H. Thompson, AL. Religious Education Press, Birmingham, 1988, s.222-248.

KILIÇ, Recep; "Peygamberliğin Gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği", **Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri**, T. D. V. Yay., Ankara, 1998, s.1-57.

--------------; "Din Öğretimini Temellendirme Problemi", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı** (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s.55-61.

KÖKNEL, Özcan; **İnsanı Anlamak**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1997.

KÖSOĞLU, Nevzat; "Din, İman, İnsan", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı** (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s.43-53.

KÖYLÜ, Mustafa; **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, Etüt Yay., Samsun, 2000.

KRECH, David; CRUTCHFİELD, Richard S.; **Sosyal Psikoloji**, çev: Erol Güngör, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.

KULA, Naci; "Bedenî Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi** (Tartışmalı İlmi Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s.179-202.

KUTUP, Muhammed; **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, çev: M. Akif Aydın ve Kemal Sandıkçı, Şamil Yay., İstanbul, trz.

KÜÇÜKAHMET, Leyla; **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1995.

KÜNG, Hans; KUSCHEL Karl-Josef; **Evrensel Bir Ahlaka Doğru**, Takdim ve Sonuç: Beyza Bilgin, çev: Nevzat Y. Aşıkoğlu, Cemal Tosun,

Recai Doğan, Gün Yay., Ankara, 1995.

LEE, James M., **The Flow of Religious Education**, AL. Religious Education Press, Birmingham, 1973.

LELOTTE, P. F.; **Yaşam Sorunu**, çev: Xavier Nuss-Hakkı Demirel, Kent Matbaacılık, Ankara,1985.

LİNK, Henry C.; **Çağımızda Dine Dönüş**, çev: Nahit Oralbi, Dergah Yay., İstanbul,1979.

MARDİN, Şerif; **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

MASLOW, Abraham H.; **Dinler Değerler Doruk Deneyimler**, çev: H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1996.

MAY, Rollo; **Psycolojy and The Human Dilemma**, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1967.

---------------; **The Art of Counseling**, Abingdon Press, New York, 1967.

---------------; **Kendini Arayan İnsan**, çev: Ayşen Karpat, Kuraldışı Yay., İstanbul, 1998.

McKENZIE, Leon; "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", **Handbook of Adult Religious Education**, Ed: Nancy T. Foltz, AL. Religious Education Press, Birmingham, 1986, s.7-23.

MORGAN, T. Clifford; **Psikolojiye Giriş**, Çev: Hüsnü Arıcı v.d., Meteksan Yay., Ankara, 1984.

MOTHERSILL, Mary; "Death", **Life and Meaning: A Reader**, Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s.83-92.

MUSTAFA, İbrahim v. d., **el-Mu'cemu'l-Vasit,** Çağrı Yay., İstanbul, 1990.

MÜSLİM, Hüseyin b. Haccac, **Sahih-u Müslim**, Darü'l-Hadis, Kahire, 1991.

NAGEL, Thomas; **What Does It All Mean**, Oxford University Press, New York, 1987.

NESAÎ, Ali b. Bahr, **Sünen-i Nesaî**, Mektebü'l-Matbuatü'l-İslamiye, Beyrut, 1988.

NİETZSCHE, Friedrich, **The Will to Power**, Walter Kaufman and R.J. Hollingdole, London, 1968.

OK, Üzeyir; **Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

ONAT, Hasan; "Niçin Din Eğitimi?", **Uluslararası Din Eğitimi**

Sempozyumu, A.Ü.İ.F ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara, 1997, s.15-23.

ÖGKE, Ahmet; "Tasavvufta Kenz-i Mahfî Düşüncesi ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin 'Küntü Kenzen Mahfiyyen' Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı", **Tasavvuf Dergisi**, S.12, Ankara, 2004, s.9-25.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; "Ölüme İnanıyor musunuz?", **Düşünen Siyaset**, Ankara, 1999, S.4, s.33-36.

ÖNCÜL, Remzi; **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü**, M.E.B. Yay., İstanbul, 2000, s.1094.

ÖNER, Necati; **İnsan Hürriyeti**, Vadi Yay., Ankara, 1995.

-------------------; **Felsefe Yolunda Düşünceler**, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

-------------------; "Niçin Din Öğretimi", **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri Açış Tebliği** (1988), D.İ.B. Yay., Ankara, 1991, s.23-26.

ÖZDEN, Yüksel; **Öğrenme ve Öğretme**, Pegem Yay., Ankara, 1999.

---------------------; **Eğitimde Dönüşüm Eğitimde Yeni Değerler**, Pegem Yay., Ankara-2000.

PARLADIR, Selahattin; "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı** (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s.63-70.

---------------------; "Din Eğitiminde Hedefler", **D. E. Ü. İ. F. Dergisi**, S: IX, İzmir, 1995, s.79-102.

PASCAL, Blaise; **Düşünceler**, çev: Fethi Yücel, 1942.

PAZARLI, Osman; **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

PINTER, Rudolf v.d.; **Eğitim Psikolojisi**, çev: Sabri Akdeniz, M. Ü. İ. F. Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

POYRAZ, Hakan; **Dil ve Ahlâk**, Vadi Yay., Konya, 1996.

RICKMAN, H. P.; **Anlama ve İnsan Bilimleri**, çev: Mehmet Dağ, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1992.

ROGERS, A. K.; "Philosofhy as the Quest for the Meaning of Life", **Meaning and Existence: Introductory Readings in Philosophy**, Ed: William T. Blackstone, Holt Rinehart and Winston, New York, 1971, s.7-11.

SCHAUB, E. L.; "The Psychology of Religion", **The Psychology of Religion**: Historical and Interpretative Readings, Ed: Otto Strunk,

Abingdon Press, New York, 1970.

SCHELER, Max; **İnsan ve Kainattaki Yeri**, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947.

SCHLINK, Moritz; "On the Meaning of Life", **Life and Meaning**: A Reader, Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s.60-73.

SCHULZ, Richard; **The Psychology of Death**, Dying and Bereavement, Addison-Wesley Publication, California, 1978.

SELÇUK, Mualla; **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, T.D.V. Yay., Ankara, 1990.

----------------------; "Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri", **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu**, A.Ü.İ.F ve TÖMER Dil Merkezi, Ankara, 1997, s.28-35.

----------------------; "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", **İslam'ın Işığında Kadın** (Konferanslar), T.D.V. Yay., Ankara, 1998, s.181-200.

----------------------;"Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1999, s.255-264.

----------------------; "Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?", **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, M.E.B. Yay, İstanbul, 2000, s.207-225.

----------------------; "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi** (Tartışmalı İlmi Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s.333-358.

SELÇUK, Mualla; **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yay., Ankara, 1995.

----------------------; **İslam'da Kadının Rolü; Türkiye'de Kadın**, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2001.

----------------------; "Çocuğun Manevi Eğitimi", **Din Öğretimi Dergisi**, M.E.G.S.B. Yay., S:6, Ankara, 1986, s.29-37.

----------------------; "İslam ve Hoşgörü", **Diyanet İlmi Dergi**, c.34, S.1, Ankara, 1998, s.115-128.

SENEMOĞLU, Nuray; **Gelişim Öğrenme ve Öğretim**, Ertem Matbaacılık, Ankara, 1997.

SERİNSU, Ahmet N.; **Kur'an Nedir?**, Şule Yay., İstanbul, 1996.

---------------------------; "Kur'an ve İnsanın Anlam Arayışı", **Din Öğ-**

retiminde Yeni Yaklaşımlar, M.E.B. Yay., İstanbul, 2000, s.109-121.

SMART, Ninian; "Dinin Doğası: Anlamın Birçok Boyutu", **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s.63-86.

SPILKA, Bernard; "Toward an Empirical Psychology of Religion", **The Psychology of Religion; Historical and Interpretative Readings**, Ed: Jr. Orlo Strunk, Abingdon Press, New York, 1971, s.123-135.

STERN, Alfred; **The Search For Meaning**, Memphis State University Press, Memphis, 1971.

ŞAHİN, Abdullah; "Kişilik Gelişimi ve Din Eğitimi", **İslamiyat**, c.1, S.2, Ankara, 1998, s.61-73.

ŞERİATİ, Ali; **İnsan**, çev: Şamil Öcal, Fecr Yay., Ankara, 1997.

TABLAMACIOĞLU, Mehmet; **Din Sosyolojisi**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1963.

TAGORE, Rabindranath; **Sadhana Yaşamın Kavranışı**, Çev: İbrahim Şener- Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yay., İstanbul, 2000.

TEBLİĞLER DERGİSİ, M.E.B. Yay., S: 2219, İstanbul, Ekim-1986.

TEBLİĞLER DERGİSİ, M.E.B. Yay., S; 2517, İstanbul, Ekim-2000.

TİRMİZİ, Muhammed b. İsa, **el-Camiu's-Sahih**, Darü'l-Fikir, trz.

TOLSTOY, Lev Nikolayeviç; **İtiraflarım**, çev: Kemal Aytaç, Furkan Yay., İstanbul, 1997.

-----------------------------------; **Hayat Üzerine Düşünceler**, çev: Ahmet Mithat Rıfatof, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.

TOSUN, Cemal; **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem Yay., Ankara, 2001.

----------; "Eğitim ve Din Eğitimi Politikaları", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı** (1998), Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s.517-525.

TOYNBEE, Arnold; IKEDA, Daisaku; **Yaşamı Seçin (Diyalog)**, çev: Umut Arık, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1992.

TÜMER, Günay; "Dinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi", **Tartışılan Değerler Açısından Türkiye Sempozyumu-1995**, Diyanet Yay., Ankara, 1996, s.137-145.

--------------------; "Din", **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V. Yay., c.9, İstanbul, 1994, s.312-320.

TÜRK GENÇLİĞİ 98 (Suskun Kitle Büyüteç Altında), Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 1999.

TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 1992.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 1998.

URAL, Kemal; **Küçük Şey Yoktur**, Şule Yay., İstanbul, 1996.

ÜLKEN, H. Ziya; **Felsefeye Giriş**, A.Ü.İ.F.V. Yay., Ankara, 1958.

VERGOTE, Antoine; **Din İnanç ve İnançsızlık**, çev: Veysel Uysal, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1999.

WACH, Joachim; **Din Sosyolojisine Giriş**, çev. Battal İnandı, A. Ü. İ. F. Yay., Ankara, 1987.

WARD, Keith; "Anlam Meselesi ve Din", **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, Haz: Joseph Runzo ve Nancy M. Martin, Say Yay., İstanbul, 2002, s.33-62.

WHITEHEAD, Alfred North; **Eğitimin Gayeleri**, çev: Sofi Huri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

WIEMAN, Henry N. and WIEMAN, Regina W.; **Normative Psychology of Religion**, Westport, Connecticut: Greenwood, 1971.

WILLIAMS, Daniel Day, "Current Theological Developments and Religious Education", **Religious Education**, Ed: Marvin J. Taylor, Abingdon Press, New York, 1960, s.44-53.

WOHLGENNANT, Rudolf; "Has the Questions about the Meaning of Life any Meaning?", **Life and Meaning: A Reader**, Ed: Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad., Oxford, 1991, s.34-38.

YALÇIN, Şehabettin; "Anlam Arayışı", **Bilgi ve Hikmet**, S.10, İz Yay., İstanbul, 1996, s.138.

YALOM, Irvin, **Varoluşcu Psikoterapi**, çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yay., İstanbul, 1999.

-------------------; **Annem ve Hayatın Anlamı**, çev: çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000.

YAVUZ, Kerim; **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**, D.İ.B. Yay. Ankara, 1987.

--------------------; **Günümüzde Din Eğitimi**, Ç.Ü.İ.F. Yay., Adana, 1998.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, trz.

YILDIRIM, Suat, **Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali**, Işık Yay., İstanbul, 2002.

YILDIZ, Murat; "Ölüm Kaygısıyla Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum", **Düşünen Siyaset**, Ankara, 1999, S.4, s.105-119.

YILMAZ, Hüseyin; **Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Türkiye'de Din Eğitimi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi) , Ankara, 2001.

YÖRÜKOĞLU, Atalay; **Gençlik Çağı**, T.İ.B. Kültür Yay., Ankara, 1987.

ZWEIG, Stefan, **Kendileri ile Savaşanlar**, çev: Gürsel Aytaç, T.İ.B. Kültür Yay., Ankara, 1998.